

4-6 2002 АРХІВИ УКРАЇНИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

№ 4-6 (250) 2002

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 р.

ЛИПЕНЬ–ГРУДЕНЬ

З М І С Т

До 150-річчя ЦДІАК України

- Гісцова Л. З.* Київський центральний архів давніх актів (1917–1941) 5
Кеннеді Грімстед П. Доля Київського центрального архіву давніх актів у Другій світовій війні: потрійна трагедія – нищення, пограбування, пропаганди 46
Черкаська Н. О. До історії збірки “магнатських” фондів Центрального архіву давніх актів у Києві (1921–1945) 77

До виходу в світ ювілейного числа “Архівів України”

- Часопис “Архівів України” очима його головних редакторів – О. Г. Мітюкова (1970–1988), Р. Я. Пирога (1998–2002) 120
Показчик матеріалів, видрукованих у журналі “Архівів України” в 1996–2002 рр. 127

Актуальне інтерв'ю

- Післямова екс-керівника галузі. На запитання редакції відповідає доктор історичних наук, професор Р. Я. Пиріг 137

Статті та повідомлення

- Боряк Г. В.* Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів 141
Іванова О. А., Іваннікова М. К. Рукописна кирилична книга XVI–XVII ст.: основні принципи атрибуції 169
Журба О. І. Комплектування архівних зібрань і колекцій на Катеринославщині у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. 179

Теорія і практика архівної справи

- Бездрабко В. В.* Ретроспекція: З історії впровадження Єдиної схеми класифікації документної інформації в Державному архіві Львівської області (кінець 1950-х – початок 1970-х рр.) 189
Платонова Н. В. Сучасні методи репрезентації архівної інформації в Державному архіві МВС України 199

Огляди джерел і документальні нариси. Бібліографія

- Гаверилюк С. В.* Історичне пам'яткознавство Волині XIX – початку XX ст. (за документами Рукописного архіву Інституту історії матеріальної культури Російської академії наук) 207

У Міжнародній раді архівів

- “Архіви – серце суспільства”: нові ініціативи щорічного всесвітнього архівного форуму 218

Архівна справа за рубежем

Зарубіжні архівні часописи публікують 223

Документ без коментаря

Прагматичне використання архівних документів: архів “Приказа общественного призрения” – на службу його чиновникам 234

Вісті з наукових форумів

Боряк Т. Г. Проблеми джерелознавства та архівознавства на П'ятому міжнародному конгресі українців 235

Пошуки та знахідки в архівах

Білоус Н. О. Привілеї на вїтївство київським міщанам Черевчєям 239

Критика та бібліографія

Слободніченко А. А. Нові білоруські архівознавчі видання 243

Папакін А. Г. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. у сучасній польській історіографії 246

Глизь І. І. Корпусне археографічне видання про С. Подолинського 250

Валентина Сергіївна Коновалова 253

Яків Григорович Сенік 254

Відомості про авторів 255

Показчик матеріалів, видрукованих в “Архівах України” у 2002 році 257

*Виходить у світ за сприяння Фонду Катедр Українознавства (ФКУ).
Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ,
фінансується за рахунок благодійних пожертв
українських громад США і Канади*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Г. В. БОРЯК (головний редактор), Л. М. ВАСЬКО (заступник головного редактора),
Л. А. ДУБРОВІНА, В. С. ЛОЗИЦЬКИЙ, К. Є. НОВОХАТСЬКИЙ, Г. В. ПАПАКІН,
Р. Я. ПИРИГ, В. А. СМОЛІЙ, П. С. СОХАНЬ, Д. В. ТАБАЧНИК, В. С. ШАНДРА,
М. А. ПРИТИКІНА (технічний редактор)

Художній редактор *Г. О. Сергєєв*. Оригінал-макет *І. П. Прокопенко*

Адреса редакції: 03680 МСП, Київ-110, вул. Солом'янська, 24. Тел. 277-45-22.

ДЦЗД НАФ 03680 МСП, Київ-110, вул. Солом'янська, 24.

“Архіви України” on-line: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Archives>

Здано до набору 19.11.2002. Підписано до друку 06.02.2003. Формат паперу 70x108^{1/16}.
Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 22,75. Умовн. фарбо-відб. 23,17. Обл.-вид. арк. 21,91.
Наклад 300. Зам. 75.

“Архіви України”, № 4–6. Науково-практичний журнал. Видається з 1947 р.

Свідоцтво про реєстрацію: КВ № 5 від 07.09.93.

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій.

Засновники – Державний комітет архівів України,
Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського
Національної Академії наук України

© Державний комітет архівів України, 2002

CONTENTS

The 150th Anniversary of the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv

<i>Histsova, L. Z.</i> The Kyiv Central Archive of Early Acts (1917–1941)	5
<i>Kennedy Grimsted, P.</i> The fate of the Kyiv Central Archive of Early Acts in World War II: A triple tragedy of destruction, plunder, and propaganda	46
<i>Cherkas'ka, N. O.</i> Towards a history of the evolution of the collection of magnate repositories of the Kyiv Central Archive of Early Acts (1921–1943)	77

A Commemorative Issue of the Journal “Archives of Ukraine”

The journal “Archives of Ukraine” through the eyes of its Editors-In-Chief – O. H. Mitiukov (1970–1988), and Ruslan Pyrih (1998–2002)	120
“Archives of Ukraine” in 1996–2002: Index	127

A Candid Interview

An ex-chief executive’s epilogue. A question & answer session between the edito- rial staff and Prof. Ruslan Pyrih	137
---	-----

Articles

<i>Boriak, H. V.</i> On-line archival publications on the Internet: challenges facing infor- mation technology	141
<i>Ivanova, O. A., Ivannikova, M. K.</i> Cyrillic manuscripts of the XVI–XVII centuries: fundamental principles of attribution	169
<i>Zhurba, O. I.</i> The compiling of archival material and collections in the Katerynoslav region in the second half of the XVIII – first half of the XIX centuries	179

Archival Studies: Theory and Practice

<i>Bezdrabko, V. V.</i> A historic retrospective: The implementation of a Unified compre- hensive classification scheme of documentary information in the Lviv Oblast State Archive (late 1950’s – early 1970’s)	189
<i>Platonova, N. V.</i> Current methods of displaying archival information in the State Archive of the Interior Ministry of Ukraine	199

Documentary Surveys. Bibliography

<i>Havryliuk, S. V.</i> The study of Volhynia’s historical monuments of the XIX – begin- ning of the XX centuries (based on documents of the Manuscript archive of the Institute of history of material culture of the Russian Academy of Sciences)	207
--	-----

In the International Council on Archives

“Archives at the Heart of the Community”: new initiatives of the annual world archival forum	218
---	-----

Archival Perspectives Abroad	
Foreign archival periodical publications	223
A Document Without Commentary	
The pragmatic utilization of archival documents: the archive of the Department of social welfare – for the use of its officials	234
News from Academic Forums	
<i>Boriak, T. H.</i> Challenges in source and archival studies at the Fifth international congress of Ukrainian studies	235
Research and Recent Archival Discoveries	
<i>Bilous, N. O.</i> Unknown privileges of the Kyivan magistrates	239
Reviews and Bibliography	
<i>Slobodnichenko, A. A.</i> New Belarusian archival publications	243
<i>Papakin, A. H.</i> The Ukrainian-Polish war of 1918–1919 in contemporary Polish historiography	246
<i>Hlyz', I. I.</i> New documentary collection about S. Podolyns'ky	250
Valentyna KONOVALOVA	253
Jakiv SENYK	254
Information about the Authors	255
“Archives of Ukraine” in 2002: Index	257

*The Editorial Board gratefully acknowledges the support
and publication subsidy provided by
The Ukrainian Studies Fund Inc., New York*

*The assistance of Illya Matthew Labunka
in preparing the English text
of the Contents is also appreciated*

“Archives of Ukraine” on-line: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Archives>

Л. З. ГІСЦОВА

**КИЇВСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ АРХІВ
ДАВНІХ АКТІВ (1917–1941)**

“... в історії громадської свідомості українського суспільства Архів давніх актів відіграв певну роль як один з факторів, що допомагали усвідомити своє національне “Я”.

В. О. Романовський¹

Історія архіву

Українське архівознавство, в історії якого – чимало славних сторінок, посідає чільне місце в системі європейської архівістики (але, мабуть, ще не досить знане й оцінене як в Україні, так і за її межами). З упевненістю можна твердити, що до цього значною мірою причетний Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), що веде свій початок від заснованого 1852 р. Київського центрального архіву давніх актів (далі – КЦАДА). Від 1943 р. Історичний архів став не лише зберігачем документів КЦАДА, а й спадкоємцем і продовжувачем його традицій у питаннях теорії і практики архівної справи, описування та обліку документів з історії українського народу XIV – початку XX ст., використання їхньої інформації. КЦАДА був помітним явищем у загальному процесі формування джерелознавчої бази для вивчення історії не тільки України, а й Польщі, Росії, Литви, Білорусі, інших країн. Проте в рамках російської імперської системи, її антиукраїнської спрямованості було неможливо організувати його документи задля розвитку української історії.

Першою державною установою в архівній галузі України став Бібліотечно-архівний відділ (вересень 1917 р.) при Департаменті мистецтв Генерального секретарства справ освітніх Центральної Ради (з 9 січня 1918 р. – Міністерства народної освіти УНР). З приходом до влади П. П. Скоропадського і проголошенням Української Держави (29 квітня 1918 р.) Бібліотечно-архівний відділ залишився у складі Головного управління в справах мистецтв і національної культури (ГУМНК) Міністерства народної освіти Гетьманату.

Усі українські уряди – і Центральна Рада, і Гетьманат, і Директорія – вважали одним із своїх важливих завдань розбудову архівної системи, що передбачало створення мережі державних архівних установ, надання їм державної підтримки в комплектуванні, зберіганні та вивченні архів-

них документів. Проте новостворювані установи, на які покладалися обов'язки щодо здійснення цих намірів, не справлялися з завданнями – влада мінялася так часто, що жодна з архівних організацій не встигала розгорнути своєї роботи.

Розпочате за часів УНР розроблення проекту архівної реформи було продовжено за доби Гетьманату. Стрижнем такої реформи мало бути створення Національного архіву, якому належало б опікуватися не лише організацією та управлінням всією архівною системою України, а й комплектуванням, забезпеченням зберігання і використання документальної історико-культурної спадщини загальнодержавного значення, тобто в цій інституції мали поєднуватися функції як організаційно-управлінської установи так і власне архіву. Чільне місце в ній відводилося КЦАДА². З метою здійснення концентрації (за радянських часів з'явився термін “централізація”) архівної справи, 8 лютого 1919 р. КЦАДА вивели зі складу Київського університету і передали у відання ГУМНК, на утримання архіву було виділено 66 400 крб.³

З приходом до влади Директорії ідея створення Національного архіву не втратила свого значення. “Закладена в установчих документах ГУМНК думка про його (Національного архіву. – Л. Г.) існування як аполітичної, позапартійної, орієнтованої лише на національну ідею установи ...”⁴, допомагає зрозуміти, чому за всіх урядів архівну реформу намагалися здійснити ті самі люди – О. С. Грушевський, В. Л. Модзалевський, В. В. Міяковський, І. М. Каманін, В. О. Романовський та ін. Вони ж взяли участь у проведенні архівної реформи за більшовицької влади, що здійснювалася вже під впливом радянської російської реформи 1918 р.

Теоретичні, методичні й практичні напрацювання українських архівістів, істориків, громадських діячів, які готували проекти архівної реформи в 1917–1920 рр., стали підґрунтям для здійснення реформи в 20–30-х роках. Серед архівних реформаторів чільне місце посідали співробітники КЦАДА, передусім його директори – М. І. Каманін (1890–1921) і В. О. Романовський (1922–1931). Вони усвідомлювали: зміни в статусі архіву неможливі без загальнодержавних заходів, спрямованих на створення архівної системи, заснування органів управління нею, мережі державних архівів у центрі й на місцях, цілеспрямованого фінансування, організації архівної освіти тощо.

Першою радянською установою, створеною в січні 1919 р. для керівництва архівною справою в Україні, стала Архівно-бібліотечна секція Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (ВУКОПМИС) при Народному комісаріаті освіти (НКО) УСРР, якій було підпорядковано КЦАДА. Згідно з розпорядженням Тимчасового робітничо-селянського уряду від 4 березня 1919 р. за № 1024 / 308 він увійшов до складу Всеукраїнського головного архіву⁵. У вересні–грудні того ж року, за часів окупації Києва денікінцями, КЦАДА знову перебував у складі Київського університету, а після звільнення Києва більшовиками – був підпорядкований Архівному відділу ВУКОПМИС. Але, у зв'язку зі зверненнями наукової громадськості Києва, 1921 р. Архів передали у відання університету, згодом, у 1922–1923 рр., КЦАДА був

відділенням Київського центрального історичного архіву (фінансувався через НКО, в наукових питаннях підлягав ВУАН), з 1924 р. – безпосередньо підпорядковувався Археографічній комісії ВУАН.

1924 р., за рішенням ВУЦВК від 1 жовтня, архів передали у відання Центрального архівного управління УСРР (далі – Укрцентрархів). Було затверджено його штат у кількості 9 одиниць. Поліпилилася матеріальна база архіву⁶.

Невдовзі статус архіву знову змінився. Згідно з “Положенням про Центральне архівне управління УСРР і його місцеві органи” від 4 листопада 1925 р. Укрцентрархіву було безпосередньо підпорядковано Центральний історичний архів у Харкові (далі – ХЦІА). КЦАДА (за “Положенням” – Архів стародавніх актів) став підвідділом Центрального історичного архіву в Києві (далі – КЦІА), який, у свою чергу, був відділком ХЦІА⁷.

Така багатоступеневість, скоріше – невизначеність у підпорядкуванні, ускладнювала роботу архівів. Тому вже згідно з “Положенням про Центральне архівне управління, установи при ньому та його місцеві органи” від 25 січня 1928 р. окреслювались компетенція і функції центральних архівів України загалом і кожного, зокрема. Так, КЦАДА (назва за “Положенням” – Центральний архів стародавніх актів у м. Києві) набував статусу самостійної установи, що підпорядковувалася безпосередньо Укрцентрархіву. Архів очолював завідувач, якого призначав Укрцентрархів. Центральні архіви, у т. ч. КЦАДА, “становили науково-організовані сховища архівних матеріалів науково-історичного значення”, тобто архіви визнавалися науковими установами, завданням яких було зберігання, наукове упорядкування та підготовка документів для наукових досліджень. При архівах створювалися наукові ради, які склалися з голови – завідувача архіву, членів – завідувачів відділів і представників наукових установ⁸. Уперше обумовлювалося, що з метою розвитку науково-дослідної роботи архівам належить мати читальні зали. А, головне, “Положення” вперше на законодавчому рівні окреслювало структуру і профіль центральних архівів та їхні функції. На КЦАДА поклалися зберігання, наукове опрацювання та систематизація таких архівних матеріалів: а) фондів судових, адміністративних установ, які існували на території України з часів Литовсько-Польської держави; б) фондів адміністративних і судових установ м. Києва і Київщини до остаточного поширення губернських установ Російської імперії на теренах України наприкінці XVIII ст.; в) колекцій документів, що надійшли до архіву від наукових товариств і окремих осіб.

Залежно від складу документів, архів мав таку структуру: а) відділ актових книг, грамот і інших документів литовсько-польської доби; б) відділ колекцій і приватних архівів; в) відділ архівних фондів установ Київщини XVII–XVIII ст. Структура КЦАДА відповідала фактичному становищу установи*.

* З урахуванням основних категорій документальних матеріалів (за походженням і видами), поділ Архіву на такі відділи, нагадаємо, існував ще в XIX ст.

До першого відділу було віднесено актові книги, загальна кількість яких становила 5 938, важливе і багатогранне джерело з історії України XVI–XVIII, а почасти й XV ст., що свого часу відклалися в діяльності понад 60-ти установ – повітових, земських, гродських і підкоморських судів, магістратів, ратуш Речі Посполитої та ін. Більшість питань політичного, соціально-економічного, релігійного, приватного, культурного, юридично-правового характеру знайшла своє відображення в цих своєрідних збірках документів.

До матеріалів другого відділу належали колекції документів, особові фонди, зокрема магнатів Браницьких. Основу відділу складала так звані “окремі документи”, що у фасцикулах (в’язках) надійшли з Подільської палати цивільного суду, Летичівського і Житомирського повітових судів у 50–60-х рр. XIX ст., неоціненне доповнення до актових книг. Через неупорядкованість, а це фактично був документний розсип, фасцикули, за невеликим винятком, не використовувалися дослідниками. Крім Колекції документів Київської археографічної комісії, колекцій “Серія “Б” і “Нова серія”, а також Товариства Нестора-Літописця, у відділі зберігалися “Збірка монастирських документів”, яку передав до архіву в 90-х рр. XIX ст. академік М. П. Василенко⁹, та “Збірка автографів і палеографічних зразків”, до якої входили матеріали, отримані від різних осіб у дар, та випадкові документи, у тому числі жалувані грамоти королів, царів, гетьманів, наданих Києву та іншим містам України. До колекцій входила значна кількість документів київських монастирів XVI–XVII ст. та таких, що стосувалися приватного землеволодіння, колонізації території Лівобережної і Правобережної України, історії міст, осадження сіл, козацьких і селянських рухів тощо¹⁰.

Документи установ Київщини XVIII ст., що надійшли до архіву у 80-х роках XIX ст., було віднесено до третього відділу. У результаті науково-технічного опрацювання матеріалів, що розпочалося в 1924 р. і завершилося наприкінці 1930-х рр., було сформовано більш як 170 фондів київських губернської канцелярії і намісницького правління, приказу громадського опікування, верхнього і нижнього земських судів, губернського магістрату, головного суду, палати кримінального суду та ін. Крім того, було виокремлено частини архівів установ Гетьманщини, які стосувалися території Київського намісництва: Генеральної військової канцелярії, Малоросійської колегії, Генерального військового суду, Канцелярії міністерського правління, Канцелярії малоросійських зборів, Київських полкової канцелярії, полкового суду, сотенних канцелярій та ін. Документи висвітлювали найрізноманітніші питання економічного і політичного життя України XVIII ст., відносини з сусідніми державами (Росією, Польщею, Кримським ханатом та ін.), історію Запорозжя, гайдацького руху, міського господарства Києва, питання закріпачення селян, збору податків та ін. До цього відділу належали матеріали ревізій та люстрацій маєтків, отримані архівом у 1923 р. з м. Кам’янця-Подільського за сприяння професорів Є. Д. Сташевського і П. В. Клименка.

Від кінця 1920-х, а ще більшою мірою у середині 30-х рр., діяльність архівів було жорстко регламентовано: було введено поквартальні, річні

і п'ятирічні планування і звітність, правила внутрішнього розпорядку архівів¹¹, щоденний облік і нормування праці співробітників; річні плани передбачали, серед іншого, опанування працівниками діалектичного й історичного матеріалізму тощо. “Внедрялись стахановские методы, нормы перевыполнялись на 250–280 %. В КЦАДА отличниками производства показали себя гг. Геппенер – 200 % и Косая – 257 %”¹².

На початку 1930-х рр. активізувалася уніфікація, вірніше нівеляція, особливостей української архівної системи на користь загальносоюзної, а точніше російської. На російський зразок у 1931 р. було змінено внутрішню структуру українських архівів – замість відділів вводилися секції, між якими було проведено перерозподіл фондів: 1) секція адміністративно-судових установ, 2) антирелігійна секція, 3) секція приватних фондів і колекцій та ін.; відбувся поділ працівників між двома секторами: 1) організаційно-технічний (забезпечення зберігання і науково-технічне упорядкування документів), 2) сектор агітації, пропаганди й археографії (використання документів). Проте в КЦАДА перегрупування документів за секціями не проводилося. Архів пояснював це як недостатньою кількістю фондів, так і працівників для забезпечення роботи і секцій, і секторів. Тому документи зберігалися за старою структурою, а працівників закріпили так: за одним сектором – 5 осіб, за другим – 2 особи¹³.

Така структура проіснувала недовго. Згідно з рішенням ВУЦВК від 16 серпня 1934 р. в усіх державних історичних архівах було ліквідовано секторний поділ і введено архівосховища, співробітників було організовано за такою схемою: 1) директор, 2) завідувачі архівосховищ, 3) бригади для впорядкування і використання архівних матеріалів, що склалися зі старших і молодших наукових працівників, 4) обслуговуючий персонал¹⁴. КЦАДА мав одне архівосховище і дві бригади.

Переломним в історії архівної справи, як і України загалом, став кінець 20-х – початок 30-х рр. У цей час усі зусилля більшовицької держави було спрямовано на утвердження марксистсько-ленінської ідеології. Чергова реорганізація архівної системи мала забезпечити перебудову архівної системи, поставити її на службу “соціалістичного будівництва”. Ці заходи супроводжувалися репресіями відносно ідеологічних противників і національно свідомих кадрів, до того ж – відволікалася увага від невдач в архівній системі, спричинених недостатнім фінансуванням, браком кваліфікованих кадрів, архівних приміщень, непродуманою архівною реформою і т. ін.

Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 20 червня 1932 р. “Про Центральну архівну управу УСРР, її місцеві органи та установи, що є при ній та при її місцевих органах”, покладала “на архівні установи завдання ще більше поглибити роботу над використанням архівних матеріалів для ще більшого ідеологічного зміцнення диктатури пролетаріату для боротьби вивершення процесу побудови соціалізму”. Цією постановою КЦАДА було перейменовано на Всеукраїнський центральний архів стародавніх актів у м. Києві¹⁵. Постанова утверджувала пріоритет архівів, в яких зберігалися документи радянських установ. Крім того, зміна орієнтирів в історичній науці, звуження тематики історії давніх часів, спрямування її

на вивчення питань класової боротьби применшили роль документів історичних архівів¹⁶.

Ні архів з його багатющим документальним складом, ні співробітники зі своїм розумінням ролі документів для вивчення історії України не вкладалися в марксистсько-ленінську схему історичного процесу. Показовою у цьому зв'язку є оцінка, дана 1934 р. КЦАДА Укрцентрархівом: "Архів давніх актів у м. Києві за своєю історико-документальною базою (для вивчення історії класової боротьби на Україні за доби феодалізму) з'являється одною з найбагатших науково-дослідних установ, є багатим джерелом до вивчення селянської революційної боротьби на Україні протягом XVII, XVIII і XIX ст., ... являється значною зброєю у викриванні наклепницьких буржуазно-націоналістичних "істориків" – українських націоналістів. Цим пояснюється особлива "увага" українського буржуазно-націоналістичного контрреволюційного історичного табору до цього архіву. Сього часу з ним найтісніше були пов'язані і "керували" ним: Грушевський М. С., члени СВУ – Гермайзе, Міяковський, його "соратник" – націоналіст Романовський, фашист Дубровський та інші. Так само спільні з ним було Товариство Нестора Літописця, яке, по суті, з'являлося блоком націоно-контрреволюційного¹⁷ табору "істориків" всіх мастей. Це Товариство використовувало Архів давніх актів, як притулок для своєї роботи аж до 1926 р., коли його ліквідували"¹⁸.

Штат КЦАДА був невеликим як за часів царату, так і за радянської влади. Від часу входження архіву до архівної системи, тобто з 1924 р., і до середини 30-х рр. він складався з 9 одиниць: завідувача (директора), трьох учених архівістів, трьох помічників учених архівістів, рахівника і службника. Найпомітнішими серед працівників були: директори І. М. Каманін (з 1883 р., директор 1890–1921 рр.), В. О. Романовський (з 1914 р., директор 1921–1931 рр.), О. Т. Оглоблин (1932–1934 рр.); учені архівісти, вони ж і зав. відділів: О. М. Андріяшев (1917–1931 рр.), В. І. Новицький (1920–1931 рр.), М. Ф. Тищенко (1924–1934 рр., виконуючий обов'язки директора 1931–1932 рр.); помічники учених архівістів: Н. К. Кокульська (1922–1934 рр.), Г. Т. Подоляка (1922–1934 рр.), О. М. Чечот (1923–1934 рр.); службник Т. Д. Подоляка (1923–1934 рр.)¹⁹.

Зважаючи на обсяг архівних документів та складність роботи з ними, такої кількості працівників (9 осіб) було явно замало. Проте їх високий освітній ценз, знання мов, досвід, неабиякі фахові знання і закоханість у справу дозволяли невеликому колективу проводити величезну роботу із забезпечення збереженості документів, їх обліку, описування, вивчення і використання, розробляти методичні й теоретичні засади архівістики. І. М. Каманін, В. О. Романовський, М. Ф. Тищенко, О. М. Андріяшев, В. І. Новицький були авторами низки архівознавчих та історичних праць, які досі не втратили наукової ваги. Працівники архіву брали активну участь у науковому житті. Так, В. О. Романовський був членом Археографічної комісії ВУАН та Комісії історії західноруського права, редактором Відділу історичного словника, співробітничав з Харківською науково-дослідною кафедрою історії української культури; О. М. Андріяшев – дійсним членом Археографічної комісії ВУАН, членом Комісії історії старої

України; М. Ф. Тищенко – членом Комісії історії західноруського права та Археографічної комісії при Укрцентрархіві; О. М. Чечот – членом Комісії історії західноруського права та Комісії історії старої України²⁰.

Фактично, до 1934 р. склад працівників КЦАДА був стабільним, на відміну від інших архівів України, де плінність сягала 40–50 %²¹. Звільнення працівників КЦАДА найчастіше відбувалося через їх політичне переслідування, арешти й ув'язнення. Так, після II Всеукраїнського з'їзду архівістів (29 листопада – 4 грудня 1931 р.) за звинуваченням у “вужькому технiцизмі” було звільнено з роботи й арештовано 1932 р. В. О. Романовського (до цього його арештовували в 1923, 1928 і 1934 рр.), були звільнені також О. М. Андріяшев, В. І. Новицький, О. М. Чечот. Але й після цього вони не поривали з архівом, працювали з документами в читальному залі, брали участь у підготовці КЦАДА збірників документів²².

Остаточний розгром колективу архіву відбувся після обстеження, проведеного Укрцентрархівом 31 січня – 3 лютого 1934 р. У його звіті зазначалося: “обследование Киевского архива древних актов выявило, что тот архив во главе с националистом-дворушником Оглоблиным до последнего времени был гнездом и приютом для всевозможного националистического охвостья. В результате снят с работы весь состав работников архива”. Ними були директор архіву О. П. Оглоблин, наукові співробітники М. Ф. Тищенко та О. І. Баранович, ст. асистенти Н. К. Кокульська і В. Т. Гришко, завідувачка читального залу Г. Т. Подоляка, а згодом навіть служебник Т. Д. Подоляка, яких кваліфікували як “класово-ворожий національний елемент”²³.

До всіх архівних установ було розіслано “Висновки про Всеукраїнський центральний архів давніх актів”. Того, 1934 р. такі ж обстеження з подібними наслідками було проведено в Полтавському, Дніпропетровському, Чернігівському обласних історичних архівах. Основне звинувачення – це нерозуміння “марксистсько-ленінської історіографії”, “протаскування буржуазно-національної контрабанди”, “переховування в архіві незаінвентаризованого документального матеріалу різних чорносотенних націоналістичних контрреволюційних діячів” (зокрема, в КЦАДА – документів Київського історичного товариства Нестора-Літописця, особових фондів Стороженка, графа Бобринського, колишнього директора архіву Романовського, Бубнова та ін.)²⁴.

1934 р. архівна система втратила кращі наукові сили теоретиків і практиків, розвиток українського архівознавства, зокрема теоретичного, не лише помітно загальмувався, а й взагалі припинився. Досвідчені архівісти, згідно з генеральною лінією партії, замінювалися молодими малоосвіченими, але слухняними виконавцями. У доповідній записці Укрцентрархіву від 10 листопада 1935 р. до ЦК КП(б)У про наслідки обстеження архівів щодо політичного рівня кадрів українських архівів зазначалося: “Только состав сотрудников Киевского архива древних актов внушает полное доверие: в этом архиве работает 7 человек, из них 6 комсомольцев, которые любят свою работу и работают неплохо”²⁵. “Возможность установления стахановских норм в архивной работе доведена практикой работы Киевского центрального архива стародавних актов и Государ-

стvenного центрального исторического архива”²⁶. Звичайно, ця молодь, навіть при всіх її позитивних якостях, була не в змозі повною мірою замінити досвідчених працівників-науковців. Могли успішно виконуватися хіба що архіво-технічні роботи: шифрування справ, нумерація аркушів, систематизація документів за хронологією, підготовка складених раніше карткових описів до передруку тощо. З архівних установ, діловодства у цей період вилучалася українська мова – її витіснила російська.

На жаль, у фонді 14 ЦДАВО України “Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів УРСР” документи про КЦАДА за 1935–1936 рр. майже відсутні, зокрема у звіті Укрцентрархіву за 1936 р. про архів взагалі не згадано²⁷. Новопризначеному, очевидно 1935 р., директоріві КЦАДА було надано право підписувати фінансові чеки і розпоряджатися кредитами лише з 1.01.36 р.²⁸

1935 р. відбулося незначне збільшення штатів українських архівів. Штат КЦАДА складався з 10 одиниць: директора, старшого наукового, 2 молодших і 3 науково-технічних робітників, друкарки, технічного робітника і прибиральниці²⁹. Цікаво, що у списку робітників Укрцентрархіву (тепер це йменується штатною розстановкою) і підлеглих йому центральних установ на 1.09.1935 р. проти кожної посади зазначено прізвище особи, що її займала. Такі відомості відсутні лише стосовно посад КЦАДА³⁰.

1936 р. архівістам було підвищено заробітну плату³¹. Проте і цей захід не дав очікуваних змін. Як зазначалося у пропозиціях Центрального архівного управління СРСР за 1938 р. щодо шляхів поліпшення архівної справи в УРСР, працівники архівів мінялися на деяких посадах двічі–тричі на рік. Там же зазначалося, що заробітна плата працівників російських архівів була удвічі вищою, ніж в Україні³². З цієї причини 1938 р. штати архівів було знову розширено, посадові оклади архівістів – збільшено.

Звіти архіву і списки співробітників за 1938–1941 рр. свідчать, що штат КЦАДА складався з 20 одиниць: директора, 2 старших і 3 наукових працівників, 1 завідувача сховища, 3 старших і 1 архіво-технічного працівника, завідувача реставраційної лабораторії і 2 лаборантів-реставраторів, бібліотекаря, бухгалтера, рахівника, друкарки, завідувача господарства і прибиральниці. Директор, старші наукові та 2 наукові працівники мали вищу освіту, решта – середню і незакінчену середню освіту. Тільки директор, Сірий Яків Минахович (1908 р. н., член ВЛКСМ, а згодом – КП(б)У) працював в архіві з 1934 р. Ст. науковий працівник Ш. М. Резнік і завідувачка архівосховища Р. Ф. Коса працювали з 1935 р., зав. лабораторії Л. М. Бродський і ст. архіво-технічний працівник Н. С. Маркман – з 1936 р., решта – з 1938 р. (3 особи), 1939 р. (5 осіб) і 1940 р. (6 осіб), що свідчить про плинність кадрів, яка перешкоджала набуттю співробітниками належної кваліфікації³³. Щоразу в звітах зауважувалося про невиконання виробничих планів через незнання працівниками палеографії, польської і латинської мов. З цієї причини організовувалося підвищення кваліфікації співробітників, їх направляли для навчання на курси та заочне відділення в Московський історико-архівний інститут. У 1940 р. при КЦАДА було засновано аспірантуру для 5 осіб за профілем “Історія України”, де навчалися фахівці з різних архівів³⁴.

Значний вплив на долю архівів у СРСР справило підпорядкування архівної системи у 1938 р. НКВС. В УРСР це відбулося в березні 1939 р.³⁵ Укрцентрархів було реорганізовано в Архівний відділ НКВС УРСР, центральні архіви підпорядковувалися, відповідно, народному комісарові внутрішніх справ. Цей захід загалом негативно позначився на статусі архівів, зробив їх, по суті, напіврежимними, закритими для громадськості установами. Загальна ідеологічна політика в СРСР, спрямована на прославлення ВКП(б) і радянських цінностей, викривлене інтерпретування історичного минулого, робили використання документів однобічним. Кадровий склад архівів через репресії серед працівників та специфічний підхід до підбору кадрів погіршився. Це особливо стосувалося керівного складу, який намагалися набирати з числа працівників служби безпеки; обов'язковою умовою була партійність керівників. До цього додавалися також сувора регламентація внутрішнього життя архівів, обмеження доступу до документів та їх використання, зосередження на технічних видах роботи: шифруванні справ, нумерації аркушів, передруку описів, прагнення до “єдинообразия” – усунення будь-яких відмінностей, що існували між архівами України та Росії.

Саме після переходу архівів до НКВС УРСР було порушено питання про об'єднання всеукраїнських центральних архівів давніх актів у Києві та Харкові в єдиний Архів феодально-кріпосницької епохи (так тоді називався Російський державний архів давніх актів)³⁶. Проте цього не сталося, оскільки готувалася нова реорганізація архівної системи, яку було проголошено наказом РНК СРСР від 29 березня 1941 р. “Про затвердження Положення про Державний архівний фонд Союзу РСР і мережу державних архівних установ”. У Положенні наголошувалося на єдності Державного архівного фонду СРСР, без поділу його на фонди союзних республік. 24 червня 1941 р. НКВС УРСР видав наказ за № 205 про перебудову мережі центральних державних архівів УРСР, згідно з яким передбачалося створити Центральний державний історичний архів УРСР. КЦАДА перетворювався на відділ цього архіву. Проте здійснити заплановане не вдалося – розпочалася війна³⁷.

Забезпечення збереженості документів КЦАДА

Тяжким було становище КЦАДА за часів революції і невдовзі після неї. Не було коштів для оплати найнеобхіднішого – чорнила, паперу, палива. Приміщення, сховища і робочі кімнати, не опалювалися. У 1918 р. О. С. Грушевський писав, що архів жив на старих окладах, “вповні голодних”. До того ж, зарплата не завжди вчасно виплачувалася, через що працівники нерідко лишали архів. Решта ж співробітників трималася “з принципу”. Коли підшукали приміщення для розширення – не дали, намітили видання – не знайшлося коштів³⁸. Разом із тим, до кінця 1924 р. було проведено звірку наявності документальних матеріалів. Виявилося, що основне багатство КЦАДА – актові книги – збереглися повністю, у кількості 5 998³⁹. Було складено топографічний покажчик (очевидно, це доданий до “Списка актовых книг, хранящихся в Киевском центральном архиве” “Указатель отдельных актов, уложенных в коробки.

Отдельные документы, заключающиеся в них, относятся к губерниям Юго-Западного края за время 1700–1800 гг.”)⁴⁰. У покажчику зазначено розміщення у шафах матеріалів другого (зокрема, фасцикулів) і частково третього (зокрема, документів сотень Київського і Переяславського полків XVIII ст.) відділів КЦАДА. Уточнено топографічний покажчик розміщення актових книг⁴¹. Тоді ж, очевидно, було продовжено “[Список] книг подлежащих починке или новому переплету”, до якого було включено не тільки книги, що потребували опрацювання чи ремонту палітурки, але й ті, де належало перекреслити чисті аркуші, пронумерувати чи прошнурувати їх. Зазначено також номери “совершенно истлевших книг”⁴². Список цей, вочевидь, почали складати близько 1877 р., бо навпроти книг 11 і 12 є записи про те, що вони знаходилися в І. П. Новицького і А. П. Свидницького, які готували до них описи, що були опубліковані в 1877 і 1879 рр.

Архів знаходився, нагадаємо, в будинку Київського університету. До початку 1940-х років площа, яку він займав, лишалася незмінною і дорівнювала 459 м². Актові книги розміщувалися у шафах, найцінніші документи – в коробках (9 577 шт.), інші документи – на стелажах протяжністю 1 260 м, встановлених до кінця 1929 р.⁴³ Як констатувалося у звіті Укрцентрархіву за 1938 р., архів знаходився практично в одній залі, площа якої була явно недостатньою для такої установи. За численними дерев’яними перегородками розміщувалися читальний зал, реставраційна майстерня та інші служби⁴⁴.

З часу включення КЦАДА 1924 р. до системи центральних установ Укрцентрархіву його матеріальне становище поліпшилося. Збільшення фінансування, хоч і не в тому обсязі, якого потребував архів, дало змогу встановити в приміщеннях грубки, відремонтувати старі й встановити нові шафи, придбати стелажі і коробки для фондів, на договірних засадах проводити консервацію й опрацювання документів, закупаючи для цього необхідні матеріали тощо.

Особливе занепокоєння викликало погіршення фізичного стану документів, спричинене різкими змінами в режимі зберігання фондів у пореволюційний час (стабілізувати його було складно навіть у пізніші роки). Оскільки калорифери, встановлені ще до 1917 року, не працювали, до того ж, навіть у 1934 р. палива для грубок вистачало тільки на робочі кімнати, сховища не опалювалися, температура і вологість в них повністю залежали від погоди⁴⁵. Отож, не дивно, що під час перевірки наявності документів було виявлено комах – шкідників паперу і шкіряних оправ, а також плісняву, у зв’язку з чим було взято на облік пошкоджені актові книги та окремі документи і проведено їх дезинсекцію⁴⁶. З того часу цими питаннями займався безпосередньо директор архіву В. О. Романовський. Щороку він і помічник ученого архівіста проводили літньої пори дезинсекцію пошкоджених документів формаліном та мідним купоросом; заражені шкідниками і грибок книги і документи витримувалися у спеціально обладнаній для цього дезкамері. За сезон обробленню піддавали від 480 до 700 книг⁴⁷.

Свої спостереження за фізичним станом архівних матеріалів В. О. Романовський узагальнив в одному з параграфів згаданого нами підручника та в тезах доповіді про охорону документів від шкідників, яку він готував для слухання на засіданні в Укрцентрархіві 1928 р.⁴⁸ Очевидно, саме після розгляду цього питання Укрцентрархів 1929 р. уклав угоду з Харківською крайовою сільськогосподарською станцією (відділом ентомології) про організацію боротьби із шкідниками архівних документів⁴⁹. В. О. Романовський наголошував, що належне зберігання документів можливе при вирішенні таких питань, як забезпечення архівів спеціально збудованими кам'яними спорудами з бетонними перекриттями, обладнаними стелажми, вогнегасниками, а також відповідно забезпеченими приміщеннями для дезкамери, фотолабораторії, майстерні для консервації документів. Доти ж, уважав В. О. Романовський, необхідно вести наполегливу боротьбу з вогкістю, цвілью, інсектами, мишами і щурами із застосуванням формаліну, сірчаного вуглецю, ціаністого калію, мідного купоросу; слід проводити вентилявання приміщень, очищення документів від пилу за допомогою пирососів, шляхом провітрювання і просушування в'язок і, головне, завдяки дотриманню у сховищах чистоти; крім того, доцільно застосовувати при консервації пошкоджених документів клеї з отрутою тощо.

Під керівництвом В. О. Романовського в КЦАДА проводилася консервація (реставрація) документів як на папері, так і на пергамені, за методом, описаним у його підручнику⁵⁰. В основному консервації підлягали документи XVI–XVII ст. з паперовою основою. Консервацію та опрацювання здійснювали наймані працівники, робота яких оплачувалася за рахунок спеціально виділених на це коштів (на жаль, їх бракувало, а тому щорічно брали в палітурки лише 10–15 книг). Консервацією грамот на пергамені займався сам В. О. Романовський. Серед них була і грамота великого князя литовського Олександра I за 1489 р., пергамен якої спочатку зволожили, розправили під пресом, потім обережно покрили цапоном (лак із целулоїду, амілацетату й ацетону) та укріпили шовковою газовою (дуже тонкою й прозорою) тканиною⁵¹. І досі результати такої консервації можна спостерігати, зокрема, на документах Колекції Київської археографічної комісії⁵².

Від 1938 р. штат архіву поповнили посади завідувача реставраційної лабораторії і двох лаборантів, завдяки чому з'явилася можливість щорічно здійснювати консервацію 4,6–6,5 тис. аркушів та проводити інші профілактичні заходи щодо забезпечення збереженості документів, зокрема їх очищення, дезинфекцію і картонування⁵³. На 1940 р. було заплановано реставрувати понад 200 грамот на пергамені (вважалося, що це здійснюватиметься вперше, тобто було проігноровано досвід В. О. Романовського)⁵⁴.

Таким чином, за 20 пореволюційних років КЦАДА так і не зміг добитися збільшення площі архівосховищ, проте остаточно устаткував наявні шафами і стелажми; було укладено до коробок непідшиті документи, а також складено топографічний покажчик розміщення фондів у сховищі та список, в якому зазначено фізичний стан документів. Зав-

дяки директорів архіву В. О. Романовському, який вивчив досвід західноєвропейських й російських архівістів, було розроблено методичку боротьби із шкідниками паперу і шкіряних оправ до актових книг; провадилася консервація пошкоджених документів з паперовою і пергаментною основою та ін.

Комплектування та облік документів

Відсутність вільних приміщень стримувала кількісне зростання документів КЦАДА, хоча наприкінці першого десятиріччя і в 1920-х рр. була нагода поповнити архів матеріалами його профілю. У покинутих власниками дворянських маєтках у сільській місцевості, в міських палацах і в інших помешканнях, зруйнованих монастирях і церквах гинула величезна кількість документальних зібрань, родових архівів, колекцій документів. Відсутність належних коштів на перевезення архівів та оплату відряджень архівістів, військові дії на теренах України, обставини, що загрожували життю людей, перешкоджали комплектуванню архіву.

І лише 1923 р. приніс відчутні зміни. Цього року до сховищ архіву надійшли дуже важливі для історії України джерела. Зокрема, з Кам'янка-Подільського було отримано матеріали Подільської губернської казенної палати, а також колекція метричних книг церков Поділля XVI–XIX ст., на які було складено інвентарний опис (509 справ). Це були документи про прибутки і видатки коштів губернії, переписи населення, люстрації й інвентарі, ревізські “казки”, матеріали про розшук селян-утікачів, будівництво млинів, цукрових заводів, гуралень, про влаштування ярмарків, розвиток шовківництва та ін. Тоді ж до КЦАДА з м. Білої Церкви надійшли рештки родового архіву графів Браницьких. Крім адміністративно-господарських матеріалів Білоцерківського ключа, в ньому зберігалися старовинні документи магнатів Сапег, Воловичів та ін., джерела до історії козацьких рухів, Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, до історії “смутного времени” у Московській державі XVI–XVIII ст.

1923 р. Всеукраїнська академія наук передала до архіву цінну колекцію документів XIV–XVIII ст. (385 актів)⁵⁵, зібрану в середині XIX ст. членами Київської археографічної комісії під час поїздок по губерніях, ознайомлення з поміщицькими, монастирськими й урядовими архівами. До колекції входили привілеї литовських князів та польських королів магнатам і шляхті на маєтки, війтівства, охоронні описи майна, дарчі й заставні записи (1369–1638), грамоти царів та універсали гетьманів старшині і російським поміщикам на маєтки й посполитих (1680–1724) тощо.

Очевидно, після ліквідації в 1926 р. Історичного товариства Нестора-Літописця до КЦАДА надійшли його матеріали. Це були документи про спори козацької старшини за маєтки, про наїзди, захоплення сіл, майна, підданих, антипоміщицькі виступи селян; грамоти польських королів, універсали гетьманів; укази російських царів на маєтки, селян, угіддя тощо. На початку 1920-х рр. до КЦАДА надійшов архів давнього козацько-старшинського українського роду Троцин⁵⁶, в якому зберігалися дарчі записи на маєтки, акти про розподіл майна, особисте листування. На наш

погляд, саме в середині 1920-х рр. М. Ф. Біляшівським (1867–1926) було передано актові книги № 5929, 5932, 5935, 5936⁵⁷.

Вдалим з точки зору комплектування був для КЦАДА 1931 р. Від Білоцерківського окружного архіву було прийнято розрізнені документи й зібрання Болсуновського⁵⁸. Цінним надходженням року стали 134 томи так званого Румянцевського Генерального опису Малоросії (1765–1769), передані з рукописного відділу Бібліотеки АН СРСР⁵⁹ у рамках повернення з Росії в Україну документів, вивезених з її території в ХІХ ст. Судячи з оп. 1 ф. 57, що зберігається тепер в ЦДІАК України, іншу частину цього комплексу в кількості 268 томів було одержано з Бібліотеки Всеукраїнської АН наприкінці 1930-х рр.⁶⁰

Подальша робота з комплектування пов'язана з уточненням профілю архіву. Вона особливо активізувалася після визначення в постанові ВУЦВК і РНК УСРР від 25 січня 1928 р.⁶¹ “Про Центральне архівне управління УСРР, установи, що є при ньому, та його місцеві органи” територіальних (Правобережна Україна) та хронологічних (з найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст.) меж документів, що мали зберігатися в архіві. Обмін матеріалами мав відбутися переважно між КЦАДА, Київським і Харківським центральними історичними архівами. Щоправда, ще в 1925 р. КЦАДА передав до КЦІА 7 тис. справ⁶². А в 1929 р. було підготовлено для передавання в цей архів 23 188 справ фондів установ Київщини ХІХ ст.⁶³ У 1931 р. планувалося передати туди 241,7 м⁶⁴ документів ХІХ ст., у т. ч. матеріали з історії польських повстань 1831 і 1863 рр.⁶⁵ Але заплановане здійснити не вдалося через брак коштів на перевезення та придбання шпагату для ув'язування документів⁶⁶. Нарешті, 1933 р. до згаданого архіву було передано 10 м фондів, хоча підготовлено було 240 м⁶⁷, а 1939 р. – 39,5 тис. справ документів ХІХ – початку ХХ ст.⁶⁸ Проте так і не було перевезено до ХЦІА 18 фондів центральних установ Гетьманщини, виділених у 1933 р.⁶⁹

На вивільнені площі КЦАДА планував прийняти із ХЦІА фонди монастирів Правобережної України ХVІ–ХVІІІ ст., а із КЦІА – особові фонди магнатських і шляхетських родів, які мали маєтки на Правобережній Україні, зокрема Потоцьких, Замойських, Вишневецьких, Оскерків та ін.⁷⁰ Підставу для цього вбачали в наявності в згаданих зібраннях значної кількості документів ХVІ–ХVІІІ ст., які за своїм походженням і змістом були пов'язані з матеріалами фондів, які вже зберігалися в КЦАДА. Очевидно, КЦІА не давав згоди на це, оскільки 1933 р. було скликано Комісію для визначення місця зберігання маєткових і родових фондів. Питання вирішили на користь Архіву давніх актів, і вже тоді із КЦІА було одержано близько 10 м документів, а в 1939 р. – понад 10 тис. справ⁷¹.

Доцільно нагадати, що всі надходження, за незначним винятком, не мали жодних довідників – як облікових, так і за змістом. Крім того, у КЦАДА ще з ХІХ ст. лишалися нерозізнаними, необлікованими, неописаними документи другого і третього відділів. Лише матеріали першого відділу було заінвентаризовано в “Списке актовых книг, хранящихся в Киевском центральном архиве”, складеному в 1862–1864 рр.⁷², про який уже згадувалося.

Видається, що до завершення впорядкування архів не мав можливості встановити загальної кількості документів, що зберігалися в ньому, і в офіційній документації вказувалися різні цифри. Так, у звіті за 1928 р. зазначено, що в архіві зберігаються: 5 838 книг, 67 тис. сформованих справ, 4 361 од. зб. колекцій, 500 тис. окремих документів⁷³. Згідно з планом на 1931–1935 рр. у архіві зберігалось: 5 885 книг, 454 979 окремих документів та 157,65 м документів. Нагадаємо, що у Київському відділі архіву зберігалось також 241,7 м документів ХІХ ст., призначених для передачі до КЦА⁷⁴. Навіть одиниці обліку вказувалися різні.

Загалом, в українських архівах, на зразок західноєвропейських, матеріали до 1934 р. обліковувалися у двох вимірах – за справами (архівними одиницями) та лінійними вимірами (метри, сантиметри). Оскільки в українських архівах кожен фондний відділ вів облік самостійно, то і в КЦАДА, зважаючи на специфіку формування одиниць зберігання, були свої особливості. Як уже зазначалося, у третьому Київському відділі документи обліковувалися в лінійних вимірах, у другому відділі – це був окремий документ, у першому відділі обліковою одиницею була книга, при чому архів ніяк не міг визначитися з їх остаточною кількістю. Як бачимо, вище вказано різні цифри, зокрема, ніяк не могли вирішити: чи вважати актовими книгами одиниці зберігання, сформовані в ХІХ ст. з окремих документів? У “Списке актовых книг”, який пізніше зазнав змін, на час його друкування значилося 5 838 книг і 453 381 окремий документ. У зв’язку з надходженням у 1872 р. документів з Київської археографічної комісії було змінено запис про кількість “отдельных документов” (на думку В. Новицького, це зробив І. М. Каманін⁷⁵: “453381 + 1598 = 454979 отдельных документов”). Нові надходження, в тому числі й книги, які було одержано в 1870 і 1872 рр., обліковано в “Прибавлениях к “Списку актовых книг, хранящихся в Киевском центральном архиве” за №№ 5839–5885; заголовки написано від руки російською мовою. Далі заголовки книг (за №№ 5886–5936) є українським машинописом, а №№ 5937–5938 написано від руки фіолетовим чорнилом⁷⁶. На наш погляд, цю частину “Прибавлений” складено під час перевірки наявності, яка проводилася в КЦАДА на початку 1920-х рр. У звіті архіву за 1924 р. йдеться про завершення цієї роботи і складання інвентаря нових придбань⁷⁷. Не всі внесені до “Списка” книги були актовими в повному розумінні цього слова, серед них були й книги, сформовані архівістами з окремих документів, зокрема це №№ 5874–5882, 5886–5918 та ін., і навіть краківське видання Саксонського і Магдебурзького права 1535 р. – № 5885, Опис Київської губернії 1803 р. – № 5938 та ін. Тобто “Список” став інвентарем для матеріалів, що мали форму книги та опрау.

Таким чином, “Список актовых книг, хранящихся в Киевском центральном архиве” з додатками до нього був основним обліковим довідником до матеріалів першого відділу КЦАДА. На його основі створювалися всі інші облікові довідники першого відділу, про що йтиметься нижче.

У зв’язку з концентрацією в архівах України величезної кількості матеріалів гостро постало питання про їх упорядкування та облік. Актуальним воно було і для КЦАДА. Одночасно з комплектуванням активі-

зувалося розроблення теоретичних засад архівного описування та обліку документів. Уже в 1918 р. передбачалося складання охоронних описів, а потім і наукових – короткого, середнього і широкого типу⁷⁸. У першій половині 20-х рр. було визначено основні теоретико-методичні засади обліковування та описування⁷⁹. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР “Про Єдиний державний архівний фонд УСРР” від 16 грудня 1925 р. передбачала створення основної картотеки ЄДАФ⁸⁰. У 1925, 1927, 1929 рр. Укрцентрархів затвердив низку методичних інструкцій, що забезпечували упорядкування й облік документів, зокрема про початкову розборку архівних матеріалів, про порядок реєстрації й розташування архівних матеріалів та про складання описів на архівні матеріали тощо⁸¹.

В основу цієї методики було покладено теорію, розроблену В. І. Веретенниковим, В. В. Міяковським, В. О. Романовським та ін., що базувалася на західноєвропейській та російській дореволюційній архівній традиції⁸². Згідно з цією теорією архівний матеріал, тобто сукупність документів архіву, поділявся на архівні фонди, архівні фонди – на діловодні фонди, ті, у свою чергу, – на підфонди, які склалися з архівних одиниць, а вони – з архівних документів.

Архівним фондом визнавався весь комплекс документів, що зосереджувався в архіві установи, а це могли бути і документи установи-попередника і підпорядкованих їй організацій. Та частина фонду, яку створила сама установа, називалася діловодним фондом. З цього визначення виходило, що архівний фонд міг об'єднувати в собі кілька діловодних фондів різних установ. Архівний фонд установи дорівнював його діловодному фонду лише в тому випадку, коли в її архіві не було матеріалів інших установ. Діловодний фонд поділявся на підфонди, якщо установа мала складну структуру, підфондами вважалися й групи документів, об'єднаних за певною хронологічною, географічною або тематичною ознакою⁸³. Така ієрархічна структура документів архівів передбачала їх багаторівневе описування від загального до специфічного⁸⁴, в результаті чого створювалася система довідників охоронно-контрольного (облікові) та інформативного (про зміст документів, фондів архіву) спрямування.

Основною обліковою одиницею ЄДАФ України вважався діловодний фонд. Згідно з організаційними установками, “Без точного обліку діловодних фондів архівні органи, зрозуміло, не можуть виконувати покладених на них чинним законодавством обов'язків, тобто використовувати їх для потреб соціалістичного будівництва, складати плани своєї роботи в галузі розбирання та описування матеріалів, подавати про них відповідні відомості на запити Центрального архівного управління та радянських установ, здійснювати розподіл матеріалів поміж архівосховищами тощо”⁸⁵. З цією метою в архівах було запроваджено інвентарні книги (списки) і картотеки фондів, в Укрцентрархіві створювалася картотека (каталог) ЄДАФ, яку формували з карток, складених архівами. Більшості архівів України, в тому числі й КЦАДА, належало провести значну роботу щодо уточнення фондування архівних матеріалів і обліку фондів (на жаль, в архівах вона просувалася не так швидко, як хотілось). У відгуку на план КЦАДА на 1927 р. зав. відділу архівознавства Укр-

центрархіву В. І. Веретенніков зазначав, що у звітах архіву відсутня будь-яка згадка про роботу щодо створення картотеки ЄДАФ, наголошувалося, що така робота в тій чи іншій формі має бути передбачена і по першому, і по другому відділах⁸⁶. З огляду на це зауваження до кінця 1931 р. картками було “охоплено” всі фонди КЦАДА⁸⁷. Картотеки фондів і списки фондів велися в кожному відділі. До сьогодні дійшов лише “Список фондів актових книг”, тобто першого відділу⁸⁸.

Визначення діловодних фондів не передбачало обов’язкового фізичного розподілу архівних матеріалів між фондами, що в КЦАДА забезпечувало існування історично утворених комплексів документів, якими були зібрання актових книг, а також летичівських, кам’янець-подільських і житомирських фасцикулів. Приблизно наприкінці 1920-х рр. в “ЦАДА переведено [!] розподіл актових книг за фондами, беручи за основу установи, що створювали дані фонди”⁸⁹. Такими по першому відділу було визнано понад 160 фондів. Але, оскільки фізичного розфондування колекції не проводили, книги зберігалися за тими ж номерами, у тій же послідовності, що й раніше, (отже, “Список актових книг, хранящихся в Киевском центральном архиве” не втратив свого значення). Це було закріплено в “Списку фондів актових книг”, який зберігся досі⁹⁰, що “являє собою матеріальну інвентарну книгу архівного майна, що складається з архівних матеріалів”⁹¹. Для кожного фонду у “Списку фондів” відведено окремий аркуш, де зазначено назву фондоутворювача (номерів фондів не було), номери книг за “Списком актових книг”, які віднесено до даного діловодного фонду; роки, якими датовано книги; загальну кількість книг у даному фонді; мову документів книг; інші форми матеріалів, наявні у складі фонду; примітки (відомості про матеріали профілю даного фонду, що були в інших фондах архіву, зауваження про фізичний стан, нотатки з історії фондоутворювача, що пояснювали, чому книги віднесено саме до цього фонду, тощо).

Визначення фондової належності архівних матеріалів другого відділу також проводилося у другій половині 1920-х рр., під час упорядкування окремих актів, які фактично перебували у стані розсипу. На жаль, список фондів відділу тих часів не зберігся. Нагадаємо, що фізично діловодні фонди з летичівських, житомирських і подільських фасцикулів також не виокремлювалися, але визначено, яка кількість актів належала до того чи іншого фонду. Так, у списку й картотеці фондів, складених станом відповідно на лютий і березень 1939 р.⁹², у поясненнях до низки фондів про склад документів зазначено, крім актових книг, кількість фасцикулів, скарг, виписів, ротул (заяв) тощо. Зокрема, окремі акти було віднесено до фондів Київських, Житомирських, Летичівських, Кам’янець-Подільських, Вінницьких, Овруцьких та інших гродських і земських судів, магистратів, ратуш та ін.

По другому відділу було сформовано й виділено в самостійні облікові одиниці низку нових фондів. В основному вони постали з окремих документів, що свого часу належали Київській та Чернігівській казенним палатам. Відомо, що в 1786 р. у Лівобережній Україні було проведено секуляризацію церковних земель. Відібрані монастирські маєтки разом

із документами було передано до казенних палат. Згодом, втративши практичне значення, документи гинули від недбалого зберігання. Частина київських документів у 1830-х рр. була вивезена до Петербургу, інша – наприкінці XIX ст. потрапила до КЦАДА. Чернігівські документи в кінці 1890-х рр. завдяки М. П. Василенку також опинились у КЦАДА, де в останні роки 1920-х – на початку 1930-х рр. з них було сформовано понад 40 фондів: Києво-Печерської лаври, київських монастирів: Софійського, Видубецького, Пустинно-Миколаївського, Межигірського, Мгарського, Батуринського, Чернігівського та інших⁹³. На щастя, більшість фондів монастирів не загинула під час війни і зберігається нині в ЦДІАК України.

Певна увага у другому відділі приділялася формуванню фондів особового походження, яких у архіві було більш як 30 (це родові фонди Браницьких, Сапег, Вакуловичів, Скоруп, Сулимів та ін.), а також колекцій документів (15 фондів). Серед них Колекція документів Київської археографічної комісії, Колекція метричних книг Поділля, Колекція “Серія Б”, Колекція документів Київського історичного товариства Нестора-Літописця, Збірка документів польських повстань 1831 і 1863 рр. та ін.

Величезну роботу щодо виділення фондів було здійснено третім відділом під час упорядкування розсипу документів, що надійшов до КЦАДА ще в XIX ст. У ньому було зосереджено документи російських установ XVIII – першої половини XIX ст. та Гетьманщини XVIII ст. Розпочате 1924 р. упорядкування було вирішено проводити без попереднього поділу матеріалів на фонди, справи описувалися на двох картках, де зазначалася назва фонду. Одну з них вкладали до справи, друга вміщувалася до картотеки. Коли таких карток по одному фонду назбирувалося достатньо, підбирали справи і формували фонд.

Ця робота була важливою й тому, що архіву належало в порядку уточнення профілю передати до Київського обласного історичного архіву (до 1932 р. – КЦІА) фонди установ XIX ст., а до Харківського центрального архіву стародавніх актів (до 1932 р. – ХЦІА) – фонди установ Гетьманщини, формування яких із розсипу було завершено в 1933 р.⁹⁴ Загалом були сформовані та зберігалися у третьому відділі понад 170 фондів⁹⁵.

Звичайно, той обсяг робіт, який належало виконати архівістам КЦАДА при наявному штаті співробітників (по два – за кожним відділом), не міг бути досягнутим повною мірою в короткий термін. Таке становище було характерним для всіх архівів України. Між тим, серед звинувачень, висунутих під час перевірки роботи архіву на початку 1934 р., що потягли за собою відповідні репресії, було й звинувачення в незавершеності обліку документів; виявлення під час перевірки архіву необлікованих матеріалів кваліфікувалося як “нелегальне переховування в архіві незаінвентаризованого документального матеріалу різних чорносотенних національних контрреволюційних діячів та організацій”⁹⁶, а також “...чорносотенця Стороженка, графа Бобринського, галицького москвофіла Ю. Я. Яворського, приватне листування бувшого директора архіву Романовського, матеріали кафедри Грушевського та його автентичні нотатки, бібліотека білоемігранта Бубнова та інші аналогічні матеріали. Це стверджувало, що архів, крім всякої іншої роботи, був нелегальним

сховищем паперів різних чорносотенців, націоналістів-контрреволюціонерів”⁹⁷. В обіжнику Укрцентрархіву від 22 лютого 1934 р. зазначалося, “що в деяких архівах (Київському архіві давніх актів) шкідницькі елементи свідомо приховували цілі фонди, свідомо саботували справу точного обліку і інвентаризації архівних фондів з тим, щоб у такий спосіб прикрити свою шкідницьку роботу”⁹⁸, а головне, – намагалися “відірвати архівні установи від практики соціалістичного будівництва, теорію і практику від архівного будівництва в цілому СРСР і передусім РСФРР, виробляли свої методики і форми обліку архівних матеріалів, видумували плутані теорії впорядкування архівних матеріалів і плутану архівознавчу “термінологію”, протиставляючи все це практиці архівних установ цілого СРСР і передовсім РСФРР”⁹⁹.

Від цього часу розпочався перехід на загальносоюзну систему обліку згідно з розробленими з урахуванням практики ЦАУ СРСР і РСФРР у 1934 р. “Правилами і формами обліку архівних матеріалів в архівах УСРР”¹⁰⁰. Ними передбачався переоблік усіх фондів, їх суцільна нумерація в межах архіву, а не відділів (секцій), складання книг надходжень та обліку і карток фондів за новими формами (попередні знищувалися через три роки після завершення роботи). Висувалися явно не адекватні можливостям архівів “завдання остаточно виявити і облікувати всі чисто фонди, які зосереджено в архівосховищах історичних архівів”. Це було “одним з основних завдань 1934 року”. Уже “на кінець другого кварталу кожний історичний архів мусить подати точні списки фондів, які зосереджені в його сховищах. Створити умови, які усували всі будь-які можливості змішування фондів у майбутньому, зафіксувати точні назви фондів, пов’язати документи, заярликувати”¹⁰¹. Вводилася нова термінологія, окремі терміни вилучалися, зокрема поняття “архівний фонд” (до нього повернуться через кілька десятків років, але вже під іншою назвою – об’єднаний фонд). Нищівній критиці було піддано провенієнц-принцип (принцип поваги до фонду). Від цього часу розфондування, виділення та утворення нових фондів стали в архівній практиці звичним явищем, що призвело до ліквідації історично утворених комплексів, перескладання описів, перешифрування справ, підготовки перевідних таблиць.

Кількісний штат КЦАДА, навіть збільшений у цей час до 10 осіб, та відсутність фахівців (досвідчених працівників було замінено “комсомольцями”) унеможлилювали виконання поставлених перед архівом завдань. Як наслідок – наказувалося до 1 серпня 1938 р. завершити перехід на нову єдину систему обліку згідно з розпорядженням Центрального архівного управління (ЦАУ) УРСР від 20 липня 1937 р., передбачену “Правилами обліку архівних матеріалів у державних архівах СРСР”. Категорично заборонялося вживати як одиницю вимірювання архівотехнічних робіт (при розбиранні розсипу, систематизації й підшиванні документів та ін.) лінійну систему (метри, сантиметри) замість запропонованих нормативами одиниць зберігання, аркушів, а також вагову – для розсипу (кілограми, грами)¹⁰². Ставилися завдання, вирішити які протягом року було неможливо: при складанні книг, аркушів і карток фондів слід було уточнити назви фондоутворювачів, перевірити підсумкові за-

писи в описах, а якщо таких не було – скласти нові та ін. Як уже зазначалося, старі книги й картки знищувалися через три роки після завершення робіт, що, очевидно, і було зроблено.

Позитивним у новому заході була централізація обліку в архіві, доручення “обліку” певному працівнику, його безпосереднє підпорядкування директорів архіву. Обов’язковими вимогами до такої особи були: “високі ділові якості, бездоганна грамотність, знання мови, чіткий почерк, акуратність, а головне – політичне довір’я”¹⁰³.

У КЦАДА такою людиною став старший науковий робітник Ш. М. Резнік, що працював тут від 1935 р. У першому півріччі 1938 р. архів звітував про завершення обліку фондів¹⁰⁴: їх було 445, розібрано – 375, складено 375 фондів карток, справ налічувалося – 447 502, не розібрано – 10 000, книг у бібліотеці – 11 695 томів (назв – 11 580), періодичних видань – 521 примірник¹⁰⁵. На 20 лютого 1939 р. було складено й надруковано список на 375 фондів і таку ж кількість карток фондів, які надходили до ЦАУ НКВС УРСР починаючи з 5 лютого 1939 р.¹⁰⁶ На 1 квітня 1941 р. архів подав дані про наявність 456 фондів, облікованих (тобто внесених до списку фондів) 377, справ 484 061, заінвентаризованих – 465 701, систематизовано, але не розібрано 18 300, а також не розібрано 67 651 документ¹⁰⁷. (Слід зауважити, що точність цих даних викликає повний сумнів, оскільки у згаданому списку фондів після 377 номера вписано від руки фонди за №№ 378–398.)

Важко судити про позитивні та негативні особливості двох облікових систем з відсутності довідників, складених до 1934 р.: до того ж, це мусить бути темою самостійного дослідження. Але створити за 2–3 роки систему облікових довідників (список фондів, аркуші фондів, картки фондів, з 1939 р. – справи фондів, жодної з яких, а також аркушів фондів не збереглося), зважаючи на досить високу якість та інформативність списку і картотеки фондів (найменування фондоутворювачів, характеристика складу документів фондів, кількісні показники), без відповідної бази, створеної попередниками, було б неможливо. Введеною ж у 1937 р. системою обліку в частині позицій, наприклад щодо форми картки і аркуша фонду, користуються й дотепер.

Описування та створення науково-довідкового апарату до документів архіву

Упорядкування фондів КЦАДА, зважаючи на специфіку документального складу, проводилося по трьох відділах паралельно. Застосовувалися відповідні методи роботи з документами, у результаті чого було створено довідники різного виду. В. О. Романовський, спираючися на методико-теоретичні засади тогочасного українського архівознавства¹⁰⁸, “зазначив кілька систем опису – звичайний інвентар, опис більш докладний, описання з детальними позначеннями цікавих місць та подробиць, огляд систематичний, нарешті, інвентарний опис”¹⁰⁹.

Було вироблено чотири форми описів, серед яких найуживанішою була друга. На превеликий жаль, дослідити детально, як відбувалося практичне становлення і створення науково-довідкового апарату КЦАДА,

важно, оскільки довідники та архів архіву, за незначним винятком, втрачено під час нацистської окупації України в 1941–1944 рр. Проте вивчення цього питання, передусім за фондом ЦАУ УРСР, що зберігається в ЦДАВО України, дає можливість стверджувати, що до кінця 1930-х рр. в архіві було створено, хоча й не у повному обсязі, систему довідників для забезпечення збереженості, обліку і розкриття змісту документів на рівні архіву, фонду, справи і, в окремих випадках, документа. Це вже згадувані списки і картотека фондів, інвентарні описи, каталоги, описи до актових книг XVI і частково XVII ст., путівник (збірник статей); крім того, до низки фондів було складено огляди документів, тематичні покажчики до описів, історичні довідки про фонди тощо. При цьому більшість довідників було підготовлено до 1934 р. згідно з методичними засадами, розробленими В. О. Романовським і підтриманими і втіленими на практиці співробітниками архіву В. І. Новицьким, О. М. Андріяшевим, М. Ф. Тищенком та ін.

Звичайно, основна увага приділялася матеріалам першого відділу, тобто актовим книгам. Робота з ними спрямовувалася за трьома напрямками: 1) складання географічного та іменного покажчиків до видрукованих у XIX – на початку XX ст. описів книг (упродовж 1923–1927 рр. було підготовлено 120 тис. карток¹¹⁰; щоправда, у звітно-планових матеріалах за 1930 р. показано 150 тис.)¹¹¹; 2) складання покажчика опублікованих у різних виданнях документів, узятих з актових книг (роботу розпочав В. А. Абрамович, якому вдалося взяти на облік кілька десятків тисяч актів¹¹²; під час окупації Києва в 1941–1943 рр. довідники було втрачено); 3) описання актових книг.

У пореволюційні роки архів спільно з Археографічною комісією ВУАН продовжив розпочаті ще в 70-х рр. XIX ст. пошуки шляхів оптимального описування актових книг, які особливо активізувалися в 1921–1924 рр. Історія складання описів до книг судово-адміністративних установ XV–XVIII ст. досить детально розглянута в роботах О. А. Купчинського, Г. В. Боряка, І. Б. Матяш та ін.¹¹³ На думку цих авторів, серед архівістів та істориків переважало романтичне прагнення поєднати подокументний спосіб описування актових книг з високим науковим рівнем описової статті та швидкими темпами виконання робіт, чого на практиці КЦАДА ніколи не міг досягти, оскільки відповідних умов для здійснення робіт у повному обсязі, а головне – достатньої кількості висококваліфікованих працівників, не мав. Як правило, роботу виконували 2–3 працівники. Будучи хорошими фахівцями, вони водночас мали й інші обов'язки і за таких обставин повне подокументне описування книг можна було провести за кільканадцять сотень років. З цієї причини В. О. Романовський, після тривалих дискусій, запропонував групове описування актів, яке здійснювалося від осені 1925 р. згідно з розробленою ним інструкцією¹¹⁴.

З огляду на складені описи, що збереглися до сьогодні (тільки до актових книг Луцького гродського суду маємо понад 20 таких довідників), зауважимо, що формуляр описової статті дещо відрізняється від запропонованої інструкцією, головне, – в ньому відсутня рубрика, що передбачала короткий заголовок до “кожного акта, записаного в книгу”, а також

порядком розміщення рубрик. Опис містив такі відомості: номер книги за “Списком актовых книг, хранящихся в Киевском центральном архиве”; заголовок і дата складання книги; кількість аркушів й особливості нумерації (пропущені й літерні номери); фізичний стан книги (наявність і стан палітурки, печаток, пошкоджених актів, записів перевірних комісій 1835 і 1840 рр. тощо); мова, якою написано книгу; заголовки до актів, які підлягали обов’язковому описуванню (королівські грамоти, універсали, листи, декрети, сеймові ухвали, інструкції послам, конституції, гетьманські універсали та інші акти державних і місцевих урядів; тарифи, інвентарі маєтків і староств, люстрації, ревізії, міжнародні акти та інші; акти, що стосувалися відомих історичних осіб; акти до історії копних і домініальних судів, міської адміністрації, міщан, вірмен, євреїв, німців, чехів та ін.). Заголовок до подібних актів складався з такого: номер акта, дата, його назва без перекладу на сучасну юридичну мову, короткий зміст, в якому зазначалося, ким, кому і про що видано акт, а також географічні ознаки; далі – загальний зміст книги (справи маєткові, гвалти, борги та про підданих); групування актів за предметно-тематичною ознакою та значимістю документів і предметів. За необхідності вводилися підгрупи. Досить примітне місце в описовій статті посідала рубрика “Видатні прізвища або видатні родини та особи”, які подавалися в алфавітному порядку, а також “Урядові особи” (список старост, підстарост, суддів, писарів, задіяних у судовому процесі на час складання книги)¹¹⁵.

Цю методика можна визнати продуктивною, оскільки завдяки їй впровадженню упродовж 1925–1928 рр. вдалося описати 40 тис. актів, тобто темпи роботи у порівнянні з дореволюційними збільшилися на 300–400 % і дозволяли описувати за рік близько 13,5 тис. актів¹¹⁶. Одночасно О. М. Андріяшев підготував і опублікував “Хронологічний покажчик актових книг”, “Зводну статистичну таблицю фондів актових книг” та “Відомості про описані книги”, які не втратили практичного значення донині¹¹⁷. До кінця 1929 р. було завершено описування актових книг XVI ст. (305 кн.), розпочато роботу з книгами XVII ст.¹¹⁸ Складені описи не призначалися для публікації, але могли слугувати основою для видання каталога актових книг або спеціальних зводів систематичних оглядів актів кожної книги за певними рубриками¹¹⁹. Упродовж 1925–1930 рр. було опрацьовано 330 книг. І хоча завдяки цьому методі темпи описування прискорилися, проте підрахунки засвідчили, що для завершення робіт потрібно було б ще 74 роки¹²⁰.

У цей час Кабінет архівознавства Укрцентрархіву взявся розробити власні методи описування актових книг. З цією метою із КЦАДА до Харкова було відправлено 2 актові книги: Луцького (№ 2118) і Володимирського (№ 978) гродських судів¹²¹. (Книги до Києва було повернуто 1971 р. уже з філіалу ЦДІА УРСР у м. Харкові.)

Невідомо, чи було здійснено згадані наміри. Але очевидно, що архіву рекомендували запровадити тематичне описування, поширене в усіх архівах України, доцільність якого диктувалася ідеологічними й політичними потребами, зокрема при вивченні історії робітничих, селянських і суспільних рухів, історії економіки XIX ст., селянських революцій і пов-

стань за доби феодалізму XVII–XVIII ст. та ін. Так, у КЦАДА здійснювалося тематичне виявлення з історії торгівлі та залізорудної промисловості XVII–XVIII ст., селянської війни 1648 р., Коліївщини 1768 р. Документи, виявлені при цьому, використовувалися при підготовці виставок, збірників, статей, брошур та ін. Зокрема, в процесі роботи за “системою тематичного описування” було опрацьовано чотири актові книги за 1648–1657 рр.¹²² Але через те, що крім актів, які висвітлювали події Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, було описано й інші документи книг, тобто всі підряд, під час обстеження архіву 1934 р. працівників КЦАДА було звинувачено у створенні “видимости тематичного описування”, а “матеріали так описувалися, аби можна приховати їх зміст від пролетарсько-громадського ока на цілі десятки, а то й сотні років”¹²³. Власне, після 1934 р. у першому відділі було припинено описувальні роботи. Щоправда, планом на 1939 р. передбачалося складання актового опису до книг на картках (короткий зміст акта, № фонду, № книги, № акта, дата, кількість аркушів – при нормі описування 18 аркушів на день), але керівні архівні органи плану не затвердили¹²⁴.

Інші методи застосовувалися при впорядкуванні матеріалів другого відділу КЦАДА, де зберігалися “окремі документи” (кінець XV–XVIII ст.) та особові фонди і колекції XV–XIX ст. Практично це був подокументний розсип, на який упродовж майже 70-ти років не звертали уваги. Питання про його впорядкування було порушено на початку 1920-х рр. і вирішення його розпочалося лише 1924 р. На першому етапі переслідувалася мета створення довідників охоронно-облікового характеру, а на другому – інформаційного. До кожної з груп документів відділу застосовувалися відповідні методи упорядкування.

Вагому частку матеріалів складали фасцикули, які, за висловом В. Новицького, були фундаментом відділу і розглядалися як додаток до актових книг¹²⁵. З огляду на історію походження фасцикулів¹²⁶ було вироблено своєрідні підходи до створення довідників до них.

Фасцикули (в’язки, пачки, пакети) – одна з форм зберігання документів у діловодстві установ і приватних архівах Речі Посполитої в XVII–XVIII ст. Подані, зокрема, до судових чи міських установ для внесення до книг, акти спочатку коротко занотовувалися до протоколу (своєрідна книга для запису вхідних документів) за відповідним номером, який проставлявся також і на документі, із викладом його змісту. Після реєстрації документи повністю вписувалися до актової книги – індукти, із дотримуванням певної форми. Внесені до одного протоколу документи після вписання до актової книги, згорнуті втрое або вчетверо, складалися за хронологією один на другий, утворюючи фасцикул. У кожному з них було по кільканадцять документів. Згодом, у XVIII ст., актами фасцикулів почасти заміняли записи до індукти, тобто обмежувались тільки записом документів до протоколу і фасцикулами¹²⁷. Оскільки більшість протокольних книг КЦАДА збереглася, їх вирішено було використати як довідники про зміст документів у фасцикулах. Для цього належало зв’язати протоколи і фасцикули відповідним чином.

Розпочавши роботу 1924 р., архів мав на меті: провести інвентаризацію актів, уточнити топографію (географічні межі фасцикулів), з'ясувати хронологію актів, перевірити нумерацію (а за необхідності й пронумерувати їх), зареєструвати всі фасцикули на картках, закаталогізувати весь матеріал за фондами і хронологією, скласти каталог фасцикулів.

У результаті реалізації цих намірів до кінця 1930-х рр. було складено каталог окремих актів Летичівського, Кам'янець-Подільського і Житомирського замків XVI–XVIII ст. під назвою “Летичівські, подільські та житомирські фасцикули, 1929–1930 рр.”, який, на щастя, зберігся дотепер¹²⁸. При складанні каталога було враховано, що при надходженні фасцикулів до КЦАДА їх було двічі або й тричі обгорнуто папером, і ці пакунки вміщено по кілька (від 2 до 6 і більше) до скриньок. Крім того, частину фасцикулів наприкінці XIX ст. було взято в палітурки як книги (173 томи). Після перевірки хронологічних меж і географічної належності актів і відповідної цьому систематизації, скриньки і книги було пронумеровано. Згідно зі згаданим вище “Каталогом” фасцикули було розміщено так: летичівські – у 1–85-й скриньках, подільські – у 86–283-й. У межах кожної з цих груп акти в скриньках систематизовано за хронологією, яка відповідала хронології запису актів у протокольних книгах. Надалі при складанні покажчиків номер скриньки і номер протокольної книги за “Списком актових книг ...” стали основним орієнтиром при пошуку документів.

“Каталог”, згідно з графами, яких було шість, інформував про номер скриньки, роки й місяці актів, номери актів у фасцикулі, кількість актів у фасцикулі, номери та кількість аркушів у фасцикулі. Дещо по-іншому вміщено дані про житомирські фасцикули (скриньки № 284–422). Очевидно через те, що на цей час акти не було розібрано за хронологією і протоколами, робота планувалася на 1931-й і подальші роки.

Одночасно простежувалися зв'язки актів з відповідними протокольними книгами для використання їх у ролі довідників про зміст актів, розроблялася схема, за якою, не описуючи всієї маси актів, можна було б охопити певну кількість груп цього матеріалу, дати їм наукову характеристику, а найважливіші з них, ті, що стосувалися актуальних проблем української історії (економіки, класової боротьби, соціальних протестів тощо), описати докладніше і ввести до наукового обігу. Інакше, як уважали в архіві, для повного опрацювання матеріалів при денній нормі 30 актів необхідно було б ще 178 років навіть для спеціалістів високої кваліфікації¹²⁹.

На цих засадах уже на кінець 1929 р. було впорядковано летичівські фасцикули (89 932 акти), складено “Покажчик до протокольних книг та фасцикулів за 1700–1799 рр.”¹³⁰, та картковий опис важливих і давніших актів (королівські грамоти, інвентарі, описи маєтків тощо), який, на жаль, не зберігся. Нарешті, В. Новицький, завідувач другого відділу, склав огляд летичівських актів¹³¹. Надалі було підготовлено для включення до каталога, про який ішла мова вище, подільські фасцикули (184 145 актів), а житомирські (103 330 актів) упорядковано “примітивно і попередньо,

тобто відокремлено від інших груп фасцикулів, проведено інвентаризацію, розпочато систематизацію за хронологією, описано 2 200 актів¹³².

Станом на 1934 р., час репресій співробітників КЦАДА, було складено “Показчик до протокольних книг та фасцикулів Подільського гродського суду за 1699–1800 рр.”¹³³, а також подокументний опис актів фасцикулів, до яких не було протокольних книг¹³⁴. Очевидно, було підготовлено й матеріали для складання показчика до житомирських фасцикулів. З 1934 р. описові роботи уповільнилися, оскільки новонабрані співробітники не мали відповідної кваліфікації і знань. Виконувалися переважно редакторські та технічні роботи, зокрема нумерація актів та аркушів. Так було відредаговано і передруковано (не пізніше 1937 р.) згадані вище показчики до летичівських і подільських фасцикулів. Про увагу до цих робіт свідчить звіт про діяльність КЦАДА за 1940 р.: “В связи с передачей архивов в систему НКВД форсировались работы по нумерации листов и проставлению номеров на единицах хранения”¹³⁵. За даними планів і звітів архіву за 1938 р. і 1939 р., відомо, що здійснювалося розбирання актів за фондами, роками, протоколами і сигнатурами, а також описання фасцикулів, до яких не було протоколів. Це було продовження роботи з житомирськими актами¹³⁶. Ймовірно, що виконавцем був М. В. Геппенер, співробітник Всенародної бібліотеки Академії наук, який працював в архіві за сумісництвом¹³⁷. На наш погляд, а також зважаючи на “[Уваги] до користування описом-показчиком житомирських фасцикулів”¹³⁸, який на жаль, не зберігся, до кінця 1930-х рр. упорядкування цих матеріалів було завершено.

Водночас із описуванням фасцикулів у другому відділі КЦАДА в 1920-х рр. до першорядних завдань належало створення охоронно-облікових довідників до особових фондів, колекцій та 76 тис. окремих документів, одержаних різного часу (від 1857 р. до 1920-х рр.) від Київської археографічної комісії, науковців, приватних осіб тощо¹³⁹, які переважно надходили неописаними. Щоправда, були й винятки. Це стосується, зокрема, “Збірки монастирських документів”, до якої було складено детальний опис ще в 90-х рр. XIX ст.¹⁴⁰

До колекцій, яких у архіві налічувалося більш як 20, описи складалися за формою 2, де зазначалися: номер одиниці зберігання, дата (часто тільки рік), короткий зміст, кількість аркушів, примітки. Документи в описах систематизувалися за хронологічною ознакою. Проте враховувалися й особливості документального складу збірок, як це було з Колекціями “Серія Б” і “Нова Серія”. В їхніх описах документи групувалися за географічною або тематичною ознаками, а в межах груп – за хронологічною¹⁴¹.

Починаючи з 1923 р., упродовж кількох років до документів, переданих Археографічною комісією, було складено “примітивний охоронний опис” на 1 333 номери, в якому “довелося, щоб не гаяти часу, кільканадцять номерів описати дуже сумарно”, наприклад, виписи з гродських книг¹⁴². Проте, з огляду на значну цінність матеріалів Колекції, архів кілька разів повертався до описування її документів з метою складання “докладного опису”. 1929 р. було опубліковано огляд документів, написаний В. О. Романовським. Крім того, Колекція поповнювалася за рахунок надходжень

з інших фондів, зокрема особових. Таким чином, наприкінці 1930-х рр. у ній налічувалося понад 1 700 од. зб., опис було передруковано і до нього складено тематичний покажчик¹⁴³.

Диференційований метод було застосовано при впорядкуванні “Збірки автографів та палеографічних зразків” (вважалося, що при їх описуванні “зміст актів... відходить... на другий план”, тобто увага має зосереджуватися на зовнішніх особливостях актів). Проте, до таких документів, як царські грамоти, королівські привілеї, гетьманські універсали, складалися детальніші заголовки¹⁴⁴.

Очевидно, згадувані вище 76 тис. окремих документів було також розібрано і частину приєднано до вже існуючих колекцій і фондів, а також створено нові, зокрема колекцію документів окремих фамілій, яким належало від одного до десяти актів (але їх було замало для виділення в самостійні фонди)¹⁴⁵.

Опис цієї колекції було побудовано за іменною ознакою (алфавітом прізвищ). За географічною ознакою побудовано опис Колекції метричних книг Поділля, який зберігся до наших днів¹⁴⁶.

До другого відділу КЦАДА належали близько 30 фондів особового походження (це родові фонди Браницьких, Сапег, Вакуловичів, Скоруп, Сулимів, Любомирських та ін.), які до кінця 1930-х рр. в основному було упорядковано. Більшість із них зберігається нині в ЦДІАК України, що правда, деякі фонди зазнали непоправних втрат, якнайбільше – фонд Браницьких (із 5 462 справ залишилося 99). Описування особових фондів розпочалося, очевидно, наприкінці 1920-х рр. (якби це відбулося раніше 1929 р., то огляд про них з’явився б у збірнику статей “Центральний архів стародавніх актів у Києві”). Генеральний план КЦАДА на 1931–1935 рр. передбачав завершення упорядкування родового архіву Браницьких, до якого входили документи споріднених із Браницькими представників родів Сапег, Воловичів, Войнів та інших фамілій та адміністративно-господарські документи маєтків Браницьких XVIII–XIX ст., а також описування збірок М. І. Каманіна, Стороженка, В. Ф. Владимирського-Буданова, М. М. Бубнова та ін.¹⁴⁷ Планувалося провести встановлення фондової належності, описування на картках, складання інвентарних описів, нумерування справ і документів, формування в’язок. При цьому, працюючи з родовими фондами, зокрема Браницьких, упорядники намагалися зберегти традицію формування родових архівів.

У 1933 р. КЦАДА звітував про завершення первісного опрацювання фонду Браницьких (4,5 м)¹⁴⁸. Очевидно, саме в цей період з нього було виділено й описано фонд Сапег. Про високий рівень упорядкування матеріалів можна судити з опису, складеного за формою 3, який зберігся до сьогодні¹⁴⁹. Матеріали в ньому систематизовано за іменною ознакою, тобто до уваги бралася належність документів певним членам роду, передусім тим, які у Великому князівстві Литовському і Речі Посполитій обіймали високі посади (канцлер Лев Сапега, підканцлер Казимір Сапега, маршалок Ян Станіслав Сапега та ін.). Заголовки досить повно розкривають зміст документів, до деяких складено анотації про важливі факти, що не відбито у змісті заголовка тощо.

Того ж року бригадою у складі М. Ф. Тищенко, В. Т. Гришка, Н. К. Кукільської, Г. Т. Подоляки було позапланово впорядковано 17,5 м фондів Кулаковського, Рубцова, Довнар-Запольського, Федотова-Чеховського, Левицького, Іконникова, Жевахова, Стороженка, Каманіна, Бубнова, а також архів Юридичного товариства тощо (оплату робіт було здійснено за рахунок економії фонду зарплати)¹⁵⁰.

Завершення впорядкування особових фондів було основним завданням нового колективу архіву в 2-й половині 1930-х рр. Ішлося, зокрема, про фонд Браницьких, опрацювання якого передбачало систематизацію матеріалів за темами і хронологією, формування справ і систематизацію в них документів, описування справ і складання інвентарних описів тощо¹⁵¹. Хоча денні норми з ряду робіт не виконувалися, передусім через незнання працівниками польської і латинської мов та палеографії, проте у звіті архіву за 1940 р. зазначено, що упорядкування архіву Браницьких завершено¹⁵².

Водночас у цьому звіті йдеться про завершення упорядкування і підготовки до використання родинних фондів Оскерків, Сабанських, Мнішків, Гіжицьких, що надійшли до КЦАДА в 1939 р. з Київського обласного історичного архіву. У першому кварталі 1941 р. до описів цих фондів було складено тематичні покажчики¹⁵³. Планом на 1941 р. архів передбачав остаточне завершення впорядкування одержаних також у 1939 р. фондів Замойських, Потоцьких, Годабських, Тарновських, Любомирських, Вороничів, Кумановських¹⁵⁴, що, на наш погляд, зробити якісно при наявному штаті та обсягах фондів було надзвичайно важко. Крім того, невідомо, що розумілося під повним архіво-технічним упорядкуванням, якщо, наприклад, фонд Замойських було впорядковано в КОІА. Чи не застосовувався тут властивий для соціалістичного змагання “метод приписок”?

У 1941 р. Н. Полонська-Василенко у звіті про стан КЦАДА на 1 листопада цього року зазначала, що після 1934 р. описи багатьох фондів було перероблено, стару нумерацію знищено і замінено новою. Найбільшою шкоди було завдано особовим фондам Замойських, Потоцьких, Браницьких, Мнішків: документи в них було розподілено за хронологічним принципом, а фото, плани, афіші, малюнки вилучено і вони зберігалися окремо¹⁵⁵.

Величезну роботу КЦАДА здійснив по упорядкуванню матеріалів третього відділу. До нього належали документи установ, що діяли на території Київщини в XVII–XVIII ст. і були передані до архіву в 1880-х рр. Розбирання цього розсипу за темами наприкінці XIX ст. не лише не дало позитивних результатів, а ще більше ускладнило проблему. Розпочате в 1924 р. упорядкування було вирішено проводити без попереднього поділу матеріалів на фонди. Справи описувалися на картках, де зазначалися: назва фонду, якого стосувалася справа, крайні дати документів, заголовки справи, порядковий номер, кількість аркушів, примітки; описи були спочатку картковими, і лише в 2-й половині 1930-х рр. їх було передруковано. Для полегшення праці було складено детальну інструкцію, в якій наголошувалося на диференційованому підході до роботи з документами. Бралися до уваги діловодні заголовки на обкладинках справ (при за-

гальному збереженні давньої мови текст редагувався, скорочувався, вилучалися титули, зайві деталі тощо). За відсутності заголовка його формулював архівіст українською мовою. Наявність у справах грамот, планів, карт і т. п. обумовлювалася, а самі вони анотувалися. Журнали, книги, укази, протоколи, рахунки, відомості тощо описувалися сумарно, без зазначення їхнього змісту¹⁵⁶.

До кінця 1933 р. архів планував описати 30 м або 9 тис. справ (4,5 тис. на рік для одного працівника), скласти картковий опис, пронумерувати справи та розмістити їх за діловодними фондами й перевірити, сформулювати в'язки та ін., а головне, – підготувати схему реконструкції діловодного фонду установ XVIII ст., зокрема Київської губернської канцелярії¹⁵⁷.

Такі заходи дали позитивні, а в деяких випадках, як писав В. О. Романовський, і несподівані результати. Упродовж 1924–1930 рр. вдалося описати 27 тис. справ, виділити понад 23 тис. справ XIX ст., які належало передати до КЦА. Зважаючи на значну цінність документів третього відділу, його завідувачем М. Тищенком було складено огляд 15-ти фондів, чільне місце серед яких відводилося Київській губернській канцелярії. Крім джерелознавчого аналізу документів, автор приділив велику увагу історії цієї установи та її попередників (київським воєводам і приказній ізбі), які відіграли помітну і неоднозначну роль в історії України XVII–XVIII ст.¹⁵⁸

Загалом, вражає ставлення архівістів КЦАДА 1920-х – початку 1930-х рр. до фондів як до певного історичного явища, що знаходило виявлення у намаганні розшукати дані з історії установи, історії організації діловодства та її архіву, прагненні реконструювати діловодний фонд установи, зберегти не лише старі заголовки й термінологію, а навіть діловодну нумерацію справ та аркушів і т. п.

В основному ці роботи було завершено до кінця 1930-х років: упорядковано фонди установ Гетьманщини (1938 р.), здійснено редагування раніше складених заголовків, передрук описів, нумерацію справ та аркушів тощо. Таким чином, упродовж 1920–1930-х рр. було сформовано більш як 170 фондів російських установ та Гетьманщини, що діяли на Київщині в XVII–XIX ст. Серед них – фонди Генеральної військової канцелярії, Другої Малоросійської колегії, а також Київської губернської канцелярії, де налічувалося понад 10 тис. справ (до опису останнього в 1940 р. було складено тематичний покажчик)¹⁵⁹.

Заслужує на увагу практика складання у КЦАДА тематичних покажчиків, якими архів у 2-й половині 1930-х рр. намагався забезпечити передруковані описи фондів. Впадає в око притаманна їм надзвичайна простота, а часом – навіть примітивність. Кількість і назви розділів і підрозділів відомих нам довідників визначалися відповідно до складу і змісту справ, а також певними ідеологічними вимогами часу, коли на перше місце висувалися соціально-економічні питання, зокрема становище селян, соціальні рухи тощо; кожен підрозділ поділявся на групи справ – за тематичною або предметною ознакою: земельні та станові справи селян, шляхти, козаків, міщан, утиски (селян, міщан, козаків), монастирські справи, промисловість, торгівля, військові справи, міжнародні справи,

освіта, історико-літературний матеріал, кримінальні справи і т. п. Відомо, що в 1939 р. було складено 7 покажчиків, у першому кварталі 1941 р. – 2¹⁶⁰, у 1940 р. планувалося скласти 6¹⁶¹. Серед тих, що збереглися, варто відмітити покажчик до описів фонду Київської губернської канцелярії, який має дещо іншу побудову, ніж інші¹⁶².

Вартий уваги підготовлений співробітниками КЦАДА збірник статей “Центральний архів стародавніх актів у Києві”¹⁶³. Власне, це путівник, перший і єдиний в Україні 1920–1930-х рр., в якому докладно висвітлено історію архіву, видрукувано огляди найважливіших архівних комплексів і впорядкованих на час підготовки довідника фондів та викладено їхню історію, склад і зміст документів. Наукова вартість довідника є безсумнівною.

Таким чином, у КЦАДА впродовж 1920–1930-х рр. було створено систему науково-довідкового апарату до документів: збірник статей та оглядів (путівник), списки фондів, фондову картотеку, описи фондів усіх рівнів, тематичні, географічні й іменні покажчики до частини фондів архіву. Власне, тих цілей, які стояли перед архівами в галузі упорядкування й описування документів (охоронно-облікові, довідково-практичні, науково-дослідні, археографічні, агітаційно-пропагандистські), КЦАДА досягнув. З огляду на вкрай несприятливі умови праці й творчості архівістів, можна лише дивуватися їхнім досягненням і шкодувати, що через жорсткий ідеологічний і політичний тиск у СРСР було усунуто з архіву, а в ряді випадків – знищено кращих науковців, видатних архівних та історичних діячів України, введено заборону на дослідження більшості тем з історії України дорадянського періоду, через що створені довідники лишалися незадіяними. Деякі теоретичні й методичні розробки з урахуванням сучасних вимог можуть успішно застосовуватись і в сучасній практиці (зокрема, методи описування актових книг, передусім при складанні каталога до них). Варто наголосити, що досвід архівістів тих років, їхні теоретичні, методичні й практичні напрацювання, незважаючи на втрату в роки нацистської окупації більшості згаданих довідників, стали основою побудови й створення науково-довідкового апарату ЦДІАК України, спадкоємця КЦАДА.

Користування документами КЦАДА

Кінцевою метою діяльності кожного архіву з комплектування, забезпечення зберігання, обліку, впорядкування, створення системи науково-довідкового апарату було і залишається користування документами. Від кінця другого десятиріччя і до 1941 р. для КЦАДА були характерними всі його форми: шляхом надання дослідникам у читальному залі, публікації і введеної 1926 р. Укрцентрархівом популяризації документів через періодичну пресу, виставки, екскурсії, радіопередачі, лекції.

Як зазначалося, від 1928 р. архівам належало забезпечувати роботу читальних залів, в яких велися книги обліку дослідників і виданих їм справ. Одного з працівників призначали завідувачем читального залу. У КЦАДА з 1928 до 1934 рр. ці обов'язки було покладено на Г. Т. Подоляку, у 1934–1935 рр. – на Я. М. Сірого¹⁶⁴. Робота з документами в читальних залах

регламентувалася “Правилами користування архівними матеріалами” (29 листопада 1924 р.) та “Правилами, як користуватися архівними матеріалами, що є в архівосховищах Центрального архівного управління УСРР і його місцевих органів, та як видавати довідки, виписи і копії з них” (червень 1928 р.)¹⁶⁵.

Спрощення доступу до документів архіву (вирішення цього питання покладалося на його директора, тоді як за дореволюційних часів дозвіл на роботу з документами КЦАДА необхідно було отримувати в київського, подільського і волинського генерал-губернатора), зростання інтересу до вивчення історії України, прихід в історичну науку плеяди молодих науковців сприяли збільшенню кількості дослідників у читальному залі установи. Так, у 1924 р. документи архіву досліджували 22 особи, у 1929 – 44, у 1931 – 40 (близько 500 відвідувань, під час яких було видано понад 2 тис. справ)¹⁶⁶.

Тематика досліджень була досить широкою: землеволодіння в Україні (О. С. Грушевський), колонізація Чернігівщини (М. М. Ткаченко), цукроваріння (О. М. Степанишин), євреї на українських теренах (Бродський і Вайнштейн), монастирські акти (О. Ф. Кістяківський), історія міст, зокрема Києва (П. В. Клименко, Ф. Л. Ернст, М. Є. Щербина) та ін. Як дослідники з документами архіву працювали О. І. Баранович, В. О. Барвінський, М. П. Василенко, М. В. Горбань, О. П. Оглоблин, Н. Д. Полонська-Василенко, Л. О. Окіншевич та інші особи, що зробили чималий внесок у історіографію України¹⁶⁷.

Активними користувачами і дослідниками документів були й самі працівники архіву. Щоправда, дотримуючись етики архівіста, про що першим в Україні заявив В. О. Романовський, дослідженнями вони займалися в позаробочий час. “Дослідницька робота по архівних джерелах, – писав В. О. Романовський, – не входить в завдання архівіста – він може нею займатися тільки у вільний час від службових праць, бо інакше він не зробить того, що лежить на його сумлінні, як перший та головний обов’язок. Але замінити роботу архівіста працею історика архівіст не має права. Архівіст, маючи діло з історичними джерелами, іноді схожий на чоловіка, що стоїть біля річки, а напитися води не може”¹⁶⁸.

Проте, як свідчить звіт за 1929 р., у газетах “Вечірній Київ” та “Пролетарська Правда” було опубліковано цього року три статті про архів. В. О. Романовський підготував до видання тексти магдебурзьких грамот містам Лівобережної України; шість статей написав О. М. Андріяшев, серед яких – “Нарис з історії колонізації Сіверської землі до початку XV в.” (Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – Кн. XX. – К., 1928), “Літописне Болохово і Болохівське князівство” (Записки Наукового товариства. – Т. 32. – К., 1929) та ін.; автором п’яти статей став О. І. Новицький, у тому числі “Державне минуле України як предмет науки” (Україна. – Ч. 36. – 1929), “Староукраїнська державність та наша спроба її реконструювати” (Праці Комісії західно-руського права. – Т. 7); серед статей – і написані М. Ф. Тищенком – “З історії торгівлі книжками у XVIII ст.” (видрукувана 1929 р. у липневому числі журналу “Україна”), “Форпости, митниці та карантини у зв’язку з зовнішньою торгівлею України у XVIII ст.” (подано до друку)¹⁶⁹.

Оскільки за планами і звітами архіву цей вид роботи не простежується, то, очевидно, що його співробітники з дозволу директора брали справи додому або залишалися після закінчення робочого дня в приміщенні установи. Хоча це й заборонялося “Правилами користування архівними матеріалами”, така практика, особливо холодної пори року, була притаманна й іншим архівам України. Тому, коли подібні випадки було виявлено під час обстеження КЦАДА 31 січня – 3 лютого 1934 р. представниками Укрцентрархіву, це стало підставою для звинувачення співробітників у “розтаскуванні” Архіву¹⁷⁰.

Репресії щодо архіву 1934 р. призвели до того, що вже цього року в читальному залі працювали тільки 4 особи, які відвідали його 48 разів; їм було видано 66 справ¹⁷¹. Певне зростання спостерігалось у 1938 р. – 13 дослідників, яким було видано 929 справ, у 1939 р. – 15 осіб, 6 540 справ, у 1940 р. – 28 осіб, 871 справа¹⁷².

У другій половині 1930-х рр. робота дослідників регламентувалася “Інструкцією, як користуватися архівними матеріалами в читальних залах архівів УРСР”, затвердженою Укрцентрархівом 3 липня 1936 р.¹⁷³ Розроблена на основі загальносоюзних директив, вона суворо обмежувала доступ до документів – лише за листом, який поновлювався щотримісяці, з рекомендацією зацікавлених у роботі дослідника установ, організацій, підприємств, тобто за власною ініціативою приватні особи до читальних залів не допускались; справи й виписки з них видавалися дослідникові лише після перегляду їх завідувачем залу або директором архіву тощо. Ці та подібні обмеження (за незначними винятками) діяли в архівах СРСР понад 50 років.

Архівістам завжди було притаманне бажання самим готувати до видання документи, які вони зберігають. Щоправда, нерідко це унеможлилювалося фінансовими, а найчастіше політичними причинами. Крім того, існували суто відомчі обставини, що не сприяли археографічним студіям. Так, практично до кінця 1920-х рр. у планах і звітах КЦАДА переважали роботи, пов’язані із забезпеченням зберігання документів, їх обліком та науково-технічним упорядкуванням. Видавнича робота з початку 1920-х рр. в основному зосереджувалася поза архівною системою. Документи новітнього часу до видання готував Істпарт. Виданням документів давнього періоду займалася переважно Археографічна комісія Історичної секції ВУАН, дійсними членами якої були В. О. Романовський, М. Ф. Тищенко, О. М. Андріяшев.

Наприкінці 1920-х рр. організаційні, теоретичні й методичні обов’язки щодо постановки едиційної роботи в архівах було покладено на Археографічну комісію ЦАУ УСРР, засновану 1928 р.¹⁷⁴ На Всеукраїнській нараді завідувачів центральних та крайових історичних архівів (10–17 грудня 1928 р.) було визначено тематику “систематичних збірників документів, що характеризують соціально-політичний та економічний розвиток України, переважно ХІХ – початку ХХ ст., що висвітлюють в першу чергу історію робітничого класу, робітничого руху, історію Радянської влади і радянського будівництва, окремі найважливіші питання класової боротьби селян ХVІІ–ХVІІІ ст.”¹⁷⁵. Проголошувалося: “у нас

зараз таке становище, що витратити час на видання збірників документів за давні часи ми не маємо змоги”¹⁷⁶.

Крім видання збірників документів із соціально-політичної та економічної історії України, до головних завдань належало також видання описань, описів та оглядів про зміст документів архівів взагалі та найважливіших фондів, зокрема; передбачалася також підготовка розрахованих на “широкі робітничо-селянські маси”¹⁷⁷ популярних брошур зі вступом та коментарем про найважливіші документи з історії класової боротьби.

Значна увага приділялася розробленню методології та техніки наукової публікації документів. Активну участь у цьому процесі взяв В. О. Романовський, який запропонував, зокрема, своє розуміння публікації текстів документів, поділивши їх на три групи: до XVI ст., XVI і XVII ст., пізніших століть. Бачення видатним архівістом цього процесу, його надзвичайно шанобливе ставлення до документальних пам’яток, що передбачало врахування палеографічних і дипломатичних особливостей документів, викликало несприйняття окремими архівними діячами висловлених ним думок і зрештою визначило на II Всеукраїнському з’їзді архівних робітників (1931 р.) долю як прихильника “техніцизму” та “об’єктивного документалізму” (його було звільнено з архівної системи)¹⁷⁸.

КЦАДА досить активно займався реалізацією заходів, пов’язаних з видавничими справами Археографічної комісії. Уже 1929 р. вийшов друком путівник по архіву¹⁷⁹. Надалі зміни в політиці використання і публікації документів відбилися і на структурі самих архівів. У 1931 р., як уже зазначалося, в архівах було утворено сектори агітації, пропаганди та археографії документів. У КЦАДА такий підрозділ очолювали спочатку М. Ф. Тищенко, згодом – О. І. Баранович (1932–1933)¹⁸⁰. Крім працівників архіву, до видавничої роботи залучалися працівники інших наукових установ, зокрема Л. О. Окіншевич, а також звільнені з архіву В. О. Романовський та В. І. Новицький¹⁸¹.

1931 р. було завершено підготовку до видання першого тому збірки з історії торгівлі в Україні у XVIII ст. (цим займався переважно М. Ф. Тищенко). Його передали на рецензування до Археографічної комісії, а згодом включили до видавничого плану на I квартал 1932 р. Одночасно тривало виявлення і копіювання документів за актовими книгами XVI–XVII ст. для другого тому. Плани архіву на 1932–1933 рр. передбачали підготовку збірників “Колоніальна політика панської Польщі на Правобережній Україні в XVI–XVII ст.”, “Селянська революційна війна середини XVII ст.”, “Коліївщина”, до яких 1933 р. було майже завершено виявлення документів, а деякі з них скопійовано. Розпочалася робота над збірниками (зокрема, виявлення документів) “Селянські революційні рухи кінця XVIII ст. на Київщині та Волині”, “Залізорудна промисловість XVII–XVIII ст. на Правобережній Україні”. Планувалося видання окремих книг Румянцевського генерального опису Лівобережної України 1765–1769 рр., популярної брошури “Монастирі як феодальні кріпосники”¹⁸².

На жаль, крім фрагментів збірки “Коліївщина”, слідів інших документальних публікацій не виявлено, тому важко сказати, на яких засадах

здійснювалося опрацювання документів XVI–XVII ст. Для збірника “Коліївщина” виявлення проводилося по фондах КЦАДА та рукописного відділу Бібліотеки ВУАН. До кожного документа було складено заголовок; тексти документів передавалися сучасним правописом із використанням загальноновживаної пунктуації і поділу тексту на речення та абзаци, будь-які текстуальні примітки відсутні. Документи мають легенди¹⁸³.

У цей же період з метою популяризації документів серед широких верств населення, передусім робітників і селян, було організовано першу в історії архіву виставку документів під назвою “Класові взаємини у феодальну добу” (1931 р.), з якою під час шести екскурсій ознайомились, наприклад, студенти Київського університету (понад 100 осіб) (підшефні сільські трударі з приміського Пирогова так і не прибули до архіву, щоб ознайомитися з експозицією). У 1932 і 1933 рр. було підготовлено виставки “Селянська революція 1648 р.” і “Наступ феодалів Польщі у спілці з українськими феодалами на селянина України”, які також відвідали, зокрема, студенти – київських університету та педінституту¹⁸⁴.

Уперше 1932 р. по радіо прозвучала передача під назвою “Монастирі як феодалі-кріпосники”¹⁸⁵.

Активна археографічна діяльність КЦАДА викликала найбільше претензій під час його обстеження 31 січня – 3 лютого 1934 р. представниками Укрцентрархіву. Директора архіву О. П. Оглобина, працівників сектора О. І. Барановича, В. Т. Гришка, М. Ф. Тищенка було звинувачено в нерозумінні завдань марксистсько-ленінської історіографії і навіть антисемітизмі. Наголошувалося, що всю роботу вони начебто спрямовували “лінією буржуазно-націоналістичного шкідництва”, намагаючися “протягти “буржуазно-націоналістичну пропаганду” в збірках, виставках, брошури¹⁸⁶”.

Роботі архіву у другій половині 1930-х років, за нових умов та з новим колективом, були притаманні, по суті, ті самі форми. Але вже не простежувалося в ній попередніх масштабності і широти. Найбільше уваги приділялося популяризації документів через періодичну пресу і радіо. Зокрема, 1938 р. у газетах “Пролетарська Правда”, “Радянська Україна”, “Більшовик”, “Вісті” та інших було надруковано 21 повідомлення, у 1940 р. – 24. Пропонувалися статті для публікації в журналах “Красный архив” та “Архивное дело”. Переважала тематика, пов’язана із селянськими повстаннями, зокрема про Коліївщину, повстання О. Пугачова і селян у селах Кліщинці й Турбаї у XVIII ст., а також під проводом Криштофа Косинського, Івана Богуна, Семена Гаркуші та Устима Кармелюка, до історії м. Києва та Умані, біографії М. В. Гоголя та ін. Авторами статей були Я. М. Сірий, Ш. М. Резнік, Й. Н. Славутський, С. І. Литвак, М. М. Змієвець.

Щороку проводилися 3–6 екскурсій для студентів, у т. ч. і спеціальних, у зв’язку із уведенням у вищих навчальних закладах палеографії¹⁸⁷.

При підготовці збірників скористалися доробком попередніх років, хіба що уточнивши назви публікацій: “Крестьянское восстание против гнета польской шляхты на Правобережной Украине в 1768 г. (Коліївщина)”, “Документы к истории Украины в 1638–1648 гг.”. Нові упорядники, здається, дещо перебільшували особистий внесок у підготовку

цих видань, робота в основному зводилася до звірки текстів з оригіналами та виявлення раніше опублікованих документів. Колишній директор архіву Я. М. Сірий навіть намагався привласнити всі заслуги з підготовки одного зі збірників. У рапорті начальника Архівного відділу НКВС Узбецької РСР старшого лейтенанта держбезпеки Я. М. Сірого начальнику Головного архівного управління СРСР Кузьміна читаємо: “Работая до войны начальником ЦГАДА в Киеве, я на договорных началах с АУ НКВС подготовил к печати документальный сборник на тему “Украина перед национально-освободительной войной украинского народа против панской Польши (1648–1654 гг.)”. Але керівництво Управління державними архівами УРСР “зусиль” Я. М. Сірого не оцінило, тому серед основних упорядників виданого у 1946 р. збірника¹⁸⁸, це прізвище відсутнє, а в передмові зазначено: “Документи підбиралися на протязі кількох років співробітниками Київського центрального архіву давніх актів”, і далі “збірка була частково підготовлена до друку т. Я. М. Сірим”¹⁸⁹.

Такими є основні етапи діяльності одного з найдавніших архівосховищ України – Київського центрального архіву давніх актів – упродовж 1917–1941 рр. Вони відбивають важливі моменти в загальному процесі формування джерелознавчої бази для вивчення історії українського народу, а також у розробленні, а головне, – у практичному втіленні в життя архівної реформи, становленні і розвитку архівної справи в Україні в 1920-х–1930-х рр. Неоціненним є внесок у цю справу співробітників КЦАДА, талановитих і вірних обраному фаху людей – М. І. Каманіна, В. О. Романовського, О. М. Андріяшева, В. І. Новицького, М. Ф. Тищенко, О. М. Чечота, О. П. Оглоблина, В. Т. Гришка, Н. В. Полонської-Василенко, Г. Т. Подоляки, М. В. Геппенера, Ш. М. Резніка та багатьох інших, як знаних, так і невідомих нині працівників.

Найпродуктивнішими для архіву були 1920–1933 рр. Саме в цей час було остаточно сформовано фондівий склад архіву, розроблено теоретичні та методичні засади впорядкування фондів, забезпечено їх зберігання та облік, створено систему наукових довідників – як облікових, так і за змістом, здійснювалося використання документів через читальний зал, проводилася підготовка до видання довідників про зміст архівних матеріалів, а також збірників документів. Архів прагнув впроваджувати нові форми пропаганди документів – через виставки, пресу, радіо, шляхом виконання тематичних запитів.

Негативні зміни в історії архіву пов’язано з ідеологічним та партійним тиском у СРСР за тих часів. Репресії співробітників у 1931 і 1934 рр., підпорядкування архівних органів у 1938 р. НКВС СРСР призвели до пониження ролі КЦАДА, обмеження тематики і використання документів архіву, згортання описування актових книг, припинення теоретичних і методичних досліджень у галузі архівістики, а головне, – до знищення досвідчених працівників, заміни їх малокваліфікованими кадрами, робота яких зводилася в основному до облікових і технічних робіт, використання напрацювань попереднього колективу. Тільки під кінець 1930-х рр., з набуттям досвіду, освоєнням палеографії, польської і ла-

тинської мов, продовжилося описування особових фондів, завершувалася робота з підготовки і видання збірників документів.

24 червня 1941 р. архів мав припинити своє існування. Внаслідок чергової реорганізації архівної системи йому належало стати відділом новоствореного Центрального державного історичного архіву НКВС УРСР. Так розпочалася юридична ліквідація установи; фізична та фактична ліквідація здійснювалася упродовж 1941–1944 рр. Це – найтрагічніший для архіву період, коли було втрачено близько 4 тис. актових книг, десятки тисяч одиниць зберігання. Частина фондів була розпорошена між ЦДІАК УРСР і Рукописним відділом ЦНБ АН УРСР.

Незважаючи на те, що в останні роки з'явилася низка робіт, присвячена становищу архівів України за часів Другої світової війни¹⁹⁰, залишаються нез'ясованими питання, пов'язані з долею КЦАДА. У кожній розвідці наголошується на складності цієї проблеми та нагальній необхідності її розв'язання. Ознайомлення з документами ЦДАВО України та низкою публікацій нашою хує і нас на певні висновки та питання.

По-перше, чому документи архіву не було евакуйовано з Києва? Погодитися, що причина полягала тільки в тому, що вони знаходилися поза межами оперативних інтересів НКВС СРСР, важко. Адже із ЦАДА у м. Харкові повністю було вивезено до м. Златоуста, що на Уралі, 26 фондів (121 397 од. зб.) установ Гетьманщини XVII–XVIII ст. (на 1.01.41 р. у цьому архіві налічувалися 781 фонд, 207 915 од. зб.), а також 1 коробку унікальних документів, відібраних із фондів, які залишались у Харкові. Тобто вивезли більше половини¹⁹¹. Можуть сказати, що було більше часу на роздуми – нацисти увійшли до Харкова 24 жовтня 1941 р.

Тоді, по-друге, чому директора КЦАДА Я.М.Сірого наказом начальника Архівного управління НКВС УРСР від 22 липня 1941 р., тобто майже за два місяці до вступу фашистів до Києва, було увільнено від обов'язків і переведено в розпорядження відділу кадрів Управління НКВС м. Харкова, на посаду старшого наукового співробітника ЦАДА у Харкові?¹⁹²

По-третє, чому в списках співробітників, які підлягали евакуації разом із документами, немає жодного працівника КЦАДА? А тому, що нічого було супроводжувати, адже евакуйовувати КЦАДА ніхто не збирався. З архіву не було евакуйовано жодного документа. У цьому можна пересвідчитися, читаючи доповідні записки, звіти, відомості, довідки та іншу документацію Управління державними архівами НКВС УРСР за 1941–1945 рр. Ось кілька: 17.11.41 – “из КЦАДА вывезены все уникальные документы”¹⁹³; у цій же справі на 1.02.42 р. подано дані щодо обох архівів давніх актів – у Києві та Харкові – одним рядком – “вывезены все уникальные документы”¹⁹⁴; 8.03.42 р. – Центральний архів давніх актів (не зазначено, який) – 121 397 од. зб., тобто подано кількість справ, евакуйованих із ЦАДА у Харкові¹⁹⁵, далі у подібних документах УДА УРСР про КЦАДА згадок немає¹⁹⁶; 1 травня 1943 р. – з відомості про кількість неевакуйованих документів з державних архівів України: КЦАДА – 456 фондів та 484 061 справа¹⁹⁷, тобто стільки, скільки документів значилося в Архіві на 1.04.41 р.¹⁹⁸ (якби щось вивозили, то кількість неева-

куйованих справ була б меншою на кілька сотень, принаймні – на кілька десятків одиниць); в акті від 25.11.43 р. – “Документальные материалы из Киевского архива древних актов в глубь страны не эвакуировались”¹⁹⁹. Якби щось, навіть якийсь мінімум, було вивезено, то чи не стало б це приводом, щоб подякувати партії за врятування унікальних документів? Тому дані деяких джерел щодо цього (“Из центрального архива древних актов большевиками вывезено 4 ящика материалов (автентичные грамоты из различных собраний)”, із КЦАДА “було евакуйовано 12 ящиків матеріалів”, “За німецькими даними з КЦАДА були евакуйовані матеріали у кількості 3–4 ящиків”, а в інших документах: “Большовики вывезли 327 документов”), здаються нам сумнівними і потребують перевірки²⁰⁰.

По-четверте, скільки актових книг було вивезено фашистами з Києва у 1943 р., якщо М. Ф. Тищенко свідчив, що було вивезено всі актові книги (5 838), а завдяки М. В. Геппенерові з Чехословаччини було повернуто близько 2 тис. актових книг²⁰¹? Куди ж поділася решта? Що загинуло під час руйнування і пожежі в Київському університеті напередодні вступу радянських військ до Києва²⁰²?

По-п’яте, які документи і фонди після повернення з Чехословаччини опинилися в Рукописному відділі ЦНБ УРСР? Які документи другого відділу КЦАДА збереглися, чому їх було розпорошено? У 1980 р. з бібліотеки до ЦДІА УРСР було передано розсип документів, що, як стало зрозумілим під час написання цієї статті, до війни зберігалися у другому відділі КЦАДА. Зокрема, колекцію фасцикулів розсіяно між фондами ЦДІАК УРСР. Можливо, документи архіву є у сховищах Росії. У 1970-х рр. авторові цієї статті довелося побачити у Московському історичному архіві в експозиції, присвяченій Великому князівству Литовському, макет Луцької гродської актові книги. На запитання, де знаходиться оригінал книги, працівниця музею відповідала, що у фондах, але ознайомитися з ним не дозволили.

У 1980-х рр. житель м. Вінниці передав до ЦДІА УРСР за грошову винагороду велику кількість документів, що, як нам вдалося встановити, було взято з вагону, який 1943 р. відстав від загального транспорту під час вивезення німцями матеріалів до Кам’янця-Подільського і був розграбований²⁰³.

Без вирішення цих питань історія КЦАДА, а отже – і ЦДІАК України буде неповною.

¹ Романовський В. О. Київський центральний архів давніх актів // Архівна справа. – К., 1925. – Кн. 1. – С. 86.

² Папакін Г. В. Павло Скоропадський та архівна справа в Українській Державі 1918 р.: до постановки проблеми // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. Наукові доповіді Всеукраїнської конференції. (Київ, 19–20 листопада 1996 р.) – Ч. I. – К., 1997. – С. 118–123; Матяш І. Архівна справа в Україні 1917–1921 рр.: особи, події, здобутки // Пам’ятки. – Т. I. – К., 1998. – С. 4–10; ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 1056, арк. 123–133.

³ Хроніка архівного будівництва (1917–1921 рр.) // Пам’ятки. – Т. 1. – С. 16–17.

⁴ *Матяш І.* Архівна справа в Україні... – С. 5.

⁵ *Мітюков О. Г.* Радянське архівне будівництво на Україні. 1917–1973. – К., 1975. – С. 22, 25; ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 710, арк. 4.

⁶ *Мітюков О. Г.* Радянське архівне будівництво на Україні... – С. 254; ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 116, арк. 45; спр. 119, арк. 46; спр. 177, арк. 2.

⁷ Збірник узаконень та распоряджень робітничого-селянського уряду України (далі – ЗУ УСРР). – 1925, № 82. Відділ перший. – Ст. 485; *Нікітін В. К.* Архівне законодавство в СРСР і постановка архівної справи в УСРР. Лекції, прочитані у Всеукраїнському інституті підвищення кваліфікації педагогів. – Харків, [1931 р.]. – С. 13.

⁸ ЗУ УСРР. – 1928, № 3. – Відділ перший. – Ст. 29.

⁹ Див. публікацію частини документів, здійснену М. П. Василенком: Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII вв. // Український археографічний збірник. – К., 1926. – Т. 1. – С. 50–164.

¹⁰ Див.: Центральний архів стародавніх актів: Збірник статей / За ред. В. О. Романовського. – К., 1929. – С. 146–173.

¹¹ Зокрема, Правила внутрішнього розпорядку КЦАДА див.: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 580, арк. 8–9.

¹² Там само, спр. 1757, арк. 7.

¹³ Там само, спр. 1303, арк. 61.

¹⁴ Там само, спр. 1729, арк. 179.

¹⁵ Цією постановою передбачалося розроблення статутів для кожного з архівів, що мали визначати склад їх архівних матеріалів, які, на жаль, віднайти нам не вдалося.

¹⁶ Нагадаємо, що таку політику було започатковано ще у 1920-х роках. Так, на I Всеукраїнській нараді архівістів у 1924 р. В. О. Романовський на закид про малозначимість документів КЦАДА відповів, що на документи архіву претендує Польща, оскільки для поляків вони були важливими не тільки своєю науковою вартістю – вони потрібні їм з політичних міркувань (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 116, арк. 45).

¹⁷ Так у тексті.

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1729, арк. 76. Зрозуміло, що архів не могли обійти стороною репресії, здійснювані в Україні в 1920–1930-х рр. більшовицькою системою і, зокрема, її репресивними органами. Спрямовувалися вони передусім проти самого архіву – своєрідного українського національного явища, та його працівників, талановитих і активних діячів архівної справи та історичної науки.

¹⁹ Там само, спр. 119, арк. 66; спр. 435, арк. 52 зв.; див. також: Українські архівісти: бібліографічний довідник. – Вип. 1: (XIX – 1930-ті рр.). – К., 1999. – 368 с.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 867, арк. 173, 174.

²¹ У звіті за 1934 р. Укрцентрархів мусив констатувати, що низька оплата праці, відсутність продовольчого постачання, ідалень, городів, відкріплення від продовольчих розподільників, а в окремих випадках навіть зняття архівістів “с хлібного пайка” (Київська обл.), не стимулювали до праці в архівах (там само, спр. 1733, арк. 5, 6).

²² Див.: Українські архівісти: бібліографічний довідник. – Вип. 1; ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1318, арк. 4; спр. 1729, арк. 77, 79, 80, 82.

²³ Там само, спр. 1733, арк. 7.

²⁴ Там само, спр. 1729, арк. 79–83, 99–110, 150–157, 247–256.

²⁵ Там само, спр. 1731, арк. 60.

²⁶ Там само, спр. 1773, арк. 5.

²⁷ Там само, спр. 1757.

²⁸ Там само, спр. 1750, арк. 1.

²⁹ Там само, спр. 1747, арк. 7 зв.

³⁰ Там само, арк. 13.

- ³¹ Там само, спр. 1750, арк. 43.
- ³² Там само, арк. 8.
- ³³ Там само, спр. 1787, арк. 102, 103; спр. 1801, арк. 86; спр. 1930, арк. 83–85; спр. 1931, арк. 8; спр. 2240, арк. 65–68; спр. 2305, арк. 49; спр. 1799, арк. 9.
- ³⁴ Там само, спр. 1842, арк. 3, 13, 67; спр. 1843, арк. 80; спр. 2249, арк. 9.
- ³⁵ Там само, спр. 1874, арк. 1.
- ³⁶ Там само, спр. 1832, арк. 1–5, 142, 143.
- ³⁷ Там само, спр. 1836, арк. 30; спр. 2118, арк. 5; спр. 2119, арк. 1.
- ³⁸ *Грушевський О. С.* Сучасне архівознавство // Україна. – 1918. – Кн. 1–2. – С. 81–83.
- ³⁹ *Барвінський В. О., Водолажченко О. Г.* Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльність Укрцентрархіву за 1924 рік // Архівна справа. – 1925. – № 1. – С. 55. Очевидно, автори при поданні матеріалу припустилися помилки – у “Списку актових книг” було обліковано 5 938 книг.
- ⁴⁰ ЦДІАК України, ф. 237, оп. 1, спр. 73, арк. 124, 136–139.
- ⁴¹ *Романовський В. О.* Нариси з архівознавства: Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. – Харків, 1927. – С. 134.
- ⁴² ЦДІАК України, ф. 237, оп. 1, спр. 73, арк. 125–135.
- ⁴³ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 867, арк. 177; спр. 1801, арк. 19.
- ⁴⁴ Там само, спр. 1799, арк. 5.
- ⁴⁵ Там само, спр. 1318, арк. 1, 2; спр. 1733, арк. 5.
- ⁴⁶ Там само, спр. 177, арк. 2, 3; ЦДІАК України, ф. 237, оп. 1, спр. 73, арк. 125–135.
- ⁴⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 867, арк. 173, 174; спр. 1100, арк. 7; спр. 1303, арк. 25.
- ⁴⁸ *Романовський В. О.* Нариси з архівознавства... – С. 118–129, 138, 139; ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 653, арк. 1, 9, 10, 25, 26.
- ⁴⁹ Там само, спр. 992, арк. 1–3.
- ⁵⁰ *Романовський В. О.* Нариси з архівознавства... – С. 135, 136.
- ⁵¹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 653, арк. 25, 26; спр. 867, арк. 173, 174; спр. 1100, арк. 6; спр. 1308, арк. 4.
- ⁵² ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 73.
- ⁵³ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1801, арк. 15; спр. 1843, арк. 145; спр. 1930, арк. 80, 83, 85.
- ⁵⁴ Там само, спр. 1930, арк. 75–85а.
- ⁵⁵ Частину документів було передано в 70-х роках ХІХ ст.
- ⁵⁶ *Романовський В. О.* Нариси з архівознавства... – С. 108; *Його ж.* Київський Центральний архів давніх актів // Архівна справа. – Харків, 1925. – № 1. – С. 100.
- ⁵⁷ Українські архівісти: бібліографічний довідник. – Вип. 1. – С. 53, 54.
- ⁵⁸ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1318, арк. 6.
- ⁵⁹ ЦДІАК України, справа фонду 57, арк. 2.
- ⁶⁰ Там само, ф. 57, оп. 1, спр. арк. 35–51.
- ⁶¹ ЗУ УСРР. – 1928, № 3. – Відділ перший. – Ст. 29.
- ⁶² ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 177, арк. 18.
- ⁶³ Там само, ф. 867, спр. арк. 173.
- ⁶⁴ Умовно визнавалося, що на лінійному метрі стелажа розміщували 100 справ (одиниць зберігання). Отже, 241,7 м – це, мабуть, ті самі 23 188 справ.
- ⁶⁵ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1100, арк. 6; спр. 1308, арк. 11, 12.
- ⁶⁶ Там само, спр. 1609, арк. 11.
- ⁶⁷ Там само, спр. 1729, арк. 9.
- ⁶⁸ Там само, спр. 1843, арк. 80.
- ⁶⁹ Там само, спр. 1729, арк. 91.

- ⁷⁰ Там само, спр. 867, арк. 177; спр. 1308, арк. 11, 12.
- ⁷¹ Там само, спр. 1729, арк. 91; спр. 1843, арк. 80.
- ⁷² ЦДІАК України, ф. 237, оп. 1, спр. 73.
- ⁷³ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 658, арк. 5 зв.
- ⁷⁴ Там само, спр. 1100, арк. 2, 4–6.
- ⁷⁵ Центральний архів стародавніх актів... – С. 125.
- ⁷⁶ ЦДІАК України, ф. 237, оп. 1, спр. 73, арк. 112–123.
- ⁷⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 177, арк. 2, 3.
- ⁷⁸ *Грушевський О.* Сучасне українське архівознавство... – С. 83.
- ⁷⁹ Детальніше див.: *Матяш І. Б.* Теоретичні та практичні проблеми архівного описування в працях українських архівознавців 1920–1930-х рр. // Архіви України. – 1999. – № 1–6. – С. 101–121.
- ⁸⁰ ЗУ УСРР. – 1925. – № 101. – Ст. 556.
- ⁸¹ Бюлетень Укрцентрархіву. Узаконолення та розпорядження в архівній справі. – 1925, жовтень. – № 1–2. – С. 29–30, 37–51; 1928. – № 1(33). – С. 2–5; Важливіші постанови та розпорядження в архівній справі // Архівна справа. – Харків, 1929. – Кн. 9/10. – С. 105–108.
- ⁸² Детальніше див.: *Матяш І.* Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років. – К., 2000. – С. 253–284.
- ⁸³ *Веретенников В. І.* Архівознавство. – Харків, 1932. – С. 64–122; Романовський В. О. Нариси з архівознавства... – С. 125–132.
- ⁸⁴ У чому воно полягає, певною мірою можна зрозуміти, ознайомившись із Загальним міжнародним стандартом архівного описування ISAD (G), схваленим Комітетом із дескриптивних стандартів (Стокгольм, Швеція, 19–22 вересня 1999 р. – К., 2001). Прийняття його Державним комітетом архівів України для організації та описування інформації при створенні Національної архівної інформаційної системи України свідчить, що сучасне українське архівознавство повертається до тих європейських теоретичних і практичних засад, у тому числі й термінології, що їх намагалися впровадити українські архівісти в 1920–1930-х рр. (дехто з них розплатився за це роками ув'язнень та переслідувань, а часом і життям).
- ⁸⁵ Архівознавство: елементарний підручник. – Харків, 1932. – Частина 1. – С. 133–134.
- ⁸⁶ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 463, арк. 3.
- ⁸⁷ Там само, спр. 1318, арк. 6.
- ⁸⁸ ЦДІАК України, ф. 237, оп. 1, спр. 69.
- ⁸⁹ Там само, спр. 69, арк. 7.
- ⁹⁰ Там само, ф. 237, оп. 1, спр. 69.
- ⁹¹ Архівознавство... – С. 125–126. Ведення інвентарної книги, правда, дещо іншої форми, передбачалося також “Інструкцією про порядок реєстрації й розташування архівних матеріалів” (Бюлетень Укрцентрархіву... – Харків, 1925. – № 1–2. – С. 29).
- ⁹² ЦДІАК України, ф. 237, оп. 1, спр. 70, 72.
- ⁹³ Там само, спр. 70, арк. 28–33.
- ⁹⁴ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1729, арк. 91.
- ⁹⁵ *Тищенко М.* Фонди установ Київщини XVIII віку // Центральний архів стародавніх актів... – С. 174–223; ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 177, арк. 2, 3, 17, 18; спр. 867, арк. 173; спр. 1100, арк. 5; спр. 1308, арк. 6, 12, 13; спр. 1729, арк. 91; ЦДІАК України, ф. 237, оп. 1, спр. 70.
- ⁹⁶ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1729, арк. 5.
- ⁹⁷ Там само, арк. 80.
- ⁹⁸ Там само, арк. 93.
- ⁹⁹ Там само, арк. 197.

- ¹⁰⁰ Там само, арк. 200–209.
- ¹⁰¹ Там само, арк. 93 зв.
- ¹⁰² Там само, спр. 1771, арк. 8–26; спр. 1772, арк. 82, 90.
- ¹⁰³ Там само, спр. 1772, арк. 62.
- ¹⁰⁴ Там само, спр. 1843, арк. 80.
- ¹⁰⁵ Там само, арк. 80–83.
- ¹⁰⁶ ЦДІАК України, ф. 237, оп. 1, спр. 70, 72.
- ¹⁰⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2139, арк. 24
- ¹⁰⁸ Архівознавство... – С. 71–133; *Романовський В. О.* Нариси з архівознавства... – С. 141–154; *Боряк Г. В.* Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археографічна Україніка”: Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи. – К., 1995. – С. 103–148; *Матяш І. Б.* Теоретичні та практичні проблеми архівного описування... – С. 101–121.
- ¹⁰⁹ *Романовський В. О.* Нариси з архівознавства... – С. 147.
- ¹¹⁰ *Романовський В.* Архів стародавніх актів та його фонди // Центральний архів стародавніх актів... – С. 23.
- ¹¹¹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1308, арк. 4.
- ¹¹² *Романовський В.* Архів стародавніх актів та його фонди... – С. 98; *Боряк Г.* Розвиток камерально-археографічних традицій... – С. 76.
- ¹¹³ *Курчинський О. А.* З історії створення науково-довідкового апарату до фондів судово-адміністративних установ України XV–XVIII ст. // Архіви України. – 1976. – № 1. – С. 25–27; *Боряк Г.* Археографічно-описова діяльність та розвиток камерально-археографічних традицій в Україні // *Боряк Г.* Національна архівна спадщина... – С. 103–148; *Його ж.* Розвиток камерально-археографічних традицій в Україні у XIX–XX ст. // Спеціальні галузі історичної науки. Збірник на пошану М. Я. Варшавчика. – К., 1999. – С. 67–81; *Матяш І. Б.* Теоретичні та практичні проблеми архівного описування... – С. 101–121.
- ¹¹⁴ Див. *Романовський В.* Архів стародавніх актів... – С. 23-26; *Боряк Г.* Археографічно-описова діяльність... – С. 108–116.
- ¹¹⁵ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 482, 484, 485, 491, 494, 495; ф. 28, оп. 1, спр. 178, 179, 182–185 та ін.
- ¹¹⁶ *Романовський В.* Архів стародавніх актів... – С. 26.
- ¹¹⁷ *Андріяшев О.* Актові книги // Центральний архів стародавніх актів... – С. 60–70, 79–119, 120–123.
- ¹¹⁸ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 867, арк. 173 зв., 174; спр. 1308, арк. 6.
- ¹¹⁹ *Боряк Г. В.* Розвиток камерально-археографічних традицій... – С. 75.
- ¹²⁰ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1100, арк. 3.
- ¹²¹ Там само, спр. 1468, арк. 3.
- ¹²² Там само, спр. 1729, арк. 91.
- ¹²³ Там само, арк. 6.
- ¹²⁴ Там само, спр. 1842, арк. 10.
- ¹²⁵ *Новицький В.* Летичівські фасцикули // Центральний архів стародавніх актів... – С. 124.
- ¹²⁶ Детально див.: Там само. – С. 124–138.
- ¹²⁷ Там само. – С. 129.
- ¹²⁸ ЦДІАК України, ф. 1263, оп. 1, спр. 78.
- ¹²⁹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1100, арк. 4; спр. 1308, арк. 9.
- ¹³⁰ ЦДІАК України, ф. 1263, оп. 1, спр. 79.
- ¹³¹ *Новицький В.* Летичівські фасцикули... – С. 124–146.
- ¹³² ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 867, арк. 172, 173, 177; спр. 1100, арк. 4; спр. 1308, арк. 9.

- ¹³³ ЦДІАК України, ф. 1263, оп. 1, спр. 82.
- ¹³⁴ Див. цей опис до скриньки 264–283, там само, спр. 80.
- ¹³⁵ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1930, арк. 75–85.
- ¹³⁶ Там само, спр. 1801, арк. 15, 21; спр. 1842, арк. 15.
- ¹³⁷ Там само, спр. 1757, арк. 7.
- ¹³⁸ ЦДІАК України, ф. 1263, оп. 1, спр. 83, арк. 1–2.
- ¹³⁹ Центральний архів стародавніх актів... – С. 125, 146–173.
- ¹⁴⁰ Див. публікацію частини документів, яку здійснив М. П. Василенко: Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII вв. // Український археографічний збірник. – К., 1926. – Т. 1. – С. 50–164; *Романовський В.* Збірка монастирських документів // Центральний архів стародавніх актів... – С. 151–152.
- ¹⁴¹ *Андріяшев О.* “Серія Б”; *Романовський В.* “Нова серія” // Центральний архів стародавніх актів... – С. 154–156; 156–161.
- ¹⁴² *Романовський В.* Колекція, що належала Археографічній комісії // Центральний архів стародавніх актів... – С. 147.
- ¹⁴³ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 177, арк. 2, 3; спр. 1308, арк. 8, 9; спр. 1842, арк. 15; ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 679, 682.
- ¹⁴⁴ *Романовський В.* Збірка автографів палеографічних зразків // Центральний архів стародавніх актів... – С. 152–154.
- ¹⁴⁵ ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 24–45, 63–68, 73–79.
- ¹⁴⁶ ЦДІАК України, ф. 224, оп. 1.
- ¹⁴⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1100, арк. 6.
- ¹⁴⁸ Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 1729, арк. 91.
- ¹⁴⁹ ЦДІАК України, ф. 48, оп. 1.
- ¹⁵⁰ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1729, арк. 85–86. Таким чином, у списку серед згаданих є й фонди, які співробітники КЦАДА начебто приховували від інвентаризації, що стало одним з приводів для незаконного звинувачення і репресій архівістів у 1934 р. (Там само, арк. 80).
- ¹⁵¹ Там само, спр. 1843, арк. 13, 145.
- ¹⁵² Там само, спр. 1930, арк. 75–85.
- ¹⁵³ Там само, спр. 2139, арк. 24.
- ¹⁵⁴ Там само, спр. 2140, арк. 128–131.
- ¹⁵⁵ Там само, ф. 3847, оп. 1, спр. 45, арк. 31 зв.
- ¹⁵⁶ *Романовський В.* Архів стародавніх актів та його фонди // Центральний архів стародавніх актів... – С. 27–31; ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 653, арк. 40, 55–58; спр. 867, арк. 173; спр. 177, арк. 3; спр. 1100, арк. 5.
- ¹⁵⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1308, арк. 13.
- ¹⁵⁸ *Тищенко М.* Фонди установ Київщини XVIII віку... – С. 164–223.
- ¹⁵⁹ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 10019–10021, 10031.
- ¹⁶⁰ Із них зберігся покажчик до ф. Оскерків, складений старшим науковим співробітником Славутським. Див.: ЦДІАК України, ф. 240, оп. 1, спр. 5.
- ¹⁶¹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1843, арк. 145; спр. 2139, арк. 2; спр. 2140, арк. 126.
- ¹⁶² ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 10031.
- ¹⁶³ Центральний архів стародавніх актів... – 223 с.
- ¹⁶⁴ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1729, арк. 82; спр. 1728, арк. 6.
- ¹⁶⁵ *Матяш І.* Архівна наука і освіта в Україні... – С. 285–287, 290–291.
- ¹⁶⁶ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 177, арк. 3, 17; спр. 867, арк. 177; спр. 1318, арк. 6.
- ¹⁶⁷ Там само, спр. 177, арк. 3, 17; спр. 867, арк. 174–177; спр. 1318, арк. 6.

- ¹⁶⁸ *Романовський В. О.* Нариси з архівознавства... – С. 135.
- ¹⁶⁹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 867, арк. 174–176.
- ¹⁷⁰ Там само, спр. 1729, арк. 6, 80, 82.
- ¹⁷¹ Там само, спр. 1733, арк. 22.
- ¹⁷² Там само, спр. 1801, арк. 20; спр. 1843, арк. 145; спр. 1930, арк. 80.
- ¹⁷³ Там само, спр. 1752, арк. 49–61.
- ¹⁷⁴ Нариси історії архівної справи в Україні. – К., 2002. – С. 390–398.
- ¹⁷⁵ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 654, арк. 85.
- ¹⁷⁶ Там само, спр. 655, арк. 24.
- ¹⁷⁷ Нариси з історії архівної справи... – С. 392–394.
- ¹⁷⁸ *Матяш І. Б.* Архівна наука і освіта в Україні... – С. 287–290.
- ¹⁷⁹ Центральний архів стародавніх актів... – 224 с.
- ¹⁸⁰ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1303, арк. 61.
- ¹⁸¹ Там само, спр. 1729, арк. 79.
- ¹⁸² Там само, спр. 1318, арк. 4, 6, 7; спр. 1609, арк. 8, 9, 11; спр. 1729, арк. 92.
- ¹⁸³ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 10034.
- ¹⁸⁴ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1318; спр. 1609, арк. 10; спр. 1729, арк. 92.
- ¹⁸⁵ Там само, спр. 1609, арк. 10.
- ¹⁸⁶ Там само, спр. 1729, арк. 76–83.
- ¹⁸⁷ Там само, спр. 1801, арк. 16; спр. 1841, арк. 17; спр. 1842, арк. 4; спр. 1843, арк. 13, 80, 150; спр. 1930, арк. 80; спр. 2139, арк. 24; спр. 2140, арк. 131–132; спр. 2320, арк. 1–4; спр. 2264, арк. 24.
- ¹⁸⁸ Україна перед Визвольною війною 1648–1654 рр.: Збірка документів (1639–1648 рр.). – К., 1946. – 256 с.
- ¹⁸⁹ Там само. – С. 3.
- ¹⁹⁰ *Грімстед Патриція Кеннеді, Боряк Г.* Доля скарбів української культури під час Другої світової війни: Винищення архівів, бібліотек, музеїв. – К., 1991; *Дубик М.* Архіви Києва часів німецької окупації (вересень 1941 – листопад 1943 рр.) // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 1997. – Т. 2. – С. 519–542; *Дубик М. Г.* Архіви України у роки Другої світової війни // Нариси історії архівної справи в Україні. – С. 443–464.
- ¹⁹¹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2313, арк. 62.
- ¹⁹² Там само, спр. 2119, арк. 5.
- ¹⁹³ Там само, спр. 2316, арк. 12.
- ¹⁹⁴ Там само, арк. 62.
- ¹⁹⁵ Там само, арк. 17, 21.
- ¹⁹⁶ Там само, арк. 24–25.
- ¹⁹⁷ Там само, спр. 2496, арк. 5.
- ¹⁹⁸ Там само, спр. 2139, арк. 28.
- ¹⁹⁹ Там само, спр. 2702, арк. 16.
- ²⁰⁰ Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 1, арк. 310, 348; спр. 2, арк. 638, 639; *Дубик М.* Архіви України у роки Другої світової війни. – С. 519.
- ²⁰¹ Там само. – С. 452–454.
- ²⁰² ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2568, арк. 21, 22.
- ²⁰³ *Дубик М.* Архіви Києва часів німецької окупації... – С. 532.

ПАТРИЦІЯ КЕННЕДІ ГРІМСТЕД

**ДОЛЯ КИЇВСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО АРХІВУ
ДАВНІХ АКТІВ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ:
ПОТРІЙНА ТРАГЕДІЯ – НИЩЕННЯ,
ПОГРАБУВАННЯ, ПРОПАГАНДИ***

Однією з найбільших трагедій для української архівної спадщини у роки Другої світової війни стала втрата майже двох третин з тих 6 тисяч давніх актових книг Правобережної України, що були зібрані у колишньому Київському центральному архіві давніх актів (КЦАДА)**. Він був заснований у 1852 р. як архівосховище давніх актових книг земських, городських та інших судів і муніципальних органів Київського, Волинського, Брацлавського і Подільського воєводств (XVI–XVIII ст.) періоду перебування цих земель у складі Польсько-Литовської держави. Метою заснування архіву було встановлення контролю з боку Російської імперської влади над актовими книгами, аби уникнути фальсифікацій під час інтеграції шляхти цих анексованих земель до складу загальноімперського дворянства¹. Широко визнаний як унікальне сховище джерел давньої української культури, він поступово перетворився на перший і найзначніший історичний архів на східноукраїнських теренах у Російській імперії та Радянському Союзі до 1943 р.

* Це розвідка, яка є результатом моїх багаторічних досліджень, спеціально присвячена 150-й річниці КЦАДА, що виповнюється 2002 р. Деякі попередні матеріали з цього ж питання були вперше оприлюднені у моїй статті Grimsted Patricia Kennedy. The Fate of Ukrainian Cultural Treasures during World War II: The Plunder of Archives, Libraries, and Museums under the Third Reich, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 39, Heft 1 (1991): 53-80; та в українській версії монографії з додатком факсимільних документів, випущеній у співпраці з Геннадієм Боряком та в його перекладі: *Грімстед Патріція Кеннеді. Доля скарбів української культури під час Другої світової війни: Винищення архівів, бібліотек, музеїв.* – К., Археографічна комісія АН УРСР, 1991(2-ге видання – Львів, 1992). Для більш ґрунтовного ознайомлення див. мою останню книгу: Grimsted P.K. *Trophies of War and Empire. The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution*, foreword by Charles Kecskeméti (Cambridge, MA: Harvard University Press for the Ukrainian Institute, 2001), а також *Displaced Cultural Treasures as a Result of World War II and Restitution Issues: A bibliography of publications* by Patricia Kennedy Grimsted; електронна версія: http://www.iisg.nl/archives_in_russia/bibliography.html.

Користуючись нагодою, висловлюю свою глибоку вдячність усім працівникам українських архівів, які надавали мені допомогу при підготовці цієї статті, а особливо колишньому директору ЦДІАК Любові Гісцовій та головному зберігачу фондів Галині Кулебі.

Переклад з англійської Г. В. Папакіна.

** У 1920–1930-х рр. не існувало офіційно визнаної аббревіатури, і вживалися як КЦАДА, КАДА так і ЦАДАК (остання, навіть без літери “К”). Задля уніфікації при перекладі повсюдно вживається: КЦАДА.

© Патриція Кеннеді Грімстед, 2002

Доля Київського архіву давніх актів у Другій світовій війні сповнена цікавої, але трагічної іронії з синдромом воєнних культурних втрат і врятувань. За іронією, майже вся та третина архівних документів КЦАДА, що є нині в ЦДІАК, це вивезене нацистами. Більшість архівалій КЦАДА, евакуйованих німецькими архівістами у ході відступу з Києва у вересні і жовтні 1943 р., пережили війну і повернулися назад. Натомість, фонди КЦАДА, які радянська влада відмовилася евакуювати з Києва у 1941 р. і які нацисти залишили у Києві 1943 р., були втрачені, очевидно знищені, під час визволення міста Червоною армією.

Такий висновок вочевидь розходиться з повоєнною радянською компартійною лінією на звинувачення нацистських окупантів у всіх воєнних культурних втратах, коли КЦАДА став символом архівних і культурних злочинів нацистів на окупованих радянських теренах. На жаль, ця радянська компартійна лінія з її пропагандивними ексцесами спричинила інший рівень трагедії, повоєнне втаємничення дійсного стану справ, ігнорування тих документів, про які йдеться нижче, і цілковитий провал намагань розкрити достеменно, що саме з архівалій було врятовано і яким чином, і які з них були знищені – де і коли саме.

Єдиний повний, хоча і дещо примітивний, список первісних 5 838 актових книг, складений помічником завідувача архіву Едуардом Вікентійовичем Станкевичем, посерійно публікувався протягом 1861–1864 рр. у виданнях Університету св. Володимира у Києві². Архівіст подібного архіву у Вільнюсі, що зберігав давні актові книги до XIX ст., підготував повний каталог архівалій, опублікований до революції 1917 р. Але у Києві, попри потенційну важливість подібного каталога, і той факт, що надалі у КЦАДА номери одиниць зберігання лишалися офіційними архівними номерами до 1930 р., список Станкевича так і не був перероблений у повноцінний друкований каталог. Оправлений примірник останнього з рукописними правками і доповненнями, що належав директору КЦАДА Івану Михайловичу Каманіну (1850–1921), досі лишається єдиним авторизованим списком цих документів. Ті додаткові актові книги, що надійшли до архіву пізніше (до № 5885) переписані від руки, а друкований на машинці список продовжений до № 5938, хоча насправді значна кількість з цих надходжень не були актовими книгами. Цей примірник списку містить навіть топографічний покажчик, що відбивав розміщення актових книг у робочих кімнатах, яке не змінювалося до Другої світової війни. На щастя, цей унікальний архівний зшиток пережив війну і нині дає можливість архівістам реконструювати первісний порядок розміщення актових книг та підготувати вичерпний список воєнних втрат і залишків³.

Архів продовжував своє існування як окрема інституція і після 1917 р., спочатку при Всеукраїнській академії наук (ВУАН) (1921–1924), а згодом у системі Центрального архівного управління УСРР/УРСР (1924–1943). У період культурного відродження доби українізації 1920-х років цей архів з його висококваліфікованими співробітниками став провідним центром української історичної науки. Архів поповнився багатьма іншими давніми історичними документами, зокрема кількома важливими документальними колекціями і багатьма значними фамільними

архівами, переважно польських родів Правобережної України. Деякі з найважливіших фондів КЦАДА, як його стали офіційно іменувати, були описані у науковому збірнику статей, виданому за редакцією відомого історика-архівіста Віктора Романовського (1890–1971), директора архіву в 1920-х роках⁴.

Трагічну долю архіву, яка досягла свого апогею у воєнних втратах, а потім і втраті його самостійності у грудні 1943 р., краще за все представити як послідовність взаємопов'язаних етапів; деякі з них ставлять досі невіршені питання, розв'язання яких потребує більш детального аналізу.

1. Передісторія: репресії у КЦАДА 1930-х років

Трагічний розвиток подій насправді був започаткований за 10 років до початку війни жорстокими переслідуваннями архівістів КЦАДА у 1930-х роках, що відображали такі ж репресії в інших сферах української культури. У січні 1931 р. арештували В. Романовського; у наступні роки відбулася тотальна чистка архіву від висококваліфікованих істориків-архівістів. Робота архіву, по суті, припинилася, оскільки практично всі історики та архівісти, здатні описувати його документи, були вичищені “як вороги народу, троцькісти, або буржуазні націоналісти” у ході широких репресій проти української історичної науки⁵.

Наприкінці 1934 р. був викритий весь керівний склад компетентних істориків-архівістів КЦАДА, включаючи його останнього директора, Олександра Оглоблина, якого всупереч його високій кваліфікації вченого-історика, оголосили “провідним керівником українського націоналістичного, контрреволюційного гуртка”⁶. Зокрема, серед їхніх злочинів називалися: один з архівістів “при підготовці каталога, описуючи документи, не розкривав події революційної боротьби”; інший “дозволив користуватися документами архіву особам, налаштованим проти колективізації сільського господарства”⁷. Звіт інспектора від 1938 р. констатував, що подальша робота з описування давніх документів архіву неможлива, оскільки жоден з архівістів не знав латини або польської⁸. Звіт КЦАДА 1941 р. (російською мовою) фіксує, що в архіві лишилося всього 5 наукових працівників, усі користувалися довірою компартії, але жоден з них не мав відповідної історичної чи мовної кваліфікації або ж досвіду участі у виконанні планових завдань архіву⁹.

2. КЦАДА і “занурення у хаос” 1941 р.

Після початку німецького вторгнення у червні 1941р. радянські архівні чинники впроваджували поспіхом розроблену програму евакуації найцінніших архівних документів. Не вистачало часу та пересувного складу для евакуації з України (переважно до Златоуста Челябінської області РРФСР), тому перевага надавалася поліцейським документам, матеріалам революційної доби та іншій секретній документації радянського періоду. Пізніше опублікована розвідка колишнього начальника Головного архівного управління О. Мітюкова про евакуацію документів намагалася приховати цей факт, коли він безпідставно наголошував: “найважливіші документи та науково-довідковий апарат державних ар-

хівів м. Києва – Центрального архіву давніх актів” разом з іншими були евакуйовані¹⁰. Офіційні звіти свідчать, що насправді радянські органи не робили нічого для врятування фондів КЦАДА. Жоден з доступних радянських евакуаційних списків, як і список 1942 р. щодо документів, “евакуйованих більшовиками”, не містять назви будь-якої архівалії, навіть найстаріших актів – із КЦАДА¹¹.

Німецькі звіти наводять численні докази того, що радянські архівні чинники лишили архів у “хаотичному стані”. Це повністю відповідає радянській архівній інструкції НКВС про те, що ті архіви, які неможливо знищити або евакуйовати, мають бути приведені до хаотичного стану, із нищенням пошукових засобів, аби окупанти не могли скористатися ними. Багато актових книг КЦАДА нібито повитягували з полиць, порозкидали, частину навіть спустили у підвали, які протягом літа “перетворили на бомбосховище”¹². На виконання наказу Сталіна про “випалену землю”, деякі інші архіви були заміновані годинниковими вибуховими механізмами, встановленими радянськими партизанами. На щастя, червоний корпус університету не було підірвано 1941 р., і не знайдено свідчень того, що його мінували (можливо, тому, що там було приготоване бомбосховище).

3. Нацистські історико-політичні інтереси і пріоритети щодо КЦАДА.

Ідеологічний та історико-політичний контекст.

Нацистські архівісти від початку надавали великого значення захисту КЦАДА. Третій Рейх, підводячи юридичну базу під свій “Натиск на Схід (Drang nach Osten)”, шукав обґрунтування своєї окупації та встановлення правління на українських землях у довготривалій німецькій присутності тут на історично доведених юридичних правах. Огляд німецьких інструкцій щодо роботи в архівах окупованих територій прозоро демонстрував їх цілі та пріоритети. Аналізуючи німецькі плани роботи у київських історичних архівах, доходимо висновку, що ці політичні цілі безпосередньо вплинули на ту виняткову увагу, що була надана КЦАДА. Їх головні завдання полягали у встановленні місця знаходження джерел і проведення історико-археографічних досліджень, що стосувалися таких тем: 1) німецько-українські культурні взаємини, з акцентом на німецьких впливах в Україні; 2) німецька колонізація України, зокрема намагання зібрати всі можливі архівні джерела про німецькі громади, особливо церковні метричні книги; 3) німецькі економічні стосунки з Україною, включаючи дані про німецькі інвестиції у промисловість та торгівлю; 4) історія Києва з огляду на те, що він мав стати майбутньою столицею німецької провінції. Для здійснення таких планів були терміново розроблені численні проекти, що демонструють нацистський історико-політичний ідеологічний контекст розвитку культурного, академічного та архівного життя окупаційного періоду¹³.

Багато таких планів було вже накреслено в Берліні, зокрема під керівництвом Георга Ліббрандта, під егідою імперського керівника (Reichleiter) Альфреда Розенберга, який одночасно очолював новостворене Міністерство окупованих східних територій (RMbO) та спеціальний штаб

імперського керівника Розенберга (ERR). Хоча Ліббрандт був задіяний у плануванні на дуже високому рівні багатьох аспектів німецького вторгнення й окупаційної політики в Україні, його основною історичною зацікавленістю були німецькі громади в Україні. Походячи з родини німецьких емігрантів, яка жила в Одеській області, та будучи свого часу пов'язаним з Інститутом німецького закордоння у Штуттгарті, Ліббрандт спеціалізувався з генеалогії німецьких поселенців в Україні. У роки війни багато архівних документів, що розповідали про німецькі громади, були за його наказом вилучені для його спеціальної колекції, *Sammlung Leibbkadt*¹⁴. Численні німецькі документи воєнного часу документують місце знаходження та пересування таких архівалій, зокрема й тих, що перебували у київських історичних архівах. Разом з тим, пошуки архівних документів про німецьких колоністів тільки побіжно зачіпають КЦАДА, оскільки найзначніша німецька колонізація України розпочалася наприкінці XVIII ст. і не відбилася, зрозуміло, в актових книгах періоду Польсько-Литовської держави з фондів КЦАДА.

Найгучніша нацистська політично-академічна спроба воєнного часу наголосити на німецькому впливі на Україну, на пряму пов'язана з КЦАДА, полягала у дослідженні “німецької” середньовічної системи муніципального самоврядування, званої як “Магдебурзьке право”. Королівські грамоти про “Магдебургію” були даровані впродовж XVI–XVII ст. багатьом містам і містечкам на українських теренах і копії цих грамот містилися у більшості міських актових книгах та інших місцевих судових книгах КЦАДА. У нацистській ідеологічній інтерпретації наукове розкриття цього процесу мало полягати у засвідченні довготривалої німецької присутності на українських землях, і таким чином юридично довести – хай і не дуже переконливо – необхідність відновлення німецького правління, – як такого, що вже давно існувало.

Ще у 1930-х роках, задовго до нападу на Радянський Союз, у Магдебурзі був заснований Інститут дослідження Магдебурзького права під керівництвом німецького фахівця із середньовічного права проф. Теодора Гьорліца¹⁵. Публікація “Корпусу магдебурзьких грамот українським містам”, разом з детальним аналізом “Двох публікаційних планів щодо їх видання (1920-х та 1940-х років)”, містить багато яскравої інформації про суто українські аспекти проекту і подає тексти 24-х магдебурзьких грамот, присвячених українським теренам, що були підготовлені до публікації під час Другої світової війни¹⁶.

Магдебурзький інститут дійсно досліджував Магдебурзьке право і готував публікацію дотичних документів, які стосувалися земель колишньої Польсько-Литовської держави. В Україні німецькі фахівці знайшли не лише важливі подальші політичні обґрунтування своїх академічних намагань, інспірованих нацистами. Тут вони могли досить легко відновити попередні дослідження Магдебурзького права – 1920-х років, придушені радянськими репресіями, і скористатися знаннями, науковими зацікавленнями та антирадянським налаштуванням кількох провідних українських істориків і юристів, свого часу причетних до проекту дослідження Магдебурзького права.

Серед ключових постатей, котрі зазнали репресій протягом 1930-х років, були Віктор Романовський, Андрій Яковлев (1872–1955; на еміграції у Празі з 1923) та Наталя Полонська-Василенко (1884–1973), яка зберігала наукову спадщину свого чоловіка, Миколи Василенка (1877–1935). Василенко оприлюднив тексти Магдебурзьких грамот у двотомному збірнику ВУАН, який вже знаходився у коректурі, але був заборонений у зв'язку з арештом В. Романовського 1931 р. Полонська-Василенко була готова передати німцям копію 42 сторінок верстки цього збірника, які їй пощастило врятувати, оскільки решта була конфіскована представниками радянських репресивних органів в Україні. Багато таких деталей оприлюднюють опубліковані нині звіти др. Франца Кляйна, німецького співробітника Магдебурзького інституту, який у квітні-серпні 1942 р. здійснив тривалу наукову поїздку по території Польщі й України¹⁷.

Насправді, радянські репресії проти “українських буржуазних націоналістів” – учених, залучених до діяльності в Українській археографічній комісії 1920-х років, зіграли на руку нацистським загарбникам і сприяли їх націоналістичним ідеологічно налаштованим науковим цілям. За іронією долі, поєднання цих факторів призвело до відновлення в роки війни важливих наукових досліджень щодо Магдебурзького права в Україні, та одночасно викликали додаткові стимули до встановлення німецької протекції над КЦАДА. Активне наукове листування стосовно цієї публікації тривало навіть під час німецького відступу разом з пограбованим вантажем (переважно актовими книгами та грамотами КЦАДА) – спочатку до Кам'янця-Подільського (наприкінці 1944 р.), а потім до Троппау (нині чеська Опава) до самого кінця 1944 р¹⁸.

Дослідження нацистської культурної і особливо економічної діяльності в Україні змушує говорити про ще одну постать, залучену до наукової та політичної роботи воєнного часу. Йдеться про колишнього директора КЦАДА Олександра Оглоблина. Притягнутий на перших етапах нацистської окупації до співпраці як голова української муніципальної адміністрації, Оглоблин виявив активність в інших наукових та архівних питаннях, і, виходячи зі звіту др. Кляйна, дуже сприяв здійсненню магдебурзького проекту¹⁹. Оглоблин очолював також Архів-музей переходової доби у Києві, який діяв дуже короткий час і був створений 1942 р. з метою продемонструвати численні радянські злочини проти культури²⁰. Оглоблин мав усі підстави бути залученим до німецької служби, враховуючи його ранні історичні розвідки з цього предмета, знання фондів КЦАДА та досвід керівництва ним на початку 1930-х років, переслідування з боку радянської влади.

КЦАДА під нацистською окупацією

Керівником архівної адміністрації у Києві за часів нацистської окупації був пруський архів-директор др. Георг Вінтер, який представляв імперський архів у Потсдамі та Берліні-Далемі. Первісно діючи під егідою ERR, заснованого у грудні 1942 р., він став також керівником новоствореного Крайового управління архівів, бібліотек та музеїв (Landesverwaltung der Archive, Bibliotheken und Museen – LVABM), яке підпорядковувалося Рейсхкомісаріату України²¹.

За німецької окупації КЦАДА залишався у Києві в університетському будинку, там само, де архів перебував від 1852 р. (вул. Короленка, 58). Спочатку він був названий першим відділом Головного історичного архіву ім. Антоновича (відновлена українська назва початку 1920-х років), хоча частина з його фондів була переміщена до інших сховищ. Вже у вересні 1941 р. Вінтер призначив директором першого відділу Головного історичного архіву ім. Антоновича Наталію Полонську-Василенко, кваліфікованого фахівця з давньої української історії, яка вже працювала у КЦАДА у 1920-х роках²². У липні 1943 р. перший відділ (колишній КЦАДА) був трансформований у частину збірного Київського провінційного архіву.

Вінтер та його висококваліфіковані й ідеологічно заангажовані німецькі архівісти цінували ранні актові книги київського архіву як такі, що свідчили про поширення Магдебурзького права і могли прислужитися іншим німецьким східним історичним проектам. Вже у вересні 1941 р. Вінтер визначив 2 283 актові книги за XV – кінець XVIII ст., що стосувалися території, визначеної німцями як польське воєводство Волинське, разом з кількома меншими колекціями для першочергового вивезення до Рейху²³. Вони безперечно становили особливий інтерес з огляду на їх територіальну належність до Волині, яка у період війни входила до складу німецького Генерал-губернаторства, як і більша частина Польщі.

Зміст звітів архіву часів війни демонструє розвиток цих настроїв та зростання інтересу й професійної уваги до архіву з боку Вінтера. Велике значення має, з точки зору сучасних намагань відслідкувати воєнні збитки, та частина звіту про роботу архіву, яка стосується періоду 1 жовтня 1941 – 1 жовтня 1942 рр. (пізніше це увійшло до загального звіту Вінтера), де Полонська-Василенко наводить огляд архівних фондів. У розділі “Відділ актових книг” вона назвала лише 36 втрачених томів²⁴. Частину з них пізніше знайшли, оскільки нині з того списку відсутні лише 8 книг. Вона не врахувала, приміром, що три з внесених до списку книг ще 1938 р. було утилізовано, а одна передана до університетської бібліотеки²⁵. Полонська-Василенко вказує оригінальні номери 1862/64 років, хоча, як свідчить її звіт, багато актових книг були перед війною перенумеровані. Крім реєстрації архівних одиниць зберігання та переміщень до інших відділів Історичного архіву ім. Антоновича, проведених німцями, цей звіт відбиває німецькі зацікавленості і характер роботи в архіві. Інший документ зі справ воєнного часу містить плани підготовки двотомного збірника на честь сотої річниці КЦАДА у 1952 р.²⁶

Про грамоти КЦАДА

Доля давніх грамот, зібраних у КЦАДА напередодні війни, є наочним свідченням сумної долі самого архіву під час війни, особливо ж того, що брак ґрунтовного аналізу минулих подій утруднює сьогодні остаточне відтворення історії архіву тієї доби. Німці не були дуже певними, і зокрема добре інформованими, чи дійсно були евакуйовані грамоти КЦАДА. Згідно з одним німецьким донесенням, на Урал у трьох вагонах вивезли 327 оригіналів грамот (найстаріша від 1369 р.) з колекції, зібраної Археографічною комісією XIX ст. Відповідно до інших звітів, два або чотири

вагони було направлено до Челябінська, а ще інші свідчать про загибель вагонів з архівними грамотами під час перевезення²⁷.

Вивчення списку фондів відділу давніх актів, підготовленого 1942 р. під керівництвом Полонської-Василенко, свідчить, що перші 326 номерів (XV–XVII ст.) з колекції Археографічної комісії вважалися втраченими, так само як і багато грамот з колекції “Нестора-Літописця”, “Серії Б” та додатково пронумерованих документів, закаталогізованих окремо²⁸. Як згадувалося вище, жодна з грамот КЦАДА не була вивезена радянськими архівними органами. Не виявлено будь-яких відповідних описів цих грамот воєнного часу. Імовірно, що німці захопили їх, і Вінтер, з огляду на необхідність їх збереження, передав більшу частину німецькій окупаційній владі. Нацисти вивезли також колекцію грамот Києво-Печерської лаври, на яку фахівці ERR склали опис, де наведено частину з них, пізніше перевезених др. Вінтером до Троппау²⁹. Саме факт вивезення німцями у жовтні 1943 р. зазначеної кількості грамот пояснює наявність сьогодні у фондах архіву більшості з них. На жаль, частина грамот постраждала під час цього перевезення.

Каталог грамот Київського архіву був опублікований лише 1971 р. (містив опис 731 документа за 1369–1899 рр.) з доповненням 1974 р. (46 документів, XV–XVIII ст.). У передмові вірно наголошувалося на тому, що радянської евакуації не було, але пояснювалося, що нацисти перевезли колекцію разом з Лаврськими грамотами до німецького адміністративного будинку (бульвар Шевченка, 8)³⁰. Проте німецька евакуація у цьому виданні не згадувалася. Це пояснюється тим, що на момент підготовки каталога його упорядники не мали доступу до документів воєнного часу щодо цих евакуацій – як до всіх радянських, так і до німецьких, навіть тих, які знаходились у Києві. Насправді, крім грамот, які разом з Лаврською колекцією потрапили до Троппау, значна кількість грамот КЦАДА з інших колекцій знаходилася в одному з тих направлених німцями до Кам’янець-Подільського залізничних вагонів, що їх було пограбовано у Вінниці. Частину з цих пограбованих грамот, як ми покажемо пізніше, виявили у 1970-х роках. На превеликий жаль, в опублікованому каталозі не була відбита ані інформація щодо походження окремих грамот, ані складні кореляції, пов’язані з попередніми описаннями грамот, їхньою воєнною долею та втратами. Подальші обставини стосовно воєнної долі грамот і того, які ж із них були втрачені, вимагають подальшого дослідження, і бажано – у дескриптивній базі даних.

4. Нацистська евакуація 1943–1944 рр.

Навесні 1943 р. Вінтер та його співробітники вже розробили попередній план евакуації. Більшість художніх та археологічних цінностей з Києва, супроводжуваних проф. Рудольфом Стампфуссом, спочатку потрапила до Кракова, а потім до Баварії. Мільйон або більше бібліотечних книг, пограбованих німцями переважно у Києві та Харкові, були направлені безпосередньо до дослідницького центру Айнзайнштабу Рейхслайтера Розенберга у Ратіборі (нині польський Раціборж). Проте цього разу нас цікавлять тільки архівні документи, що виявилися найважливішими

з огляду на нацистські політико-ідеологічні інтереси, і зокрема документи КЦАДА та інші, які “засвідчували історичні позиції і досягнення німецьких колоній на окупованих землях”³¹. Список переглянутих евакуаційних пріоритетів щодо архівних документів, складений Вінтером, який датовано 29 квітня 1943 р. і віднайдено нами, є генетично пов’язаним з його попереднім списком від вересня 1941 р.³² Як свідчить цей список, перевага серед інших архівних документів надавалася, як і раніше, всім судовим та міським актовим книгам Волинського воєводства³³. Вінтер також заніс до евакуаційного списку 42 фонди магнатських фамілій та маєткових архівів із КЦАДА, зафіксувавши їх фондові номери, місце знаходження чи походження, хронологічні рамки (XVI – початок XIX ст.) та кількість справ (що коливалася від 5 000 до 5 500 одиниць)³⁴.

Архівісти ЦДІАК нині намагаються з’ясувати обставини, за яких список Вінтера був використаний як підстава для евакуації.

Оскільки битва під Сталінградом переломила хід війни на Східному фронті не на користь нацистських загарбників, німецька окупаційна влада розпочала серйозну підготовку до евакуації. В умовах нестачі пересувного складу у Києві першим архівним пріоритетом був визначений КЦАДА – на той час уже офіційно частина об’єднаного провінційного архіву (Landesarchiv) у Києві. Ордери на евакуацію з Києва надійшли 7 вересня. Існують різні думки стосовно того, скільки справ було насправді вивезено нацистами; ми ж тут наводимо конкретні деталі, що стосуються КЦАДА, спираючись на німецькі звіти та транспортні документи, із залученням інформації українських спеціалістів, які виїздили з Києва, супроводжуючи архівні документи. Виявлено багато таких звітів, кожен з яких подає відомості тільки про окремі етапи евакуації або ж про різні групи вивезених документів, але з цих різних джерел можна скласти відносно повну картину всього процесу.

Перший архівний транспорт із двох товарних вагонів відбув до Кам’янка-Подільського 17 вересня. Згідно зі звітом німецького архівного керівника з Кракова Вальтера Латцке, який на той момент знаходився у Києві, транспорт складався з:

- а) актових книг українських міст, яким було надано Магдебурзьке право (XVI–XVIII ст., 602 томи та 58 тек);
- б) актових книг земських та гродських судів (XVI–1700; 847 томів);
- в) Румянцевського опису Малоросії (кінець XVIII ст., 429 томів);
- г) різних магнатських архівів (XVI–XVIII ст.; 197 в’язок документів)³⁵.

З першим транспортом з Києва нацисти направили двох радянських громадян з родинами. У першому вагоні їхав учений-славіст Микола Гешенер, у другому – історик-архівіст Микола Тищенко³⁶. Пізніше були відправлені ще кілька архівістів з Києва, але вони працювали не у КЦАДА. Згідно з одним із звітів, сам Вінтер відбув з третім вагоном кілька днями пізніше, але інформації про цей вагон чи про зміст архівних документів у ньому не виявлено. Німецький звіт ERR (27.09.1943) підтверджує, що вантаж досягнув Кам’янка-Подільського, але там зазначено, що “др. Вінтеру вдалося доставити тільки два товарних вагони”³⁷. Латцке додав до цього звіту ті ж обґрунтування пограбування – з огляду на на-

цистські політичні цілі, про які вже йшлося вище: “Актові Магдебурзькі книги евакуйовані через їх виняткове значення як джерел для висвітлення історичної ролі і досягнень німецької нації на окупованих східних територіях, оскільки ці книги є дуже важливим свідченням поширення німецького права у Західній Україні. Також вони є джерелами підтвердження поширення німецького національного характеру (*Volkstums*) на цих землях”³⁸.

З цієї причини Вінтер був налаштований на евакуацію із КЦАДА додаткових матеріалів, коли 7 жовтня повернувся до Києва. Він був готовий спорядити ще два з половиною вагони для евакуації “актових книг і документів з “архіву давніх актів” – найважливіших старих документів з історії України”. У складі цього транспорту були також півтора вагони мистецьких творів з Музею східного і західного мистецтва та піввагона книг голландської фірми у Києві (*Holland Werkdienstes*). Повного опису архівних матеріалів цього транспорту не знайдено, але два з половиною вагони архівних документів фігурують у кількох наступних звітах Вінтера³⁹. Всюди пояснювалося, що архівну частину цього транспорту також складають документи Київської губернської канцелярії, Київського магістрату та Малоросійської колегії XVIII ст., загалом 689 коробок⁴⁰. У листі Гьорліцу до Магдебурга (кінець жовтня) Вінтер вказував, що він готовий вивезти колекцію грамот Археографічної комісії⁴¹.

Видається, Вінтер збирався вивезти значно більше актових книг КЦАДА, ніж дозволяв наявний пересувний склад. Численні німецькі рапорти відбивають зміст справжніх намірів німецьких архівістів зі збереження архівних скарбів КЦАДА та їхній відчай, коли було усвідомлено, що ті документи, які неможливо було евакуювати з Києва, можуть постраждати під час радянського відвоювання Києва⁴². Вже перед самим виїздом Вінтер та його колега Мансфельд склали інструкцію німецькому військовому командуванню 75-ї дивізії. Вони спеціально згадали будинок університетської бібліотеки (Короленка, 58) серед тих, які треба захищати за будь-яку ціну, тому що в ньому лишалися архівні документи. Вінтер навіть намалював план будинку, позначивши на ньому місцезнаходження залишених фондів⁴³. Враховуючи цю інструкцію та її дату – всього за тиждень до “визволення” Києва Червоною Армією, ми не можемо хоч якоюсь мірою вважати за правдоподібне пізніше твердження радянських документів про нацистські плани подальшого вивезення актових книг КЦАДА.

Не можна замовчувати тих втрат, що очікували на актові книги КЦАДА та інші архівні документи, евакуйовані німцями, на довгому і складному маршруті триетапної евакуації. На кожному з цих етапів різні вантажі грабувалися або залишалися на місці. Відтворені нами буквально з шматочків, відшуканих за різними джерелами, одіссея та доля документів КЦАДА, що потрапили до рук нацистів, стають більш прозорими, хоча самі ці свідчення – неточні, суперечливі, неадекватні – залишають багато питань нерозв’язаними.

А. Кам'янець-Подільський

В останній тиждень вересня 1943 р. Вінтер осадив своє провінційне управління архівами, бібліотеками і музеями (LV АВМ) у Кам'янці-Подільському, хоча первісно це місто намічалось як пункт вивезення архівів. Тут Вінтер отримав значну колекцію ікон з Музею російського мистецтва у Києві, яку супроводжував український історик-мистецтвознавець Кульченко. Ці скарби та їх супроводжуючий згодом були перенаправлені до району Кенігсберга (Східна Пруссія), а кінець-кінцем – до Баварії. Як свідчить інформація Латцке, котрий був старшим німецьким архівістом у жовтні, в період повернення Вінтера до Києва, всі документи КЦАДА, відправлені у вересні, прибули цілими, так само як велика колекція рукописів з Центральної наукової бібліотеки Академії наук⁴⁴. Пізніший звіт київського історика-архівіста Миколи Тищенка (написаний ним для радянських органів перед тим, як його ув'язнили) фіксує його від'їзд з Києва 17 вересня – він з родиною їхав в одному вагоні, Геппенер з родиною – у другому, як доносили Вінтер та Латцке – та прибуття до Кам'янця-Подільського 24 вересня. Всі архівні документи були дбайливо розміщені у Кам'янець-Подільському державному обласному архіві. Тищенко навіть пояснював, що здійснив перенесення документів фактично власноруч, за допомогою лише одного технічного працівника⁴⁵.

У доповідній Тищенка немає ніякої додаткової інформації про жовтневий транспорт, хоча там і згадується, що “після цього прибуло ще п'ять вагонів з Києва з матеріалами Архіву давніх актів, частково з матеріалами Полтавського обласного архіву, з матеріалами Київського і Полтавського музеїв та з досить великим вантажем супроводжуваних і німців”. Далі він пояснював, що “один з вагонів, випущений з Києва без супроводжуючого, знаходився в дорозі більше місяця і прибув до Кам'янця-Подільського зовсім розбитим і розграбованим”. Він також наводить окрему інформацію про вантаж втраченого вагону, яка загалом збігається з детальними відомостями Вінтера⁴⁶. Останній інформував 20 листопада, що у згаданому вагоні знаходилися документи КЦАДА, зокрема “стелаж, заповнений актовими книгами; прошнуровані у теках або пакетах документи Малоросійської колегії; два ящики рукописів Київського Товариства Нестора-Літописця”. Хоча Вінтер і не згадав про це, але насправді там були ще грамоти з інших колекцій, у тому числі з колекції Археографічної комісії. Крім київських матеріалів, у вагоні знаходилися “20 маленьких ящиків з полтавськими архівними документами”, а також “6 ящиків полтавського музейного майна”⁴⁷. Частина цих матеріалів, включаючи актові книги КЦАДА, збереглася і була розібрана після того, як опинилася у Кам'янці, але більша частина пограбованих документів не була знайдена аж до залишення міста німцями. Документи не фіксують, що саме лишилося у Кам'янці-Подільському після того, як німецькі транспорти у грудні 1943 – січні 1944 рр. попрямували до Чехословаччини⁴⁸.

Коли німці залишали Кам'янець-Подільський, від'їжджаючи до Троппау, вони вивезли із собою кількох радянських громадян, котрі раніше працювали у київських архівах і бібліотеках. Найбільший вплив на долю документів КЦАДА мав Микола Геппенер. Нацисти намагалися

вивезти також Миколу Тищенка, але він умовив залишити його в Україні. Півтора роки перебування у німецьких таборах військовополонених дуже зашкодили його здоров'ю, а дружина Тищенка страждала на сухоти. Тищенко лишився у Кам'янці з тією частиною архівних документів, яку нацисти не вивезли. Згодом, у квітні 1944 р., коли радянські органи арештували його, він написав свою доповідну і навів список архівних документів, евакуйованих нацистами з Києва. Тищенко зазначив, що німці “вивезли всі актові книги Архіву давніх актів, Румянцевський опис Малоросії, збірки Потоцьких, Замойських і Гіжицьких, частково збірку “Нестора-Літописця”, але всі описи залишилися у Кам'янці-Подільському⁴⁹. Більшість позицій його списку збігаються з німецькими даними, а також із замітками Геппенера (як ми побачимо нижче), хоча нині на часі подальше звіряння даних Тищенка з обліковими даними ЦДІАК.

Разом з тим заява Тищенка про “5 838 актових книг” з Київського архіву, “вивезених до Німеччини [тобто Троппау]”, не підтверджується будь-яким іншим джерелом і безперечно не базувалася ані на його особистих підрахунках, ані на німецьких евакуаційних документах. Насправді у примітці до опису він пояснює, що “кількість актових книг взята з довідника “Центральний архів стародавніх актів у Києві”, опублікованого 1929 р. В. Романовським⁵⁰. Достатня кількість свідчень, зокрема і згадані німецькі документи, говорять про те, що нацисти не мали змоги вивезти всі актові книги. Упорядники останньої публікації про магдебурзькі грамоти ведуть мову про вивезення німцями 1 449 томів та одного стеблажа (до 100 томів)”⁵¹. Однак цифра Тищенка – “5 838 актових книг” – була саме такою, про яку (і тільки про яку!) бажало чути радянське керівництво. Про неї доповіли до Москви, і за будь-яких обставин використовували, щоб звинуватити нацистів у втраті двох третин фондового складу КЦАДА.

До того ж, не бралось до уваги, що німці лишили значну частину актових книг у Кам'янці-Подільському. Тищенко у своєму довшому списку архівних документів, залишених у Кам'янці, налічує “22 книги та фрагменти актових книг”, визначаючи їх як такі, що “виділені з розсіпу розграбованого вагону [з Вінниці] після вивозу основного фонду актових книг до Німеччини”⁵². Згідно з іншим описом київських фондів, наявних у Кам'янці наприкінці війни, направленим до Москви (очевидно, в його основу було покладено список Тищенка), там лишалося всього 27 актових книг⁵³. Як би там не було, немає свідчень про вивезення всіх актових книг з Києва, і тільки приблизно 27 із вивезених книг лишилося у Кам'янці-Подільському. Відповідаючи на лист Вінтера, Франц Кляйн писав на початку грудня 1943 р.: “дуже радію, що вам пощастило вивезти з Києва частину старих архівних документів. Лишається сподіватися, що частина, яка лишилася, не буде знищена”⁵⁴. На жаль, ці слова були написані вже після того, як таке нищення відбулося.

Б. Опава (тоді Троппау)

Те, що німці вважали найціннішим з давніх київських документів, вони як мінімум трьома транспортами (між серединою листопада 1943 та початком січня 1944 рр.) вивезли до німецького архівного центру у

Троппау (нині чеська Опава). Цей центр очолював німецький архівіст Вальтер Латцке, який планував перетворити Троппау (з мережею замків, що оточували місто) на збірний пункт для всіх вивезених з радянської території архівних документів, дотичних німецькій тематиці. Схема розміщення таких архівів, підготовлена німецьким архівістом Вальтером Фогелем, наводить значний перелік пограбованих на радянській території архівів, включаючи й вивезені з країн Балтії наприкінці війни, в основному розміщених в околицях Троппау. Приміром, там відмічені три вантажні вагони з Києва (через Кам'янець-Подільський), що містили «міські та судові актові книги (*St dtische Akten u[nd] Gradb_ cher*) з Архіву давніх актів, що їх було розміщено в Радуні, замку на схід від Троппау. Ще один товарний вагон з актовими книгами надійшов з Кам'янця, здається, згодом, оскільки інформація про нього дописана вже від руки⁵⁵.

Про долю київських архівів ідеться у звіті Вінтера від 7 лютого 1944 р., який містить детальний список вмісту тих вантажів, що надійшли з Кам'янця-Подільського, і відбиває їх точне розміщення у Троппау. Перший транспорт (16 листопада 1943 р.) складався з 20 ящиків актових книг («Магдебурзьке право»), однієї додаткової в'язки актових книг, а також 58 в'язок Кременецьких актових книг (всі із КЦАДА). Одночасно прибули 10 ящиків з рукописами ЦНБ. Другий транспорт (11 грудня 1943 р.) включав ще 22 ящики актових книг КЦАДА, тоді як третій (4 січня 1944 р.) – 29 ящиків з польськими фамільними архівами (Потоцьких, Замойських, Сапег та Гжицьких), кілька актових книг, ящик Лаврських грамот та Румянцевський опис (генеральний опис лівобережних українських земель XVIII ст.). Прибули і 44 ящики польських архівних документів з Луцького обласного архіву (грудень 1943 р.)⁵⁶.

Микола Геппенер, київський учений-славист, відряджений Вінтером разом з архівним вантажем, відзначає, що у Троппау опинилися 20 ящиків актових книг (переважно XVIII ст.) та 29 ящиків з польськими фамільними архівами (XVI–XVIII ст.), вивезених із КЦАДА; він навіть наводить точні адреси їх розміщення⁵⁷.

В. Замок Трпісти біля Пльзень у Західній Богемії

Після початку бомбардувань Троппау в січні 1945 р. найцінніші давні архівалії перевезли у віддалений замок Трпісти (нім. Трпіст), розміщений у верхів'ях річки неподалік від Сттібро, на захід та північний захід від Пльзень (нім. Пільзень)⁵⁸. Геппенер, який особисто супроводжував вантаж, і разом з родиною розмістився у замку, куди завезли не тільки київські архівні документи, але й рукописи ЦНБ з Києва. Туди ж потрапив великий вантаж музейних цінностей і архівалій з Риги. Його супроводжував і керував усіма німецькими заходами щодо нього німецький архівний керівник з Риги Курт Дюльфер⁵⁹.

Виходячи зі свідчень Геппенера, що датуються червнем 1945 р., київські архівні документи, вивезені з Троппау в січні та лютому 1945 р., склали приблизно півтора вантажних вагони. Зокрема щодо Київського архіву давніх актів він зазначав, що це були «актові книги гродських, земських та магістратських судових установ Луцька, Володимира-Во-

линського, Овруча, Житомира, Кременця та частково Києва, переважно датовані XVI, XVII і частково XVIII ст., разом більше 550 томів”. Далі він пояснював: “Ці матеріали складають найціннішу частину центрального фонду актових книг”. Він також зафіксував, що “під час перевезення з Опави до Трпісти не досягли місця призначення” два вагони (відправлені 20.01.1945 р.). У цих вагонах були 2 ящики київських актових книг XVI ст., але кількість томів не вказувалася. Геппенер пояснював, що “матеріали значно постраждали через численні перевезення у непакованому вигляді”⁶⁰. У наступній доповідній радянському посольству у Празі (жовтень 1945) він називає цифру 1 175 томів актових книг (XVI–XVII ст.) та 434 томи Румянцевського опису, проте кілька місяців по тому поставив свій підпис під офіційним актом з передавання 717 актових книг. Звичайно, ці розбіжності могли бути обумовлені кількістю ящиків, наявних у зниклих вагонах, але можливо також, що Геппенер рахував фрагменти кременецьких книг окремо або ж включив до загальної кількості ще якісь книги. Незважаючи на всі розбіжності і неточності у даних Геппенера, вони лишаються досі єдиним джерелом, оскільки інші відомості про долю архівалій у Трпісти не виявлено⁶¹. Дехто схильний використати ці розходження, щоб звинуватити американців у “втраті” та наступному приховуванні актових книг, але для такої постановки питання немає підстав, і, звичайно, сам Геппенер першим обов’язково б інформував радянські органи про такий перебіг подій.

Геппенер разом з родиною перебував у Трпісти, коли 5 травня 1945 р., за три дні до закінчення війни в Європі, 3-я американська армія здобула Пльзень, і він опинився під охороною армії США⁶². Першим свідченням про інформованість оперативної секції американської 3-ї армії (G5) про скарги, які знаходились у Трпісти, є липневий “Оперативний звіт” щодо вивезеного майна, музейних, архівних і культурних цінностей, але його зміст дозволяє лише локалізувати ці цінності на військовій карті: “Місце зберігання російських, латвійських та німецьких матеріалів виявлені у Чехословаччині: Трпісти [так!] – P-8349; Кладруби (P-7737), [Тепла Монастери](Стіфт Тіпл – [так!] P-6864), та [Тачау – чеською Тачов] Травхау – [так!] (P-5244)⁶³.

Геппенеру дуже швидко вдалося сконтактувати з радянськими представниками у Чехословаччині, що зініціювало висунення радянських претензій, а з американського боку – започаткувало реституційний процес. Науковець писав, що підготував повний опис київських архівалій у Трпісти, копію якого направив радянським органам, хоча досі цей опис не знайдено. У заяві до радянського військового представника, написаній наприкінці року, Геппенер згадує намагання декого з американців – конкретно названо підполковника Льюїса – умовити його разом з документами виїхати до Америки. Це не підтверджується жодним з американських джерел і, більше того, повністю розходиться з політикою США, що проводилась у цьому питанні⁶⁴. Американські органи, очевидно, настільки не зацікавилися київськими архіваліями, що навіть не відрядили військового представника архівної, музейної та культурної служби, щоб вивчити й оцінити їх або навіть занести їх до опису Мюнхенського

збірного пункту, як це було зроблено щодо художніх, археологічних та етнографічних цінностей з України та інших регіонів СРСР. Разом з тим, це жодним чином не применшує заслуги Геппенера, який особисто супроводжував архівалії у зворотному напрямі, до Києва.

5. Роль Миколи Геппенера та його повоєнна доля

Доля і обставини нацистської евакуації частини Київського архіву давніх актів, а також інших київських манускриптів і стародруків безсумнівно фокусується на постаті Миколи Геппенера (1901–1971), вченого, філолога-славіста, який походив з родини прибалтійських німців і якого нацисти відрядили з Києва разом з архівними документами. Він провів півтора роки у полоні, пересуваючися від пункту до пункту разом з вивезеними архіваліями. Що найважливіше, він робив під час цього шляху нотатки, а наприкінці війни надіслав детальні звіти радянським органам про архівні вантажі та їхню долю. Якщо б ці органи і надалі консультувалися б з ним, пошуки та ідентифікація пограбованих німцями архівних документів здійснювалися б значно швидше. Але, оскільки він працював з німцями, радянські архівісти не довіряли йому. Тому, поки ці архівісти були зайняті пошуками інших втрачених архівів, Геппенер з родиною перебував у концентраційному таборі для переміщених осіб. Нотатки та автобіографічні матеріали, що зберігаються серед особових документів Геппенера в НБУВ, змальовують захоплюючу картину всіх трьох стадій евакуації та, незважаючи на деякі суперечливі цифри, містять суттєві деталі про зміст та місця перебування цих архівалій, тернистий шлях їхньої реституції⁶⁵.

Геппенер (за одним із його звітів) відкинув пропозицію офіцера союзників шукати притулку на Заході, обґрунтовуючи це необхідністю особисто супроводжувати безцінні архівні документи до Києва. Проте цілком очевидно, що він навіть не уявляв собі того важкого життя вигнанця, яке чекало на нього та його родину, коли разом із значною частиною архіву повернувся назад. Спочатку він взагалі не мав роботи, потім йому довелося працювати на фабриці з виробництва скла у передмісті Києва. Тривалий час йому не дозволяли повернутися до бібліотеки, викладати чи займатися науковою діяльністю, попри його високу кваліфікацію та загальну нестачу фахівців такого рівня у Києві. Втім, його доля є лише ілюстрацією жорстокої іронії воєнного та повоєнного культурного розвитку Радянської України.

6. Руйнування споруди КЦАДА під час радянського відвоювання Києва

Поки Вінтер із Геппенером сортували евакуйовані ними до Кам'янця-Подільського архівалії КЦАДА, залишені у Києві архівні книги були знищені. Цілком можливо, що деякі з цих книг могли бути пограбовані, а інші використані як паливо після виїзду Вінтера наприкінці жовтня 1943 р., тому що сама споруда лишалася ще неушкодженою. Корпус Київського університету, де в 1943 р. розміщувався архів, суттєво постраждав, але не через вивезення німецькими архівістами, а скоріше, від

радянських артилеристів під час визволення/відвоювання Києва на початку листопада 1943 р. Та частина архіву, яку нацистам не вдалося вивезти (приблизно дві третини), була повністю знищена. Наприкінці війни лишився лише той фасад червоного університетського корпусу, який виходив на вулицю Короленка. Залишені в ньому неєвакуйовані архівні документи на могли бути врятованими через значні пошкодження споруди. Якщо навіть частина з цих архівалій і не була знищена, безсумнівно, вона дуже скоро стала жертвою грабунку. Такими уявляються найвірогідніші пояснення, що випливають з наявних документальних свідчень. Існують заперечення щодо цього пояснення, які ґрунтуються на твердженні, що такі грубі томи дуже важко або взагалі неможливо спалити. Але факт є фактом: і нині, коли наприкінці 2002 р. святкується ювілей КЦАДА, жодної з актових книг або їх фрагментів, залишених німцями у Києві, не знайдено.

Поставлена, але лишається донині не розв'язаною проблема відповідальності за ці непоправні збитки. Радянська повоєнна позиція виходила з того, що нацисти замінували університетський будинок як мінімум у п'яти місцях і що Київський архів повністю пограбований і знищений нацистами. Офіційна версія оприлюднена Комісією зі встановлення воєнних збитків (ЧГК) у публікації в "Правде" у березні 1944 р.:

"5 вересня 1943 р. німці підірвали і пограбували один з найдавніших центрів української культури, Київський державний університет ім. Т. Шевченка,...[і разом з тим] були втрачені матеріали історичного архіву давніх актів неоціненого значення"⁶⁶.

Це повідомлення викликає сумнів вже своєю повністю неправдоподібною датою. Ми вже знаємо з німецьких документів, що Вінтер не виїздив з Києва до кінця вересня. Крім того, Вінтер повернувся сюди 9 жовтня, щоб продовжити евакуацію документів архіву, а коли остаточно залишав Київ 21 жовтня, будинок ще був неушкодженим. Ми вже згадували також про наказ Вінтера військовим відносно особливого захисту цього будинку після його від'їзду, через надзвичайну важливість збережених в ньому архівалій для Німецького рейху. Таємна німецька відповідь на звинувачення "Правди" була підготовлена фахівцями-культурологами з Ратібору і містила рішучі заперечення радянським спробам приписати німцям всі руйнування в Києві. Там визнавалася німецька відповідальність за певні руйнування, проте рішучо стверджувалося, що "споруда Київського університету була знищена виключно в результаті обстрілу радянською артилерією"⁶⁷. Висувалася також думка, що будинок університету (або принаймні його частина) було заміновано радянськими підпільниками ще 1941 р., перед вступом німецьких військ, разом з іншими будинками у центрі Києва, але ці міни спрацювали під час бомбардування або артилерійського обстрілу наступаючої Червоної армії. Така думка не могла бути правдивою, оскільки в цьому будинкові знаходилося бомбосховище, а також тому, що німецькі фахівці-сапери дуже уважно обстежили архівні споруди після того, як було виявлено підривні заряди у Лаврі, в тих будинках, де розміщувалася частина історичного архіву⁶⁸.

Дещо інша версія подій міститься в офіційному звіті про архівні збитки, датованому листопадом 1944 р.:

“У вересні 1943 р. до Німеччини було відправлено сім автомашин з документами Архіву давніх актів, у супроводі директора архіву, др. Вінтера... Перед тим, як залишити Київ, гітлерівські негідники підірвали і знищили будинок Київського державного університету, внаслідок чого були повністю знищені всі документи, книги, спеціальне обладнання, описи Київського центрального архіву давніх актів, що лишилися в ньому”⁶⁹.

Інші свідки київських подій, яких допитували вже після війни, розходяться між собою щодо того, була чи не була замінована споруда, що надає більшої віри німецьким спростуванням звинувачень “Правды”, про які йшлося вище. Хоча дії нацистів із руйнувань на українській території випливають з наказу “про випалену землю”, виданого Гімлером та Герінгом у вересні 1943 р., ми вже знаємо, що Вінтер віддав будинок КЦАДА під спеціальний захист військових через його унікальні архівні фонди⁷⁰. Але є підтвердження того факту, що відступаючі частини вермахту підірвали деякі споруди у Києві. Тому, хоча результат остаточного знищення архівних фондів є очевидним, обставини його досі не з’ясовані. На наш погляд, більш вірогідно покласти провину за ці нищення на безсистемний гарматний обстріл радянських “визволителів”, ніж на відступаючих німців.

Внаслідок усіх цих подій Центральний архів давніх актів дійсно припинив існування в Києві. Його сумна доля була остаточно вирішена за місяць, коли із впровадженням урядової постанови, прийнятої ще 1941 р., його було формально ліквідовано як самостійну установу, а фонди влило до об’єднаного Центрального історичного архіву Української РСР у Києві⁷¹. Оскільки насправді у грудні 1943 р. КЦАДА не мав ані фондів, ані власної споруди, було достатньо легко понизити його статус і перетворити на відділ давніх актів нового архіву.

7. Повоєнна радянська пропаганда стосовно нацистських пограбувань і нищень

Німецька версія щодо знищення будинку архіву в результаті брутального радянського наступу на Київ набуває більшої вірогідності з огляду на ту незграбну пропаганду, що тиражувалася радянським режимом наприкінці війни.

Як свідчить наведена вище цитата із звіту ЧГК по Києву, радянські органи звинуватили “нацистських варварів” у всіх значних нищеннях міста.

Невдовзі після визволення Києва зі заслання був запрошений колишній директор ЦАДАК Віктор Романовський, щоб своїм високим авторитетом ученого засвідчити воєнні втрати⁷². Не маючи ніяких відомостей щодо долі евакуйованих документів і взагалі жодної інформації про їх вивезення, він констатував, що “все це багатство було знищено німецькими варварами”⁷³. Всупереч твердженню В. Романовського, вже на час публікації його статті у Кам’янці-Подільському під радянським архівним контролем перебувала значна частина фондів цього “повністю знищеного архіву”. Саме у цей час Микола Тищенко, історик-архівіст, вивезений

нацистами до Кам'янця, знаходився під радянським арештом і готував ті матеріали про евакуйовані з Києва німцями архівалії, що стали “офіційним” радянським списком. Ідеологічний запал вкупі з непоінформованістю, характерні для статті Романовського 1944 р., на жаль, стали симптоматичними для тієї хмари секретності й непоінформованості, яка призвела до невдач спроб локалізувати втрачені київські архівалії. Самому Романовському вже ніколи не дали можливості виправити статтю і, незважаючи на його прохання, ніколи не дозволили повернутися до роботи в Київському архіві. Такі некоректні пропагандистські твердження глибоко вкорінювались у масову свідомість.

Попри американську реституцію і повернення радянській стороні значної частини архіву наприкінці 1945 р. (як ми побачимо нижче), опублікований у “Правде” звіт ЧГК був використаний як офіційне радянське свідчення, подане до Нюрнберзького трибуналу з військових злочинів у 1946 р., що і стало частиною офіційного судового звинувачення⁷⁴.

8. Американська реституція – архівалій із замку Трпісти

Культурні цінності з Києва і Риги, разом з кількома ящиками з Пскова, знайдені Третьою армією США у богемському замку Трпісти на північний захід від Пльзеня, склали другий офіційний реституційний трансфер, переданий США СРСР 25 жовтня 1945 р. Він був навіть більшим, оскільки до нього додали ще томи архівних документів і музейних цінностей, пограбованих нацистами у Ризі, більшість з яких перебувала у ближньому монастирі Кладруби. Цінності супроводжували латиські архівісти та музейники, у тому числі Марія Грінберг.

Жовтневий (1945) транспорт до СРСР, що загалом складався майже з 25 товарних вагонів, містив значні архівні та музейні цінності з Риги; стародруки, рідкісні книги та рукописи з Бібліотеки Академії наук у Києві, знайдені у тому ж замку. Копія офіційного акта передавання матеріалів (разом з десятисторінковим переліком) підписаного представниками американських та радянських органів у жовтні 1945 р., що зберігається у Національному архіві США, нещодавно опублікований в електронному виданні⁷⁵. Але його радянський відповідник досі не знайдено.

Перелік київських архівалій міститься на останній сторінці й підписаний Геппенером. Оскільки нас цікавлять переважно актові книги, КЦАДА то у списку зафіксовано повернення 717 томів судових актів (XVI–XVII ст.), 437 томів Генерального опису Малоросії (XVIII ст.) та трьох ящиків бібліотечних книг ЦНБ⁷⁶. Більша частина транспорту (зрозуміло, і переліку) містила ризькі архівні та бібліотечні цінності; їх підписала Марія Грінберг як представниця латиської сторони. Геппенер у січні 1946 р. прибув у Чоп, супроводжуючи транспорт до Києва. Згідно з його рапортом, транспорт вибув звідти 2 лютого 1946 р. До зусиль радянських архівістів з пошуку інших київських архівалій у Чехословаччині його не залучали⁷⁷.

9. Радянський повоєнний пошук і повернення

А. Кам'янець-Подільський.

На початку 1946 р. ЦДІАК отримав з Кам'янця-Подільського “два товарних вагони, де містилися 41 181 одиниць, 232 в'язок, і 2,4 тонни матеріалів”. У звіті ЦДІАК відзначалося, що “20 000 одиниць зберігання знаходяться у повному безпорядку”, а “інші матеріали (за винятком тих, що у стані розсіпу) виявилися у середньому стані безладу”. Необхідно було якнайшвидше систематизувати 1 200 кг розсіпу, що належав до різних фондів відділу давніх актів⁷⁸. Інші документи у Кам'янці було знайдено пізніше, деякі з них – аж у 1990-х роках⁷⁹.

Ми досі нічого не знаємо про долю тих різноманітних архівалій, що були пограбовані у Вінниці на маршруті вивезення і складали, виходячи з німецьких документів, загублену половину вагона. Вже в 1979–1981 рр. один збирач та ділок-антиквар з Вінниці пропонував частину втрачених архівалій ЦДІАК для придбання, і архів був готовий викупити у різні часи приблизно 200–300 грамот. Архівісти були впевнені, що цей ділок та ще дехто в тому регіоні мають й інші архівні документи, але Головархів, навіть працюючи разом з органами МВС, не зміг знайти їх⁸⁰. Кілька бібліотекарів – знавців рукописів у Києві та Москві повідомили мені, що і до них зверталися незнайомі особи та ділки-букіністи з пропозиціями придбати рукописні томи й історичні документи, які, очевидно, походять з Київського архіву.

Б. Опава (тоді Тропшау).

Поки Геппенер з родиною знаходився у замку Трпісти, разом з київськими архіваліями подорожував під охороною у вантажному вагоні, з табору для переміщених осіб намагався співпрацювати з радянськими органами, що займалися репатріацією, він, поза сумнівом, мав дуже приблизне уявлення, або, скоріше, абсолютно нічого не знав про ту грандіозну картину, що склалася з усіх подій і дипломатичних зусиль, вжитих певними органами СРСР з метою з'ясування місця знаходження та організації повернення втрачених українських архівалій.

4 травня 1945 р. нарком внутрішніх справ УРСР направив Берії, до Москви, телеграму. Суворо засекречена інформація повідомляла про те, що “цінні документальні матеріали з історії України були вивезені за часів окупації, а нині з'ясовано, що частина з них знаходиться в Опаві та Берліні”. Спеціальна згадка була зроблена про “документи Румянцевського опису Малоросії та інші матеріали, датовані XV–XVIII ст., вивезені з Київського центрального архіву”. Берію просили дати наказ “про відрядження до Німеччини та Чехословаччини 4-х працівників архівних органів НКВС УРСР”⁸¹. Чотирма працівниками, відрядженими з України, були Павло Іванович Павлюк, заступник начальника Архівного управління НКВС УРСР, Іван Павлович Олійник, начальник архівного відділу Київського обласного управління НКВС, Гордій Семенович Пшенничний, директор Центрального державного архіву кінофотофонодокументів, та Григорій Прокопович Неклеса, заступник начальника архівного відділу Львівського обласного управління НКВС.

Наступного дня надійшла інформація, в якій згадувалися “150 000 справ архівних матеріалів, евакуйованих з Риги під командою німецького архівіста др. Дьольфера, про які відомо, що вони перебувають у Троппау, та більше 100 000 справ, вивезених до Чехословаччини з Київського центрального архіву давніх актів”⁸². Звіт Архівного управління від 4 вересня 1945 р. свідчив про те, що полковник Чернелевський інформував про транспорт з 6 товарних вагонів на ст. Троппау, де до них приєдналися ще 8 вагонів, якими опікувався Павлюк, і весь цей транспорт із 14-ти вагонів підготовлений до виїзду спочатку до Києва, а потім – до Риги⁸³. Це переконливо свідчить про повернення тих архівалій, що знаходилися в Опаві, тому що транспорт з 10-ти товарних вагонів у Трпісти, супроводжуваний Геппенером, потрапив до рук радянських органів тільки після 25 жовтня 1945 р. В Опаві були, як свідчать звіти Павлюка, знайдені також деякі київські архівалії, втрачені на маршруті між Опавою і Трпісти. Їх виявила українська архівна делегація під проводом самого Павлюка. За річним звітом ЦДІАК 1945 р., наприкінці його “до архіву надійшли два з половиною залізничних товарних вагони архівних документів і друкованих матеріалів з Чехословаччини”⁸⁴.

10. Повоєнний тиск, помилки у підрахунках і каталог втрат

Оскільки теза про повне нищення КЦАДА широко використовувалася у міжнародній пропаганді як доказ жорстокості нацистських нищень та пограбувань, було дуже важко повернутися до фактів і дослідити, яка ж частина архіву існувала у повоєнні радянські десятиліття. Протягом усього радянського періоду цей режим вважав за краще пропагандистські демонструвати жахи про повну втрату евакуйованих нацистами архівалій. Він ніколи публічно не згадував про американську допомогу щодо повернення архівів з пільзенського регіону Чехословаччини. Применшувалася кількість архівалій, повернутих з Кам'янця-Подільського, і тих актових книг, що повернулися з Опави. Було піддано остракізму справжнього вченого, який відкинув американські пропозиції щодо отримання притулку і супроводжував фонди КЦАДА додому. Пізніше, у післявоєнні десятиліття, факти і обставини воєнних втрат ніколи об'єктивно не досліджувались і не уточнювались через неможливість суперечити повідомленому у “Правде” про нацистське нищення приміщення архіву або ж наведеним у звіті Тищенка даним про вивезення до Німеччини всіх 5 838 актових книг. Разом з тим, певний прогрес у наближенні до правди все ж спостерігався. 19 давніх актових книг було знайдено у Мінську, одна – у Ризі, що в обох випадках пояснювалося процесом і обставинами нацистської евакуації та процесом повернення⁸⁵. Деякі актові книги Київського магістрату передано до Держархіву м. Києва, інші, датовані кінцем XVIII ст., виявлені в обласних архівах.

Для ілюстрації зневаги до давньої української історії протягом майже всього повоєнного періоду достатньо наголосити на незначному інтересі радянського режиму до збереженої частини колекції КЦАДА. Можна назвати як виняток лише короткий період між кінцем 1950-х та початком 1960-х, коли друком вийшли три томи опису актових книг Кременець-

кого земського суду; рецензії на це видання коментували воєнну долю архіву⁸⁶. Ще більше ускладнило справу те, що актові книги, повернуті до Києва, починаючи з кінця 1954 р. були перефондовані за окремими фондами відповідно до походження, що повністю внесло безлад у їх класифікацію та нумерацію, зроблену сто років тому⁸⁷. Нові фондові номери різнилися від тих, що були надані напередодні Другої світової війни, до того ж, розпочата тоді реорганізація не була завершена, а в повоєнний період не відновилася. Незважаючи на розпочате у 1956 р. перевпорядкування, не було створено каталога, який би відбивав нову схему з посиланнями на первісні номери. Для внутрішнього користування у 1956 р. підготували лише просту перевідну таблицю, але вона складалася тільки з первісних номерів, наданих у 1862–1864 рр., та наново наданих номерів фондів і одиниць зберігання⁸⁸.

У зв'язку з працею над моїм довідником про українські архіви та запланованою роботою над другим томом, я розпочала збирати всі дотичні матеріали та бібліографію про Київський архів давніх актів, що раніше ніколи не були предметом комплексної публікації. Під час появи цього довідника у 1988 р. він містив лише коротку описову статтю про фонди архіву й дані про актові книги, зібрані з усіх опублікованих відомостей про воєнні збитки⁸⁹. Що ж до первісної колекції судових актових книг, то я підготувала окрему ґрунтовну публікацію на мікрофішах усіх 59 внутрішніх описів, опублікованих до 1917 р., випущену в Нідерландах, з моїм історичним нарисом⁹⁰. Анотовану бібліографію цих описів включено до мого англомовного довідника 1988 р.⁹¹

З огляду на повне перевпорядкування колекції актових книг відчувається потреба в публікації більш ґрунтовної перевідної таблиці як невід'ємної складової повноцінного путівника Київської колекції давніх судових актових книг. Наприкінці “радянського” періоду було оприлюднено кілька ідей щодо створення нових пошукових засобів до цієї колекції⁹². У моїй передмові до публікації на мікрофішах внутрішніх описів містився заклик до створення більш докладної перевідної таблиці⁹³. Однак через нестачу кадрів та ресурсів у ЦДІАК у період після 1991 р., фактично лише два роки тому, 2000 року, було накреслено план створення електронного каталога всієї колекції. Першим його етапом є підготовка докладної перевідної таблиці, яка б охоплювала всі актові книги, що раніше знаходилися в архіві, в тому числі втрачені протягом Другої світової війни, з посиланням на їхні номери 1862–1864 рр.⁹⁴ Наступним кроком буде трансформація цієї перевідної таблиці в електронну базу даних, яка б містила інформацію про всі давні актові книги КЦАДА, з вказівкою на їхні сучасні архівні шифри, включаючи ті, що нині вважаються втраченими.

На честь 150-ліття ЦДІАК з'явився перший випуск видавничої серії, яка передбачає публікацію факсиміле дореволюційних видань подокументних описів паралельно з сучасним описанням актових книг. Це перші п'ять актових книг Володимирського гродського суду⁹⁵. За іронією долі, ми зіткнулися із ситуацією, яка змушує повторювати пріоритети ХІХ ст., і знову проєкт публікації подокументних описів переує підготовці ґрунтового каталога всієї колекції. Натомість ми маємо нагальну по-

требу створити повний каталог всієї первісної колекції. Нам потрібно готувати новий каталог, що містив би точні посилання на первісні списки Станкевича і Каманіна, раніше підготовані внутрішні описи, з відомостями, які саме з актових книг Київського архіву давніх актів періоду до XIX ст. описані, а які досі вважаються втраченими.

11. КЦАДА як символ архівного трюїзму повоєнної радянської доби

Усталені концепції радянського та пострадянського архівного світу зберігають пропагандистські твердження щодо тотального нищення та/або тотального грабування Київського центрального архіву давніх актів. КЦАДА насправді став символом нацистських архівних злочинів, що й досі має глибокий вплив на пострадянське політичне протистояння, зокрема стосовно реституційних претензій щодо Німеччини та інших країн. Не далі як у травні 1993 р., наприклад, колишній директор Особливого архіву в Москві (нині частина РДВА) обстоював право Російської Федерації не повертати вивезені радянськими органами архіву, посилюючись саме на німецькі пограбування Київського архіву давніх актів⁹⁶.

Навіть учений-архівознавець В. І. Цаплін, який опублікував своє ґрунтовне дослідження радянських реєвакуаційних операцій вже 1997 р., виявився не досить інформованим з цього питання. В його статті, датованій тим роком, голосливо стверджується, що радянські органи не змогли влаштувати повернення всіх актових книг, що перебували у Трпісти і Кладруби, і проголошується, що частина архівалій “могла бути вивезена до Баварії і нині знаходиться у Західній Німеччині, Швеції або навіть у США”⁹⁷. Таке плутане твердження ґрунтується на помилкових, суперечливих або неповних звітах, що направлялися до Москви українським архівним керівництвом. Стаття Романовського та інформація ЧГК говорили про тотальне нищення, натомість Тищенко свідчив, що “5 838 актових книг вивезено до Німеччини”. Нині побутуючі помилкові або неповні дані про трагедію протягом післявоєнних десятиліть насправді народжені також і фактом засекреченості архівів, що призводило до того, що навіть київські архівісти-професіонали або Цаплін (у 1960 р.) та інші у Москві не мали доступу до дотичної документації, а якщо й мали, то їм не дозволялося цитувати німецькі документи воєнного часу чи папери Геппенера (і ті, й інші знаходилися на таємному зберіганні у Києві). Ці документи нині проливають багато світла і на те, що німецькі архівісти робили з архіваліями КЦАДА, і на те, що саме було залишено на різних пунктах маршруту вивезення⁹⁸.

Нині ми достеменно впевнені, що та частина київського архіву (приблизно дві третини), яку німці не змогли вивезти, була висаджена у повітря під час визволення міста Червоною Армією на початку листопада 1943 р. Більша частина вивезеної нацистами партії – за іронією долі, саме завдяки німецькій евакуації – була врятована (у Кам’янці-Подільському та Опаві). Найцінніша частина була повернута армією США із Західної Богемії, а все інше, що залишилося після нацистського пограбування, було віднайдено українськими архівістами в Чехословаччині. Доля Київського архіву давніх актів репрезентує трагічну іронію синдрому культурних втрат та знахідок Другої світової війни. Але крайнощі радянської

пропаганди в минулі десятиліття настільки затемнили всю справу, що й сьогодні, коли ЦДІАК святкує 150-ту річницю заснування своєї найдавнішої складової, чимало деталей цього процесу лишаються нез'ясованими.

¹ Див. мою статтю: Археографія на службі імперської політики: заснування Київської археографічної комісії та Київського центрального архіву давніх актів // Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської археографічної комісії (Київ, Седнів, 18–21 жовтня 1993 р.). – Київ, 1997. – С. 11–33. Попередня англійська версія: *Archeography in the Service of imperial Policies: The Founding of the Archeographic Commission and the Kiev Archive of Early Record Books*, (Harvard Ukrainian Studies (1993 [1996], no. 3/4). – P. 27–44.

² Станкевич Э. Список актовъ книг, хранящихся в Киевском центральном архиве // Университетские известия. – 1862. – № 6. – С. 1–38. – № 9. – С. 3–8 [39–44]; 45–68; 1863. – № 1. – С. 69–92. – № 2. – С. 93–108. – № 5. – С. 109–124. – № 6. – С. 124–148; 1864. – № 6. – С. 149–172; № 8. – С. 173–188. – № 12. – С. 189–216. Див. анотований список на (RKG – НК-33) та супровідну бібліографію у статті про ЦДІАК у моїй загальній праці: *Archives and Manuscript Repositories in the USSR: Ukraine and Moldavia, Book 1: General Bibliography and Institutional Directory* (Princeton: Princeton University Press, 1988; reprint microfiche edition: IDC Publishers, Leiden (R-18, 866), pp. 163–195.

³ ЦДІАК, ф. 237, спр. 73, арк. 1–14. Друга частина цієї справи під назвою “Прибавление к списку актовъ книг, хранящихся в Киевском центральном архиве”, містить рукописне доповнення списку до № 5885 (арк. 112–115); машинописний додаток до № 5938 (арк. 116–123), а також топографічний покажчик (арк. 136–139). Дату останнього доповнення не вказана.

⁴ Центральний архів стародавніх актів у Києві: Збірник статей / За ред. В. О. Романовського. – К., 1929.

⁵ Цитується за: ЦДАВО, ф. 14, оп. 1, спр. 1733, арк. 28. Подробиці щодо репресій стосовно архівістів Київського архіву відбиті у звітах архіву за 1930-ті роки. Особливо викривальним є звіт, датований 03.12.1934: “Висновки про Всеукраїнський ЦАДА у Києві (за матеріалами обстеження 31.01–03.02.1934)” – ЦДАВО, ф. 14, оп. 1, спр. 1729, арк. 76–83. Див. також звіти, датовані 29.04.1932 р. (спр. 1618, арк. 26) та 1934 р. (спр. 1733, особливо арк. 6–8).

⁶ Там само, ф. 14, оп. 1 спр. 1724, арк. 76, 77, 79, 80.

⁷ Там само. Наступні звіти – всі російською мовою – повторюють безліч подібних звинувачень. Так, у звіті за 1934 р., серед іншого, пояснено причину звільнення Оглоблина (Там само, спр. 1733, арк. 7). Про цю ж причину звільнення – “впровадження буржуазного націоналізму у наукову роботу архіву” – раніше згадувалося в емігрантській публікації Василя Омельченка: Олександр Оглоблин (життя і діяльність) // Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина // *Collected Essays in Honor of Professor Alexander Ohloblyn* (New York, 1977), p. 59 [Українська Віл'на Академія u SshA, *Наукowy zbirnyk* 3].

⁸ ЦДАВО, ф. 14, оп. 1, спр. 1842, арк. 20. Див. також додатковий звіт кінця 1930-х років: спр. 1930, арк. 75–83.

⁹ Там само, арк. 82. Один з них прийшов до архіву в 1935, другий – у 1938, три інші – у 1940 рр.

¹⁰ Мітюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні. 1917–1973. – К., 1975. – С. 136. *Його ж.* Діяльність архівних установ Української РСР в період Великої Вітчизняної війни (1941–1945) // Архіви України. – 1975. – № 2. – С. 9; *Гудзенко П. П.* Історичні архіви України у дні Великої Вітчизняної війни // НІБ. – 1958. – № 2(32). – С. 31.

¹¹ Приміром, датований 25.11.1941 р. звіт фіксує 25 вантажних карток архівних документів, направлених з Київського та Харківського історичних архівів до Зластоуста (Челябінська обл., РРФСР) у супроводі київського архівіста А. І. Грінберга

та його родини (ЦДАВО, ф. 14, оп. 1, спр. 2131, арк. 26, 33, 126), але не із КЦАДА. Відносно повний радянський евакуаційний список з України (як додаток до звіту начальника Управління державними архівами НКВС УРСР військового часу; Златоуст, 04.12.1941): ГАРФ, ф. 5325, оп. 10, д. 856, л. 41–51. Див. також список із 154 фондів Історичного архіву ім. Антоновича (до складу якого входив КЦАДА) “Список № 18 фондів і частин фондів, вивезених більшовиками, з Головного історичного архіву ім. Антоновича” (ЦДАВО, ф. 3847, оп. 225, арк. 10–13). Ширший контекст архівної евакуації з України див.: Grimsted P. K. *Trophies of War and Empire*. – Рр. 188–197.

¹² Див. перші звіти серед документів нацистського періоду Історичного архіву ім. Антоновича, включаючи його перший відділ, як стали називати КЦАДА за нацистської окупації, частина з яких зберігається у ЦДАВО, ф. 3847, Головний історичний архів ім. Антоновича. Такі деталі згадуються, зокрема, у документах: “Головний історичний архів ім. В. Б. Антоновича: Відчит (звіт) за жовтень 1941 р.” (ф. 3847, оп. 1, спр. 5, арк. 3–4) та “Річний звіт I Відділу Головного історичного архіву (кол. КЦАДА) (01.10.1941–01.10.1942)”, підготовлених за керівництвом Н. Полонської-Василенко (ф. 3847, оп. 1, спр. 45, арк. 30–31).

¹³ Ці пункти містяться, наприклад, в одному з подібних планів, знайденому серед німецьких документів, залишених у Києві, СІТ ДОС (ЦДАВО, ф. 3806, оп. 1, спр. 44, арк. 11–12(?)), що цитується разом з додатковими прикладами у передмові до: Корпусу магдебурзьких грамот. – С. 24–25.

¹⁴ Див. розділ, присвячений зібранню Ліббрандта в праці Camphausen, G. *Die wissenschaftliche historische / russlandforschung im dritten Reich 1933–1945* (Frankfurt-am-Main: Peter Lang, 1990). – Рр. 213–214 [Europ_ische Hochschulschriften, Series III: “Geschichte und ihre Hilfswissenschaften,” 418], але ця розвідка не пов’язана з пограбуванням документів німецьких громад з України. Для з’ясування цього питання див.: Grimsted P. K. *Trophies of War and Empire*. – Рр. 198–205.

¹⁵ Німецькою – Institut zur Erforschung des Magdeburger Stadtrechts E. V. Він розміщувався спочатку на Neuer Weg 6/7 (до жовтня 1944 р.), а потім на Breiter Weg 100, I. Діяльність Магдебурзького інституту заслуговує на більш докладне вивчення в контексті нацистської окупаційної політики воєнного часу та їх архівних пріоритетів, але місцезнаходження цих матеріалів ще не виявлено.

¹⁶ Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х–40-х років ХХ ст. // Упор. Андрейцев В., Ульяновський В., Короткий В. – К., 2000. Я, більше ніж хтось інший, налаштована оцінити і вітати цю публікацію, тому що особисто протягом 12-ти років своєї праці в архіві вивчила більшість цих документів, що відбивають діяльність німецької архівної адміністрації у Києві і зберігаються у ЦДАВО. Вражена значенням та пріоритетом, які німці надавали цьому проекту під час війни, я сама збиралася написати про нього, але не була впевнена, що знайду щось додатково про Магдебурзький інститут у Німеччині. Нарешті мені пощастило виявити кілька додаткових документів щодо Магдебурзького інституту в інших архівах, тому радю за упорядників, які знайшли більше дотичної інформації про кийвські археографічні проекти, в тому числі серед документів Віктора Романовського, що збереглися у Ставрополі. Див. також першу інформацію В. Ульяновського щодо проекту: Ульяновський В. “Корпус магдебурзьких грамот українським містам” забутий проект // Самоврядування в Києві: історія та сучасність (Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 500-річчю надання Києву магдебурзького права, Київ, 26–27 листопада 1999 р. / Dietsch-ukrainische Konferenz anlässlich des 500-jährigen Jubiläums der Verleihung des Magdeburger Rechts an die Stadt Kiew. – Київ, 2002. – С. 100–122.

¹⁷ Перший звіт Ф. Кляйна “Bericht über die Archiv – und Forschungsverhältnisse im reichskommissariat Ukraine Ninsichtlich der deutschen Rechtsforschung” (Київ, 12 червня 1942) (ЦДАВО, ф. 3206, оп.5, спр. 19, арк. 84–87), а також його довший рапорт, написаний після повернення до Магдебурга, “Bericht über meine Reise nach

der Ukraine (кінець[1942]): ЦДАКО, ф. 3206, оп. 5, спр. 19, арк. 40–57; опубл.: Корпус магдебурзьких грамот... – С. 115–138 (німецький оригінал); с. 142–165 (російський переклад). Детальні біографічні дані (разом з бібліографією) про найвидатніших українських учених, задіяних у цій справі, наведено на с. 199–214; біографічні відомості про інших подаються у примітках. Фотокопії попередніх праць, підготовлених до друку ВУАН, зберігаються у ЦДАКО, ф. 3206, оп. 5, спр. 15, арк. 511–602.

¹⁸ Останній з листів, що знаходяться серед документів Вінтера, направлений Герліцем В. Краузу, директору імперського архіву в Троппау (Магдебург, 30.11.1944): ЦДАКО, ф. 3605, оп. 5, спр. 15, арк. 809. Уся добірка вихідних листів опублікована в “Корпусі магдебурзьких грамот”. – С. 76–96 (німецькі оригінали) та 96–114 (російські переклади).

¹⁹ У передмові до “Корпусу магдебурзьких грамот” (с. 24–25) перелічено праці О. Оглоблина, пов’язані з німецькими програмами воєнного часу.

²⁰ Див. нещодавно видрукований путівник за документами цього архіву-музею, що зберігаються у Державному архіві Київської області (ф. Р-2412): Музей-архів переходової доби: Пофондовий путівник / Упор. *Белая О.* – К., 2002.

²¹ Докладніше щодо архівної адміністрації за часів нацистської окупації див.: *Дубик М.* Архівна справа в окупованій Україні: Автореферат дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997; а також: *Дубик М.* Схема справ Крайового управління архівами, бібліотеками та музеями при Рейхскомісаріаті України (1944) // Архіви України. – 1995. – № 1–3. – С. 35–37.

²² Особова справа Н. Полонської-Василенко (1884–1973) зберігається серед документів архіву воєнного часу (ЦДАКО, ф. 3847, оп. 1, спр. 73). Вона одночасно була професором Київського університету, а згодом, 1942 р., стала заступником Оглоблина на посаді директора Музею-архіву переходової доби.

²³ Див. додаток до донесення Вінтера, направлено нацистському архівному директорату в Берліні / Потсдам: “Übersicht der in ukrainischen Archiven befindlichen archivalien ehemals polnischer Herkunft, an denen das Deutsche Reich und die Regierung des Generalgouvernements Interesse haben”, додаток № 4 до звіту від 23.09.1941, копія якого знаходиться у Федеральному архіві Німеччини (Berlin-Lichterfelde), серед документів Імперської архівної адміністрації (Reichsarchivverwaltung), R 146/54, fols. 129–130 (1–4).

²⁴ *Полонська-Василенко Н.* “Список архівних матеріалів, яких зараз немає: Відділ актових книг”: ЦДАКО, ф. 3847, оп. 1, спр. 45, арк. 34–38. Додаток до “Річного звіту” III-го відділу Головного історичного архіву (кол. К[иївський] Ц[ентральний] арх[ів] давн[іх] акт[ів]). (01.10.1941–01.10.1942). Власноручно надрукований нею список відсутніх книг з “Відділу давніх актів” див.: там само, арк. 35.

²⁵ Дві з утилізованих за актом експертизи 1938 р. книги були порожніми (№№ 375 та 5671), а третя (№ 388) пошкоджена водою, сторінки її щільно злиплися і зотліли. № 5885 як друковане видання передали до університетської бібліотеки (за надання цих даних, як і щодо опису Каманіна, висловлюю подяку Галині Кулебі).

²⁶ ЦДАКО, ф. 3847, оп. 1, спр. 95.

²⁷ Див. лист Гранцепя Вінтеру (20.07.1942) (ЦДАКО, ф. 3206, оп. 5, спр. 1, арк. 249), де вказано, що у трьох вагонах було вивезено 327 оригіналів грамот (найдавніша 1369 р.) з колекції Археографічної комісії. Інший звіт засвідчує евакуацію до Челябінська чотирьох вагонів з грамотами різних колекцій. Др. Франц Кляйн з Інституту дослідження Магдебурзького права повідомляв, що були евакуйовані два вагони з пергаментними грамотами (XIV–XVI ст.), але він знайшов опис 334 грамот – “Bericht über Archive – und Forschungsverhältnisse im Reichskommissariat Ukraine hinsichtlich der deutschen Reichsforschung” (Київ, 12.06.1942) (ЦДАКО, ф. 3206, оп. 5, спр. 19, арк. 84–87) та “Bericht über meine Reise nach der Ukraine” (без дати [1942]) – Там само, арк. 40–57; ці документи опубліковано: Корпус магдебурзьких грамот... – С. 115–116, 124. Я невірно висвітлила радянську евакуацію у моїй попередній статті “The Fate of Ukrainian Cultural Treasures during World War II” – р. 69; насправді жоден

з радянських евакуаційних списків, які нині доступні, та будь-які інші джерела не підтверджують факту радянської евакуації жодної з грамот.

²⁸ Перелік втрачених грамот увійшов окремою частиною до списку, підготовленого під керівництвом Полонської-Василенко: “Список архівних матеріалів, яких зараз немає” (ЦДАВО, ф. 3847, оп. 1, спр. 45, арк. 35–38), доданого до “Річного звіту I відділу Головного історичного архіву (кол. К[иївського] Ц[ентрального] арх[іву] давн[іх] акт[ів]) (01.10.1941–01.10.1042)”. Втрачені грамоти Археографічної комісії перелічені на арк. 37, тоді як грамоти з колекції “Нестора-Літописця”, “Серії Б” та інші згадуються на арк. 38.

²⁹ Див. опис колекції Лаврських грамот, складений др. Гразінім (1942) “Verzeichniss der Lawra zu Kiew sibder gestellten Ukrunder” (ЦДАВО, ф. 3206, оп. 5, спр. 10, арк. 222–224), перші дві сторінки якого факсимільно відтворено: Доля скарбів української культури... – С. 78–79.

³⁰ Див.: Каталог колекції документів Київської археографічної комісії. 1369–1899 / Упор. *Дашкевич Р. Я., Попова Л. А., Хомутецька З. С.* – Київ, “Наукова думка”, 1971. – С. 3–4. Див. також: *Гіськова Л. З., Яковенко Н. М.* Доповнення до “Каталога колекції документів Київської археографічної комісії” // Архіви України. – 1974. – № 1. – С. 50–63.

³¹ РМВО до RКУ, 29.10.1943: ЦДАВО, ф. 3206, оп. 5, арк. 39.

³² Цей список і супровідний рапорт, адресований Зіпфелю (24.04.1943) і підписаний Вінтером, доданий до попереднього звіту Вінтера від 13.02.1943. Копія, направлена до німецької архівної адміністрації дистрикту Галичина для координації зусиль, зберігається у фонді цієї адміністрації у Львові (ЦДІАЛ, ф. 755, оп. 1, спр. 719, арк. 3–6). Примітка до документа прив’язує його до ранішої інформації Вінтера з Києва, датованої 23.09.1941 (див. с. 28).

³³ Порівнюючи список Вінтера з номерами 1862/1864 рр., можна дійти висновку, що він старанно зафіксував у списку всі волинські документи.

³⁴ Тільки близько половини згаданих ним назв та номерів фондів кореспондуються з єдиним доступним радянським списком фондів КЦАДА довоєнного періоду, але більшість пошукових засобів і архів архіву з 1943 р. були знищені. Найостанній з існуючих списків фондів складений наприкінці 1930-х років (доповнений 1939 р.) див.: ЦДІАК, ф. 237, спр. 70. Ті фамільні папери, що зафіксовані у списку, мали бути перевпорядковані, а номери фондів змінені – між 1939 та 1943 рр., коли їх переписував Вінтер (деякі фондові номери, відбиті у списку Вінтера, у списку 1939 р. обліковано за зовсім іншими фондами); врешті, деякі з цих фондів могли раніше перебувати у Київському обласному історичному архіві. Це питання потребує подальшого аналізу й вивчення.

³⁵ Звіт Матцке до Рейхскомісаріату України (23.10.1943): ЦДАВО, ф. 3206, оп. 5, спр. 27, арк. 9–10; опубл.: Корпус магдебурзьких грамот... – С. 170–171. Прусський архівіст Вальтер Латцке керував німецькою архівною адміністрацією Генерал-губернаторства (у Кракові) і 1943 р. розпоряджався всіма архівами, звезеними до Троппау – території, в 1938 р. анексованої і включеної до складу Рейху. Див. також власноручні списки помітки (там само, спр. 9, арк. 219, 220 зв.) і транспортні накладні, де подані номери вагонів (арк. 215–218).

³⁶ Тищенко М. (1893–1969), випускник історико-філософського факультету Університету св. Володимира у Києві, у 1920-х роках працював в Академії наук і дуже коротко виконував обов’язки директора КЦАДА (на початку 1930-х), але був репресований. У 1941 р. був відправлений на фронт, де потрапив до полону. Див. біографічні відомості: *Матяш І.* Тищенко Микола Федорович // Українські архівісти: Бібліографічний довідник. Вип. 1. – Київ, 1999. – С. 318–322.

³⁷ ERR HAG Ukraine (Kyiv, 27.IX.43), Anton to ERR Stabsfuhrung, Abt. IIb. Berlin, Bundesarchiv, NS 30/51.

³⁸ Ibid.

³⁹ Вінтер – Рейхскомісаріату (26.10.1943): ЦДАВО, ф. 3206, оп. 5, спр. 8 арк. 196–198, та в іншому варіанті: спр. 9, арк. 166–168.

⁴⁰ Латцке – Рейхскомісаріату (23.10.1943): Там само, спр. 27, арк. 9–10; опубл.: Корпус магдебурзьких грамот... – С. 170–171.

⁴¹ Вінтер – Гьорліцу (Кам'янець-Подільський, 28.10.1943): Там само, спр. 15, арк. 496–497.

⁴² Див., наприклад, Вінтер – Зіпфелю (26.10.1943): Там само, спр. 9, арк. 163–165; Латцке – Гьорліцу (17.08.1944): Там само, спр. 15, арк. 500–501.

⁴³ Див. копію інструкції Вінтера і Мансфельда командувачу 75-ї німецької дивізії (21.10.1943): Там само, спр. 8, арк. 200–201. Факсимільно відтворено: Доля скарбів української культури... – С. 69–70. Згаданий план Вінтера нині знаходиться: ЦДАВО, ф. 3206, оп. 5, спр. 8, арк. 199–199 зв. Див. також рапорт Вінтера Рейхскомісаріату (Кам'янець-Подільський, 26.10.1943): Там само, спр. 15, арк. 496–497.

⁴⁴ Латцке – Рейхскомісаріату (Кам'янець-Подільський, 23.10.1943): Там само, спр. 27, арк. 9–10; опубл.: Корпус магдебурзьких грамот... – С. 170–171.

⁴⁵ “Докладная записка архивного работника Н. Ф. Тищенко”: ЦДАВО, ф. 14, оп. 17, спр. 56, арк. 72–73; опубл.: Корпус магдебурзьких грамот... – С. 175–177.

⁴⁶ ЦДАВО, ф. 14, оп. 17, спр. 56, арк. 72–73. Див. його додаткову інформацію про втрачений вагон: Там само, арк. 74.

⁴⁷ Див. звіт Вінтера з Кам'янця-Подільського (23.11.1943): Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 8, арк. 165–166; опубл.: Корпус магдебурзьких грамот... – С. 173–174; факсимільно: Доля скарбів української культури. – С. 72–73. Див. наступну документацію щодо пограбованого вагона: ЦДАВО, ф. 3206, оп. 5, спр. 8, арк. 193–195, 197, а також звіт Вінтера (Кам'янець-Подільський, 29.11.1943): Там само, спр. 27, арк. 34–37.

⁴⁸ Див. кілька адміністративних документів очолюваного Вінтером Крайового управління архівами, бібліотеками і музеями при Рейхскомісаріаті після його розміщення у Кам'янці-Подільському, які містять важливі деталі цих дій (Там само, спр. 8). Додаткові документи про події у Кам'янці та Троппау є у спр. 27, а частина листування Вінтера потрапила до справ 9 та 15.

⁴⁹ “Докладная записка архивного работника Н. Ф. Тищенко” (Там само, ф. 14, оп. 7, спр. 56, арк. 72–73), “Опись дел Архива древних актов в Киеве, увезенных в Германию немецко-фашистскими войсками” (Там само, арк. 76); обидва документи опубл.: Корпус магдебурзьких грамот... – С. 177, 178.

⁵⁰ Хоча весь список Тищенко складено російською, назва путівника подається українською. У своєму звіті Тищенко, обґрунтовуючи те, що він залишився у Кам'янці-Подільському, пояснює, що він не мав справи з актовими книгами, оскільки це було завданням Геппенера. Однак наведена ним цифра, як ми вже зазначали, відноситься до середини ХІХ ст., ще до доповнення її Каманінім, і абсолютно не кореспондується з тією кількістю актових книг, що була у КЦАДА на початок війни.

⁵¹ *Андрейцев В., Ульяновський В., Короткий В.* Забутий проект видання корпусу магдебурзьких грамот українським містам // Корпус магдебурзьких грамот українським містам. – С. 38. Вони вважають, що ця кількість кореспондується із заявленою Латцке, відзначаючи при цьому, що Геппенер говорить про 1175 книг, як про це йтиметься нижче.

⁵² “Список фондов Архива древних актов в Киеве, эвакуированных из Киева в г. Каменец-Подольский и сохранившихся в Каменец-Под[ольском] обл[астном] историческом архиве”: ЦДАВО, ф. 14, оп. 7, спр. 56, арк. 77–78; опубл.: Корпус магдебурзьких грамот... – С. 178–181.

⁵³ “Опись архивных материалов Архиву древних актов в Киеве, хранящихся в Каменец-Подольском областном историческом архиве” (недатований [1944]): ГАРФ, ф. 5325, оп. 10, д. 1883, л. 45.

⁵⁴ Кляйн – Вінтеру (Магдебург, 03.12.1943): ЦДАВО, ф. 3206, оп. 5, спр. 19, арк. 107; опубл.: Корпус магдебурзьких грамот... – С. 141 (німецький текст); с. 168 (російський переклад).

⁵⁵ Вальгер – Фогелю. “Archivalienbergung Osten”, Bundesarchive (Koblenz), R. 146/28; факсимільну копію опубл.: Доля скарбів української культури... – С. 76–86. Після того список був опублікований Вінгелмом Ланцем: Arhivmiettelungen... Радянський замок та інші споруди в Троппау, де свого часу розміщувалися київські документи, описані у звіті археографічної експедиції, організованої влітку 1991 р. з метою прослідкувати маршрути київських архівних документів у Чехословаччині (див.: *Боряк Г. В., Яковенко Н. М., Грімстед П.* Меморіальна археографічна експедиція по Чехо-Словаччині: Слідами культурних цінностей, вивезених з України під час Другої світової війни // Український археографічний щорічник. – Т. 2. – К., 1993. – С. 437–445.

⁵⁶ “Zusammenstellung über die aus der Ukraine nach Troppau überführten Bestände,” підписаний Вінтером (Троппау, 07.12.1944). – ЦДАВО, ф. 3206, оп. 5, спр. 8, арк. 114–115; копію опубл.: Доля скарбів української культури... – С. 76–77. Власноручна рукописна копія Вінтера: ЦДАВО, ф. 3206, оп. 5, спр. 8, арк. 112–113, а додатковий список: Там само, арк. 180. Троппау включили до складу Рейху 1938 рр.

⁵⁷ Записки Геппенера (Трпісти, 10.06.1945): ІР НБУ, ф. 169, № 162, арк. 2–2 зв.; та (Чоп, 10.01.1946): Там само, № 164, арк. 1–1 зв.; опубл.: Доля скарбів української культури... – С. 87–89, 94–96; Корпус магдебурзьких грамот... – С. 182.

⁵⁸ Замок Трпісти також описаний у звіті археографічної експедиції 1991 р.: *Боряк Г. В., Яковенко Н. М., Грімстед П.* Меморіальна археографічна експедиція... – С. 438.

⁵⁹ Після війни Дюльфер став директором Державного архіву в Магдебурзі, де й помер 197(?) р. Його присутність у Трпісти засвідчує поштова картка, направлена звідти, яка нині зберігається у Пруському таємному державному архіві (Берлін).

⁶⁰ Довідка Геппенера (Трпісти, 10.06.1945): ІР НБУВ, ф. 169, № 162, арк. 1–2; опубл.: Доля скарбів української культури... – С. 87–89; Корпус магдебурзьких грамот... – С. 182.

⁶¹ Копія доповідної Геппенера радянському посольству (Прага, 12.10.1945): ІР НБУВ, ф. 169, № № 163, арк. 1–2; опубл.: Доля скарбів української культури... – С. 90–92; Корпус магдебурзьких грамот... – С. 182–185. Щодо акту передавання від американського військового командування – див. нижче.

⁶² Ми виявили тільки коротку згадку про ці події в “Operational Report of G-5 Section 1 July to 31 July 1945” (20.IX.1945), р. 18. – National archives, College Park, MD, RG 338 (3d Army), box 17. Більш детального американського звіту досі не знайдено.

⁶³ Там само. Див. також інші документи щодо виявлення цінностей американцями та їх переговори з радянськими органами, вже інформованими Геппенером про ці матеріали. У факсимільних копіях опубл.: Доля скарбів української культури... – С. 109–116.

⁶⁴ Заява Геппенера заступнику начальника політичного управління армії полковнику Фомічову (04.12.1945): ІР НБУВ, ф. 169, № 163, арк. 2; опубл.: Корпус магдебурзьких грамот... – С. 184–185. Можливо, ця заява стосовно американських пропозицій притулку була зроблена Геппенером, щоб полегшити проходження його справи через радянські репатріаційні органи та спілкування з українськими радянськими органами по поверненні до Києва. Той факт, що Геппенер встановив контакт з радянськими представниками у Празі, відбитий у копії його звіту, що зберігається разом з іншими документами української архівної місії в Чехословаччині (літо 1945 р.) серед справ колишнього першого відділу фонду ЦДІАК у ЦДАВО (ф. 4703, оп. 2, спр. 2).

⁶⁵ Див. звіти, доповіді, автобіографічні замітки та інші документи: ІР НБУВ, ф. 169, № № 161–167. Там також є біографічні відомості та документи про його страждання після повернення до Києва по війні. Деякі з них опубл.: Доля скарбів української культури... – С. 87–108; Корпус магдебурзьких грамот... – С. 182–188.

Див. також ґрунтовну розвідку: *Дубровіна Л. А. М. В. Геппенер – український архівіст і палеограф та його архівні матеріали у фондах ЦНБ ім. В. І. Вернадського // Український археографічний щорічник. – Т. 2. – К., 1993. – С 32–37.*

⁶⁶ “Сообщение Чрезвычайной государственной комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их пособников и причиненного ими ущерба гражданам, колхозам, общественным организациям, государственным предприятиям и учреждениям СССР. О разрушениях и зверствах, совершенных немецко-фашистскими захватчиками в г. Киеве” // Правда. – 1944. – 1 марта. Оригінал зберігається у фонді ЧГК: ГАРФ, ф. 7021, оп. 65, д. 8, л. 1–4; Акт (02.12.1943): Там же, л. 6.

⁶⁷ “Bolschewistische Greuelpropaganda über ‘Zerstörungen und Grausamkeiten der deutschfaschistischen Eroberer in der Stadt Kiew’,” підписано Рейнхардом; це додаток до цілком таємного меморандуму (Берлін, 13.04.1944). Переклад статті з “Правди”, зроблений у Ратіборі, зберігається разом з рапортом Айнзайнштабу Рібентропа: Stabsführung IV/3 (Ratibor, 15.04.1944), ВАВ, R 6/170, fols. 47ff; U.S. National Archives, EAP 99/1085.

⁶⁸ Див. детальніше про розмінувальні зусилля німців та альтернативний рахунок нищень у Києві: Grimsted P. K. *Trophies of War and Empire*. – P. 184–188.

⁶⁹ Звіт 13.11.1944: ЦДАВО, ф. 14, оп. 7, спр. 2702, арк. 15–16.

⁷⁰ Стосовно нацистського наказу про “випалену землю” див.: *Reitlinger G. The House built on Sand: conflicts of German Policy in Russia, 1939–1945* (London, 1960 pp. 218–223). Наказ Герінга німецькою мовою повністю віддрукований в англomовній версії матеріалів Нюрнберзького трибуналу: *Trial of the Major War Criminals*, vol. 36, pp. 307–10 (doc. no. 317-EC, exhibit USA-786); наказ Гімmlера вміщено: vol. 38. p. 210 (doc. no. 007-NO, exhibit GB-592).

⁷¹ Офіційна постанова Раднаркому УРСР № 205 від 24.06.1941, була введена у дію лише у грудні 1943 р.: *Митюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні. – С. 132.*

⁷² Після першого арешту у січні 1931 р. Романовського виправдали, але дуже скоро арештували знов і 1934 р. посадили до концтабору, а потім направили у заслання. У 1940–1947 рр. він працював викладачем у Карагандинському педінституті, а з 1947 р. і до самої смерті у 1971 р. – професором, зав. кафедрою історії СРСР у Ставропольському педінституті. Див. ґрунтовну біографічну довідку, бібліографію його праць, складену ним власноручно, та автобіографію: Корпус магдебурзьких грамот... – С. 200–208.

⁷³ *Романовский В. А. Киевский архив давних актов // Исторический журнал. – 1944. – № 5/6. – С. 92–93.*

⁷⁴ Копія звіту ЧГК, вперше опублікованого у “Правде” 1 березня 1944 р., стала одним з перших радянських документів, наданих Нюрнберзькому трибуналу 1945 р.: ГАРФ, ф. 7445, оп. 2, д. 94, л. 194–197.

⁷⁵ У ньому йдеться про 1160 ящиків (22 товарних вагони): Archives, College Park, MD, RG 260 (OMGUS), Restitution and Custody Receipts, Box 40. “Restitution Transfer 2,” *U.S. Restitution of Nazi-Looted Cultural Treasures to the USSR, 1945–1959: Facsimile Documents from the National Archives of the United States*, compiled with an Introduction by Patricia Kennedy Grimsted; Foreword by Michael J. Kurtz (CD-ROM ed. Washington, DC: GPO, 2001; Prepared in collaboration with the U.S. National Archives).

⁷⁶ Див. різні звіти щодо повернутих київських матеріалів, цитовані Цапліним: *Цаплин В. В. О розыске документов, похищенных в годы войны из архивохранилищ СССР // Отечественные архивы. – 1997. – № 6. – С. 18–20.*

⁷⁷ Див. записи Геппенера [Чоп, Карпатська Україна – нині Закарпатська область], 10.01.1946. ІР НБУВ, ф. 169, № 164. Факсимільна публікація: Доля скарбів української культури... – С 93–96.

⁷⁸ Див. план ЦДІАК на 1946 р. (датований 06.02.1946): ЦДАВО, ф. 4703, оп. 1, спр. 19, арк. 5 та 10. Інші відомості, дотичні привезеним з Кам'янця архіваціям, див. в інших планах та звітах ЦДІАК, приміром, за липень 1944 р. (Там само, спр. 6, арк. 7) та за 1944 р. (від 31.01.1945): Там само, спр. 7, арк. 14; План ЦДІАК на 1945 р. (Там само, спр. 14, арк. 1–2) та звіт за 1945 р. (Там само, спр. 15, арк. 11).

⁷⁹ Про відкриття у Кам'янці-Подільському див.: *Пшеничний А. П.* Архивы на оккупированной территории в годы Великой Отечественной войны // Отечественные архивы. – 1992. – № 4. – С 91.

⁸⁰ Колишня директор ЦДІАК Любов Гісцова люб'язно розповіла про свої спроби знайти ці документи і ознайомила мене з однією справою, що містила переліки багатьох документів та листування щодо переговорів з повернення. У цій справі є також копії з документів Геппенера, що свідчать про знайомство з ними архівістів ЦДІАК та їх спроби дізнатися про втрачені актові книги й документи.

⁸¹ ГАРФ, ф. 5325, оп. 10, д. 2029, л. 1.

⁸² Заступник Наркома внутрішніх справ СРСР Чернишов – Я. Чадаєву (05.05.1945): Там же, л. 5–5 об.

⁸³ Там же, л. 23.

⁸⁴ ЦДАВО, ф. 4703, оп. 1, спр. 15, арк. 11. Це було за два місяці до того, як транспорт Геппенера прибув до Києва. 1989 р. я готувалася особисто розпитати у Києві Павлюка і Пшеничного про їх місію в Чехословаччині, але вони не змогли повідомити мені додаткові деталі. Пізніше я знайшла більш детальну інформацію у звітах Павлюка, зокрема листи Павлюка Никитинському (Прага, 09.08.1945): ГАРФ, ф. 5325, оп. 2, д. 1353, л. 81; ЦДАВО, ф. 14, оп. 7, спр. 56, арк. 37–39.

⁸⁵ Деякі деталі щодо повернення актових книг подано: *Ковальський Н. П.* Источниковедение. – Ч. 4. – С. 40–43. Архівісти ЦДІАК нині збирають дані про ці повернення, і є надії на те, що таку інформацію буде включено до бази даних про актові книги КЦАДА, яка нині готується.

⁸⁶ Кременецький земський суд: Описи актових книг XVI–XVII ст. / Упор. *Попова Л. А., Хомуцька З. С., Чутулова В. Д.* – Т. 1–3. К., 1959–1965. Див. Рецензію Л. М. Родомьоткіна. // УІЖ. – 1960. – № 6. – С. 154–155.

⁸⁷ Як впливає з докладного протоколу наради у ЦДІАК, що відбулася наприкінці 1954 р. і була присвячена обговоренню цього проекту з перевпорядкування, завідувач відділу давніх актів та багато інших фахівців були проти цього, але на них дуже тиснули згори: “Протокол методического совещания... по вопросу составления описи на актовые книги, хранящиеся в отделе древних актов архива” (01.10.54): ЦДАВО, ф. 4703, оп. 1, спр. 153, арк. 13–16.

⁸⁸ “Переводная таблица к “Списку актовых книг, хранящихся в Киевском центральном архиве”. – [Київ, 1956], машинопис ЦДІАК. У ній відсутня ідентифікація згадуваних судів, і тому нею практично неможливо користуватися тим, хто не знайомий зі списками актових книг 1862–1864 рр. та сучасними номерами фондів.

⁸⁹ *Grimsted P. K. Archives and Manuscript Repositories in the USSR. Ukraine and Moldova.* – Book 1. – Princeton, 1988. – P. 163–209.

⁹⁰ Opis aktovoi knigi *Kievskogo Tsentral'nogo arkhiv* (Kyiv, 1869–1909), 59 issues published: nos. 1–14, 16–30, 32–34, 37–38, 923, 934, 943, 2035–2040, 2042–2051, 2057–2060, 2093, 3501–3511, 5882. Special IDC microfiche edition with an introduction by Patricia Kennedy Grimsted (Leiden 1988; 62 microfiche, IDC-R-14, 354). Передмова містить перевідну таблицю опублікованих описів та нинішніх фондів ЦДІАК. З цих причин було неможливо включити до публікації всі додаткові неопубліковані описи, але зацікавлені дослідники можуть ознайомитися з рукописними зауваженнями на примірнику передмови Грімстед, що зберігається у ЦДІАК: фонд КМФ 37, оп. 1, од. зб. 55. Уся публікація є частиною колекції, описаної в каталозі. “Archives and Manuscript Collections in the USSR: Finding Aids on Microfiche,” Series 3: “Ukraine

and Moldavia,” ed. Patricia Kennedy Grimsted (Leiden; IDC, 1989), де наявні більшість бібліографічних посилань на мій довідник, згаданий вище. Додатково див. веб-сайт Інтердокумент Компані: <http://www/idc.nl>.

Зазначу принагідно, що мені не вдалося відшукати публікації деяких з цих описів у Києві; тому дякую за люб’язне надання їх копій Державній публічній бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Щедрина (ГПБ) у Ленінграді; відсутні примірники описів були мікрофільмовані з оригіналів у Гельсінкі, оскільки місцева університетська бібліотека була офіційним депозитарієм усіх публікацій Російської імперії кінця XIX ст.

⁹¹ Grimsted P. K. *Archives...: Ukraine and Moldavia*. – S. 186–191.

⁹² Моя власна стаття з цього приводу: “*A Badly Needed Reference Aid for the Collection of Pre-1800 Court Record Books from the Kyiv Central Archive of Early Acts*.” ніколи не публікувалася. Проте, дискусія довкола неї сприяла формуванню пропозицій, представлених на першій Всеукраїнській археографічній нараді, проведеній відновленою Археографічною комісією АН УРСР наприкінці 1980-х років. Див., приміром: Віслобоков К. До питання про створення науково-довідкового апарату до актових книг XVI–XVIII ст. // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку: Тези доповідей республіканської наради, грудень 1988 р. – К., 1989. – С. 233–238. Див. також раніший коментар стосовно потреби у кращих пошукових засобах: Купчинський О. З історії створення науково-довідкового апарату до фондів судово-адміністративних установ України XV–XVIII ст. // Архіви України. – 1976. – № 1. – С. 27–35. Зроблений ним огляд описів XIX ст. присвячений актовим книгам судів польської доби як Західної України (нині у ЦДІАЛ) так і Правобережної України (нині у ЦДІАК). Варто відзначити певні розходження в його оцінці згадуваних описів.

⁹³ Grimsted P. K. “Introduction,” *Opis’aktovoi knigi Kievskogo Tsentral’nogo arkhiv* (IDC microfiche edition), pp. 23–25.

⁹⁴ Цей проект виконується головним зберігачем фондів ЦДІАК Галиною Кулебою, якій я висловлюю свою вдячність за надану можливість ознайомлення з попередніми матеріалами та консультації з дотичних проблем.

⁹⁵ Володимирський гродський суд: Подокументні описи актових книг. – Т. 1: Справи 1–5 (1566–1570) / Сергійчук Г., за ред. Боряка Г., Демченко Л. – К., 2002.

⁹⁶ Йдеться про В. Н. Бондарєва, директора (потім заступника директора) архівної справи, яка 1992. називалася Центром зберігання історико-документальних колекцій. Див.: Демет’єва М. (Інтерв’ю с В. Н. Бондарєвым). “Особая судьба Особого архива” // Общая газета. – 1993. – 4 мая. – С. 8. У 1992 р. збітки, завдані архівам війною, так само включили дані з неправдивого звіту Головархіву, в якому наводилася інформація про фонди архіву, вивезені до Німеччини (насправді вони ніколи не перетинали німецько-чеського кордону), але не йшлося про їхнє повернення: Пшеничний А. П. Архивы на оккупированных территориях... – С. 91.

⁹⁷ Цаплін В. В. О розыске документов, похищенных в годы войны из архивохранилищ СССР // Отечественные архивы. – 1997. – № 6. – С. 18–20. Цаплін використовує різні звіти, де містяться відомості про вивезені з київського архіву документи. Списки американської сторони згадують тільки 717 актових книг XVI–XVII ст.; Геппенер не міг описати всі кам’янецькі фрагменти окремо, і він, очевидно, не врахував вмісту тих двох ящиків, що не потрапили, оскільки Цаплін не був знайомий ні з актом офіційного передавання документів, ні з дотичними німецькими документами про евакуацію і перевезення, ні з даними Геппенера, хоча вони були оприлюднені ще 1991 р. Ця проблема потребує подальшого дослідження.

⁹⁸ Наприклад, див. лист директора ЦДІА УРСР В. І. Шелудченка начальнику Архівного управління УРСР С. Д. Пількевичу від 1975 р. у відповідь на офіційний запит стосовно незакінчених підрахунків щодо повернутих архівалій та втрат Київського архіву давніх актів унаслідок війни: ЦДАВО, ф. 4703, оп. 2, спр. 35, арк. 7.

Н. О. ЧЕРКАСЬКА
ДО ІСТОРІЇ ЗБІРКИ
“МАГНАТСЬКИХ” ФОНДІВ
ЦЕНТРАЛЬНОГО АРХІВУ ДАВНІХ АКТІВ У КИЄВІ
(1921–1945)*

До магнатських фондів центральних історичних архівів України належать документи з родових архівів тих представників аристократії польського походження, великих землевласників (стосовно XVI–XVIII ст. в історіографії на означення їх вживається термін магнати), котрі, починаючи з Люблінської унії, мали маєтності (придбані через шлюбні зв'язки з місцевими князями, куплені у місцевої шляхти або надані як королівщини) як у Правобережній і Лівобережній Україні, так і в Галичині (з часом деякі з маєтків перетворилися на родові) і посідали уряди на цій території – воєводи, каштеляни, старости тощо. На сьогодні магнатські фонди Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, містять родинно-майнові за характером документи, переважно XVIII–XIX ст., що походять в основному з Правобережної України. Проте багато з документів було знищено в революційні та пореволюційні роки й не менше загинуло за Другою світовою війною.

Родові архіви представників аристократії польського походження¹ до 1917 р. завжди перебували в сфері наукових зацікавлень як членів Тимчасової комісії для розгляду давніх актів (Київської археографічної комісії), за ініціативою яких засновано 1852 р. Центральний архів давніх актів у Києві, так і членів різних наукових товариств. Проте використання документів з цих архівів (а тим паче вилучення стародавніх документів, що належали роду – грамот, королівських універсалів тощо) не завжди прихильно сприймалося власниками, незважаючи на офіційне звернення властей (відомо, наприклад, що князь Роман Станіслав Сангушко не дозволив 1852 р. члену Археографічної комісії професору М. Д. Іванишеву переглянути архів у Славуті, мотивуючи це бажанням опублікувати документи своїм коштом²). Інші магнати, навпаки, віддавали копіювати на потреби науки документи або дарували власні колекції документів і стародруків (Любомирський, Ходкевич, Яблоновський, Шодуар та ін.), якими поповнювалися колекції наукових товариств – чи то Імператорського російського військово-історичного товариства, чи то Київської археографічної комісії (що її вона передавала на зберігання до ЦАДА), або ж створювали на їх основі музеї (Шодуари).

Ситуація змінилася з початком воєнних дій і вибухом революції 1917 р. Лише князю Роману Даміану Сангушкові вдалося вивезти найціннішу частину Славутського архіву. Більшість власників змушена була кинути архіви напризволяще.

* Автор складає щиро подяку Л. З. Гісцовій, колишньому директорів ЦДІАК України, за підтримку та цінні поради.

Аби зберегти приватні архіви від нищення, Правління Університету св. Володимира, якому підпорядковувався Центральний архів давніх актів, дозволило директорів ЦАДА І. М. Каманіну зберігати приватні архіви в його приміщенні³.

Безпритульні архіви грабували селяни, червоноармійці або ж документи використовували як папір. Розуміння їх наукової цінності як джерела до історії Правобережної України настало пізніше⁴.

Виявлення магнатських архівів як напрям науково-збирацької діяльності

З утвердженням на території УСРР радянської влади і створенням її органів на місцях постало – разом з багатьма іншими – питання про долю документів, які залишилися у спадок від дореволюційних установ і органів влади, та долю не розграбованих остаточно приватних (особових, родинних, родових) архівів, що збереглися в колишніх панських маєтках. Багато з архівів і колекцій загинуло (розграбовано або утилізовано) у 1917–1921 рр., у перебігу національно-визвольних змагань українського народу і радянсько-польської війни⁵. Зазначимо, проте, що спроби врятувати архіви, здійсненні О. С. Грушевським, Д. І. Багалієм, М. Ф. Біляшівським, І. М. Каманіним, П. В. Клименком та іншими відомими вченими та архівістами, не завжди були марними⁶.

Наведені в статті відомості почерпнуто здебільшого з документів фондів Центрального архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), зокрема *ф. 14: Центральне архівне управління УСРР*⁷, *ф. 3847: Головний історичний архів імені В. Б. Антоновича, оп. 1*, та *ф. 3206: Рейхскомісаріат України, оп. 5*. Не використано за браком часу документи Державного архіву Київської області. На жаль, з архіву ЦАДА майже нічого не дійшло до наших днів. Збереглося почасти лише листування його з ЦАУ, плани та звіти, а також рештки діловодної документації.

Вже 20 квітня 1920 р. Раднарком УСРР видав “Тимчасове положення про архівну справу”, згідно з яким приватні зібрання, безпритульні архіви, в тому числі особового походження, оголошувалися “загальнонародною власністю”⁸. До 1922 р. архівні установи разом з бібліотеками та музеями перебували в системі Наркомату освіти (НКО) УСРР, що негативно вплинуло на науково-збирацьку діяльність з метою концентрації та обліку приватних архівів і колекцій на місцях. Музеї намагалися вберегти від нищення власні колекції, наприклад Волинський музей у Житомирі, основу якого склали зібрання родини *Шодуарів*, а також вилучені під час реквізицій інші приватні зібрання⁹. Через невизначеність завдань і брак коштів архівні установи зіткнулися з відмовою НКО передати з бібліотек і музеїв¹⁰ архівні документи, що надійшли з колишніх поміщицьких маєтків. Це призвело до розпорошення архівів особового походження. Така доля спіткала, наприклад, архіви *Шодуарів*, *Потоцьких*, *Строганових*, *Браницьких*, *Плятерів*, які зберігалися в 1920-х роках водночас у Волинському музеї та ВБУ (*Шодуари*)¹¹, ВБУ та ЦАДА (*Браницькі*), ВБУ, КЦІА та Вінницькому окрарху (*Потоцькі*, *Строганови*), ВБУ та КЦІА (*Плятери*); стосовно архіву Плятерів це актуально й зараз, зважа-

ючи на наявність матеріалів з Дубровицького родового архіву Плятерів як у НБУВ НАН України, так і в ЦДІАК України. Архів *Шодуарів* нині міститься в Житомирському обласному архіві, Житомирському обласному краєзнавчому музеї та НБУВ НАН України¹².

За постановою Малої Президії Раднаркому УСРР від 31 жовтня 1922 р. “Про охорону архівів” до Єдиного державного архівного фонду належали також *приватні зібрання*. Таким чином, до державних архівних установ мали передаватися архіви не тільки ліквідованих, а й діючих установ, а також архіви особового походження, зокрема документи актового, офіційно-юридичного, діловодного та довідкового характеру. Бібліотеки та музеї повинні були зберігати приватні колекції і книгозбірні, рукописні матеріали, що мали науково-культурне значення. Тому першорядним завданням було збирання Головним архівним управлінням Наркомату освіти УСРР (Головархом)¹³ даних про наявні архівні цінності на місцях.

У Правобережній Україні з травня 1922 р. функції управління архівною справою надавалися Київській філії Головного архівного управління Наркомату освіти УСРР¹⁴.

До 1922 р. в УСРР функціонувала Особлива Всеукраїнська архівна комісія¹⁵, метою якої, через нестачу паперу, була утилізація “непотрібних” архівних документів на потреби паперової промисловості. Вона доклала чимало зусиль для врятування архівів. Проте на місцях через свавілля з боку установ паперової промисловості траплялися випадки утилізації документів без узгодження з архівними органами. Значною мірою постраждали архіви різних установ кінця XIX – початку XX ст. З ліквідацією комісії це завдання було покладено на Головарх і місцеві архівні органи (губархи).

Не маючи на меті дослідження перших кроків радянської архівістики на території тодішньої Української СРР¹⁶, розглянемо історію надходження решток магнатських родових архівів до державних архівних установ і створення в них фондів особового походження.

Копітку роботу з концентрації та обліку вцілілих архівів на місцях провадили засновані при губвиконкомах губернські архівні управління (губархи), передусім започаткований інститут уповноважених губернських архівних управлінь, що забезпечували збереженість документів. До обов’язків губархів належали облік, упорядкування, охорона архівних документів, видача установам і приватним особам довідок. На території Правобережної України 1922 року були засновані Київський, Подільський, Волинський губархи, що підпорядковувалися до січня 1923 р. Київській філії Головарху.

У травні 1922 року в Києві засновано Центральний історичний архів (КЦІА; з 1923 р. – імені В. Б. Антоновича), який очолив В. В. Міяковський, перед тим – завідуючий Київським губархом¹⁷. У КЦІА з часом були сконцентровані документи з архівів як дореволюційних, так і ліквідованих на той час радянських установ, а також рештки родових та особових архівів, у тому числі представників аристократії польського походження, вилучені новою владою у місцевого населення. У березні

1922 р. Головарх попередив В. В. Міяковського про передачу з Вінниці до ВУАН архівних матеріалів, “серед яких документи XVI–XVIII ст. і архіви *Строганових, Щербатових, Потоцьких*”. Головарх прохав передати їх до Київської філії для зберігання в Київському Центральному історичному архіві¹⁸. Проте через нестачу коштів перевезли документи лише наступного року.

На початку діяльності КЦІА складався з чотирьох відділів. До нього на правах відділу був приєднаний Центральний архів давніх актів (ЦАДА) з В. О. Романовським на чолі (раніше архів функціонував при Всеукраїнській академії наук, а від 14 червня 1922 р. переведений до Головарху)¹⁹. З фондів ЦАДА у КЦІА створено відділ давніх актових книг, і саме сюди був відправлений архів *Браницьких*, який тільки-но надійшов з Білої Церкви.

1923 року київський Центральний архів давніх актів діяв як самостійна одиниця в системі ВУАН. За звітом 1923 р. архівісти ЦАДА розібрали понад 20 тис. актів архіву *Браницьких*, що містив матеріали XVIII–XIX ст., а почасти й XVI–XVII ст.²⁰

До компетенції ЦАДА відносилися архівні матеріали до кінця XVIII ст. Серед них, крім актових книг, фондів адміністративних і судових установ Києва і Київщини – колекції документів, що надійшли від наукових товариств і окремих осіб.

Пізніші за часом створення документи згідно з Положенням про центральні архіви зберігалися в київському та харківському Центральних історичних архівах, губернських архівах, започаткованих при губархах²¹.

У січні 1923 р. Головне архівне управління Наркомату освіти УСРР перетворилося на Українське центральне архівне управління (Укрцентр-архів)²² і перейшло до відання ВУЦВК. З підпорядкуванням центральних архівів ВУЦВК докорінно змінилася ситуація з обліком архівів. Архіви особового походження згідно з новою структурою зберігалися в центральних історичних архівах у Харкові (столиці УСРР) та Києві. ЦАДА остаточно підпорядковано Укрцентрархіву з 1 жовтня 1924 р.

Приватні архіви, що надійшли до Києва на початку 1920-х, були врятовані внаслідок науково-збирацької діяльності губернських архівних органів. Вони перебували на збереженні в ЦАДА і КЦІА (спочатку в загальноісторичному відділі, а згодом – у відділі приватних архівів), а також у відділі рукописів ВБУ.

Страхітливі умови праці архівних установ, бібліотек, музеїв у пореволюційні роки – голод, розруха, відсутність кваліфікованих кадрів, постійно зростаюча заборгованість із зарплатні, невлаштовані сховища для документів, плінність кадрів – негативно впливали на результати діяльності цих установ. Не вистачало коштів на перевезення вцілілих архівів до сховищ.

Отже, в перші пореволюційні роки основною метою науково-збирацької діяльності було рятування безпритульних архівів, у тому числі особового походження. На початковому етапі йшлося про розмежування завдань щодо концентрації таких архівних матеріалів між новоствореними державними архівними установами, бібліотеками та музеями, хоча

на практиці це не завжди здійснювалося. Через лихоліття питання про забезпечення належних умов зберігання архівних документів у цей період не порушувалося.

Діяльність Центрального архівного управління УСРР та підпорядкованих йому архівів з виявлення, концентрації та обліку магнатських родових архівів

В історії розшуку та концентрації документів з родових архівів аристократії польського походження, що володіла маєтностями в Україні, можна умовно вирізнити *два етапи*, спричинені як зовнішніми політичними чинниками (закінчення радянсько-польської війни), так і внутрішніми (“боротьба з класовим ворогом” і усвідомлення цінності архівів, кинутих напризволяще вигнанцями): 1-й етап – 1922–1924 рр. – централізований розшук таких документів згідно зі статтями Ризького мирного договору (1921)²³; 2-й етап – 1926–1930 рр. – централізований облік вцілілих приватних архівів у зв’язку із завершенням терміну вислання колишніх поміщиків з маєтків на території Української СРР²⁴ через усвідомлення наукового значення цих архівів як історичного джерела.

Важливим завданням, що його мав виконати Уряд УСРР стосовно Польщі згідно зі статтею XI (пп. 1, 4, 5, 6, 9) Ризького мирного договору 1921 р., був розшук і повернення польських архівів, зокрема *приватних архівів* (п. 1), конфіскованих та вивезених з території Польщі, та архівів установ, евакуйованих на українську територію в 1914–1917 рр. (пп. 4, 5, 6, 9)²⁵. Термін виконання запиту скінчився 1 вересня 1923 р. Так само мало статися, за умовами ст. VI Мирного та ст. II Додаткового Договору УСРР з Литовською Демократичною Республікою (1921), з архівами установ колишньої Ковненської губернії, вивезених з Литви, що на той час перебували у віданні урядових установ чи громадських організацій УСРР. Надані литовською стороною списки евакуйованих установ були надіслані Укрцентрархівом до губархів разом з таємним обіжником від 8 лютого 1923 р. за № 26. Як з’ясувалося, майже всі архіви литовських і польських установ були утилізовані. За звітом Київського губарху від 26 червня 1923 р., знайдено рештки лише одного з тих п’яти архівів установ, про котрі відомо було, що їх вивезли на територію Київської губернії²⁶.

Польський уряд прагнув відібрати примусовим порядком (*rewindykować*) належні йому, як він стверджував, міські, гродські та земські актові книги XVI–XVIII ст. з колишнього Волинського воєводства²⁷, що зберігалися в ЦАДА, а також рештки приватних архівів, що становили колекції ЦАДА та Археографічної комісії. У цьому польській делегації було відмовлено, мотивуючи неподільністю цілості збірки архіву.

Як уже зазначалося, Польща вимагала повернення (або сплати компенсації в разі знищення) евакуйованих на українську територію приватних зібрань, для чого надавалися зразки декларації, що їх заповнювали польські громадяни²⁸. Цьому присвячений таємний обіжник Укрцентрархіву від 3 травня 1923 р., розповсюджений на місцях.

Обставини спонукали Укрцентрархів вжити заходів щодо реєстрації, централізованого обліку та концентрації вцілілих архівів. За постановою

Київського губарху про обов'язкову реєстрацію всіх архівів і архівних матеріалів, для Києва ввели двотижневий термін реєстрації, а для Київщини – місячний²⁹. Результатом цієї акції (станом на жовтень 1923 р.) стало виявлення 200 архівів лише в Києві, а разом з Київщиною це число зросло до 600. Стан цих архівів був жалюгідним³⁰.

Із закінченням воєнних дій в Україні перед Укрцентрархівом постала проблема повернення тих архівних фондів, що їх було вивезено на територію тодішньої РСФРР³¹. Це стосувалося й родових архівів аристократії польського походження. За даними Київського губарху, 1916 р. згадуваний на початку статті князь Роман Даміан Сангушко відправив Славутський архів чи то до Нижнього Новгорода, чи то до Курська. Доля родового архіву *Сангушків* цікавила Укрцентрархів. У жовтні 1923 р. за звітом про відрядження В. О. Барвінського до Житомира³² Рада Укрцентрархіву пропонувала звернутися до Нижнього Новгорода з відповідним запитом³³. 1925 року Укрцентрархів порушив це питання перед Центрархівом РСФРР, з проханням з'ясувати долю архіву Сангушків у Курську. Але відшукати сліди родового архіву російським архівістам не вдалося, про що й сповістили Укрцентрархів³⁴. На той час найціннішу частину архіву вже вивезли (1923) до Польщі з Нижнього Новгорода, де документи перебували з 1915 р.³⁵ Як тепер з'ясувалося, вірогідну інформацію про склад та долю архіву Сангушків мав ще 1918 р. О. І. Баранович. Він доповідав, що "...старі документи з XII до 1/2 XVII в[іку] вивезені і перебувають в Нижньому Новгороді, за ним доглядач московсько-польське товариство". У Славуті лишилися архівні документи з половини XVII ст., "які приводяться в порядок"³⁶. Частина архіву Сангушка, "колишнього власника Черкас", перебувала в Славуті ще 1920 р. Черкаський окрарх 1925 р. цікавився долею "фамархіву" Сангушків через те, що в ньому зберігалися документи з історії Черкаського повіту до 1795 р. (понад 100 пуд.). 1925 року Укрцентрархів звернувся за довідкою до Шепетівського окрарху, на території якого був розташований родовий маєток Сангушків³⁷. На жаль, відповідь Шепетівського окрарху не виявлено. Очевидно, рештки родового архіву Сангушків загинули в Славуті на початку 1920-х років.

З погляду концентрації документів особового походження в ЦАДА, а також у КЦІА важливими були 1922–1924 рр. Саме тоді надійшли архіви та збірки таких магнатських родів, як *Браницькі*, *Сапєги* (з Білої Церкви), *Потоцькі*, *Грохольські* (з Вінниці), *Мнишки*, *Замойські*, *Оскерки* (з Волині та Поділля), *Жевуські* (з Старокостянтинова), *Плятери* з Дубровиці (у складі родинної збірки В. Головні) тощо. 1925 року у відділі приватних архівів КЦІА зберігалися "цінні матеріали з історії приватного господарства кінця XVIII і XIX вв. на Правобережній Україні"³⁸.

Питання про вилучення з музеїв і бібліотек матеріалів, що за характером мали перебувати на державному зберіганні в архівах, порушувалося час від часу. Інколи проблема вимагала негайного розв'язання через загрозу загибелі документів, як сталося з Вінницькою філією ВБУ 1923 р. У ЦДАВО України виявлено згаслий машинопис акта про передачу в квітні 1923 р. з Вінницької філії ВБУ до Києва *родинної збірки Потоцьких*. До Києва вантаж супроводжував директор філії В. О. Ота-

мановський³⁹. Проте через брак коштів не завжди вдавалося реалізувати перевезення до центральних державних архівних установ уже відібраних документів. Характерною є доля “архівних збірок великої історичної цінності”, що склалися з документів до історії кріпосницького господарства приватних архівів XVI–XVIII ст. з колекції Старокостянтинівського музею. Підготовлений для відправлення до КЦІА у вересні 1923 р. вантаж, за даними Київського губарху, становив 250 пуд. Йшлося про архіви *Жевуських*, власників Старокостянтинівського ключа, *Прушинських*⁴⁰, маршалків Старокостянтинівського повіту, а також стародруки XV–XVIII ст., архіви місцевої поліції, Старокостянтинівського духовного правління⁴¹. Проте з Києва приїхали за документами лише восени 1924 р. Більшість документів, залишених у музеї, загинула влітку 1924 р.

1925 року відбулася загальна адміністративно-територіальна реформа, що вплинула на структуру та завдання місцевих архівних органів. На території республіки було створено 41 округу замість 9 губерній. Відповідно діяли 40 округових управлінь і Головархів Молдавської АСРР. Ці зміни зафіксовані в постанові РНК УСРР (червень, 1925 р.). Паралельно з формуванням нових окрархів відбувалася заміна старих губархів окрархами. Окрархи⁴² мали провадити роботу з обліку, реєстрації та збереження документів місцевого значення. На них, зокрема, покладалося завдання по виявленню та концентрації архівів колишніх поміщиків. 1926 року було вирішено організувати крайові історичні архіви у великих містах – колишніх губернських центрах – Одесі, Харкові, Дніпропетровську, Полтаві, Чернігові з метою концентрації архівів ліквідованих установ. Передбачалося також зберігання в них, як і в центральних архівах, фондів особового походження⁴³.

Другий етап в історії розшуку та концентрації решток родових архівів, що зберігалися на території колишніх маєтків, розпочався 1926 р., коли Укрцентрархів, на виконання обіжника від 15. III. 1926 р. за № 434 про наявність поміщицьких фондів⁴⁴, звернувся до Украдгоспоб'єднання, Наукового сільськогосподарського комітету Наркомзему УСРР, Центрального статистичного управління УСРР з проханням надати (у разі наявності) друковані матеріали “про колишнє місцезнаходження поміщицьких землеволодінь” для виявлення та концентрації родових поміщицьких архівів “з огляду на велику історичну вагу” документів, що в них зберігалися⁴⁵. З цією ж метою згадане обіжне розпорядження Укрцентрархіву було надіслане до всіх округових архівів, які не забарилися з відповіддю.

Подекуди місцеві органи виступили з ініціативою зібрати по районах узагальнені дані про наявні колишні поміщицькі маєтки та долю архівів. Наводимо як приклад обіжник Вінницького округового виконкому до всіх райвиконкомів від 13. IV. 1926 р. (зі збереженням стилістики та правопису оригіналу), що відтворює майже повністю текст згадуваного вище обіжника ЦАУ від 15. III. 1926 р. за № 434 “До всіх окрархів і Головархіву АМСРР”.

“Серед архівних фондів кол[ишніх] установ і підприємств, що їх ліквідувала Жовтнева Революція, особливе місце займають поміщицькі архіви. В них переховувалися матеріали, що відбивають життя маєтку, як господарчої одиниці (економії),

а також іноді матеріяли, що стосуються до фамільного архіву власника маєтку. З огляду на важливе науково-історичне значіння цих архівів для вивчення історії великого землеволодіння й соціально-економічних відносин поміщиків і селянства, а також беручи на увагу, що значна їх кількість загинула, необхідно звернути серйозну увагу на виявлення й концентрацію згаданих архівів, які збереглися до цього часу”.

Для з'ясування долі поміщицького архіву пропонувалося звернутися з запитам:

“а) до радгоспу або сільськогосподарчого колективу, що утворилися на місці маєтку, б) якщо маєток знищено, – то до сільради, близько якої він знаходився, з тим щоб [по] можливості з'ясувати, чи не мається на руках місцевого населення архівних матеріялів згаданих маєтків”⁴⁶.

На Харківщині Ізюмській округовий виконком звернувся до районних виконкомів з такою відозвою:

“До всіх Рай[онних] в[иконавчих] к[омітетів]

Згідно постанови Уряду УСРР **1 вересня ц[ього] р[оку] кінчається термін виселення**⁴⁷ колишніх поміщиків, котрі при виїзді можуть залишити писані архівматеріяли і котри мають величезне історично-наукове значення. Округове архівне управління Секретаріату О[кругового] В[иконавчого] К[омітет]у, дбаючи про охорону та врятування от загибелі згаданих архматеріялів, пропонує Рай[онному] В[иконавчому] К[омітет]у дати відповідне розпорядження всім Сільрадам, щоби останні, при виїзді колишніх поміщиків, подбали про зібрання та охорону їх архматеріялів, і охороняти таки до перевезення до Окрарху.

Секретарь О[кругового] В[иконавчого] К[омітет]у *Касьяненко*.

Зав. Окрархуправління *Юргилевич*”⁴⁸.

За звітами окрархів на час їх створення в архівних сховищах лишилися рештки приватних архівів аристократії польського походження та кривних російських родів. Цінну інформацію для вивчення історії тогочасних фондів ЦАДА та КЦІА містять звіти окрархів, зокрема Вінницького від 25. III. 1926 р. та Білоцерківського від 3. IV. 1926 р. у відповідь на обіжник ЦАУ УСРР від 15. III. 1926 р.

1926 року Вінницький окрарх приступив до розгляду документів з Немирівського архіву графів Строганових та князів Щербатових, за обсягом – 20 в'язок. Були вирізненні “фотографічні картки, листи французькою мовою, плани”⁴⁹. Отож 25. III. 1926 р. з Вінницького окрарху повідомляли:

“**цілих** панських архівів у його сховищі не сконцентровано жодного. Найцінніший панський *архів колишніх князів Щербатових та [графів] Строганових* передано колишнім зав. губархом т. Александровичем (*до 1922 р.*)⁵⁰ до Київського архуправління”.

Йшлося про рештки *немирівського архіву Потоцьких*, оскільки згадані князі Щербатови та графи Строганови були споріднені з Потоцькими. Єдина донька Болеслава Потоцького (1805–1896), власника Немирова, взяла шлюб з Григорієм Строгановим, а їхня донька Марія Щербатова загинула 1920 р. в Немирові.

Далі у відповіді зазначалося, що під час опрацювання архівних матеріялів, сконцентрованих у сховищах, виявлено невизначену в документі кількість розрізнених справ, “які належать таким панам:

кн. Щербатовій,
граф. Грохольського,
Русановського,
Маньківського,
Куманівського⁵¹,
Ярошинського”.

Принагідно зауважимо, що 1941 р. “окремі справи” княгині Щербатової, графів Грохольського, Русановського (204 од. зб.) перебували на таємному зберіганні у Вінницькому міському архіві, лишаючись незарєстрованими⁵².

У вересні 1925 р. до Білоцерківського окрарху передано було 125 планів землеволодінь з архіву *Браницьких*, що зберігалися в місцевому Музеї старожитностей. У приймальному акті зазначалася цінність цих документів з огляду на загибель більшої частини архіву Браницьких 1920 р.⁵³ Йшлося також про бажаність передачі архівних матеріалів до Києва⁵⁴. Завідувач Білоцерківського окрарху З. ІV. 1926 р. сповіщав, що в нього “не сконцентровано ні одного архіву був[ших] поміщиків” (цитуємо зі збереженням правопису та стилю – *Н. Ч.*):

“При цьому сповіщаємо, що в Білій Церкві був архів був[шого] поміщика графа Броніцького⁵⁵, якого частина зграбована з 1920 р. селянами та червоноармійцями, позаяк тоді як ушли поляці – з Б. Церкви[,] не було ніякої влади, а частина [архіву] залишилась, **яка в 1921 р. надіслана** до Київського історичного архіву⁵⁶ Уповноваженим Губархіва тов. Покосом”.

Згадані вище відповіді окрархів мали резолюцію М. А. Рубача, завідувача Укрцентрархіву: “До обліку”.

У Кременчуцькій окрузі “по маючимся відомостям” усі архівні матеріали “знищені в періоді громадянської війни у 1917 та 1918 роках”⁵⁷.

За звітами окрархів вимальовувалася невтішна картина щодо стану архівів особового походження. Більшість з них, як уже зазначалося, загинула під час Першої світової та радянсько-польської воєн і національно-визвольних змагань; ті з них, що вціліли тоді, загинули пізніше через неспроможність властей створити належні умови зберігання.

8 липня 1926 р. Укрцентрархів розіслав до КЦІА запит про наявність серед інших “фамільних⁵⁸, сімейних, вотчинних, економічних поміщицьких архівів”. Слід було надати відомості щодо їх обсягу та хронологічних меж.

У відповіді від 15 липня завідувач КЦІА В. В. Міяковський зазначав, що у відділі приватних архівів зберігалися “родинні, які почасти з’являються й економічними поміщицькими архівними фондами переважно польських родин з Правобережжя, а саме *Оскерків, Тарновських, Вишнівецьких, Замоїських, Мнишків, Грохольських, Єленських, Собанських, В. Шварца, І. Лучицького, Мердера, Джексона, Каменських*, не рахуючи невияснених дрібних фондів”⁵⁹. Там же містився перевезений 1923 р. з Вінницької філії ВБУ архів *Потоцьких*.

Передбачалося продовжити виявлення та облік архівів колишніх поміщиків протягом 1927 р.⁶⁰ Ці матеріали здебільшого були цілком безпритульні, окремі їхні частини знаходилися на руках селян⁶¹.

Тривалий час велося листування Укрцентрархіву, Волинського округового архівного управління (окрарху) з дирекцією Волинського музею в Житомирі про вилучення та переведення до окрарху архіву *Шодуарів*. Проте за обіжником НКО УСРР від 4 грудня 1926 р.⁶² архівні матеріали могли передавати лише за узгодженням з Наркомосвітою⁶³. 1929 року архів Шодуарів містився вже у Волинському окрарху (“слід відмітити пристойний фонд Шодуарів, крупних дідичів Правобережної України. Він складається з листування, а головне з господарських книг і документів вотчинного господарства Шодуарів”). Тільки 1932 р. архів Шодуарів разом з родинними колекціями опинився у відділі рукописів ВБУ, де перебуває дотепер (НБУВ НАН України, Інститут рукопису, ф. 283)⁶⁴.

Історії дідичного господарства стосувався також архів “Высочайше учрежденной комиссии по делам и долгам графини Ржевусской”, що становив у Волинському окрарху 13, 5 лінійних метрів.

У Житомирі зберігалася й велика частина епістолярії Потоцьких (другої половини ХІХ – початку ХХ ст.) з архіву в Антонінах (колишнього Заславського повіту), що загинув у 1917–1921 рр.⁶⁵

Питання про переведення суто архівних матеріалів, у тому числі приватних збірок, як-от Фр. Прушинського⁶⁶, з Історичного музею ім. Т. Шевченка до КЦІА 1928 р. вирішувалося спеціально створеною паритетною комісією. Проте дирекція музею відмовилася виконувати її рішення⁶⁷.

Згідно з утвердженням 25 січня 1928 р. положенням ВУЦВК та РНК УСРР про ЦАУ УСРР (Укрцентрархів) і підлегли йому установи та місцеві органи *фамільні архіви* мали зберігатися в центральних і крайових історичних архівах. На відміну від постанови 1925 р.⁶⁸ тут зафіксовано статус ЦАДА як самостійної установи в системі ЦАУ УСРР⁶⁹.

У Харківському ЦІА за планом 1928 р.⁷⁰ перебували на зберіганні особові та родові фонди діячів науки і культури, представників аристократії як українського, російського, так і польського, литовського походження: *Вайсенгофа* (ХVІ–ХІХ ст., 6 картонних коробок)⁷¹, *Малиновського*⁷², Самборського (ХVІІІ–ХІХ ст.), Пасеків, Святополк-Мирського, Духівського, Лукашевичів, Крижановського, Ратькова, *Жежелевського* (ХV–ХХ ст.)⁷³, *Терлецького* (ХVІІІ–ХІХ ст.), Максимовича, Кондратьєвих (кривні Строганових), Хрущова, Штакеншнейдера, *Сцибор-Мархоцького* (ХVІІІ–ХІХ ст.); з них жоден не був переданий згодом до ЦАДА⁷⁴. Передбачалося розібрати та скласти охоронні описи до 15 родових і особових фондів (фонд *Вайсенгофа* вже був описаний).

Одеський крайовий архів станом на червень 1927 р. містив такі родинні збірки: *Собанських* (1844–1865)⁷⁵; *Прушинського, графа* (1886–1917)⁷⁶; *Сцибор-Мархоцького* (1895–1907); *Потоцьких* (1907–1912); *Шеміотів* (1774–1918). Згадані родини мали маєтності в Правобережній Україні.

1929 року відбулася передача спеціально створеній комісії архівів установ колишньої Волинської губернії, що її територія за Ризьким договором відійшла до Польщі. На жаль, не всі справи, дотичні цієї проблеми, вдалося переглянути через перебування їх на реставрації⁷⁷. Тому не з'ясовано, якою мірою це стосувалося фондів особового походження.

Йшлося про архів губернської Казенної палати – метричні книги, карти, плани окремих маєтків Любомирських, Яблоновських та інших землевласників, розташованих на Волині⁷⁸. У переліку фондів, що надійшли з СРСР до Польщі у 1923–1930 рр. згідно з умовами Ризького договору, приватні архіви не згадуються⁷⁹.

Отже, протягом 1920-х років була завершена в основному діяльність з концентрації та централізованого обліку решток архівів представників аристократії польського походження. Велику роль у науково-збирацькій діяльності відіграли місцеві архівні органи, що виявляли приватні архіви не лише у населення, а й по музеях. Родові архіви походили переважно з Правобережної України. Вони містили також документи до історії Польщі, Білорусі, Литви, Латвії, що відклалися в родинних збірках. Спочатку, зважаючи на обсяг, склад і хронологічні межі документів з родових архівів (в основному XVI–XVIII ст.), а також за відсутності кваліфікованих кадрів, архівні фонди сконцентровані були в ЦАДА (*Браницькі, Сапєги, Любомирські*). З нагромадженням великого масиву таких документів постала проблема централізованого зберігання у спеціально створеному відділі приватних архівів у КЦІА, ХЦІА, губернських (з 1925 р. – округових) і крайових (з 1926 р.) архівах.

Магнатські фонди наприкінці 1920-х років виявлено в ЦАДА (*Браницькі, Сапєги, Любомирські*), КЦІА (*Потоцькі, Замойські, Мнишки, Оскерки, Жевуські* та деякі інші; з 1929 р. ці фонди увійшли до започаткованого польського відділу), ХЦІА (*Вайсенгофи, Жежелевські, Сцібор-Мархоцькі*), в Одеському крайовому архіві (*Потоцькі, Собанські, Прушинські, Сцібор-Мархоцькі*), відділі рукописів ВБУ в Києві (*Яблоновські, Плятери*), а також у Волинському (*Жевуські, Шодуари*) окрарху. У Черкаському, Шевченківському окрархах перебували на зберіганні документи, що стосувалися магнатських родів *Понятовських, Млодецьких, Ходкевичів*. Паралельно теоретично обґрунтовувалися методичні засади розбору та описування фондів особового походження. Документи з цих фондів впроваджувалися до наукового вжитку.

Теоретичні засади і практика описування магнатських фондів

Магнатські архіви Браницьких і Сапєг, що надійшли до ЦАДА протягом 1922–1923 рр., в історичному значенні не являли собою первісні зібрання. Але й у такому стані за якісним і кількісним складом вони не збереглися, оскільки ці документи штучно розчинилися в інших фондах (такий висновок напрошується, якщо порівняти первісну приблизну кількість документів з архіву Браницьких – близько 40 000 актів – і під час Другої світової війни – 10 000, див. *Додатки*).

Оскільки діловодну структуру магнатських архівів втрачено, постало питання про засади формування та описування фондів. Щодо архівів колишніх установ, то їхні діловодні частини подекуди збереглися, й це дозволяло відтворити історичну цілість архіву. По-іншому сталося з архівами особового походження. Слід зазначити, що для архівістів ЦАДА велике значення мали грамоти, універсали, що вціліли з часів перебу-

вання українських земель у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, їх вилучали з “рідних” архівів і долучали до існуючих колекцій ЦАДА. Подекуди, навпаки, до родових фондів (Любомирського, наприклад) приєднували документи з існуючих колекцій (ф. Колекція Серія Б), що містили родинні документи з магнатських архівів (див. *Додатки*).

Такий підхід побіжно засвідчує лист до Укрцентрархіву завідувача КЦІА В. В. Міяковського від 17 липня 1926 р. про впорядкування фонду Потоцьких. У червні 1926 р. в архіві розпочалася робота “по определению складу тих архівних матеріалів, що були перевезені р[оку] 1923 з Винниці, як архів родини Потоцьких. В дійсности до складу цих матеріалів увіходить ціла низка різних родинних архівів. *Розпакування ящиків і розборку матеріалів провадиться комісією з представників КЦІА та КЦАДА*”⁸⁰.

Теоретичні засади розбору, описування, обліку фондів протягом 1920-х – на початку 1930-х років опрацьовували такі відомі українські архівісти, як В. О. Романовський, В. І. Веретенников, В. О. Барвінський, О. К. Цветков, В. В. Міяковський, М. Т. Яновський та ін. Фондами особового походження займалися переважно харківські архівісти. Їхні теоретичні розробки впроваджувалися на практиці до 1934 р. У подальшому фаховий рівень керівництва у галузі архівної справи значно знизився.

Поняття “магнатські архіви” у досліджуваний період не існувало, як і поділу на особові та родові архіви. У радянській архівістиці на означення таких вживався термін *приватні, або поміщицькі, архіви*, що містили як *економічні* (тобто ті, що стосувалися діяльності економії, життя маєтків та їхніх підданих), так і *фамільні* (у значенні родові) документи.

Фамільні архіви стали складовою ЄДАФ з 1925 р.⁸¹ Нове положення про ЄДАФ УСРР від 5 квітня 1930 р.⁸² внесло деякі уточнення, зокрема щодо реєстрації приватними особами в місцевих органах ЦАУ власних “збірок рукописних матеріалів, що мають культурно-історичне або громадське та політичне значіння”, і відповідальності власників за їх цілість. У документі зазначалося, що до Єдиного державного архівного фонду УСРР увійшли:

“[...] 6) фамільні архівні матеріали незалежно від того, чи залишилися ці матеріали у націоналізованих маєтках, чи є в приватних осіб, а так само архівні матеріали, що стосуються діяльності й життя осіб, які до революції та підчас громадянської війни входили до складу дореволюційних та контрреволюційних урядів або брали активну участь в реакції та контрреволюції. Матеріали, що залишилися в музеях та бібліотеках Народнього комісаріату освіти УСРР вилучаються за згодою між Центральною архівною управою та Народнім Комісаріатом освіти УСРР [...]”⁸³.

Відповідно до теорії про діловодний і архівний фонди, запропонованої та опрацьованої В. І. Веретенниковим⁸⁴ разом з Є. М. Івановим⁸⁵, завідувачем ХЦІА, В. О. Барвінським і М. В. Гливенком, директором ЦАР⁸⁶ (її положення В. І. Веретенников поширював також на приватні архіви), документи магнатських фондів, через їх невпорядкованість і неможливість відновити первісний порядок зібрання, в державних архівних установах мали розташовуватися й описуватися *за змістом*⁸⁷ (на відміну від фондів установ, що описувалися *за походженням*). Під діловодним фондом сто-

совно магнатських архівів розуміється приналежність документів фондоутворювачу – представникам певного магнатського роду (наприклад, документи, створені протягом життя та діяльності окремих членів роду Браницьких, переплітаючись, у певній хронологічній послідовності утворюють діловодний фонд роду Браницьких); під архівним фондом – фондоутримувач, або за тогочасною термінологією фондозберігач (установа чи особа, серед документів яких зберігався даний архів, або ж архівна державна установа, причому архівний фонд здебільшого складається з кількох діловодних і рідко коли за обсягом дорівнюється діловодному). Нарешті, підфонд – структурна частина діловодного фонду, що її відокремив із загального масиву документів фондоутворювач відповідно до власних, скажімо, майнових інтересів (наприклад, документи судових суперечок колишніх власників маєтку), а під діловодною одиницею розуміється одиниця зберігання в діловодстві (наприклад, у магнатському архіві фасцикула, пачка листів – *plika* тощо). Штучно додані до діловодного фонду структури утворювали випадковий діловодний фонд (наприклад, збережені фондоутримувачем родинні матеріали осіб, котрі мали, припустимо, ділові зв'язки з фондоутворювачем).

Директор ЦАДА (до 1931 р.⁸⁸) В. О. Романовський слідом за голландцями (С. Мюллер, Й. Фейт, Б. Фруен) не вважав за можливе застосувати до документів приватних архівів теорію діловодного фонду.

Розуміння цінності фамільного (родового) архіву як цілості настало пізніше. Тому 1927 р. родовий архів *Оскерків* у КЦІА вирішено було залишити “як зразок упорядкування поміщицького архіву на Правобережжі” – у фасцикулах⁸⁹, що зберігалися в спеціально виготовлених картонажках⁹⁰. Розібрати і систематизувати документи з родового архіву *Оскерків* (хоча б частково) *за походженням* не вдалося.

Велику роботу щодо впорядкування фондів *Оскерків* і *Мнишків* провадив у 1927–1928 рр. О. І. Баранович⁹¹. Причому у фонді *Мнишків* ті фасцикули, що були порушені, намагалися відновити за описом 1786 р. Вдалося відновити 9 фасцикул, поповнити багато інших. Станом на середину 1928 р. господарчі рапорти та економічне листування *Мнишків* уже впорядковано й розпочато опрацювання родинних листів.

На зламі 1920–1930-х років посилився інтерес до приватних архівних фондів. Проблеми щодо їх упорядкування та систематизації документів обговорювали харківські архівісти, виходячи з досвіду опрацювання фондів особового походження у ХЦІА⁹².

Визнаючи наявність для всіх архівів такого роду спільних документів (офіційні документи, видані в судових або адміністративних установах, майнові документи, листування), харківські архівісти наголошували на сприйнятті приватного архіву як цілості. Завдання систематизації документів фонду в державній архівній установі мало полягати в збереженні цілості або відновленні втраченого внутрішнього зв'язку. Для цього пропонувалося застосувати *комбіновану систематизацію документів*, тобто розбирати їх на тематичні групи, а всередині груп за хронологією. До кожної тематичної групи документів складалися описи, на завершення роботи – систематичний огляд до всього фонду.

Проте з нагромадженням фондів, через великий обсяг приватних архівів, брак кваліфікованих кадрів і нестачу грошей Укрцентрархів розпорядився наприкінці 1920-х років звести описування “неактуальних” (тобто таких, що не містили документів історико-революційного змісту) приватних фондів до складання найпростішого охоронного опису⁹³.

Незважаючи на те, що фонди не були повністю описані, справи видавалися науковцям до читального залу. Так, зі звітів КЦАДА та КЦІА випливає, що з фондами *Браницьких*, *Потоцьких*, *Собанських*, *Мнишків* працювали співробітники ВУАН О. М. Степанишина⁹⁴, О. П. Оглоблин⁹⁵, М. М. Ткаченко, І. І. Кравченко, О. І. Баранович та ін. Щоправда, їх цікавили документи XVIII–XIX ст.⁹⁶ Даних про видачу дослідникам ранніх за часом документів з цих фондів не виявлено.

На базі Харківського ЦІА був заснований 1932 р. Всеукраїнський Центральний архів давніх актів у Харкові (ХЦАДА)⁹⁷. Того ж року Київський ЦІА об'єднано з Київським округовим архівним управлінням у Київський обласний історичний архів (КОІА)⁹⁸.

1937 року в доповідній записці голови ЦАУ УРСР до ЦВК і РНК УРСР від 20. І. 1937 р. “Про стан архівної справи в УРСР” пропонувалося об'єднати ЦАДА в Києві та ЦАДА в Харкові в єдиний Центральний архів феодально-кріпосницької доби. Натомість фонди центрального значення епохи капіталізму становили Центральний архів доби капіталізму⁹⁹. На щастя, цей план не був втілений. Його реалізація призвела б до неминучого розділення та розпорошення фондів КЦАДА та ХЦАДА, оскільки як приватні архіви, так і архіви установ містили документи різних історичних епох.

З березня 1939 р. державні архівні установи УРСР переведено до системи НКВС УРСР. Центральне архівне управління УРСР перетворилося на Архівний відділ НКВС УРСР (з червня 1941 р. – Архівне управління НКВС УРСР). Усі обласні архівні управління реорганізовано згідно з наказом НКВС СРСР № 208 у архівні відділи НКВС¹⁰⁰. Центральні та обласні історичні архіви підпорядковано наркомуні внутрішніх справ УРСР та начальникам управлінь НКВС по областях¹⁰¹. Таємною ставала будь-яка інформація про діяльність архівів. 29 березня 1941 р. ухвалено Положення про Державний архівний фонд СРСР. Вперше в межах СРСР документи особового походження визнавалися складовою ДАФ СРСР.

Перед архівними установами УРСР постало завдання описати всі наявні фонди. Магнатські фонди (крім фондів *Браницьких*, *Любомирського* та *Сапег*, що зберігалися від початку в ЦАДА) надійшли протягом 1939–1940 рр. з Київського обласного історичного архіву до ЦАДА. Списки фондів ЦАДА станом на 20. ІІ. 1939 р.¹⁰² засвідчують, що дрібні фонди вже описали. Фонди *Мнишків*, *Браницьких* (частково), *Гижницьких* описані не були. Фонди *Потоцьких*¹⁰³, *Замойських*, *Жевуських* надійшли до ЦАДА протягом 1939–1940 рр. За звітом ЦАДА за перше півріччя 1939 р. матеріали колишнього польського відділу КОІА (магнатські фонди XV–XVIII ст.) – “неупоряджені, надзвичайно переплутані, і потрібно витратити багато часу, щоб цей матеріал (в основному розсип) відповідно опрацювати”. Загалом передано з КОІА 16 000 од. зб.¹⁰⁴

На зламі 1930–1940-х років у ЦАДА¹⁰⁵ розгорнулася діяльність з опрацювання магнатських фондів, складання та редагування карток. За звітом 1940 р. завершилося описування фонду *Браницьких*¹⁰⁶ і 1941 р. мали впорядкувати фонди *Потоцьких* (24 000 документів і 15 000 листів), *Замойських* (відповідно 15 000 і 10 000), *Годєбських* (1260 і 800), *Тарновських* (“30 книг з актами”), *Любомирських* (594 од. зб.), *Вороничів* (300 док.), *Кумановських* (464 док.). Передбачалося також редагування карток до фондів *Гижицьких*, *Мнишків*, *Потоцьких*, *Замойських*, *Кумановських*, *Годєбських*, *Тарновських*, *Любомирських*. Тематичні покажчики планувалися до фондів *Оскерків* (640 од. зб.), *Гижицьких* (1500 од. зб.), *Мнишків* (2 000 од. зб.).

У ЦАДА на початку 1941 р. нараховувалося 456 фондів, з них облікованих – 377. 61 фонд підлягав передачі до інших архівів¹⁰⁷.

27 березня 1941 р. Київський ЦАДА був ліквідований. Його фонди передбачалося передати до новоствореного в червні того ж року Центрального державного історичного архіву УРСР. Ці плани не були тоді реалізовані.

Таким чином, у 1920-х – першій половині 1930-х років були розроблені засади опрацювання документів у державних архівних установах з урахуванням здобутків західноєвропейської архівістики, передусім голландської (С. Мюллер, Й. Фейт, Б. Фруен та ін.) та французької (П. Фурньє та ін.) архівознавчих шкіл. Щодо систематизації та описування *фамільних фондів*, то українські архівісти пішли далі, запропонувавши їй поширивши на фонди особового походження (за сьогоденною термінологією) теорію діловодного та архівного фондів (В. І. Веретенніков, О. К. Цветков, В. В. Міяковський, М. Т. Яновський та ін.).

Оскільки більшість магнатських архівів не зберегла діловодну структуру, перетворилась на розсип, для їх описування пропонувалося систематизувати документи за змістом або за суто зовнішньою класифікацією – за хронологією (В. І. Веретенніков, О. К. Цветков та ін.).

Документи з магнатських архівів вивчалися як джерело до історії кріпосницького господарства, міст та історії Правобережної України в цілому. Проте панівний у історичній науці “класовий підхід” значно знизив можливості використання інформації такого роду документів. Недооціненим був також інформативний потенціал магнатських архівів. На заваді дослідникам була невпорядкованість більшості з цих фондів, спричинена поширеним на той час вульгарно-соціологічним підходом до “неактуальних” фондів.

З другої половини 1930-х років змінилося керівництво архівною справою. Були заарештовані або звільнені з посад за звинуваченням в українському націоналізмі В. О. Романовський, М. Ф. Тищенко (ЦАДА), В. В. Міяковський, М. Т. Яновський (КЦІА) та ін. Відлучені були ті фахівці, які мали досвід роботи в дореволюційних архівах. До керівництва архівною справою прийшли здебільшого люди, які не мали фахової освіти. Наприкінці 1930-х років зі 13 співробітників КЦАДА тільки 2 особи мали фахову освіту. Проблема фахової підготовки та плинності кадрів завжди була і лишається болючою для архівних установ.

Хронологічний принцип, покладений в основу систематизації та описування документів магнатських фондів наприкінці 1930-х років, хоча й прискорив описування документів, проте остаточно зруйнував цілість архівів, порушив зв'язок між різними ключами та мастками магнатів.

Доля магнатських фондів Київського ЦАДА в 1941–1945 рр.

Війна сплутала всі плани. З київських архівів 1941 р. евакуйовані були насамперед фонди губернських жандармських управлінь, охоронних відділень та ревкомів, обкомів партії, виконкомів, профспілок. Ті з них, що не могли вивезти, спалювали. З Київського ЦАДА було вивезено лише 4 скрині документів – автентичні грамоти і автографи з “Колекції Археографічної комісії”, збірки автографів та фонду “Нова серія”¹⁰⁸. Напризволяще були кинуті фонди ЦАДА, в тому числі магнатські.

Окупаційні власті передусім обстежили сховища архівів, музеїв і бібліотек з метою виявлення культурних і наукових цінностей¹⁰⁹. Політику нацистів у галузі культури в Україні слід розглядати в широкому контексті загальноімперської політики на окупованих територіях Східної Європи¹¹⁰. Восени 1941 р. – на початку 1942 р. розпочали роботу архіви, бібліотеки, музеї, від їх працівників нацисти вимагали складання реєстрів фондів. Директором ЦАДА, що його спочатку передали Університету, 15 грудня 1941 р. призначена була Н. Д. Полонська-Василенко¹¹¹. Трохи раніше, у жовтні 1941 р., Київський обласний історичний архів було перейменовано на Український Головний історичний архів ім. В. Б. Антоновича на чолі з В. В. Міяковським, колишнім директором КЦІА. У листопаді 1941 р. з Головним історичним архівом об'єднали київські міський і військово-історичний архіви, а 12 травня 1942 р. було приєднано ЦАДА (у зв'язку з консервацією університету, в приміщенні якого він розташовувався). 26 лютого 1943 р. на базі Головного історичного архіву ім. В. Б. Антоновича створено Крайовий архів¹¹². Він складався з п'яти відділів. Фонди особового походження зберігалися переважно в першому відділі, на який перетворено ЦАДА¹¹³. У штаті ЦАДА працювали лише Н. Д. Полонська-Василенко як завідувач і Г. Т. Подоляка.

У звіті про діяльність ЦАДА з жовтня 1941 р. по жовтень 1942 р. Н. Д. Полонська-Василенко описувала стан, в якому опинилися фонди архіву на початку окупації Києва.

“...Багато документів було вивезено або знищено більшовиками...”

До грудня [1941 р.] залишалося в ньому таке ж безладдя, бруд, який застали там на початку жовтня. На підлогах, столах було розкидано окремі документи, цілі фонди, справи невідомих фондів¹¹⁴, головним чином з приватних збірок Потоцьких, Замойських, Мнишків, Міончинських тощо ...

...Тільки з квітня [1942 р.] почалася справжня робота в архіві, коли його було приєднано до Головного історичного архіву як його I відділ: з персоналу Головного Архіву він став іноді одержувати допомогу...

...Руйнування К[иївського] Центр[ального] Архіву Давн[іх] Актів почалося значно раніш, ніж інших архівів. Воно почалося з 1934 року, коли висококваліфікований персонал Архіву був замінений неписьменними людьми з товаришем Сірим на чолі. ...Не освічені в архівній справі, позбавлені будь-яких історичних знань, вони

почали ретельно руйнувати те, що протягом багатьох років було зроблено в Архіві і чому він завдячував знанням своїх директорів, як-то І. М. Каманін, В. О. Романовський, О. П. Оглоблін, та наукових працівників – М. Ф. Тищенко, В. І. Новицький, О. М. Андріяшев, О. І. Баранович та інші.

Описи архівних матеріалів були перероблені, фонди переплутані, стара нумерація справ знищена й замінена новою, так що дослідник, що працював тут 10 років тому, тепер не зможе знайти використаних, або нотованих справ, не можна перевірити жодної літературної посилки. Словом – усе минуле життя Архіву знищено.

Фонди приватних осіб зазнали найбільшої шкоди: величезні фонди Браницьких, Потоцьких, Замойських, Мнишків розподілені за хронологічним принципом, знищено збірки “ключів” магнатських латифундій з їх своєрідним господарським ладом. Знищено зв’язок між окремими господарствами і тепер неможливо, надзвичайно важко поновити загальну картину магнатських маєтків. Величезні збірки листувань розкладено за абеткою, без конвертів, так що іноді не можна встановити, кому саме адресовано лист. Фотознімки, а також друковані матеріали, як-то театральні афіші, оголошення, офіційні обіжні запрошення тощо – складено в окремі скриньки і відірвані від тих родин, до яких вони належали.

Момент евакуації та дальшого безладдя завершили руйнацію архіву...¹¹⁵.

Як зазначала Н. Д. Полонська-Василенко, “не збереглося архіву діловодства архіву”. Реєстру фондів ЦАДА на початку жовтня 1942 р. не було. Наприкінці серпня 1942 р. розпочали складати списки фондів. “...Великі фонди, головне приватних осіб, не мають нумерації, і таким чином, якщо їх занумерувати, вони займуть приблизно коло 20 місць відсутніх фондів”. До звіту відділу долучено списки невиявлених на той час фондів, в основному установ польської доби, в тому числі по актовим книгам¹¹⁶. З наявних напередодні війни описів 397 окремих фондів не знайдено на той час 140. На 1 жовтня 1942 р. описано 152 317 од. зб., стільки ж не було описано¹¹⁷.

У 1941–1942 рр. з дозволу нацистського командування документи фондів ЦАДА використали для наукових досліджень професор Кляйн (з Магдебурга), професор Штейнеман (з Берліна), Логвин (з Києва), професор Оглоблін (з Києва). До планів роботи архівів, у тому числі ЦАДА, увійшли наукові розробки з німецької тематики, як-от: історія магдебурзького права, німецька колонізація в Україні тощо.

Для координації діяльності 7 грудня 1942 р. утворили при Рейхскомісаріаті України в Києві Крайове управління архівами, бібліотеками і музеями на чолі з Г. Вінтером¹¹⁸. Групу архівів у Крайовому управлінні очолив В. Латцке, до призначення – оберархіврадник Державного архіву в Троппау (чес. м. Опава, Східна Чехія). На допомогу Г. Вінтеру прибув до Києва Е. Байнц, архівіст з Оснабрюка. Політика нацистів в Україні щодо архівів, бібліотек і музеїв спрямована була на вирішення кількох завдань. Головне, що цікавило окупаційні власті, – це виявлення документів щодо історії магдебурзького права в Правобережній (за німецькою термінологією, Західній) Україні. З цього погляду в сферу їхніх зацікавлень потрапили магнатські родові фонди ЦАДА, які містили документи XVI–XVIII ст. не тільки з історії права, а й генеалогії, фіксували майнові, торговельні, культурні зв’язки з Німеччиною. Це стверджує й звіт Ф. Кляйна про поїздку в Україну 1942 р.¹¹⁹

У середині 1943 р., коли стався злам у ході війни, нацистське керівництво вирішило вивезти до Німеччини архівні матеріали, що відбивали здобутки німецького права та досягнення німецьких колоністів в Україні. Питаннями добору та підготовки до евакуації архівних і інших культурних цінностей з України у вересні–жовтні 1943 р. займалися співробітники Г. Вінтера та команди Оперативного штабу А. Розенберга. Для зберігання вивезених з СРСР документів у Державному архіві в Троппау передбачалося створити центр. Центр очолив наприкінці 1943 р. згаданий вже доктор В. Латцке.

7 вересня надійшов наказ нацистського командування про евакуацію з Києва¹²⁰. У другій половині вересня 1943 р. документи з магнатських родових фондів ЦАДА – Потоцьких (17 скринь), Замойських (7), Сапег (1), Гижицьких (1, разом з актовими книгами)¹²¹, зібрання Кумановських (шляхетський рід з Поділля)¹²² – були вивезені разом з актовими книгами з Києва до Кам'янця-Подільського, куди переїхало Крайове управління архівами, бібліотеками та музеями. За свідченнями завідувача фінансово-економічного відділу Крайового архіву¹²³ М. Ф. Тищенка, в архіві документи поспіхом, у безладді перекладали з картонних коробок, де вони зберігалися, до великих скринь. Завідувач ЦАДА Н. Д. Полонська-Василенко 9 вересня 1943 р. разом з чоловіком виїхала до Львова¹²⁴. Супроводжувати вивезені документи ЦАДА було доручено М. Ф. Тищенку (у 1920-х роках – співробітник ЦАДА) та директору Крайової бібліотеки М. В. Геппенеру¹²⁵. Списки фондів ЦАДА, евакуйованих з Києва до Кам'янця-Подільського і залишених відступаючими нацистами у Кам'янець-Подільському обласному архіві, свідчать, що з документів особового походження в ньому до кінця війни зберігалися рештки фондів Гижицьких (листування XVIII ст., 2 картонки) та збірка Кумановських (40 од. зб.)¹²⁶. Крайове управління архівами, бібліотеками та музеями перебувало в Кам'янці-Подільському до січня 1944 р., коли під тиском радянських військ змушене було переїхати до Троппау. М. Ф. Тищенко залишився в Кам'янці-Подільському з частиною документів ЦАДА. Решта документів з магнатських родових фондів ЦАДА була перевезена до Східної Чехії під доглядом М. В. Геппенера. За звітом останнього – це “приватні фонди польських фамілій (XVI–XVIII ст.)” у кількості 29 скринь (разом з актовими книгами переважно XVIII ст.). Там вони зберігалися в депо архіву поблизу Східного вокзалу¹²⁷.

1945 року документи опинилися в американській зоні окупації і питання про їх реституцію вирішено було дипломатичним шляхом¹²⁸.

На початку 1946 р. вдалося повернути лише 97 скринь з документами, серед них також рештки згаданих родових фондів ЦАДА. Тому, на перший погляд, свідомим зменшенням видаються цифри, подані радянською стороною щодо обсягів вивезених документів з магнатських фондів ЦАДА (182 од. зб.)¹²⁹.

Ті з фондів ЦАДА, що нацисти не встигли вивезти з Києва, загинули під час боїв за Київ у листопаді 1943 р. Можливо, що така доля спіткала й фонд Браницьких (близько 40 000 док.). Великих збитків за війни дістали родові фонди Потоцьких і Гижицьких. Під час війни магнатські

архіви перетворилися на розсип, і архівістам створеного наприкінці 1943 р. ЦДІА УРСР довелося заново формувати фонди і в короткий термін описувати їх¹³⁰.

Узагальнену інформацію щодо історії формування деяких магнатських фондів ЦАДА подано наприкінці статті, перед *Додатками*.

Додатки, що їх друкуємо, потребують пояснень.

Виявити повноту втрат, що їх зазнали фонди ЦАДА, в тому числі магнатські, неможливо через відсутність даних про кількісний склад більшості фондів. Архів ЦАДА також був вивезений нацистами. На сьогодні втрачено майже повністю науково-довідковий апарат ЦАДА. Щодо описів до магнатських фондів, то дійшли до нас описи фондів Сапег, колекції “Серія Б” (оп. 1, т. 1; складалася з документів невстановленого магнатського архіву) та деякі ін. До того ж, перед війною в ЦАДА не встигли з об’єктивних причин підготувати тематичні покажчики до всіх магнатських фондів.

Лишилися тільки чорнові списки фондів, укладені в Крайовому архіві протягом 1942–1943 рр.¹³¹, що фіксують також фонди ЦАДА – йдеться про фонди особового походження і фонди установ XVI–XVIII ст., уривок реєстру актових книг. За свідченнями М. Ф. Тищенка, списки фондів за час його праці в Крайовому архіві (до середини вересня 1943 р.) до нацистського Крайового управління не передавали.

Згідно зі списками, що публікуються (див. *Додатки*, “*Фрагмент чорнових списків фондів КЦАДА – I відділу Крайового архіву (1942–1943)*”), у ЦАДА зберігався 81 фонд особового походження¹³². З них 30 – родові й особові фонди магнатів¹³³ і 18 – середньої шляхти, а також колекція документів – *ф. 334: Збірка окремих документів приватних осіб* (за приблизними підрахунками фонд становив понад 500 документів), де містилися поодинокі документи Сангушків, Ходкевичів, Валевських, Вишневецьких, Корняків, Следзинських, Прушинського, Чацького та ін. (список містить понад 260 прізвищ)¹³⁴. Зафіксовано також фонди спольщених заможних шляхетських родів українського походження (Вороничі, Гулевичі, Єловицькі, Шашкевичі та ін.)¹³⁵. За обсягом вони значно менші за магнатські. Зі згадуваних шляхетських нині зберігається в ЦДІАК України лише фонд Вороничів (ф. 252, Вороничі – польські шляхтичі, землевласники в Київській губернії, 1557–1868 рр., 13 справ)¹³⁶. Ці роди здебільшого володіли маєтками в Правобережній Україні.

На сьогодні з 30 магнатських фондів ЦАДА лишилося тільки 21, зменшені за обсягом.

Про втрати магнатських фондів ЦАДА за окупації дає уявлення порівняльна таблиця, складена нами на підставі підготовлених для нацистів у I відділі Крайового архіву в Києві у 1942–1943 рр. чорнових списків приватних фондів, і списків родових та особових магнатських фондів відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, станом на жовтень 2002 р. (див. *Додатки*, *Таблиця 1. Магнатські фонди КЦАДА: історія та сучасність*).

Доповнюють уявлення про сучасний стан магнатських фондів, що зберігаються в ЦДІАК України, перелік фондів, сформованих вже після

війни (див. *Додатки, Таблиця 2. Повоєнні фонди особового походження магнатів і шляхти Правобережної України у ЦДІАК України*).

Отже, у *Додатках* публікуємо “Фрагмент чорнових списків фондів КЦАДА – I відділу Крайового архіву (1942–1943). III група фондів: Архіви приватних осіб”¹³⁷. Це – машинопис, правлений чорнилом. Друкарська машинка не мала літер *ї* та *є*. Їх замінено в документі літерою *е*. У такому разі в публікації помилки виправлено без застережень (скорочення *Києвськ.* замінено на *Київськ.*, *Поздееви* – на *Поздєєви* тощо). Залишено без змін скорочення назви губернії *Подольськ.* замість *Подільськ.* У документі наведено тогочасні номери, назви, крайні дати фондів ЦАДА. У дужках () подано прізвища, вписані в документі від руки польською мовою. Підрядкові примітки містять як археографічні зауваження, так і коментарі щодо змісту фондів і наявних розбіжностей. У коментарях використано інформацію з підготовчих списків фондів, що зберігаються в тій самій справі¹³⁸.

Друкуємо списки як свідоцтво про втрачені цінності.

Магнатські фонди КЦАДА (1942–1943 рр.) і ЦДІАК України (2002 р.) характеризує “*Таблиця 1. Магнатські фонди КЦАДА: історія та сучасність*”. Наведені в ній дані дають уявлення про динаміку фондів. Фонди, сформовані після війни, містить “*Таблиця 2. Повоєнні фонди особового походження магнатів і шляхти Правобережної України у ЦДІАК України*”. У переліку – 15 фондів особового походження, з них магнатських 3 (Радзивилли, Ходкевичі, Понінський).

Станом на жовтень 2002 р. ЦДІАК України зберігається 202 фонди особового походження, з них магнатських – 24.

Слід зазначити, що термін “магнатські фонди” є умовним, оскільки йдеться не тільки про соціальний статус, а й про вирізнення серед інших фондів особового походження фондів представників саме польської аристократії, які мали маєтності в Правобережній Україні і вже на зламі XVIII–XIX ст. прагнули зрівнятися в правах з російським дворянством. З метою запобігання фальшування документів на підтвердження дворянських прав польської аристократії і збереження цих документів для науки був заснований 1852 р. Центральний архів давніх актів у Києві, 150-річний ювілей якого святкуємо.

* * *

Нижче подано інформацію щодо найцінніших магнатських фондів ЦАДА в Києві.

Фонд Браницьких

Саме на 1922–1924 рр. припав перший пик активності губернських архівних управлінь щодо виявлення та концентрації приватних архівів, у тому числі поміщиків польського походження. Одним з перших серед них взято на облік архів Браницьких, перевезений з Білої Церкви.

З листування ЦАУ дізнаємося, що цей родовий архів був частково розграбований червоноармійцями та місцевим населенням ще 1920 р., а після 1921 р. був складений уповноваженим Київського губарху, де перебував до 1922 р., коли надійшов у 22 скринях до ЦАДА, який тоді

короткий час був у складі КЦІА на правах відділу. 1923 року ЦАДА знову діяв у системі ВУАН. Його співробітники почали розбирати архів Браницьких 1922 р. і на початку січня 1924 р. вже розібрали близько 20 тис. актів¹³⁹. За звітом ЦАДА, це були здебільшого документи XVI–XVIII ст., серед них листування Сапег XVII ст. Цінність і давність документів цього архіву побіжно засвідчує відповідь голови Київської палати цивільного суду на відношення Міністерства внутрішніх справ про наявність у архіві палати оригіналу грамоти Свидригайла 1458 р. на підтвердження шляхетства і прав власності на маєтки, наданої Оверкію Тимошеві Богушу, що її представили Браницькі у справі розмежування графського білоцерківського маєтку і ленного Кошеватського маєтку поміщика Млодецького¹⁴⁰.

Згідно з Списком фондів ЦАДА станом на 1 вересня 1938 р. фонд 381: *Браницькі*, становив 36 000 документів¹⁴¹. Звіт ЦАДА за 1940 р. констатує завершення розбору та описування фонду Браницьких.

За характеристикою Н. Д. Полонської-Василенко, фонд 381: *Браницькі, графи, магнати, діди Білоцерківщини*, був виключної ваги: майнові справи, головне Білоцерківського ключа, багато різного роду історичних документів політичного і військового характеру, величезне листування¹⁴².

Під час окупації 1941–1943 рр. згідно з чорновими списками, складеними для нацистів у 1942–1943 рр. співробітниками Крайового архіву в Києві, фонд 381, Браницькі, хронологічні межі – 1487¹⁴³–1918 рр., нараховував 5662 *документів* (sic!) і стільки ж неописаних¹⁴⁴ (див. *Таблицю 1*).

На сьогодні фонд 241: *Браницькі – польські магнати, великі землевласники Правобережної України*¹⁴⁵, складається з 100 справ і становить рештки архівів двох різних родів – Браницьких гербу “Корчак” (з Білої Церкви) і Браницьких гербу “Триф” (останній представник роду – власник Богуславського староства в Україні Ян Клеменс III – помер 1771 р.). Крайні дати – 1619–1914 рр. Більшість документів довоєнного фонду загинула.

Фонди Потоцьких і Строганових

Другим за значенням і обсягом є архів Потоцьких, який надійшов до КЦІА 1923 р. з Вінницької філії ВБУ за розпорядженням Головарху від 2 квітня 1922 р.¹⁴⁶ (Передбачалося перевезення 28 скринь з документами ще влітку 1922 р.¹⁴⁷) Зі згаслого машинопису акта від 3 квітня 1923 р. про перевірку підготовлених до відправки з Вінниці до Києва “архівних цінностей, що переховувалися в Вінницькій філії Всенародної бібліотеки при В[У]АН” (25 скринь), маємо уявлення про зміст та датування документів. Як зазначалося в акті, це були “приватні фамілійні¹⁴⁸ архіви Потоцьких і почасти Щербатових-Строганових”. За змістом – приватне листування, судові справи, інвентарі, реєстри та інші економічно-господарські документи. В акті наголошувалося на цінності чотирьох грамот короля Станіслава-Августа. За хронологією документи (“оскільки це помічено було при побіжнім огляді”) віднесені були до XVII, XVIII та XIX століть.

Перевезені 10 квітня 1923 р.¹⁴⁹ до Києва документи належали не тільки до родового архіву Потоцьких, а становили збірку документів кількох

шляхетських родин. Деяка частка залишалася у Вінницькій філії ВБУ до початку війни 1941 р. Ті матеріали, що потрапили до Києва, були поділені між ЦАДА, КЦІА та відділом рукописів ВБУ.

Архів Потоцьких від початку зберігався в КЦІА (з 1932 р. Київському обласному історичному архіві, КОІА) і в ЦАДА (інвентар Умані 1818 р.). У повному обсязі він надійшов до ЦАДА протягом 1939 р. разом з іншими магнатськими фондами КОІА. На початку 1941 р. фонд містив 24 000 документів і 15 000 листів. Термін закінчення впорядкування фонду мав бути грудень 1941 р.¹⁵⁰ Проте війна не дозволила реалізувати ці плани.

У цьому величезному фонді зберігалось багато документів політичного змісту – грамоти, універсали, листи королів тощо¹⁵¹.

Фонд 389: Потоцькі, графи, дідиці Київської, Подільської губерній, у КЦАДА так і не був описаний, документи містилися в 164 скринях (див. *Додатки*). За війни нацисти вивезли його разом з іншими архівними фондами, що стосувалися історії магдебурзького права в Україні, до Чехії, звідки рештки магнатських родових фондів ЦАДА повернулися до Києва після війни.

Згідно з описами ЦДІАК України *фонд 49: Потоцькі – графи, польські магнати, великі землевласники у Правобережній Україні*, становить 6448 справ. Крайні дати – 1435–1918 рр. До фонду приєднали документи під час описування розсипу, що надійшов 1980 р. з Центральної наукової бібліотеки АН УРСР до ЦДІА УРСР у Києві як колекція Волинського музею¹⁵². На сьогодні це – рештки Кристинопільського (в Белзькому воєв.), Тульчинського, Немирівського та Печерського (в Подільській губ.) родових архівів.

Документи графів Строганових були виокремлені з фонду Потоцьких. *Фонд 88: Строганови, графи* за списками фондів 1942–1943 рр. становив понад 200 документів.

Фонд 258: Строганови – російський графський рід, поміщики Правобережної України, у ЦДІАК України містить 337 справ спорідненої родини Потоцьких. Крайні дати – 1579–1920 рр.

Фонд Сапег

Фонд 90: Сапєги, графи, дідиці Волинської губернії, у ЦАДА станом на 1942–1943 рр. містив 1040 документів. Крайні дати – 1402–1831 рр.

Можливо, цей фонд був створений у ЦАДА з документів, вилучених під час опрацювання архіву Браницьких на початку 1920-х років як діловодний фонд.

Серед документів – королівські привілеї, декрети судів, позови, універсали в різних грошових суперечках і маєткових справах, листування канцлера Лева (1557–1633), оршанського старости Андрія (помер 1611 р.), маршалка литовського надвірного Яна Станіслава (1589–1635), підканцлера Казимира Леона (1609–1654) – представників гілки Івана з черейської лінії роду Сапег¹⁵³, тощо. Документи польською, латинською та іншими мовами.

1943 року документи з фонду Сапег вивезено до Німеччини як такі, що стосувалися історії магдебурзького права в Україні і зв'язків з Німеч-

чиною. Перед відправленням документи були вилучені з архівних картонажів і складені до великих дерев'яних скринь у безладді. У свідченнях М. Ф. Тищенка¹⁵⁴ виявлено грубу помилку, на яку публікатори не звернули увагу – в списку вивезених до Німеччини фондів ЦАДА він хибно згадує фонд *Сангушків, якого в ЦАДА не існувало*. Насправді йшлося про фонд Сапег¹⁵⁵.

На сьогодні фонд 48: *Сапєги – князівський литовський рід*, у ЦДІАК України містить 1068 справ. Крайні дати – 1402–1831 рр. Зберігся опис фонду ЦАДА.

Фонд Мнишків

Зберігався в КОІА згодом з 1924 р.¹⁵⁶ Надійшов до ЦАДА не пізніше лютого 1939 р.¹⁵⁷

Станом на 1942–1943 рр. у ЦАДА не описано було 123 скрині документів (за іншими даними – 3730 документів)¹⁵⁸ фонду 395: *Мнишки, графи, дідиці Волинської губернії*.

На сьогодні фонд 250: *Мнишки – польський графський рід, великі землевласники в Правобережній Україні*, у ЦДІАК України складається з 578 справ. Крайні дати – 1557–1852 рр.¹⁵⁹

Фонд Оскерків

Фонд 379: *Оскерко*, крайні дати якого 1508–1802 рр., надійшов до ЦАДА з КОІА не пізніше лютого 1939 р.¹⁶⁰

Зберігався в КЦІА згодом з 1924 р. Можливо, потрапив до КЦІА в складі невстановленого родового архіву¹⁶¹.

Під час описування фонду Оскерків наприкінці 1920-х років у КЦІА передбачалося зберігати документи у фасцикулах як зразок упорядкування магнатського архіву. Велику роботу з відновлення складу фасцикул та впорядкування фонду провадив О. І. Баранович.

У 1943 р. фонд 379: *Оскерко, дідиці Мозирського повіту*, містив 641 описаний документ, лишилася скриня нерозібраних документів. Крайні дати – 1608–1804 рр.¹⁶²

Фонд складався з майнових справ, багатьох судових, королівських декретів, родинного листування.

У ЦДІАК України фонд 240: *Оскерки – польські поміщики Волинської, Гродненської і Мінської губерній*, становить 18 справ. Крайні дати – 1809–1886 рр.

Фонд Любомирського

Фонд 371: *Любомирський*, що містив документи 1581–1882 рр., у вересні 1938 р. становив 650 документів¹⁶³. Станом на лютий 1939 р. фонд містив уже 752 документа: неописаних було 332, описаних – 420 документів¹⁶⁴.

За списками фондів ЦАДА станом на 20. II. 1939 р. це були переважно документи з родинного архіву генерала коронних військ Міхала Любомирського (1752–1825), засновника дубнівської гілки пшеворської лінії роду, власника Дубнівського ключа, а також матеріали про придушення гайдамацького руху, родинне листування.

1943 року фонд 371: *Любомирські, графи, дідиці Київської, Волинської губерній*, містив 600 документів, до яких долучили під час опрацювання 119 документів з ф. Колекція Серія Б (№ 126–201). Були й неописані документи. Крайні дати – 1610–1802 рр.¹⁶⁵

За змістом – це привілеї, жалувані грамоти, листи королів, майнові документи, купчі, тестаменти, “багато матеріалів про прикордонні стосунки Смілянщини”, якою Любомирські володіли з 1723 р., привілеї¹⁶⁶.

У ЦДІАК України фонд 236: *Любомирські – польський шляхетський рід, поміщики Правобережної України*, складається з 600 справ, крайні дати – 1500–1907 рр.

Фонд Грохольських

Здогадно документи з цього фонду перебували в складі родинної збірки Потоцьких і надійшли до Києва з Вінниці. З КЦІА до ЦАДА фонд потрапив не пізніше лютого 1939 р. і за списками фондів містив 678 описаних документів судових суперечок, ділового та приватного листування. Крайні дати – 1519–1917 рр.¹⁶⁷

1943 року фонд 378: *Грохольські, графи, дідиці Вінницького повіту*, становив загалом 64 скрині, з них 680 документів на той час вже описано. Крайні дати – 1619–1917 рр.¹⁶⁸ Документи стосувалися судових справ з приводу поділу маєтків та інших майнових суперечок (Вінницький повіт); приватне листування¹⁶⁹.

У ЦДІАК України фонд 239: *Грохольські – польський графський і дворянський рід*, складається з 92 справ. Крайні дати – 1580–1918 рр.

Фонд Гижицьких

Фонд 394: *Гижицькі*, надійшов до ЦАДА не пізніше лютого 1939 р. в стані розсіпу. Складався з 67 скринь, що містили документи, крайні дати яких не зазначено.

Згідно з планом роботи ЦАДА на 1941 р. передбачалося редагування карток і складання тематичних покажчиків до 1500 од. зб. фонду Гижицьких¹⁷⁰. Отже, до 1941 р. фонд частково був упорядкований.

Станом на 1943 р. фонд 394: *Гижицькі, дідиці Волинської губернії*, складався з 67 скринь. Документи в 15 скринях не були описані¹⁷¹. М. Ф. Гищенко, який супроводжував документи ЦАДА до Кам'янець-Подільського, засвідчив, що фонд Гижицьких вивезли до Німеччини майже повністю. У Кам'янець-Подільському обласному архіві залишені були 2 картонні коробки – “листування з приватної збірки Гижицьких” (XVIII ст.)¹⁷².

У ЦДІАК України фонд 249: *Гижицькі – польська шляхта, землевласники, в Подільській і Волинській губерніях*, містить 348 справ. Крайні дати – 1664–1913 рр.

¹ Про число їхніх приватних архівів і розподіл їх по повітах, наприклад Волинської губернії, дає уявлення список найбільших приватних архівів Волині, складений не пізніше 1843 р. (ЦДІАК України, ф. 442, оп. 152, спр. 232 в, ч. 1, арк. 117–119 зв.; опубл. О. І. Журба: *Архіви України*. – 1995. – № 4/6. – С. 73–78).

² ЦДІАК України, ф. 707, оп. 18, спр. 328, арк. 41, 41 зв., 53 зв., 57. Його племінник, Р. Д. Сангушко опублікував каталог рукописів і сім томів документів з архіву в Сла-

вугі. Деякі власники архівів і колекцій також публікували каталоги колекцій і документи з родових архівів (Сапєги, Плятери, Воронцови та ін.).

³ Див.: Пам'ятки. – 1998. – Т. 1. – С. 43, документ № 19. Див. також примітку 6.

⁴ Про науково-історичне значення, інформативну цінність магнатських родових архівів Правобережної України в цілому та “київських” збірок, зокрема, див. також: Hiscowa L., Suchich L. *Archiwa rodowe Prawobereżnej Ukrainy w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy w Kijowie* // *Miscellanea Historico-Archivistica*. – Warszawa, 1998. – Т. IX. – С. 127–150; Черкаська Н. Інформативний потенціал магнатських родових архівів Правобережної України // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідом. наук. зб.* – К., 2001. – Вип. 5: Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. – С. 190–203.

⁵ Великих втрат зазнали приватні архіви на території Волині, де відбувалися воєнні дії, насамперед під час радянсько-польської війни. На Поділлі, де вціліли цінні приватні колекції та книгозбірні, більшість з них загинула пізніше, через відсутність належних умов зберігання.

⁶ Див., наприклад добірку документів, що їх опублікували І. Б. Матяш та К. І. Климова в кн.: Пам'ятки. – 1998. – Т. 1: Архівна справа в Україні, 1917–1921 рр.: особи, події, здобутки.

⁷ Не вдалося ознайомитися з тими справами з фонду, що перебували на час підготовки статті на реставрації, а саме: *оп. 1, спр. 119, 122, 136, 175–177, 181, 183, 189, 1399, 2014*, що стосуються аспектів діяльності Головарху, ЦАУ УСРР та підлеглих йому архівних установ і органів.

⁸ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 576, арк. 111. (Опубліковано в кн.: *Архіви України*. – 1970. – № 2. – С. 78; Пам'ятки. – Т. 1. – С. 157–158, документ № 147.) Однойменну постанову НКО УСРР від 9. III. 1920 р. див.: ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 591, арк. 124. (Опубліковано в кн.: *Культурне будівництво в Українській РСР, 1917–1927: Зб. док. і матеріалів*. – К, 1979. – С. 135; Пам'ятки. – Т. 1. – С. 154, документ № 144.)

⁹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 91, арк. 11–12. Історію колекції Волинського музею див.: Suchich L. *Archiwa rodowe Prawobereżnej Ukrainy w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy w Kijowie (cz. 2)* // *Miscellanea Historico-Archivistica*. – Warszawa, 1998. – Т. IX. – С. 145–150.

¹⁰ Про відносини з музеями див. далі.

¹¹ Про діяльність відділу рукописів ВБУ ВУАН щодо врятування приватних колекцій і архівів див.: *Дубровіна Л., Онищенко О.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941. – К., 1998. – С. 33, 91, 93–94, 181, 270 та ін.

¹² *Біленький Є.* Родинний архів Шодуарів у зібраннях Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // *Архіви України*. – 2000. – № 4/6. – С. 50.

¹³ Головарх започатковано у квітні 1921 р. під керівництвом М. О. Скрипника.

¹⁴ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 90, арк. 16, 64 зв.

¹⁵ Постанову РНК УСРР про створення Особливої Всеукраїнської архівної комісії від 9. III. 1920 р. див.: ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 576, арк. 48. Засвідчена копія. На місцях діяли губернські комісії з вилучення та утилізації непотрібних архівних матеріалів (там само, арк. 110). Постанову опубліковано в кн.: *Культурне будівництво в Українській РСР*. – К., 1959. – С. 63.

¹⁶ Див.: *Матяш І. Б.* Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років. – К, 2000. – С. 83–116; *Нариси історії архівної справи в Україні*: Навчал. посібник для студ. іст. фак. / За загал. ред. І. Б. Матяш та К. І. Климової. – К, 2002. – С. 337–366.

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 68, арк. 13.

¹⁸ Там само, арк. 121.

¹⁹ Про доцільність підпорядкування ЦАДА Київській філії Головарху писав В. В. Міяковський у доповідній записці 25 травня 1921 р. (див.: Пам'ятки. – Т. 1. – С. 191–192, документ № 194).

²⁰ Звідомлення Всеукраїнської академії наук за 1923 р. // Історія Академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали. – К., 1993. – С. 374.

²¹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 261, арк. 41.

²² Укрцентрархів очолив Д. І. Багалій (до 1924 р.). Його наступниками на цій посаді в другій половині 1920-х років були С. М. Тетін, М. А. Рубач.

²³ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 104.

²⁴ Там само, спр. 323, арк. 32.

²⁵ Насправді йшлося ще й про архіви установ, що діяли на території Речі Посполитої до і після III поділу, а також архіви російських губернських установ на території колишніх кресів. Див. докладніше: Suchodolski W. *Wykonanie art. XI Traktatu Ryskiego w zakresie archiwów Państwowych* // Archeion. – Warszawa, 1927. – Т. 1. – С. 66–78. Перелік архівних фондів, що повернули Польщі з УСРР та РСФРР на виконання Ризького миру (1921) протягом 1922–1930 рр. опубліковано в кн.: *Archeion*. – Warszawa, 1931. – Т. IX. – С. 16–27.

²⁶ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 104, арк. 4, 75.

²⁷ За Ризьким миром (1921) територія Волині частково відійшла до Польщі.

²⁸ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 104, арк. 90–97.

²⁹ Пролетарская правда (Київ). – 1923. – 14 июля. – № 158.

³⁰ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 90, арк. 77. Йдеться не тільки про приватні архіви.

³¹ ЦАУ РСФРР 1923 р. звернулося до Центрархіву УСРР з пропозицією забрати 300 пуд. архівних матеріалів, що належали УСРР і перебували в віданні Центрархіву РСФРР. (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 85, арк. 23.) З цієї проблеми див. також тогочасні статті: *Багалій Д., Барвінський В.* Українські фонди в межах РСФРР // Арх. справа. – 1925. – Кн. 1. – С. 34–44; *Іванов Є.* Українські фонди, перевезені з Москви // Там само. – 1927. – Кн. 4. – С. 44–65 та ін.

³² Звіт В. О. Барвінського про відрядження до Волинського губарху див.: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 99, арк. 37–38.

³³ Там само, спр. 87, арк. 21.

³⁴ Там само, спр. 135, арк. 9, 14.

³⁵ Див.: Syta K. *Dzieje archiwów książąt Sanguszków* // Miscellanea Historico-Archivistica. – Warszawa, 2000. – Т. XI. – С. 105. Зараз архів зберігається в Архіві Панствовому в Кракові. Див.: ЦДІАК України, КМФ-15, оп. 2, 3.

³⁶ Звіт О. І. Барановича про волинські приватні архіви від 22 квітня 1918 р. цит. за кн.: *Пам'ятки*. – Т. 1. – С. 53, документ № 35.

³⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 190, арк. 79, 80. Документи до історії Черкаського староства зберігаються зараз у фонді *Архів Сангушків у Славуті* у Краківському архіві панствовому (див.: КМФ-15, оп. 3, № 525/1–525/20а).

³⁸ Див.: “Положение о Киевском центральном историческом архиве им. В. Б. Антоновича. Проект” від 6 червня 1925 р. і пояснювальну записку до нього В. В. Міяковського (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 162, арк. 23–24). Ці документи були підготовлені на вимогу Укрцентрархіву в розвитку рішень 1-го Всеукраїнського з'їзду архівних робітників у Харкові (8–13 травня 1926 р.).

³⁹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 90, арк. 31. Є дані, що в травні 1923 р. до Вінниці був відряджений працівник ЦАУ з мандатом на вивезення архіву Потоцьких до Харкова, столиці УСРР, “для наукового описування”. Проте архів на той час вже відправили до Києва. (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 94, арк. 51, 52.)

⁴⁰ *Прушинські гербу “Равич”* – за С. Уруським, гілка роду Прушинських, які замешкали у XVII ст. на Волині. Її представники змінили прізвище на Прушинські.

У XVIII ст. Прушинські належали до заможних родів на південному сході краю, деякі з них титулювалися графами. (Uruski S. *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej.* – Poznań, 1999. – Т. XIV. – С. 370, 379.)

⁴¹ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 90, арк. 99. Про історію та склад колекції музею див.: Там само, ф. 3689, оп. 1, спр. 14, арк. 171–172 (звернення О. І. Барановича до архівно-бібліотечного відділу Головного управління мистецтва та національної культури про реєстрацію “Старокосянтинівського музею та наукового архіву” від 3 листопада 1920 р.).

⁴²“Положение ВУЦИК об окружных архивных управлениях и состоящих при них учреждениях” від 24 січня 1925 р. див.: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 162, арк. 3–4 зв. Воно передбачало також утворення крайових історичних архівів.

⁴³ Див.: *1-й Всеукраїнський з'їзд архівних робітників у Харкові (8–13 травня 1926 р.): Резолюції з'їзду* // Арх. справа. – 1927. – № 2/3. – С. 34–35.

⁴⁴ Обіжник див.: Архівна справа. – 1927. – № 2/3. – С. 99–100.

⁴⁵ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 323, арк. 4, 5.

⁴⁶ Там само, арк. 22.

⁴⁷ *Тут і далі виділено підкреслення в оригіналі.*

⁴⁸ Там само, арк. 32. *Збережено правотис оригіналу.*

⁴⁹ Там само, спр. 181, арк. 217.

⁵⁰ *Тут і далі курсив мій.* – Н. Ч.

⁵¹ За списками Крайового архіву в Києві 1943 р. у I відділі (колишній КЦАДА) існував ф. 342, *Кумановські, дід[ичі] Летичівського пов.*, не розібрані документи містилися в 4 скринях. На сьогодні деякі документи з фонду Кумановських є у ЦДІАК України у родових фондах Замойських (ф. 256, оп. 1, спр. 1790, оп. 2, спр. 91, 102, 103, 107, 141, 207), Потоцьких (ф. 49, оп. 1, спр. 154–157, 161, 165, 174, 177, 180–183, 190, 191 тощо) та ін. родових фондах. Зараз у фонді 223: “*Колекція Серія Б*” (оп. 1, т. 2) зберігаються поодинокі документи Кумановських (од. зб. 775, 787, 788, 792, 793, 803–806, 808, 810, 811, 815).

⁵² Див.: *Список секретных фондов, находящихся в Винницком горархиве по состоянию на 1. X. 1940 года* (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2032, арк. 87).

⁵³ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 190, арк. 56; спр. 189, арк. 149.

⁵⁴ Там само, спр. 181, арк. 102.

⁵⁵ *Так у тексті.* Йдеться про графа Владислава Браницького, останнього “по мечу” власника Білої Церкви. Після його смерті 1884 р. маєтком управляла вдова, Марія, уродж. Сапега (1843–1919), як довічна власниця.

⁵⁶ Надійшов до ЦАДА 1922 р. Історію формування цього та деяких інших фондів ЦАДА див. наприкінці статті.

⁵⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 323, арк. 14.

⁵⁸ Тут: у значенні “родових”.

⁵⁹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 323, арк. 24, 27.

⁶⁰ 1927 року в Шевченківському окрарху перебували на зберіганні рештки родового архіву землевласників Требинських (XVIII–XIX ст.) – 0, 25 лінійного метра (л. м.) і родового архіву М. П. Лопухіна, власника Корсуня (крайні дати – 1813–1853 рр.) – 0, 15 л. м. (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 515, арк. 70–71.) Надзвичайно цінною з погляду генеалогічних і майнових зв'язків магнатських родів – власників Корсуня – Понятовських, Красицьких і Млодецьких – була колекція з палацу Лопухіних у Корсуні, що зберігалася в Шевченківському музеї. Питання про передачу документів колекції до окрарху вирішувалося паритетною комісією 1928 р. (Там само, спр. 523, арк. 22–26). У Черкаському окрарху містилося 9 родових фондів дореволюційної доби (в документах не зазначено прізвища власників архівів і обсяг). (Там само, спр. 515, арк. 147.)

⁶¹ Архівна справа. – 1927. – № 2/3. – С. 84. Станом на 1928 р. в Уманському (збірка польського письменника Александра Ходкевича – загалом 1969 документів,

у тому числі рукописи та автографи) та Славутському окрархах (рукописи Юзефа Крашевського) зберігалися документи осіб, що або належали до магнатського роду, або ж становили їхнє оточення (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 523, арк. 27–28, 57).

⁶² Див.: “Обіжник НКО УСРР до всіх Окрінспектур Наросвіти і до всіх державних музеїв і бібліотек, в копії до Окружних архівних управлінь з 4-го грудня 1926 р., № 6900/1” // Арх. справа. – 1927. – № 4. – С. 97. Передбачалося створення паритетних комісій; встановлювався склад матеріалів, що їх мали передавати до місцевих органів ЦАУ, зокрема передачі підлягали всі документи, що належали до того чи іншого *фамільного (сімейного) архіву*.

⁶³ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 323, арк. 9.

⁶⁴ Біленький Є. Родинний архів Шодуарів у зібраннях Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – С. 46.

⁶⁵ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 893, арк. 85. Зараз фонд Комісії (ф. 1685, 1822–1860 рр., 196 спр.), як і родовий фонд Жевуських, зберігається в ЦДІАК України.

⁶⁶ Про рід *Прушинських* див примітку 40. Про чию збірку саме йдеться, з’ясувати не вдалося. Деякі документи Прушинських зберігаються зараз у ЦДІАК України (див.: ф. 2228, оп. 1, спр. 449–464; ці документи надійшли в стані розсипу з відділу рукописів ЦНБ АН УРСР 1979 р. як польські документи на право власності з Волинського музею).

⁶⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 524, арк. 185 (у переліку № 483, 484, 486).

⁶⁸ Див.: Збірник узаконень УСРР. – 1925. – № 82, арт. 485. Згідно з постановою ХЦІА мав “відділок ЦІА у Києві зі підподілом на: а) Архів стародавніх актів і б) Історичний архів”. (Див. також: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 162, арк. 63–67.)

⁶⁹ Там само, спр. 638, арк. 18 зв. – 21 зв.

⁷⁰ Там само, спр. 661, арк. 3.

⁷¹ Архів надійшов до ХЦІА наприкінці 1925 р. (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 259, арк. 1).

⁷² 1928 року в Ізюмському округовому музеї зберігалися 509 документів з родинного архіву Малиновського та Самборського, що їх Укрцентрархів наказав передати до Ізюмського окрарху (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 523, арк. 192, 195).

⁷³ Більшість згадуваних родових фондів, у тому числі фонди *Жежелевських і Терлецьких*, надійшли до ХЦІА з Черкаського окрарху, згодом не пізніше 1925 р. (Там само.)

⁷⁴ Про склад деяких з цих фондів див.: ЦДІАК України, ф. 1672, оп. 1, спр. 129–133.

⁷⁵ 1927 року документи *Собанських* (1844–1865) надійшли з Одеської державної публічної бібліотеки та ЦНБ в Одесі (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 523, арк. 19).

⁷⁶ Див. примітку 40.

⁷⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 900, 901.

⁷⁸ Там само, спр. 899, 901.

⁷⁹ *Archeion*. – Warszawa, 1931. – Т. IX. – С. 16–27. Виняток становлять приватні документи Александра Ледницького, колишнього представника Ради Регентської у Росії (див.: *Ibidem*. – С. № 106).

⁸⁰ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 323, арк. 27.

⁸¹ Про ЄДАФ УСРР див.: Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського Уряду України. – 1925. – Відділ 1. – Ч. 101, арт. 506. – С. 1432. Див. секції картотеки ЄДАФ УСРР: Архівна справа. – 1927. – № 2/3. – С. 85. Як уже згадувалося, 1922 р. до ЄДАФ включено *приватні зібрання*, що містили й документи з фамільних архівів (збірок). (Постанова Малої Президії РНК УСРР від 31. X. 1922 р. *Про охорону архівів*.)

⁸² Устава про єдиний державний архівний фонд УСРР // Арх. справа. – 1930. – № 3 (13). – С. 83–87.

⁸³ Там само – С. 83.

⁸⁴ Див.: Веретенников В. І. Уваги з досвіду по архівному будівництву // Арх. справа. – 1925. – № 1. – С. 1–23; Веретенников В. І. До принципів питань з розборки та класифікації архівних матеріалів // Там само. – 1930. – № 2 (12). – С. 30–41; *Архівознавство*. Підручник. Лекція IV і V: Розгляд основних систем класифікації – упорядкування архівних матеріалів / За ред. В. І. Веретенникова. – Харків, 1932. – С. 17.

⁸⁵ Чернетки рукопису Є. М. Іванова зберігаються в його особовому фонді в ЦДІАК України. Див.: ЦДІАК України, ф. 1672, оп. 1, спр. 191.

⁸⁶ Центральний архів революції (ЦАР) утворено 1921 р. в Харкові для концентрації документів, зібраних істпартами.

⁸⁷ Про підходи до цієї проблеми польських архівістів у 1930-х роках див.: Polaczkońska H. *Uwagi o porządkowaniu prywatnych archiwów rodzinnych* // Archeion. – Warszawa, 1938. – Т. XVI. – С. 1–20; Marczak M. *Zbiory archiwalne Tarnowskich w Dzikowie* // Ibidem. – С. 21–38; Tyszkowski K. *Z dziejów polskiej archiwistyki prywatnej: instrukcja archiwalna z XVIII w.* // Ibidem. – Warszawa, 1935. – Т. 13. – С. 71–82.

⁸⁸ Згідно з наказом ЦАУ від 14 березня 1932 р. його заступив О. П. Оглоблин, який перебував на цій посаді до 3 лютого 1934 р. На той час архів мав назву Всеукраїнський Центральний архів стародавніх актів у Києві. (ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 5, арк. 13, 14 зв.)

⁸⁹ *Фасцикули* – одиниця зберігання документів у магнатських архівах – в'язка різних за характером і видами документів, об'єднаних за темою і пронумерованих. Кожна фасцикула також мала свій шифр.

⁹⁰ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 464, арк. 22.

⁹¹ Там само; спр. 662, арк. 26–26 зв. Результати праці з магнатськими архівами О. І. Баранович згодом підсумував у статті “К изучению магнатских архивов Украины” (див.: *Проблемы источниковедения*. – М., 1956. – С. 146–158).

⁹² Цветков О. До питання про розбір матеріалів приватного архіву // Арх. справа. – 1930. – № 3 (14). – С. 102–106.

⁹³ Охоронний опис за вказівками ЦАУ (1927) фіксував назву діловодного фонду, назву підфонду, номер справи (канцелярський і підрядковий), хронологічні межі, розмір за корінцем, загальну характеристику зовнішньої збереженості фонду (*Романовський В. О.* Нариси з архівознавства. – К., 1927. – С. 127). Питання про форми описів опрацьовували В. І. Веретенников, В. О. Романовський. 9 травня 1929 р. Укрцентрархів затвердив інструкцію, що встановлювала єдині форми опису, які склалися з описової статті й таблиці. Описова стаття фіксувала назву діловодного фонду, крайні дати, лінійний розмір; до таблиці внесено номер діловодних справ, сумарну кількість.

⁹⁴ У передмові до праці “Господарство графів Браницьких на Київщині і реформа 1861 р. в їхніх маєтках”, *виданій 1930 р.*, О. М. Степанишина зазначає, що в основу монографії покладено документи “з *фамільного архіву графів Браницьких (переховується у ЦАДА)*”. (Курсив мій. – Н. Ч.)

⁹⁵ ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 211, арк. 71–73; спр. 286, арк. 160 зв. (виписи про гуральні та рудні).

⁹⁶ Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 662, арк. 33 зв., 51 зв.

⁹⁷ Картотеку фондів ХЦАДА станом на 1939 р. див.: ЦДІАК України, ф. 1672, оп. 1, спр. 399. Фонд *Вайсенгофів* 1939 р. містив 1615 од. зб., крайні дати документів: 1750–1893 рр. Переважно це – купчі, орендні угоди, відомості про доходи маєтків, судові справи про маєтки та підданих, родинне листування. На сьогодні більшість “харківських” фондів зберігається в ЦДІАК України. *Фонд 1511: Вайсенгофи* –

поміщики Волинської губернії, з ліквідацією Харківської філії надійшов до ЦДІА УРСР у Києві у кількості 280 од. зб. 1985 року фонд передали до ЦДІА Литовської РСР у Вільнюсі як такий, що не містив документів з українських земель. Зауважимо, що в картотеці ХЦАДА станом на 1939 р. відсутні дані про фонди *Жежелевських і Терлецьких*, що згадуються в плані та звіті ХЦІА 1928 р. *Фонд 2216: Терлецькі – поміщики Правобережної України, 1545–1919 рр., 103 од. зб.*, що тепер зберігається в ЦДІАК України, сформовано 1985 р. з розсипу, що надійшов з ЦНБ АН УРСР 1979 р.

⁹⁸ Даниленко В. П., Максютя Л. Г. Державний архів Київської області: 1922–2002 // АУ. – 2002. – № 1/3. – С. 200.

⁹⁹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1767, арк. 31.

¹⁰⁰ Там само, спр. 1841, арк. 49.

¹⁰¹ Там само.

¹⁰² ЦДІАК України, ф. 337, оп. 1, спр. 70.

¹⁰³ Станом на 20 лютого 1939 р. у ЦАДА фонд Потоцьких складався з однієї справи – інвентарю Умані 1818 р. (див.: ЦДІАК України, ф. 337, оп. 1, спр. 70, № 91).

¹⁰⁴ Разом з магнатськими фондами передані були рештки фондів намісницького періоду. (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1843, арк. 80.)

¹⁰⁵ Паралельно у відділі рукописів Бібліотеки АН УРСР розпочалося описування магнатських фондів. Документи з Дубровицького та Пульмівського родових архівів *Плятерів* розглядалися як джерело з історії кріпосницького господарства. Огляд фонду підготував Є. Д. Сташевський (НБУВ НАН України, ІР, ф. 161, № 1).

¹⁰⁶ Фонд Браницьких описували за хронологічним принципом: спочатку пізніші документи – за 1830–1917 рр., а з вересня 1939 р. – XVIII ст. – 1829 р. Мабуть, такий підхід зумовлено відсутністю фахової освіти і незнанням іноземних мов, якими написані документи. (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1843, арк. 96–97.)

¹⁰⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2140, арк. 127, 129–133.

¹⁰⁸ Там само, ф. 3966, оп. 1, спр. 2, арк. 1 (*Доповідна записка В. В. Міяковського до голови Київської міської управи О. П. Оглоблина про стан архівної справи в Києві. 1941 р.*).

¹⁰⁹ Про політику нацистів у галузі науки, культури та ідеології на окупованих територіях див.: Grimsted, P. Kennedy. *“Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution.”* Cambridge, Massachusetts: HURI, 2001, р. 177–213, 241, 305, 319–320; про значення фондів ЦАДА з погляду обґрунтування майбутньої правової політики нацистів на українських територіях див. також: *Ibidem*, р. 201–202, 234–236.

¹¹⁰ *Grimsted P. Kennedi, Боряк Г.* Доля скарбів української культури під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. – К., 1991. – С. 13–14.

¹¹¹ Про діяльність Н. Д. Полонської-Василенко за нацистської окупації див.: *Верба І. В.* Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884–1973). – К., 2000. – С. 160–185.

¹¹² Директором Крайового архіву був В. В. Міяковський (ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 82).

¹¹³ Приватні архіви входили також до II відділу Головного історичного архіву – 31 фонд. До відділу приєднали колишній таємний відділ КОІА з юдейськими фондами як установ, так і особовими (ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 45, арк. 5 зв.).

¹¹⁴ Йдеться про діловодні фонди магнатських архівів у ЦАДА.

¹¹⁵ ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 45, арк. 30–33.

¹¹⁶ Див.: Там само, арк. 34–38.

¹¹⁷ Там само, арк. 32.

¹¹⁸ Про діяльність Крайового управління див.: *Дубик М.* Архіви Києва часів німецької окупації (вересень 1941–листопад 1943) // Наук. записки: Зб. праць молодих вчених та аспірантів / НАН України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства. – К., 1997. – Т. 2. – С. 519–542.

¹¹⁹ Див. кн.: *Корпус магдебурзьких грамот українським містам. Два проекти видань 20-х – 40-х років ХХ ст.* / Андрейцев В., Ульяновський В., Короткий В. – К., 2000. – С. 126, 153.

¹²⁰ Там само. – С. 175.

¹²¹ Ці дані опубліковані вперше в Україні в кн.: *Грімстед П. Кеннеді, Боряк Г.* Доля скарбів української культури під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. – С. 64, 68.

¹²² Див. примітку 51.

¹²³ До цього відділу увійшли фінансово-економічні, судові та монастирські фонди. У Головному історичному архіві імені В. Б. Антоновича його очолював М. Т. Яновський (з 1942 р. – заступник директора архіву).

¹²⁴ *Верба І. В.* Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884–1973). – С. 182.

¹²⁵ Про його долю див.: *Дубровіна Л. А. М. В. Геппенер* – український архівіст і палеограф та його архівні матеріали у фондах ЦНБ ім. Вернадського АН України // Укр. археогр. щорічник. – 1993. – № 2. – С. 32–36.

¹²⁶ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 56, арк. 77–78 зв. (Опубліковано в кн.: *Корпус магдебурзьких грамот українським містам...* / Андрейцев В., Ульяновський В., Короткий В. – С. 178–180.)

¹²⁷ НБУВ НАН України, ІР, ф. 169, № 162, арк. 1–2 зв. (Нотатки М. В. Геппенера, червень 1945 р., с. Трпісти). 1946 року М. В. Геппенер стверджував, що документи в Опаві зберігалися в підвальному приміщенні архіву та в депо поблизу Східного вокзалу. (Там само, № 164, арк. 1–2 зв.) Про обставини перевезення архівних, бібліотечних і музейних цінностей на території Чехії та Німеччини див.: *Грімстед П. Кеннеді, Боряк Г.* Доля скарбів української культури під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. – К., 1991; *Корпус магдебурзьких грамот українським містам...* / Андрейцев В., Ульяновський В., Короткий В. – С. 182–187.

¹²⁸ НБУВ НАН України, ІР, ф. 169, № 163, арк. 2 зв. Листування про виявлення та повернення цінностей до Києва див.: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 56, арк. 9, 14, 37, 40 тощо. Матеріали щодо цього опубліковано також у згаданих вже працях Грімстед П. Кеннеді та Г. В. Боряка.

¹²⁹ Ці цифри подано на підставі свідчень М. Ф. Тищенка. Проте в документі йшлося про 182 “*архівні картонки*”, або картонні коробки, в яких у ЦАДА зберігалися документи. (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 56, арк. 76.)

За даними нацистів з ЦАДА “до Кам’янець-Подільського були відправлені ... найцінніші фонди документів західноукраїнських магнатських архівів (з 16 до 18 ст.), загалом *197 картонок з документами*.” (Переклад російською мовою опубліковано в кн.: *Корпус магдебурзьких грамот українським містам...* – С. 172. У даному разі російський переклад (“*197 папок с документами*”) є не досить вдалим через те, що в ЦАДА були спеціально виготовлені *картонні коробки* для зберігання фасцикул (в’язок документів), з яких в основному склалися магнатські архіви. Тому *Aktenkartons* (с. 170) мало б перекладатися як [картонні] коробки з документами (*картонки*, як у звітах називали їх українські архівісти).

¹³⁰ Історію післявоєнного описування магнатських фондів див.: *Черкаська Н.* Інформативний потенціал магнатських родових архівів Правобережної України – С. 190–203.

¹³¹ ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178.

¹³² У цій групі фондів слід також назвати особові фонди визначних діячів науки і культури – О. Бодяньського, П. Куліша, професорів Київського університету О. Кістяківського та М. Бубнова, І. Каманіна, колекції документів академіка М. Василенка, К. Болсуновського. В архіві зберігалися також і родинні матеріали Н. Полонської-Василенко, її батька (ф. 78) і матері (ф. 77) (див. Додатки).

¹³³ Не враховано фонд Строганових, дворян російського походження, документи яких належали до Немирівського архіву Потоцьких. До магнатських віднесені також родові фонди аристократії польського або литовського походження Бнінських, Гижицьких, Гodeбських, Коссаковських, Холоневських, Оскерків, які мали нижчий майновий стан у XVI–XVIII ст., але були пов'язані з магнатськими родами шлюбними зв'язками і майновими відносинами, а отже можна припустити, що документи цих фондів належали до родових архівів магнатів.

¹³⁴ Список родів, документи яких зберігалися в цій збірці див.: ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 26–45.

¹³⁵ Про ці роди подана відомість Н. М. Яковенко у монографії “Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)” (К., 1993). До фонду Шашкевичів приєднано було в ЦАДА документи з фонду Серія Б.

¹³⁶ Для порівняння: фонд ЦАДА мав таку назву і крайні дати – ф. 397: *Вороничі – дідиці Волинської губернії, 1579–1778 рр., близько 200 док.*

¹³⁷ ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 64–67.

¹³⁸ Там само, арк. 76–79.

¹³⁹ Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 90, арк. 17, 18 зв.; *Історія Академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали* / Шмельов В. Г. та ін. – К, 1993. – С. 374.

¹⁴⁰ ЦДІАК України, ф. 486, оп. 1, спр. 7649, арк. 5. (Інформація *Євгена Чернецького та Ігоря Тесленка*, за що їм щиро вдячна.)

¹⁴¹ Там само. Для порівняння див.: *Список фондів Центрального архива древних актов по состоянию на 20. II. 1939 г.*: “381. Ф. Браницких [не дат.] 5462 [ед. хр.]” (ЦДІАК України, ф. 337, оп. 1, спр. 70, № 381.) Можливо, тут зафіксовано кількість описаних на той час документів.

¹⁴² ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 78.

¹⁴³ В інших списках – 1457 р. (Див.: Там само, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 78)

¹⁴⁴ ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 64.

¹⁴⁵ Тут і далі наведено назви фондів ЦДІАК України станом на жовтень 2002 р.

¹⁴⁶ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 90, арк. 30.

¹⁴⁷ Там само, арк. 17. Про це попереджав В. В. Міяковського Головархів у березні 1922 р. (Там само, спр. 68, арк. 121.)

¹⁴⁸ Тут: у значенні “родових”.

¹⁴⁹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 90, арк. 30.

¹⁵⁰ Там само, спр. 96, арк. 127.

¹⁵¹ Там само, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 78.

¹⁵² Згідно з приймальним актом ЦДІА УРСР у Києві до колекції Волинського музею долучили документи з особового фонду К. А. Замойського у ЦНБ АН УРСР, з інших фондів – документи особового походження Гижицьких, Плятерів, Радзивиллів, Собанських та ін., які в ЦДІА УРСР у Києві приєднали до відповідних родових фондів, у тому числі Потоцьких.

¹⁵³ Див.: Zielińska T. *Poczet polskich rodów arystokratycznych*. – Warszawa, 1997. – S. 379–383.

¹⁵⁴ Опубліковано в кн.: *Корпус магдебурзьких грамот українським містам* / Андрейцев В., Ульяновський В., Короткий В. – С. 178.

¹⁵⁵ Перелік архівних матеріалів з України (у тому числі фондів Київського ЦАДА), вивезених з Кам'янця-Подільського до Опави у січні 1944 р., затверджений головою Крайового управління Г. Вінтером, відтворено в кн.: *Грімстед П. Кеннеді, Боряк Г.* Доля скарбів української культури під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. – К., 1991. – С. 64.

¹⁵⁶ *Міяковський В.* Центральний архів ім. Антоновича в Києві (1922–1925 рр.) // Арх. справа. – 1925. – № 1. – С. 114.

¹⁵⁷ ЦДІАК України, ф. 337, оп. 1, спр. 70, № 395.

¹⁵⁸ ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 66, 79.

¹⁵⁹ Історію архіву див.: *Ульяновский В. И.* Указатель архивных материалов и библиографии. – К., 1989.

¹⁶⁰ ЦДІАК України, ф. 337, оп. 1, спр. 70, № 379.

¹⁶¹ *Міяковський В.* Центральний архів ім. Антоновича в Києві (1922–1925 рр.). – С. 114.

¹⁶² ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 66.

¹⁶³ Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 1842, арк. 4.

¹⁶⁴ ЦДІАК України, ф. 337, оп. 1, спр. 70, № 371.

¹⁶⁵ ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 65.

¹⁶⁶ Там само, арк. 77.

¹⁶⁷ ЦДІАК України, ф. 337, оп. 1, спр. 70, № 378.

¹⁶⁸ ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 65.

¹⁶⁹ Там само, арк. 77.

¹⁷⁰ Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 2140, арк. 132–133.

¹⁷¹ Там само, ф. 3847, спр. 178, арк. 65, 79.

¹⁷² Див.: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 56, арк. 77–78 зв. (Опубл.: *Кортус магдебурзьких грамот українським містам...* / Андрейцев В., Ульяновський В., Короткий В. – С. 180.

Додатки

ФРАГМЕНТ ЧОРНОВИХ СПИСКІВ ФОНДІВ КЦАДА – І ВІДДІЛУ КРАЙОВОГО АРХІВУ (1942–1943)

ІІІ група фондів Архіви приватних осіб

Архіви приватних осіб являють собою здебільшого не систематизовані збірки різного походження: значна частина їх походить з Правобережної України, менша частина з Лівобережної України. Головним чином ці збірки являють собою збірки фамільних документів, переважно економічного характеру – купчі, дарчі, відчити економів, списки селян, велика сила судових документів з приводу різних земельних суперечок тощо. Багато різного роду листів, при чому деякі фонди репрезентовані виключно листами, наприклад Карпінських, Сорочинських¹. Окремо стоять фонди, штучно складені різними дослідниками історії – наприклад, Каманіна, Болсуновського, Василенка, Меньшова, які крім фамільних документів, мають ще й різні документи історичного характеру, придбані з різних рук. Треба відзначити третю групу фондів – це рукописи наукових праць друкованих або недрукованих. В деяких випадках рукописи входять як складова частина до загального фонду дослідника – наприклад, у Каманіна, Василенка, Бубнова, в деяких вони являються виключним змістом фонду – наприклад, П. Куліша, генерала Новицького.

В архіві зараз 81² фонд. Деякі з них мають по кілька документів, деякі – як Браницьких, Потоцьких, Оскерків, мають кілька тисяч документів. Ці архіви – Браницьких, Потоцьких, Оскерків, Мнишків, Любомирських, Замойських, Ржевуських – мають виключне наукове значення для історії та економіки Правобережної України.

Крім 81 великих фондів, до цієї групи фондів включено ще збірку різного роду документів окремих осіб, невеликих розміром, 11–20 документів, яких було або замало, щоб їх виділити в окремий фонд, або вони належать до осіб, які не відігравали історичної ролі.

III група фондів Архіви приватних осіб

- 356 Андрієвський, урядовець при Київськ[ому] ген[ерал]-губ[ернаторі],
не розібрано 2³ ящик[а]
- 384 Андрушевич (*Andruszewicz*²), дідич с. Волкович Проскур[івського] пов.,
1742–1828, 5 док.⁴
- 76 Апухтин, дідич Ливенськ[ого] пов. Орл[овської] губ., 1731–1749, 31 док.
- 382 Армашевський, профес[ор], дідич, 1790–1915, 31 док.
- 328 Барановські, дідич[і] Полтавськ[ої] губ., 1748–1869, 37 док.
- 316 Бнинські (*Bninski*), граф[и], дід[ичі], Подольськ[ої] губ., 1805–1814, 20 док.
- 347 Бодянський, духов[енство] Лохв[ицького] пов., історик, 1772–1844, 44
[не вказано од. зб.]
- 370 Болсуновський, археолог, нумізмат, 1720–1914, 42 док.⁶
- 314 Боярські (Чарнота) (*Bojarski*), дід[ичі] Подольськ[ої] губ., 1792–1853, 66
[не вказано од. зб.]
- 381 Браницькі (*Branicki*), граф[и], магнати, дід[ичі] Білоцерк[івщини] 1487–1918,
5662 док., стільки ж неописано
- 343 Броель-Плятер (*Bróel-Plater*), граф[и], дід[ичі], неописано, ящик
- 92 Бубнов, проф[есор], не розібрано, ящик
- 153 Вакулович, дід[ич] Черніг[івської] губ., 1689–1837, 114 [не вказано од. зб.]
- 306 Василенко, академік, 1605–1768, 28 док.
- 317 Вишерські (*Wicherski*), с. Кристинополь, 1721–1748, 44 док.
- 397 Воронич (*Woronicz*), дід[ичі] Волинськ[ої] губ., 1579–1778, коло 200 [не
вказано од. зб.]
- 321 Войцехович, дід[ич] Черніг[івської] губ., 1786–1820, 13 док.
- 357 Гадебські (*Gadebski*), дід[ичі] Пинськ[ого] пов., не розібрано, 7 ящ.
- 387 Ганські (*Hanski*), гр[афи], дід[ичі] Волинськ[ої] губ., 1561–1812, 30 док.
- 394 Гіжицькі (*Gizicki*), дід[ичі] Волинської губ., не розібрано, 67 ящ.
- 91 Гоздзькі (*Gozdzki*), 1669–1731, не розібр[ано]
- 378 Грохольські (*Grocholski*), граф[и], дід[ичі], Вінницьк[ого] пов., 1619–1917,
680 док., *всього +64 ящ.*
- 388 Гулевич, дід[ичі] Волинськ[ої] губ., 1555–1780, 17 док.⁷
- 345 Дзедушицькі (*Dzeduchicki*), дід[ичі] Могил[івського] пов., не розібрано
- ⁸-344 Довнар-Запольського, проф[есора], не розібрано, 1 пачк[а]⁸
- 392 Дунин-Борковські (*Dunin-Borkowski*), граф[и], Опоч[н]ин[ського]
пов., 1613–1912, 29 док.
- 318 Єловицькі (*Jelowicki*), дід[ичі] Волинськ[ої] губ., 1577–1910, 1 пачка, не
розібрано
- 323 Єсимонтовські, дід[ичі] Черніг[івської] губ., 1723–1774, 7 док.
- 351 Замойські (*Zamojski*), граф[и], дід[ичі] Подол[ьської] губ., не розібрано, 69
ящики
- 87 Іваненко, дід[ичі] Полт[авської] губ., 1746–1858, розібрано 57 док.⁹
- ¹⁰-348 Івашкевич, дід[ичі] Полт[авської] губ., не розібрано, 1 пачка
- 317 Іваницьких, дід[ичі] Долинськ[ого] пов., 1718–1740, 6 док.¹⁰
- 310 Ігнатовські (*Ihnatowski*), дід[ичі] Махновськ[ого] повіту Київськ[ої] губ.,
1792–1824, 5 док.
- 374 Каманін, історик, директ[ор] архіву, 1868–1920, 226 [не вказано од. зб.],
*всього 10 ящик.*¹¹
- 312 Каневські, дід[ичі] Київськ[ої] губ., 1838–1848, 127 [не вказано од. зб.]
- 304 Карпинські, Волинськ[ої] губ., не розібрано, 1 пачка
- 357 Кистяковський, проф[есор], не розібрано, 1 ящик
- 349 Комарів, не розібрано, 1 пачка

- 350 Косаковські (*Kossakowski*), дідич[і] Волин[ської] губ., 1725–1812, 69 док.
340 Красицькі (*Krasicki*), граф[и], дід[ичі] Пинськ[ого] пов., 1758, 1 пачка
319 Кудельські (*Kudelski*), дідич[і], 1703–1786, 89 док.
86 Куліш, письмен[ника], історика, гром[адського] діяча¹², 3 рукоп[иси], 1 пачка
342 Кумановські (*Kumanowski*), дід[ичі] Летич[івського] пов., не розібрано, 4 ящика
339 Лапинські, проф[есор], дід[ич] Черніг[івської] губ., [не розібрано], 1 ящик
341 Лапицькі (*Lapicki*), [не розібрано], 1 пачка
338 Лесевич, дід[ичі] Полт[авської] губ., 1714–1799, 44 док.
390 Ледоховські (*Ledochowski*), граф[и], дід[ичі] Таращ[анського] пов., 1781–1802, 7 док.
371 Любомирські (*Lubomirski*), граф[и], дід[ичі] Київськ[ої], Волинськ[ої] г.г.¹³, 1610–1802, 600 док. Прилучено з фонду Серія Б №№ 126–201 – 119 док. Є й неописані.
78 Меньшов, історик¹⁴, ХІХ–ХХ ст., неописано
¹⁵-346 Милашевич, дід[ич], не розібрано, 1 пач[ка]¹⁵
358 Міончинські (*Mionczynski*), граф[и], дід[ичі] Волинськ[ої] губ., не розібрано, 7 ящик.
395 Мнишки (*Mniszchowie*), граф[и], дід[ичі] Волинськ[ої] губ., не розібрано, 123 ящики
77 Мухортові¹⁶, дід[ичі] Орловськ[ої] губ., 1739–1845, 80 док.
313 Наркевич (*Narkewicz*), дід[ичі] Подольськ[ої] губ., 1790–1886, 79 док.
85 Новицький, генерал, нерозібр[ано], 1 пачка
379 Оскерко (*Oskierko*), дід[ичі] Мозирськ. пов., 1608–1802, 641 док. + 1 *ящ.*
79 Оссолинські (*Ossolinski*), граф[и], 1721–1839, 61 док.
385 Понятовські (*Poniatowski*), дід[ичі] Волинськ[ої] губ., 1519–1824, 27 [не вказано од. зб.]
372 Поздеев, 1775–1918, 1 [не вказано од. зб.]¹⁷
378 Порай-Модельські (*Poraj-Modelski*), дід[ичі] Таращ[анського] пов., 1725–1832, 13 док.¹⁸
389 Потоцькі (*Potocki*), граф[и], дід[ичі] Київськ[ої], Подольськ[ої] губ., не розібрано 164 ящ.
305 Пронські (*Pronski*), кн[язі], дід[ичі], Волинськ[ої] губ., 1512–1740, 15 док. Прилучено з Серії Б¹⁹ 125 док.
380 Пшездецькі (*Przedziecki*), граф[и], дід[ичі], Подольськ[ої] губ., 1903–1916, 42 док.
300 Ржевуські (*Rzewuski*), граф[и], дід[ичі] Подольськ[ої] губ., не розібрано, 2 ящики
89 Румянцев-Задунайський, гр[аф], дід[ич] Черніг[івської] губ., на[м]існик, ген[ерал-]фельдм[аршал], не розібрано, 1 пачка
90 Сапегі (*Sapiehi*), граф[и], дід[ичі] Волинськ[ої] губ., 1402–1831, 1040 док.
325 Сарнецький (*Sarnetzki*), дід[ич], 1799²⁰–1827, 75 док.
352 Скірмунти (*Skirmunty*), дід[ич] Пинськ[ого] пов., не розібрано, пачка²¹
154 Скорупи, дід[ичі] Черніг[івської] губ., 1693–1812, 208 док.
377 Собанські (*Sobański*), граф[и], дід[ичі] Ольгоп[ільського] пов., 1729–1918, 18 *ящ.*²²
333 Соймонови, граф[и], дід[ичі] Орловськ[ої] губ., 1809–1812, пачка
346 Сорочинські (*Soroczynski*), дід[ичі] Зах[ідної] України, не розібрано, 1 пачка
88 Строганови, граф[и], 1831–1914, понад 200 [не вказано од. зб.]
311 Стемпковські (*Stempkowski*), дід[ичі] Вінницького пов., 1638–1747, 23 док.
355 Сулими, дід[ичі] Черніг[івської] губ., 1643–1818, 137 док.
307 Тарло (*Tarlo*), граф, 1551–1746, 85 док., не розібрано

- 396 Тарновський, граф, дід[ич] Сквирськ[ого] пов., не розібрано²³
 309 Тутолмин, ген[ерал], дід[ич] Волинськ[ої] губ., 1791–1827, 1 справа
 386 Хоєцькі (*Chojecki*), дід[ичі] Бердич[івського] пов., , 1647–1856, 13 док.
 383 Холоневські (*Choloniewski*), дід[ичі] Грубеш[овського] пов., 1773–1782, 1 пачка
 315 Чарторийські (*Czartoryski*), дід[ичі]²⁴ Волинськ[ої] губ., 1628–1833, 55 док.
 391 Чолганські, 1737–1805, 5 док.²⁵
 348 Шашкевич (*Schaschkiewicz*), дід[ичі] Винницьк[ого] пов., 1612–1636, 28 док. (з Серії Б²⁶– № 208–227)
 (?)⁶²⁷ Шембек (*Schembek*), біскуп, 1701–1758, 36 [не вказано од. зб.]
 (?)⁸²⁸ Швандер (*Schwander*), 1814–1820, 1 пачка
 334 Збірка окремих документів приватних осіб, 3 ящик[и]²⁹

ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 63–68.

¹ Далі закреслено: Кудельських

² Виправлено чорнилом з: 78

³ Вписано від руки чорнилом. У публікації виправлення, зроблені чорнилом, виділено курсивом.

⁴ Тестаменти, судові справи з приводу маєтків. Є інші крайні дати: 1742–1888 рр. (Там само, арк. 78).

⁵ У прізвищах закінчення родового відмінку множини (однини) виправлені чорнилом на закінчення в називному множини (однини).

Польською (подекуди німецькою) мовою прізвища вписано від руки, чорнилом; правопис лишаємо без змін.

⁶ Метричні книги різних церков (не зазначено яких і де саме), окремі документи до історії кріпацтва та промисловості в Україні; приватне листування. (Там само, арк. 77.)

⁷ Майнові справи. (Там само, арк. 79.)

⁸⁻⁸ Рядок закреслено.

⁹ Вписано на закресленому: пачка

¹⁰⁻¹⁰ Два рядки закреслено.

¹¹ Праці І. М. Каманіна – рукописи, копії різних архівних матеріалів, матеріали до біографії І. М. Каманіна, листування. Інші крайні дати: 1868–1922, 226 документів. (Там само, арк. 77).

¹² Так у тексті.

¹³ Так у тексті.

¹⁴ Д. П. Меньшов – батько Н. Д. Полонської-Василенко. Нині – ф. 985: Фамільний фонд Меньшових у ЦДІАК України.

¹⁵⁻¹⁵ Закреслено рядок.

¹⁶ Так у тексті. Виправлено з: Мухортових. Родичі Н. Д. Полонської-Василенко по лінії матері.

¹⁷ За іншими списками – 1 док. Про службу дворян Поздєєвих. (Там само, арк. 77.)

¹⁸ Майнові справи, переважно судові. (Там само, арк. 77).

¹⁹ Йдеться про назву фонду ЦАДА.

²⁰ Виправлено з: 1699.

²¹ Після закресленого: ящик.

²² Після закресленого: 231 док.

²³ Йдеться про Тарновських, польський графський рід, що походив з XIV ст.

²⁴ Після закресленого: кн[язі]. Прізвище виправлено з: Четвертинський

²⁵ Метрики Чолганських. (Там само, арк. 79.)

²⁶ Див. примітку 19.

²⁷ Номер фонду вишито до корінця справи. Вдалося прочитати лише останню цифру.

²⁸ Номер фонду вишито до корінця справи. Вдалося прочитати лише останню цифру.

²⁹ Дописано олівцем: Див. окр[емий] додаток. "Список фамілій, документи яких складають ф. 334" див.: Там само, арк. 26–45. За браком місця не публікується.

Таблиця 1

Магнатські фонди КЦАДА: історія та сучасність

Фонди КЦАДА		Фонди ЦДІАК України					
Номер фонду	Назва фонду	Роки	Обсяг	Номер фонду	Назва фонду	Роки	Кількість справ
316	<i>Білинські</i> ¹ , графи, ділчичі Подільської губ.	1805–1814	20 док.				
381	<i>Браницькі</i> , графи, магнати	1487–1918	5662 (стільки ж неопис.)	241	<i>Браницькі</i> – польські магнати, великі землевласники в Правобережній Україні	1619–1914	100
343	<i>Броель-Плятер</i> , граф, ділчич	неопис.	скриня	741	<i>Плятери де Броель</i> – польський графський рід	1750–1911	231
357	<i>Годєбські</i> , ділчичі Пінського пов.	неопис.	7 скринь ²	253	<i>Годєбські</i> – польські поміщики	1652–1833	29
387	<i>Ганські</i> , графи, ділчичі Волинської губ.	1561–1812	30 ³ док.	244	<i>Ганські</i> – польські шляхтичі, землевласники в Київській і Волинській губерніях	1640–1858	92
394	<i>Гижницькі</i> , ділчичі Волинської губ.	неопис.	67 скринь ⁴	249	<i>Гижницькі</i> – польські шляхтичі, землевласники в Подільській і Волинській губерніях	1664–1913	348
373	<i>Грохольські</i> , графи, ділчичі Вінницького пов.	1619 ⁵ –1917	680 док., загалом 64 скрині	239	<i>Грохольські</i> – польський графський і дворянський рід	1580–1918	92

Продовження табл. 1

Фонди КЦАДА			Фонди ЦДІАК України				
Номер фонду	Назва фонду	Роки	Обсяг	Номер фонду	Назва фонду	Роки	Кількість справ
345	<i>Дзедушицькі</i> , дідичі Могилицького пов.	неопис.	1 в'язка				
392	<i>Дунин-Борковські</i> , графи, Опочнівський пов.	1613–1912	29 док. ⁶	248	<i>Дунин-Борковські</i> – польський графський рід, землевласники в Правобережній Україні	1634–1810	29
351	<i>Замойські</i> , графи, дідичі Подільської губ.	неопис.	69 скринь ⁷	256	<i>Замойські</i> – графи, польські магнати	1500–1915	2590
350	<i>Коссаковські</i> ⁸ , дідичі Волинської губ.	1725–1812	69 док.				
340	<i>Красицькі</i> , графи, дідичі Пінськ. пов.	1758 р.,	1 в'язка				
390	<i>Ледоховські</i> ⁹ , графи, дідичі Таращанського пов.	1781–1802	7 док.	247	<i>Ледоховські</i> – польські шляхтичі, землевласники в Волинській губернії	1733–1904	14
371	<i>Любомирські</i> , графи, дідичі Київської, Волинської губерній	1610–1802 ¹⁰	600 док., долучили з ф. Колекція Серія Б № 126–201, 119 док. Є й неописані.	236	<i>Любомирські</i> – польський шляхетський рід, поміщики Правобережної України	1500–1907	600

Продовження табл. 1

Фонди КЦАДА		Фонди ЦДІАК України					
Номер фонду	Назва фонду	Роки	Обсяг	Номер фонду	Назва фонду	Роки	Кількість справ
358	Міончинські ¹¹ , графи, дідиці Волинської губ.	неопис.	7 скринь				
395	Мнишки, графи, дідиці Волинської губ.	неопис.	123 скрині ¹²	250	Мнишки – польський графський рід, великі землевласники в Правобережній Україні	1557–1852	578
379	Оскерки, дідиці Мозирського пов.	1608–1802	1 скриня + 641 док. ¹³	240	Оскерки – польські поміщики Волинської, Гродненської і Мінської губерній	1809–1886	18
79	Оссолінські, графи, [дідиці] Летичівського пов.	1721–1839	61 док.				
385	Понятовські ¹⁴ , дідиці Волинської губ.	1519–1824	27 док.	243	Понятовські – польський князівський рід	1714–1880	30
389	Потоцькі, графи, дідиці Київської, Подільської губернії	неопис.	164 скрині ¹⁵	49	Потоцькі – графи, польські магнати, великі землевласники в Правобережній Україні	1435–1918	6448
305	Пронські, князі, дідиці Волинської губ.	1512–1740	15 док. Додручили з ф. Серія Б 125 док.				

Продовження табл. 1

Фонди КЦАДА			Фонди ЦДІАК України				
Номер фонду	Назва фонду	Роки	Обсяг	Номер фонду	Назва фонду	Роки	Кількість справ
380	<i>Пшездецькі</i> , графи, дідичі Подільської губ.	1903–1916 ¹⁶	42 док.	878	<i>Пшездецькі</i> – поміщики Волинської і Подільської губерній	1819–1923	276
300	<i>Ржевуські</i> , графи, дідичі Подільської губ.	неопис.	2 скрині	259	<i>Ржевуські</i> – польський шляхетський рід, поміщики Волинської і Подільської губерній	1649–1869	141
90	<i>Салеги</i> , графи, дідичі Волинської губ.	1402–1831	1040 док.	48	<i>Салеги</i> – литовський князівський рід	1402–1831	1068
377	<i>Собанські</i> , графи, дідичі Ольгопільського пов.	1729–1918	18 скринь ¹⁷	238	<i>Собанські</i> – польський графський рід, поміщики Правобережної України	1731–1889	38
88	<i>Строганови</i> , графи ¹⁸	1831–1914	понад 200 док.	258	<i>Строганови</i> – російський графський рід у Подільській і Херсонській губерніях	1579–1920	337
307	<i>Тарло</i> , графи	1551–1746	85 док.	254	<i>Тарло</i> – польський шляхетський рід, землевласники в Подільському, Сандомирському, Люблінському та інших воєводствах	1583–1821	1493

Продовження табл. 1

Фонди КЦАДА		Фонди ЦДІАК України					
Номер фонду	Назва фонду	Роки	Обсяг	Номер фонду	Назва фонду	Роки	Кількість справ
396	<i>Тарновські</i> ¹⁹ , графи, ділчі Сквиського пов.	1506–1799	30 книг з актами	251	<i>Тарновські</i> – давній польський рід, поміщики Правобережної України	1644–1850	65
383	<i>Холоневські</i> ²⁰ , ділчі Грубешовського пов.	1773–1782	1 в'язка	242	<i>Холоневські</i> – польський графський рід, поміщики Правобережної України	1740–1843	31
315	<i>Чарторийські</i> ²¹ , ділчі Волинської губ.	1628–1833	55 док.				
(?) ⁶²²	<i>Шембек</i> , біскуп	1701–1758	36 док.				

¹ Прізвища подано за списками фондів 1942–1943 рр., за сучасним правописом (ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 63–68).

² Згідно з планом 1941 р. – 1260 документів і 800 листів (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2140, арк. 129). За іншими даними – 192 документа (Там само, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 77).

³ За списком фондів ЦАДА 1939 р. – 25 документів (ЦДІАК України, ф. 337, оп. 1, спр. 337, № 387). Судові справи з приводу маєтків з Ходкевичами, Немиричами, Любомирськими, Потоцькими, Тишкевичами.

⁴ За іншими даними – 15 скринь, неописані (ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 70).

⁵ За списками фондів ЦАДА станом на 20. II. 1939 р. крайні дати фонду – 1519–1917 рр.

⁶ Різноманітні документи: майнові, фамільні – листування, спогади, некрологи (Там само, арк. 79).

⁷ Згідно з планом 1941 р. передбачалося впорядкувати 15 000 документів і 10 000 листів фонду (Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 2140, арк. 128). Багато важливих документів політичного та економічного змісту, велике листування (Там само, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 76).

⁸ Мали шлюбні зв'язки з Потоцькими, Ходкевичами, Тишкевичами, Понятовськими. Шимон Коссаковський (1741–1798) брав участь у Торговицькій конфедерації і 1793 р. перебрав литовську гетьманську булаву у Міхала Казимира Огінського (1730–1800).

⁹ За іншими даними – ф. 390: *Ледоховський Франц*, 1781–1803, 1 док., справа Ледоховського з церквами в його маєтках (Там само, арк. 79).

¹⁰ За іншими даними – 1581–1882 рр., 594 док. (Там само, арк. 77).

¹¹ Згідно з іншими списками – *Міончинські-Висоцькі* (Там само, арк. 77).

¹² Є дані – 3730 док. (Там само, арк. 79).

¹³ Майнові справи, багато судових за маєтки, королівські декрети, фамільне листування. (Там само, арк. 78).

¹⁴ За іншими даними – ф. 385: *Понятовський Франц*, 1715–1880, 27 док. Майнові документи (ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 78).

¹⁵ На початку війни згідно зі звітами ЦАДА фонд містив 24 000 док. і 15 000 листів (Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 96, арк. 127).

¹⁶ За іншими даними – 1903–1915 рр., 25 документів. Приватне листування (Там само, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 78).

¹⁷ За іншими даними – 1814–1914 рр., 231 док. Переважно приватне родинне листування, майнові документи на право власності в Брацлавському пов. Подільської губ. (Там само, арк. 77).

¹⁸ Цей фонд сформовано з документів Немирівського архіву Потоцьких, що надійшов з Вінницької філії ВБУ 1923 р.

¹⁹ У списках 1942–1943 рр.: ф. 396: *Тарновський*, дідич Сквирського пов., не описано. На відміну від інших польських прізвищ у назвах фондів у списках 1942–1943 рр. не подано польське написання прізвища. Проте 1929 р. директор КЦІА В. В. Міяковський на запит Укрцентрархіву про долю архіву Тарновських, видатних українських діячів з Чернігова, відповів, що в КЦІА зберігається фонд польської родини Тарновських з Тарнова (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 893, арк. 21–22). У таблиці наведено дані за планом ЦАДА 1941 р. і іншими списками воєнного часу (див: Там само, спр. 2140, арк. 129; ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 79).

²⁰ За списками фондів ЦАДА станом на 20 лютого 1939 р. зареєстровано за № 383 фонд *Саломеї Холоневської*, 1773–1782, 2 (од. зб. не зазначено) (ЦДІАК України, ф. 337, оп. 1, спр. 70, № 383). Йшлося про майнові справи з Сангушком (ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 78).

²¹ *Закреслено*: кн.

²² Через те, що номер фонду вшито до корінця справи, не вдалося його прочитати повністю (крім останньої цифри).

Таблиця 2

**Повоєнні фонди особового походження магнатів і шляхти
Правобережної України у ЦДІАК України**

Номер фонду	Назва фонду	Роки	Кількість справ
255	Савицькі – польські поміщики	1732–1828	5
257	Радзивилли – литовський князівський рід	1338–1928	182
744	Озембловські – польські поміщики	1622–1790	36
746	Ворцелі – польські поміщики Волинської губернії	1746–1811	4
747	Цетнери – польський шляхетський рід, поміщики Правобережної України	1620–1820	82
748	Млоцькі – польські шляхтичі	1624–1818	77
749	Корнякти – польські поміщики	1528–1858	125
750	Сулятицький Маріан – поміщик Могилівського повіту Подільської губернії	1670–1908	27
847	Заремби – старовинний польський графський рід	1814–1823	8
879	Соболевські – польські поміщики	1734–1879	51
960	Ходкевичі – старовинний литовський рід, поміщики Правобережної України	1642–1916	46
2216	Терлецькі – поміщики Правобережної України	1545–1919	103
2217	Проскури-Сушанські – поміщики Правобережної України	1609–1856	75
2219	Михайловські – поміщики Київської губ.; Єрличі – землевласники у Волинському і Краківському воєводствах	1566–1892	286
2230	Понінський-Лодзя Адам – великий підскарбій коронний, власник Чуднівської волості Житомирського повіту Київського воєводства	1470–1808	127

ДО ВИХОДУ В СВІТ ЮВІЛЕЙНОГО ЧИСЛА “АРХІВІВ УКРАЇНИ”

**ЧАСОПИС “АРХІВИ УКРАЇНИ” ОЧИМА ЙОГО ГОЛОВНИХ
РЕДАКТОРІВ – О. Г. МІТЮКОВА (1970–1988),
Р. Я. ПИРОГА (1998–2002)**

**“Досвід, набутий “Архівами України”,
буде в нагоді й сьогоднішній редакційній колегії”**

Працюючи з жовтня 1969 р. по грудень 1988 р. начальником Архівного управління (з 1974 р. – Головного архівного управління) при Раді Міністрів України, я водночас виконував обов’язки головного редактора науково-інформаційного бюлетеня “Архіви України”. Це було відомче видання журнального типу, яке в 70–80-ті рр. виходило один раз на два місяці і мало обсяг 6 друкваних аркушів.

До 1960 р. архівні установи країни знаходились у віданні Міністерства внутрішніх справ СРСР (в Україні, відповідно, – Міністерства внутрішніх справ УРСР). Інформаційний бюлетень Архівного управління МВС УРСР, який почав виходити в 1947 р., відповідав інтересам цих органів, що, природньо, перешкоджало організації використання архівних документів та їх популяризації. Лише в 60-х роках, коли архівні установи були підпорядковані вже Раді Міністрів УРСР, почав змінюватись і зміст періодичного видання Архівного управління. Саме тоді науково-інформаційний бюлетень “Архіви України” (цю назву він отримав 1965 року) почав виходити більш-менш регулярно.

У 70–80-ті роки основне значення цього видання полягало у відображенні загального поліпшення стану архівної справи в Україні. У цей період в республіці наполегливо вирішувалися принципові питання розвитку архівної справи, зокрема впровадження передових технологій зберігання архівних документів, їх популяризації, підвищення престижу архівної служби, в тому числі – за межами України. Саме в ці роки ряд архівних установ було відзначено найвищою як на той час нагородою республіки – Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР. До числа нагороджених увійшли Центральний державний архів Жовтневої революції, Центральний державний архів кінофотофонодокументів та Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва. Головний виставковий комітет ВДНГ СРСР за досягнуті успіхи в організації зберігання архівних документів та їх використання нагородив Головархів України Почесною Грамотою.

На сторінках “Архівів України” першочергова увага приділялася питанням організації зберігання архівних документів, інформуванню ар-

© О. Г. Мітюков, 2002

хівістів та громадськості республіки про будівництво та введення в експлуатацію нових приміщень державних архівів. Так, на початку 70-х рр., після завершення будівництва головного корпусу споруд центральних державних архівів республіки, в ньому було розміщено ряд центральних архівних установ. Насамперед, сюди був переміщений з м. Харкова, де він існував з 1920 року і розміщувався в колишньому культовому приміщенні, найбільший із центральних архівів республіки – Центральний державний архів Жовтневої революції (як він тоді називався). Тут ще розмістилися Цент-

ральний державний історичний архів у м. Києві, Центральна лабораторія мікрофільмування та реставрації документів, Архівне (з 1974 р. – Головне архівне) управління при Раді Міністрів УРСР. Згодом до комплексу споруд центральних державних архівів увійшло новозбудоване приміщення Центрального державного архіву кінофотофонодокументів. Для фінансового, господарського та інформаційного забезпечення діяльності центральних архівних установ було організовано спеціальну дирекцію, централізовану бухгалтерію та науково-довідкову бібліотеку. У ці роки був утворений і почав працювати у м. Харкові Центральний державний архів науково-технічної документації. Після капітальної реконструкції старого приміщення архівних установ (колишньої бурси) по вул. Володимирській, 22-а тут розмістився Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва республіки. У селі Плюти Обухівського району Київської області був утворений літературно-меморіальний будинок-музей О. Є. Корнійчука.

“Архіви України” повідомляти також про будівництво та введення в експлуатацію нових приміщень державних архівів областей у містах Ворошиловграді (Луганську), Дніпропетровську, Запоріжжі, Кіровограді, Луцьку, Миколаєві, Рівному, Сумах, Хмельницькому, Черкасах, реконструкцію, розширення старих та виділення держархівам, у тому числі районним і міським, нових приміщень.

“Архіви України” постійно публікували статті та повідомлення, присвячені питанням комплектування державних архівів усіма видами документів, здійснення контролю за організацією їх відомчого зберігання, ведення діловодства в установах і організаціях, роботи експертних комісій установ і організацій. Державний архівний фонд республіки у 70–80-ті рр. поповнився на 10 млн. одиниць зберігання.

Про те, що на сторінках “Архівів України” пульсувало саме життя, свідчила увага редколегії журналу до всього нового і передового, що з’являлося в діяльності відомчих архівів та служб діловодства. У цьому плані показовим було висвітлення роботи Республіканського організаційно-методичного кабінету з діловодства.

Підвищенню рівня журналу сприяла публікація на його сторінках матеріалів з питань роботи з документами в республіканських міністерствах і відомствах, авторами яких були заступники міністрів, начальники відповідних управлінь.

Видання регулярно висвітлювало діяльність всіх категорій державних архівів по створенню та вдосконаленню науково-довідкового апарату до архівних документів, у т.ч. довідників та путівників по фондах державних архівів. У ці роки побачили світ міжархівні довідники “Державні архіви Української РСР” (К., Наукова думка, 1972, 9,7 друк. арк.) та “Государственные архивы Украинской ССР” (К., Наукова думка, 1988, 23,9 друк. арк.) – видання, аналогів яким Україна ще не мала.

Багато матеріалів “Архіви України” присвячували досвіду роботи архівних установ щодо використання архівних документів у політичних, народногосподарських, наукових та соціально-культурних цілях, а також для забезпечення прав і законних інтересів громадян. Значна увага приділялася питанням науково-видавничої діяльності архівних установ. Матеріали, опубліковані в “Архівах України”, широко використовувалися при підготовці таких фундаментальних праць, як 26-титомна “Історія міст і сіл Української РСР”, багатотомна “Історія Української РСР” та інших. Широке визнання громадськості отримала серія книг, присвячена ювілеям великих міст України. До неї увійшли, зокрема, такі збірники документів і матеріалів: “Полтаві 800 років” (К., Наук. думка, 1979); “Днепропетровску 200 лет. 1776–1976” (К., Наук. думка, 1976); “Херсону 200 лет. 1778–1978” (К., Наук. думка, 1978); “Севастополю 200 лет. 1783–1983” (К., Наук. думка, 1983); “Симферополю 200 лет. 1784–1984” (К., Наук. думка, 1984); “Луцьку 900 років. 1085–1985” (К., Наук. думка, 1985); “Ровно 700 років. 1285–1985” (К., Наук. думка, 1983); “Николаеву 200 лет. 1789–1989” (К., Наук. думка, 1980).

Вирішення більшості питань розвитку архівної справи залежало від залучення до роботи в архівних установах молодих працівників, у тому числі випускників кафедри архівознавства Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка та Московського історико-архівного інституту. Багато з них і нині працюють на відповідальних посадах в архівних установах. Кількість працівників центральних архівних установ тільки за 70–80-ті рр. збільшилася більш ніж на 400 чол. Багато уваги приділялося забезпеченню молодих спеціалістів житлом. Для них був організований гуртожиток із трьох трикімнатних квартир. Питання забезпечення архівних установ молодими спеціалістами з історико-архівною освітою, підвищення їх фахової кваліфікації систематично порушувалися на сторінках “Архівів України”.

Видання систематично інформувало працівників архівних установ про заходи, яких вживав Головархів України по керівництву розвитком архівної справи в республіці, про стан справ у центральних архівах, архівних відділах облвиконкомів, обласних, міських, районних, а також відомчих архівах. Таким чином, “Архіви України” певною мірою виконували й управлінські функції. На сторінках часопису друкувалися найбільш цінні та необхідні в повсякденній роботі працівників архівних установ посібники.

Важливе значення для висвітлення теоретичних і практичних питань розвитку архівної справи в республіці мали публікації матеріалів про наукові конференції, семінари, наради з актуальних питань архівного будівництва.

“Архіви України” ознайолювали широку читацьку аудиторію з досягненнями в архівному будівництві інших республік колишнього Радянського Союзу, прагнули набутий там передовий досвід поширювати в архівних установах України. З цією метою на сторінках видання у 1976 році була відкрита спеціальна рубрика. За 19 наступних років у ній було опубліковано матеріали про стан архівної справи в Білорусії, Вірменії, Грузії, Естонії, Казахстані, Латвії, Литві, Молдавії, РРФСР, Таджикистані, Узбекистані.

Журнал повідомляв читачів і про стан архівної справи за рубежом. Публікації таких матеріалів також слугували спеціальні рубрики. У них було опубліковано понад 50 матеріалів, з якими виступили керівники Міжнародної ради архівів, керівники та провідні спеціалісти архівних служб Польщі, Франції, Чехословаччини. Журнал інформував і про перебування в архівних установах України архівістів Англії, Болгарії, Канади, Нікарагуа, Франції, Чехословаччини, Югославії, та інших. Питання міжнародних зв'язків архівістів України знайшли своє відображення також у публікаціях про роботу VII–XI Міжнародних конгресів архівів, що відбулися у Москві, Вашингтоні, Лондоні, Бонні, Парижі, а також у матеріалах про міжнародні конференції Круглого столу архівів, які за цей період відбулися у Бонні, Люксембурзі, Оттаві, Києві, Найробі, Куала-Лумпурі, Братиславі.

Важливе значення “Архівів України” для удосконалення організаційної та науково-методичної роботи архівних установ неодноразово відзначалось у рішеннях колегії Головархіву колишнього Радянського Союзу, на нарадах керівників та провідних спеціалістів Державної архівної служби країни. У 1984 році Головний виставковий комітет ВДНГ СРСР на міжгалузевій тематичній виставці “Використання Державного архівного фонду СРСР для подальшого розвитку культури країни” відзначив “Архіви України” за пропаганду передового досвіду роботи архівних установ.

Журнал “Архіви України” було високо оцінено й на ряді престижних форумів архівістів, зокрема на VII Міжнародному конгресі архівів у Москві в 1972 р. та Міжнародній конференції Круглого столу архівів, що відбулася в Києві в 1975 р., а також на нараді редакторів архівознавчих видань країн колишнього Варшавського договору, яка відбулася у Москві в 1986 р.

Можна сказати, що за час, про який ідеться в цьому матеріалі, “Архіви України” зарекомендували себе як одне з авторитетних періодичних архівознавчих видань не лише в нашій країні, а й за її межами. В порядку обміну його надсилали до 15 країн світу, в тому числі Австралії, Англії, Болгарії, Іспанії, Канади, НДР, Польщі, США, Угорщини, ФРН, Чехословаччини, Югославії та інших.

Діяльність часопису в ці роки одержала позитивну оцінку громадськості. Про це свідчать, зокрема, публікації журналів “Исторический

архів”, “Вопросы архивоведения”, “Советские архивы”. В одному з номерів останнього з них у 1987 р. була опублікована стаття, присвячена виходу у світ 200-го номера “Архівів України”.

Цій даті було присвячено спільне засідання наукової ради Головархіву України та редакційної колегії “Архівів України”, на якому з доповіддю виступив заступник головного редактора видання В. М. Волковинський. Він висвітлив історію створення журналу, проаналізував його тематику за 40 років існування та визначив завдання щодо дальшого поліпшення роботи редакції. У засіданні взяли участь представники наукової громадськості, начальник колишнього Головархіву СРСР Ф. М. Ваганов. У їх виступах було позитивно оцінено діяльність редакційної колегії “Архівів України”, проаналізовано матеріали, що публікувалися на його сторінках.

Підбиваючи на окремих прикладах підсумки діяльності періодичного архівознавчого видання “Архіви України” у 70–80-ті рр., можна з повною підставою стверджувати, що воно відіграло важливу роль у мобілізації українських архівістів на вирішення важливих питань розвитку архівної справи, в організаторській та науково-методичній діяльності архівних установ. У ці роки часопис став справжнім посібником у повсякденній роботі працівників архівних установ. Свідчення цього – тираж журналу, який зріс із 200 до 13,5 тис. примірників і був найчисленнішим серед усіх архівознавчих видань в колишньому Радянському Союзі.

Користуючись нагодою, хочу висловити сердечну подяку В. М. Волковинському, за тих часів – кандидату, а нині доктору історичних наук, головному науковому співробітнику Інституту історії України НАН України, засновнику популярної газети “Історія України”, який протягом десяти років у вказаний період працював заступником головного редактора “Архівів України”, а також Л. М. Васько, яка з 1980 р. працювала відповідальним секретарем редакції цього видання, а зараз є заступником головного редактора, за сумлінну спільну багаторічну роботу. Завдяки їх відданій, глибоко професійній праці “Архіви України” одержали визнання не тільки серед архівістів, а й широкої наукової громадськості.

Сподіваюся також, що досвід, набутий “Архівами України” в попередні роки, буде в нагоді й сьогоденній редакційній колегії цього видання.

О. Г. МІТЮКОВ

“За змістом і тематикою “Архіви України” почали наближатися до стандартів наукового журналу”

На час мого приходу до керівництва Головархівом журнал майже припинив вихід. Ми боляче переживали кризу галузевого друкованого органу, який за тридцять років здобув авторитет поважного фахового видання та досить широку читацьку аудиторію.

Тепер для мене проблема відродження журналу стала вже посадовим обов’язком як головного редактора. Скажу відверто, що підійти до її розв’язання вдалося не відразу. Були й набагато гостріші питання: своєчасна

виплата зарплати; повернення багатотисячних боргів міліції за охорону, оплата енергоносіїв (тієї зими відключили тепlopостачання) тощо.

У 1998 і 1999 рр. журнал вдалося утримувати “на плаву”, видаючи по одній книжці. Перелом у реанімації видання настав у 2000 році. По-перше, дещо поліпшилося бюджетне фінансування. По-друге, за цю справу безпосередньо взявся заступник Голови Держкомархіву Геннадій Боряк. Того року випустили дві книжки журналу, а наступного – вже чотири.

За своїм змістом і тематикою “Архіви України” почали позбавлятися традиційних рис галузевого інформаційного бюлетеня і наближатися до стандартів наукового журналу. Цьому сприяло заснування “Вісника Державного комітету архівів”, який перебрав на себе публікацію нормативно-методичних, інструктивних документів, хроніки архівного життя, некрологів тощо.

Тематична рубрикація дещо скоротилася й стала більш виструнченою. На сторінках журналу побільшало статей з теорії архівної справи та документознавства, дискусійних матеріалів, бібліографії.

Частіше стали виступати зарубіжні архівознавці – з Росії, Білорусі, Польщі, США. Посилився розділ критики. В 2001 році вміщено вісім рецензій та анотацій. Важливо, що став друкуватися зміст публікацій зарубіжних архівних часописів. А зміст самого журналу подається й англійською мовою. Вперше почали вміщуватися відомості про авторів.

На жаль, нині ще не можна сказати, що “Архіви України” зовсім одужали. Цьому все ж заважають старі причини об’єктивного характеру – безгрошів’я. Але є й чинники суб’єктивного плану. Самокритично відзначу, що як головний редактор достатньої уваги налагодженню роботи редколегії не приділяв. Основний тягар редакційного портфеля багато років самовіддано і майже одноосібно несе чи тягне Людмила Васько.

Сьогодні, маючи можливість подивитися на наш журнал збоку, хочу висловити певні міркування.

По-перше, треба досягти частотності випуску журналу до шести на рік. Добре було б організувати його передплату.

По-друге, і без сумніву, потребує оновлення редакційна колегія. А після цього налагодити її роботу по залученню автури і апробації поданих матеріалів.

По-третє, перспективне планування тематики публікацій треба узгодити чи розвести з матеріалами видань нашого науково-дослідного інституту.

По-четверте, відродити рубрику “Теоретичні проблеми архівної справи”, вміщувати дійсно високоінтелектуальні публікації.

По-п’яте, подбати про пошук для рубрики “Публікації архівних документів” дійсно евристичних, сенсаційних матеріалів.

І, насамкінець, щиро вітаю редколегію журналу з виходом 250-го номера.

Р. Я. ПИРИГ

**Показчик матеріалів,
видрукованих у журналі “Архіви України”
в 1996–2002 рр.**

Архів Державного центру УНР в екзилі передано в Україну	№ 4–6 1996
Громадський огляд стану схоронності документів Національного архівного фонду в державних архівах України	№ 1–6 1997
До наших читачів	№ 1–3 1996
Закон України від 13 грудня 2001 р. № 2888–III “Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи”	№ 1–3 2002
Збережімо архівно-документальну спадщину українського народу. На запитання редакції відповідає начальник Головархіву України Р. Я. Пиріг	№ 1–6 1998
Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1999 р. № 1716 “Про затвердження Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки”	№ 1–6 1999
Програма збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки	№ 1–6 1999
Розпорядження Президента України від 2 вересня 2000 р. № 273/2000-рп “Про невідкладні заходи щодо розвитку архівної справи”	№ 4–6 2000
Указ Президента України “Про День працівників архівних установ”	№ 1–6 1998

Статті та повідомлення

<i>Барчук Ж. В.</i> Патентна документація в системі інформаційних ресурсів України: статус, функції, потенціал	№ 1–3 2002
<i>Боряк Г. В.</i> Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів	№ 4–6 2002
<i>Дубровіна Л. А., Зубкова Н. М.</i> Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського як архівна установа	№ 1–6 1999
<i>Журба О. І.</i> Журнальний період становлення української археографії (Харківські журнали 10–20-х рр. XIX ст.)	№ 1–3 2002
<i>Журба О. І.</i> Комплектування архівних зібрань і колекцій на Катеринославщині у другій половині XVIII – першій половині XIX ст.	№ 4–6 2002
<i>Іванова О. А., Іваннікова М. К.</i> Рукописна кирилична книга XVI–XVII ст.: основні принципи атрибуції	№ 4–6 2002
<i>Кеннеді Грімстед П.</i> Одісея “Берлін–Уллерсдорф–?–Київ”: До історії переміщення архіву Академії співи в Берліні під час і після Другої світової війни	№ 3 2000
<i>Кулешов С. Г.</i> Історичне документознавство: зміст та основні завдання наукового напрямку (до постановки проблеми)	№ 1–6 1998
<i>Кучмаренко В. А., Яременко Л. М.</i> Архівний фонд Національної академії наук України: історія, сучасний стан, зміст і склад документів	№ 1–3 2000
<i>Лозицький В. С.</i> Правові засади міжнародного співробітництва в галузі реституції архівних фондів і документів: історія, проблеми, перспективи	№ 1–6 1997

- Новохатський К. Є.* Документ Національного архівного фонду – документальна пам'ятка історії та культури: співвіднесення понять № 1–6 1999
- Новохатський К. Є.* Національні архівні фонди в пострадянських державах: порівняльний аналіз архівних законів № 1–2 2001
- Новохатський К. Є.* Проблеми впровадження унормованої архівної термінології: “використання” чи “користування”? № 4–6 2000
- Новохатський К. Є.* Проект нової редакції архівного закону № 1–3 2000
- Новохатський К. Є.* Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази діяльності архівних установ № 1–3 2000
- Папакін Г. В.* До питання опрацювання джерельної бази дослідження українських визвольних змагань 1939–1956 рр. № 1–3 2000
- Папакін Г. В.* Загальний міжнародний стандарт архівного описування ISAD(G) та перспективи його впровадження в Україні (на прикладі фамільного фонду Скоропадських ЦДІАК) № 4–5 2001
- Шандра В. С.* Канцелярія новоросійського і бессарабського генерал-губернатора (1822–1874): структура, особовий склад, архів № 3 2001
- Шмідт С. О.* Архіви та історики-аматори № 1–6 98

Актуальне інтерв'ю

- “...Архівний Закон відповідає букві, і духові Основного Закону України” № 4–6 1996
- Архіви України: на межі тисячоліть. На запитання редакції відповідає Голова Державного комітету архівів України Руслан Пиріг № 3 2001
- “Закон створює правову основу для розв'язання суто професійних питань”. На запитання редакції відповідає начальник організаційно-аналітичного відділу, член колегії Держкомархіву України Костянтин Новохатський... № 6 2001
- На запитання редакції відповідає І. Б. Усенко № 4–6 1996
- Післямова екс-керівника галузі. На запитання редакції відповідає доктор історичних наук, професор Р. Я. Пиріг № 4–6 2002
- “... Реформування архівної справи на новій законодавчій і нормативній основі”. На запитання редакції відповідає Н. В. Кисторуська № 4–6 1996

Дискусія про архіви

- Боряк Г. В.* Чи не час збирати каміння? (Думки з приводу виходу в світ книги “Трофеї війни та імперії...”) № 4–5 2001
- Віслобоков К. А.* Проблеми джерелознавства історії українського права № 1–3 2002
- Ганжуров Ю. С.* Типізація та індивідуалізація історичних джерел новітнього часу: начерки до проблеми № 4–5 2001
- Довбищенко М. В.* Українські церковні архіви литовсько-польської доби: історична доля та перспективи реконструкції № 6 2001
- Загорецька О. М., Кузнецова Л. В., Кулешов С. Г.* Стандартизація в галузі справочництва в Україні: невирішені проблеми № 1–2 2001
- Лубовець Г. В.* Занедбаний потенціал чи важливе інформаційне джерело? № 4–6 2000
- Маковська Н. В.* Професійна архівна освіта в Україні: моделі, імідж, перспективи № 1–3 2002
- Носевич В. Л.* Проблеми довгострокового зберігання електронних архівних матеріалів у роботі Білоруського науково-дослідного центру електронної документації № 3 2001
- Селіверстова К. Т.* Яких фахівців потребуватимуть архіви у XXI столітті? № 1–6 1998
- Студеннікова І. В.* До питання комплектування архівів у XXI столітті: нові можливості чи втрата позицій? № 4–6 2000
- Тарасов В. П.* Повернення архівних документів, переміщених у СРСР у результаті Другої світової війни № 3 2001
- Тимошенко Л. В.* Перше поунійне півстоліття в Україні (Волинь та Київщина) мовою документальних джерел № 1–3 2002

Швецова-Водка Г. М. Співвідношення понять “документ” та “історичне джерело” № 4–5 2001

Публікація архівних документів

- Білоус Н. О.* Привілеї на київське вїтївство XVI – першої половини XVII ст. № 1–3 2001
- Борисенко С. А.* Взаємини України з державними формуваннями на теренах колишньої Російської імперії у 1918 р. (за документами ЦДАВО України) № 4–6 2000
- Боряк О. О.* З рукописних фондів ІМФЕ: матеріали до “жіночих студій” у польових записках Людмили Шевченко № 1–2 2001
- Гаврилюк С. В.* Дослідження з історії Холмщини і Підляшшя (за листами М. Петрова до П. Батюшкова) № 1–2 2001
- Демченко Л. Я.* Тестаменти княжого роду Збараських № 4–6 1996
- Кононенко С. І., Кривенко С. І.* Спогади черкащан про голод 1932–1933 років (за документами Держархіву області) № 3 2001
- Кривенко С. І.* Документи до біографії Василя Симоненка у фондах Державного архіву Черкаської області № 1–3 2002
- Кудла О. В.* “Просвіта” в Україні на початку XX ст. (за документами ЦДІАК України) № 1–6 1998
- Малиновський Б. В.* Архікнязь Вільгельм фон Габсбург, січові стрільці та “запорожці” у 1918 р. (за повідомленням гетьманських охоронних служб) № 1–6 1997
- Мицик Ю. А.* Із джерел про участь запорожців у подіях “Смути” початку XVII ст. у Московській державі № 1–2 2001
- Надтока О. М., Пасько І. В.* До історії видання українського перекладу Євангелія в 1906–1911 рр. (листи О. Г. Лотоцького до О. О. Шахматова) № 1–6 1999
- Папакін Г. В.* Листи з 1917 року (кореспонденція Павла Скоропадського часів Лютневої революції в Росії) № 1–3 2001
- Папакіна Т. П.* З історії втрачених видань Всеукраїнської Академії наук: збірник “Полуднева Україна” № 6 2001
- Притуляк П. П.* Брестський мир у світлі невідомих документів ЦДАВО України № 1–6 1998
- Романова В. Ю., Хорхордіна Т. І.* “Засмічений антирадянськими елементами...” (Московський історико-архівний інститут у 1930-ті рр.) № 4–5 2001
- Чиркова М. Ю.* Документи Держархіву Полтавської області про переселення євреїв на південь України (20-ті рр. XX ст.) № 4–6 2000
- Шандра В. С.* “...Настоящее положение малороссийских козаков” (Всепідданийша доповідь 1836 р. генерал-губернатора В. В. Левашова Миколі I) № 1–3 2000

Теорія і практика архівної справи

- Бездрабко В. В.* Ретроспекція: З історії впровадження Єдиної схеми класифікації документної інформації в Державному архіві Львівської області (кінець 1950-х – початок 1970-х рр.) № 4–6 2002
- Григор’єва Л. М.* Робота Євпаторійського держміськархіву з комплектування кінофотофонодокументами та документами особового походження № 1–6 1997
- Захарченко Т. М.* Застосування ЕОМ у роботі державних архівів України № 4–6 1996
- Кентій А. В.* Фонд “Український музей у Празі” ЦДАГО України як складова “Празького архіву” (за результатами впорядкування) № 1–3 2000
- Омельченко М. М., Фролова А. Г.* Відновлення книжки: етика, науковий підхід, фактор часу № 1–6 1997
- Платонова Н. В.* Сучасні методи репрезентації архівної інформації в Державному архіві МВС України № 4–6 2002

До 150-річчя ЦДІАК України

Гісцова Л. З. Київський центральний архів давніх актів (1917–1941) № 4–6 2002

- Кеннеді Грімстед П.* Доля Київського центрального архіву давніх актів у Другій світовій війні: потрійна трагедія – нищення, пограбування, пропаганди № 4–6 2002
- Черкаська Н. О.* До історії збірки “магнатських” фондів Центрального архіву давніх актів у Києві (1921–1945) № 4–6 2002

Огляди джерел і документальні нариси

- Біленький Є. А.* Родинний архів Шодуарів у зібраннях Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського № 4–6 2000
- Борисенко С. А.* Окремі аспекти Українсько-російської мирної конференції 1918 року (за документами ЦДАВО України) № 1–6 1999
- Гісцова Л. З.* Родовий Фонд Галаганів ЦДІАК України № 4–6 2000
- Губенко Н. П.* Особовий фонд С. О. Сірополка ЦДАВО України № 1–3 2000
- Делеган М. В.* Євреї на Закарпатті: громадське та релігійне життя (1919–1929 рр.) № 1–6 2000
- Довбищенко М. В.* Нова колекція документів з історії Української Церкви у фондах ЦДІАК України № 1–2 2001
- Захожай З. В.* Документи ЦДАГО України про політику більшовицького керівництва щодо західноукраїнських земель (1921–1939 рр.) № 4–6 2000
- Иценко А. М.* Документи ЦДАГО України з історії західноукраїнських земель 1944–1953 рр. № 1–6 1999
- Кентій А. В.* Комплекс листів С. В. Петлюри у фондах ЦДАГО України № 1–2 2001
- Копоненко С. І.* Фонд роду Симиренків Держархіву Черкаської області № 1–3 2000
- Кокошко Ф. І.* Культурно-освітні організації Півдня України (1917 – кінець 1920-х рр.) № 1–6 1998
- Крячок М. І.* Документ родини Алчевських у фондах ЦДАМЛМ України № 4–6 1996
- Ляхоцький В. П.* Біля витоків Огієнківських краєзнавчих та книгознавчих досліджень. (Нотатки до публікації Івана Огієнка на сторінках “Летописи Екатеринославской ученой архивной комиссии”) № 4–6 1996
- Ляхоцький В. П.* Джерела до біографії І. І. Огієнка в архівосховищах Києва № 4–6 2000
- Новохатько Л. М.* Архівні джерела про національно-державний і культурний розвиток УСРР у 1920–1930-ті роки № 1–6 1997
- Олійник М. М.* Неп у приватній цензурі і кустарно-ремісничій промисловості (за документами архівів України та Російської Федерації) № 1–2 2001
- Павленко І. А.* Архівні джерела про роль М. С. Хрущова в організації боротьби з українським національно-визвольним рухом у західних областях УРСР (1944–1949) № 1–2 2001
- Пащенко О. Б.* Діяльність Українських жіночих організацій Польщі й Чехословаччини 1919–1939 рр. (за документами ЦДАВО України) № 4–6 2000
- Пиріг О. А.* Джерела з історії непу: потреба нового прочитання № 1–3 2000
- Севта Т. М.* Київська частина матеріалів Айнзацштабу рейхсляйтера Розенберга № 1–6 1997
- Скрицька Л. О.* Фонд О. К. Богомазова в ЦДАМЛМ України № 1–6 1997
- Слюдилова Т. Б.* “Літопис життя та діяльності” С. А. Подолинського (1850–1891) № 1–6 1999
- Соболь П. І.* Архівні джерела про українізацію шкіл Півдня України: 20-ті роки № 4–6 1996
- Срібняк І., Лук'яненко О.* З історії заснування Музею-архіву визволення України № 1–6 1998
- Стафійчук В. В.* Уряд України XVII–XVIII ст. у світлі друкованих джерел № 4–6 1996
- Торменко І. І.* Архівні джерела з історії наукової школи професора В. Перетца в Києві № 1–6 1998

Огляди джерел і документальні нариси. Бібліографія

- Винокурова Ф. А.* Протистояння особистості політиці нацистського геноциду в Україні: документальні свідчення, інтерпретації, роздуми № 4–5 2001, 6 2001

- “Военные трофеи”, выпуск 7. Содержание. Содержание № 4–5 2001
- “Военные трофеи”: Матеріали до бібліографії переміщених культурних цінностей № 3 2001
- Гаврилюк С. В.* Історичне пам’яткознавство Волині ХІХ – початку ХХ ст. (за документами Рукописного архіву Інституту історії матеріальної культури Російської академії наук) № 4–6 2002
- Горенко-Баранівська Л. І.* Військова музика Української козацько-гетьманської держави (на прикладі Лубенського полку) № 1–3 2001
- Заяць А. Є.* До історії правової локації волинських міст ХVІ – першої половини ХVІІ ст.: Локаційні привілеї у Литовській і Волинській (Руській) метриках № 4–5 2001
- Кентій А. В.* Листопадовий 1921 року рейд Ю. Тютюнника в Україну (Сторінками архівно-слідчих справ ЦДАГО України) № 1–3 2002
- Кузьменко М. М.* Процес СВУ за періодичною пресою України (1929–1933) № 1–3 2002
- Кондратюк Р. Ю.* Джерела з історії уніатської церкви південно-східної Волині другої половини ХVІІІ ст. № 4–5 2001
- Мартиненко Н. М.* Фонд Канцелярії харківського генерал-губернатора як джерело дослідження форм роботи меншовиків в Україні (1907–1914) № 6 2001
- Масіяні Н. Б.* Переселення липованів на Буковину та їхні колонії кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. № 1–3 2001
- Павленко І. А.* Відділ ЦК КП(б)У по західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях: документи ЦДАГО України № 4–5 2001
- Пиріг О. А.* Документальна база дослідження банківської системи України 1920-х років № 4–5 2001
- Савчук Б. П.* Суспільно-політичне життя Західної України 20–30-х років ХХ ст. за документами польської поліції № 6 2001
- Слюдишкова Т. Б.* Брати Бердяєви – кияни: тематичний огляд київських архівних зібрань № 1–3 2001
- Старков В. А.* Особовий архів Володимира Гнатюка та його роль у дослідженні ігрової культури українців № 3 2001
- Яременко Л. М.* Документи ЦДАВО України про дослідження продуктивних сил України установами ВУАН (1919–1930) № 6 2001
- Яременко М. В.* Біографічні реєстри чернецтва київських чоловічих неставропігійних монастирів 70–80-х рр. ХVІІІ ст.: характеристика джерела та інформаційні можливості № 1–3 2001

Інтерв’ю з цікавим співрозмовником

- Архівна освіта в Україні очима керівника університетської кафедри. *На запитання редакції відповідає Ярослав Калакура* № 1–3 2002
- “Святий обов’язок фахівця – поділитися досвідом”. На запитання редакції “Архівів України” відповідає Любов Дубровіна № 1–3 2000

Доля українських архівів

- Базанова О. М.* ЦДКФФА України: події і люди № 1–6 1998
- Даниленко В. П., Максютя Л. Г.* Державний архів Київської області: 1922–2002 рр. № 1–3 2002
- Павлюк О. В.* Архів уряду ЗУНР № 4–6 1996
- Яковлева Л. В.* Діяльність архівних установ Харкова під час нацистської окупації (листопад 1941 р. – серпень 1943 р.) № 4–6 1996

Матеріали до словника архівних діячів

- Юркова О. В.* Володимир Степанович Євфимовський: біобібліографічний начерк № 1–6 1998

До історії архівної справи в Україні

- Матяш І. Б.* Організація наукових досліджень у галузі архівної справи в Україні 1920–1930-х років № 1–2 2001
- Матяш І. Б.* Теоретичні та практичні проблеми архівного описування в працях українських архівознавців 1920–1930-х рр. № 1–6 1999

Використання архівних документів

- Арустам'ян Ж. Г.* Роль архівних документів у атрибуції виробів київського срібляра XIX ст. Івана Вінниковського № 1–3 2000
- Марушак О. В.* Колекція тор ЦДІАК України: зберігання, використання, відновлення № 1–3 2001
- Прилетішева Ю. А.* З історії підготовки міжреспубліканських та міжнародних збірників документів № 1–6 1998
- Прилетішева Ю. А.* Участь українських археографів у вдосконаленні нормативної бази публікації документів ДАФ СРСР (1946–1991) № 1–6 1999

Архівна грушевськіана

- Білоконь С. І.* “Справа про висланого з Галичини... професора М. Грушевського” (з фондів Держархіву Ульяновської області) № 1–3 1996
- Гирич І. Б.* Неопубліковані матеріали з київської архівної спадщини М. Грушевського (ЦДАГО України) № 1–3 1996
- Гісцова Л. З.* До історії фонду Грушевських № 1–3 1996
- Кіржаєв С. М.* Спадщина Михайла Грушевського № 1–3 1996
- Мартиненко О., Сварник Г.* Документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах ЦДІАЛ України № 1–3 1996
- Матяш І. Б.* “Одну потіху маю – в своїй доньці...” (з листів М. С. Грушевського до К. М. Грушевської) № 1–3 1996
- Мицик Ю. А. Д. І.* Яворницький – М. С. Грушевському № 1–3 1996
- Панова М. А., Пантохова О. Б.* “Ваш люблячий... М. Грушевський” (маловідомі документи з родинного архіву) № 1–3 1996
- Пасько І. В.* З петербурзьких адресатів М. С. Грушевського: листи до О. О. Шахматова (за матеріалами архіву Російської академії наук у С.-Петербурзі) № 1–3 1996
- Папакін Г. В.* Документи архівосховищ Російської Федерації про М. С. Грушевського № 1–3 1996
- Піриг Р. Я.* Грушевськіана у фондах архіву (ЦДАГО України) № 1–3 1996
- Пристайко В. І., Шапова Ю. І.* Михайло Грушевський у світлі невідомих документів ГПУ–НКВД № 1–3 1996
- Сохань П. С.* Творча спадщина М. С. Грушевського і сучасність № 1–3 1996
- Хмарський В. М., Белоусова Л. Г.* М. С. Грушевський і одеські науковці № 1–3 1996
- Щусь О. Й.* Березень-листопад 1917 року в житті М. Грушевського-державотворця № 1–3 1996

До історії еліт XVI – початку XX ст.

- Черкаська Н. О.* Графи Замоїські – власники Козловецької ординації у документах ЦДІАК України (До генеалогічних зв'язків однієї з гілок роду Замоїських) № 1–3 2002

Документ без коментаря

- З протоколу розпоряджого засідання Археографічної комісії ВУАН від 4 серпня 1930 р. № 1–3 1996
- “Мікроісторія” за документами Надзвичайної державної комісії при РНК УРСР: Два погляди на збитки, завдані війною № 1–3 2002
- Одісея архіву Академії співу в Берліні: ланка, якої бракувало № 4–5 2001
- Прагматичне використання архівних документів: архів “Приказа общественного призрения” – на службу його чиновникам № 4–6 2002

У Міжнародній раді архівів

- “Архіви – серце суспільства”: нові ініціативи щорічного всесвітнього архівного форуму № 4–6 2002
- Антоненко І. Є.* XIII Міжнародний конгрес архівів № 4–6 1996
- Боряк Г. В.* Виклик часу: Нові стратегічні ініціативи міжнародного архівного співтовариства № 6 2001
- З матеріалів XIV Міжнародного конгресу архівів № 1–2 2001
- Лозицький В. С.* Україна в контексті міжнародного архівного співробітництва (до 50-річчя Міжнародної ради архівів) № 1–6 1998
- Наленч Д.* Міжнародні стандарти та рекомендації міжнародних інституцій щодо принципів доступу до архівних документів № 1–3 2000
- “Пам’ять світу під загрозою!” Пресове повідомлення № 6 2001
- Проект реформи МРА: пропозиція Генерального секретаря Виконкому МРА Яна ван Альбади – Міжнародна рада архівів – організація, що служить членам та архівній професії № 1–6 1999
- Резолюція Делегатських зборів. Рейк’явік, 13 жовтня 2001 року № 6 2001
- XIV Міжнародний конгрес архівів № 4–6 2000

Архівна справа за рубежем

- Бартнік А.* Центральний військовий архів Польщі та доступ до його документів № 1–3 2000
- Бела Леклі.* Угорські архівні журнали “Levéltári Közlemények” (“Архівні відомості”) та “Levéltári Szemle” (“Архівний огляд”) № 1–6 1998
- Зарубіжні архівні часописи публікують №№ 1–3 2000, 4–6 2000, 1–2 2001, 3 2001, 4–5 2001, 6 2001, 1– 2002, 4–6 2002
- Іствуд Т.* Експертиза цінності електронних документів № 1–3 2000
- Матвіюв М.* Евакуація польських зібрань зі Львова в 1944 р. № 4–5 2001
- Мешков Д. Ю.* Електронний документ: обіг, зберігання, використання, законодавчі аспекти. Досвід ФРН (1990–2000) № 6 2001
- Роберт Сідней Мартін.* Розвиток професійної освіти бібліотекарів і архівістів у Сполучених Штатах: порівняльне дослідження (аналіз) № 1–6 1998
- Чепуренко Я. О.* Правове забезпечення формування фондів та використання інформаційних ресурсів президентських бібліотек США № 4–5 2001

Міжнародні зв’язки архівістів та археографів України

- Лозицький В. С.* Архів Надзвичайної дипломатичної місії УНР У Берні 1918–1926 рр. передано в Україну № 1–3 2000

На допомогу архівістам

- Інструкція з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об’єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації № 1–6 1997
- Інструкція про порядок відбору та передачі секретних документів на архівне зберігання № 1–6 1997
- Інструкція про порядок призупинення діяльності архівних установ, які не забезпечують схоронність документів Національного архівного фонду або порушують вимоги щодо їх державної реєстрації № 1–6 1997
- Календар історичних і культурних дат України на 1998 рік № 1–6 1997
- Примірне положення про архів (архівний підрозділ) об’єднання громадян, підприємства, установи, організації, заснованих на колективній та приватній формах власності № 4–6 1996
- Примірне положення про архівний підрозділ самоврядної наукової установи, державного музею, бібліотеки № 4–6 1996
- Типове положення про архівний підрозділ державного органу, органу місцевого самоврядування, державного підприємства, установи і організації № 1–3 1996

Типове положення про секретний архівний підрозділ державного органу, підприємства, установи і організації № 1–6 1997

Пошуки та знахідки в архівах

- Білоус Н. О.* Привілеї на вїтїтво кїївським мїщанам Черевчеям № 4–6 2002
- Білоус Н. О.* Нове джерело до історії взаємовідносин кїївських ремїсників замкової та маїстратської юрисдикції № 1–6 1997
- Боряк Т. Г.* “Ваш університет – вільний університет...” (До історії УВУ за часів німецької окупації) № 1–3 2001
- Буравський О. А.* Нові документи до біографії Томаша Оскара Сосновського: майнові справи родини № 6 2001
- Верба І. В.* Матеріали з української генеалогії в кїївському архіві Олександра Оглоблина № 4–6 2000
- Гай-Нижник П. П.* З історії створення Державного Герба та Печатки Української Держави Павла Скоропадського № 6 2001
- Герашенко М. В., Артюнова С. А.* “...Українська культура... повинна вийти із темряви забуття й ігнорування” (Нові джерела до біографії М. Ф. Комарова з архіву М. І. Ясинського) № 1–6 1997
- Гісцова Л.* З записничка архівіста № 3 2001
- Зозуля С. Ю.* Ніжин восени 1919 року: Невідомий фрагмент щоденника професора Івана Турцевича № 6 2001
- Кочерга Л. К.* Невідомі архівні джерела про організацію протиповітряної оборони на теренах України в роки Другої світової війни № 3 2001
- Кравченко В. М.,* Новий документ з історії міського судочинства в Києві 30-х рр. XVII ст. № 1–6 1998
- Крячок М. І.* “Отдельное мнение” Опанаса Сластьона на захист української мови № 1–6 1998
- Марчук І. В.* Невідомі документи Народно-визвольної революційної організації № 4–5 2001
- Матяш І. Б.* Археологічний інститут у Одесі: втрачені можливості № 1–6 1998
- Матяш І. Б.* Невідомий документ “архівної грушевськїани” № 1–6 1997
- Матяш І. Б.* Останній автограф Олександра Грушевського № 1–3 2001
- Непомнящий А. А.* Невідомі джерела до біографії Арсенія Маркевича № 1–6 1998
- Новікова О. О.* До біографії професора В. К. Піскорського: текст вступної лекції перед студентами у вересні 1905 р. № 1–3 2001
- Пиріг О. А.* Неп в Україні: кризь призму одного документа № 1–2 2001
- Пихтіна Л. А.* Танрнівські майстри пензля № 1–6 1999
- Старков В. А.* Джерело вивчення фольклорно-етнографічної спадщини українців Придонщини кінця XIX ст. (за матеріалами архіву Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України) № 6 2001
- Турков В. В.* Невідоме архівне джерело про переселення з України на Далекий Схід у другій половині 1920-х рр. № 1–3 2002
- Ульяновский В. І.* Архівні зацікавлення Павла та Олександри Скоропадських № 1–6 1999
- Цепенда І. Є.* Невідомий документ з питань пропагандистської діяльності ОУН–УПА № 1–6 1999
- Шандра В. С.* Епізод із діяльності новоросійського і бессарабського генерал-губернатора М. С. Воронцова № 1–3 2001
- Шандра В. С.* Маловідомий документ до історії Правобережної України XIX ст. № 4–6 1996

Наукові конференції, наради та семінари

- Білоусова Л. Г., Малінова Г. Л., Мальченко В. М., Сапожников І. В.* Перша міжнародна науково-практична конференція “Архів. Документ. Історія. Сучасність” № 4–6 2000
- Гранкіна О. В.* Науково-практична конференція “Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання” № 1–6 1998
- Захарченко Т. М.* Нарада з питань обліку документів Національного архівного фонду України № 1–6 1997

- Марченко Н. П., Загорецька О. М.* Наукова конференція “Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.)” № 1–6 1998
- Матяш І. Б.* Всеукраїнська наукова конференція “Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи” № 4–6 1996
- Міжнародний семінар з діловодства № 1–6 1997
- Нарада-семінар керівників державних архівних установ України № 1–6 1998
- Папакін Г. В.* II Міжнародна наукова конференція “Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року” № 1–6 1998

Вісті з наукових форумів

- Боряк Т. Г.* Проблеми джерелознавства та архівознавства на П'ятому міжнародному конгресі українців № 4–6 2002

Нормативні документи

- Галузевий стандарт України “Документи з паперовими носіями. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги” № 1–2 2001

Критика та бібліографія

- Бездрабко В. В.* Vivat Academia! Vivant Professores! (До виходу в світ збірки ALMA MATER: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції, 1917–1920. Матеріали, документи, спогади) № 1–3 2001
- Бурносів В. Ф., Стуканов Є. М.* Цінне дослідження й корисний навчальний посібник № 1–6 1998
- Вербя І. В.* Персоніфікуючи історію архівної справи № 4–5 2001
- Волковинський В. М.* Ґрунтовне дослідження з історії державних установ в Україні XIX – початку XX ст. № 6 2001
- Карамаш С. Ю.* “Архівні розвідки” Дмитра Малакова № 1–6 1999
- Климова К. І., Матяш І. Б., Палієнко М. Г.* “Куди прямують архіви..?” (До виходу в світ збірника праць Шарля Кечкеметі) № 4–5 2001
- Коваль М. В., Ветров І. Г.* Путівник у трагічне минуле № 1–2 2001
- Куряев О. О.* Маловідомий комплекс джерел Австрійського державного архіву у Відні про події в Україні 1914–1922 рр. (за публікацією Т. Горникевича) № 1–3 2000
- Матяш І. Б.* Вагомий внесок в історіографію етнонаціональних досліджень № 4–6 2000
- Матяш І. Б.* Етнічна історія греків України в особах № 6 2001
- Матяш І. Б.* Комплексне дослідження історії архівної справи в Білорусі № 3 2001
- Мушинка М.* Монографія про державні нагороди України № 1–6 1998
- Мушинка М.* Путівник по архівах Словаччини № 1–6 1999
- Непомнящий А. А.* Нове довідкове видання з історії народів Таврії № 1–3 2002
- Папакін А. Г.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. у сучасній польській історіографії № 4–6 2002
- Пінчук Ю. А.* Узагальнююча праця про Н. Д. Полонську-Василенко № 6 2001
- Половець В. М.* Українізація на Чернігівщині в 20–30-ті роки (добірка документів) № 1–6 1997
- Реєнт О. П.* Праця про життя та діяльність М. А. Рубача № 1–2 2001
- Романовський Р. В.* Журнал Товариства польських архівістів “Archiwista polski” (№№ 1, 2, 3–4 за 2001 р.) № 1–3 2001
- Ситник О. М. О. Ф. Кістяківський.* Щоденник (1874–1885). У двох томах № 1–6 1997
- Слободніченко А. А.* Нові білоруські архівознавчі видання № 4–6 2002
- Ульяновский В. І.* Провідник до першоджерел церковної історії (История Русской Православной Церкви в документах региональных архивов России. Аннотированный справочник – указатель. – М., 1993. – 681 с. История Русской Православной Церкви в документах федеральных архивов России, архивов Москвы и Санкт-Петербурга. – М., 1995. – 398 с.) № 4–6 1996

Серія “Архівні зібрання України: Путівники”

Половець В. М., Зозуля С. Ю. Два погляди на довідник: Думка досвідченого науковця. Точка зору молодого дослідника № 1–3 2002

Інформація та хроніка

Державрхів Харківської області повідомляє № 1–6 1998
Зуб Т. І. Ювілей Державного архіву Чернігівської області № 1–6 1998
Павлова О. Ф., Мягкий І. М., Шепелюк В. М. У ЦДАМЛМ України № 1–3 1996
Покідченко Л. А. “І оживе добра слава, слава України...” № 1–3 1996
 У ЦДАМЛМ України № 1–6 1998
Шевченко С. І. Науково-практична конференція у Кіровограді № 1–3 1996

До виходу в світ ювілейного числа “Архівів України”

Часопис “Архіви України” очима його головних редакторів – О. Г. Мітюкова (1970–1988), Р. Я. Пирога (1998–2002) № 4–6 2002
 Покажчик матеріалів, видрукованих у журналі “Архіви України” в 1995–2002 рр. № 4–6 2002

Базанова О. М.

№ 1–2 2001

Варшавчик М. Я.

№ 4–5 2001

Кузьменко В. В.

№ 4–5 2001

Лукичов М. П.

№ 4–5 2001

Мацюк О. Я.

№ 1–6 1999

Попова О. К.

№ 1–6 1998

Хемич С.

№ 1–2 2001

ПІСЛЯМОВА ЕКС-КЕРІВНИКА ГАЛУЗІ

*На запитання редакції відповідає
доктор історичних наук, професор Р. Я. Пиріг*

Майже два десятиліття життя Руслана Яковича Пирога пов'язані з архівною справою. Цими питаннями він опікувався в ЦК Компартії України, потім був завідувачем Архіву ЦК, директором Центрального державного архіву громадських об'єднань, начальником Головного архівного управління, нарешті – Головою Державного комітету архівів України. Його рішення залишити державну службу для багатьох було раптовим і не зовсім зрозумілим.

Про проблеми архівної справи проф. Пиріг розмірковує в бесіді із заступником головного редактора журналу Людмилою Васько.

– Шановний Руслане Яковичу, Ваша відставка стала дуже несподіваною і до якоїсь міри інтригуючою. Адже це рідкість, коли керівник такого рівня добровільно залишає посаду. Принаймні для архівної системи це явище нове. Як би Ви пояснили це?

– Таке рішення тільки зовні здається раптовим. Я до нього йшов цілком усвідомлено, керуючися внутрішньою переконаністю в тому, що керівник за певних умов має добровільно скласти повноваження. Ці передумови, на мій погляд, такі: наявність формальних підстав, стабільна робота колективу (галузі), потенціал поступального руху, злагоджена команда управлінців, гідний наступник, достатня впевненість у “прохідності” його фігури.

Улітку цього року всі компоненти кадрової ротації визріли, і я звернувся до Прем'єр-міністра і Президента з, як мені здавалося, вмотивованою заявою. Вона була підтримана. І хоча процес мого звільнення і призначення нового голови розтягнувся в часі, але сьогодні я із задоволенням можу констатувати, що його головні цільові елементи були реалізовані.

Просто такій формі відставки вищого керівника були властиві риси незвичності. Це перший приклад добровільної передачі влади. Адже мої попередники робили це не з власної доброї волі, а за наказом “зверху”. Я вдячний Президентові і Уряду за високу оцінку моєї праці. Тому ось таке звільнення з посади слід вважати цивілізованим, підпорядкованим інтересам справи.

Більше того, відставка означає зміну кадрів на генераційному рівні. Я не належу до керівників нового покоління. Скоріше – до вищих управлінців трансформаційної доби, які поєднали попередній позитивний досвід з вимогами часу, доброю науковою підготовкою і фаховим професіоналізмом. Оскільки на посаду начальника Головархіву я прийшов

після восьмилітнього директорування у ЦДАГО. Тривалий час був членом колегії Головархіву.

Переконаний, що управлінці мого покоління вичерпують свій потенціал. Інша справа, чи всі усвідомлюють це і чи здатні на рішучий крок. Однак ротація кадрів – це імператив часу, це об'єктивна закономірність. І краще діяти в її руслі.

– *Але були, мабуть, і якісь особистісні мотиви такого кроку?*

– Безперечно, були, але я не відніс би їх до визначальних. Можливо, найсуттєвіший з них – це потреба наукової творчості. Адже я готувався до науково-педагогічної роботи. Але доля склалася так, що провідною сферою діяльності стали партійна, державна робота, а дослідницька, викладацька опинилися на маргінесі.

Уже після звільнення академік Микола Жулинський запитав про мотиви мого рішення. Я привів низку причин, у тому числі – й бажання зайнятися наукою. У відповідь на мої слова він зауважив: “Ось це дійсно варте того, щоб залишити чиновницьку працю!”.

Крім того, є сім'я, дружина, онука, для яких хронічно не вистачало часу. Та й волейбол, дача, авто теж його потребують. Сподіваюся надолужити згаяне.

– *Як би Ви оцінили найсуттєвіше з позитивних надбань архівної справи за останні роки?*

– Дійсно, попри численні труднощі, державна архівна система має певні здобутки. Цілком зрозуміло, я не можу повністю віднести їх на свій рахунок.

Адже це праця фахівців архівів, зусилля директорського корпусу, злагодженої команди апарату центрального органу управління.

Серед тих напрямків, де дійсно є поступальний рух уперед, мають бути названі:

– вироблення і реалізація державної політики в галузі архівної справи;

– підвищення статусу органу управління галуззю;

– вдосконалення законодавчої бази архівної справи;

– піднесення авторитету архівістів;

– розвиток галузевих наукових досліджень;

– інформатизація архівної справи;

– налагодження системи підвищення кваліфікації керівних кадрів;

– розвиток міжнародних фахових зв'язків;

– призупинення скорочення кадрового складу тощо.

Безперечно, ці напрацювання слід закріплювати і розвивати.

– *Мабуть чималий перелік складає й те, що не вдалося зробити?*

– Поза всіляким сумнівом. Негативні тенденції в архівному будівництві, на жаль, мають місце, усталюються, а то й прогресують. Передусім я маю на увазі матеріальну базу державних архівних установ. Зрозуміло, що її стан і зміцнення залежать від бюджетного фінансування. Всі ці роки воно було явно недостатнім. Водночас мушу визнати, що й вплив Державного комітету архівів на формування видатків на архівну справу в Державному бюджеті був, м'яко кажучи, слабким. І на рівні Міністерства

фінансів, і в комітетах Верховної Ради, ми не навчилися “проштовхуванню” власних потреб. Я маю на увазі цивілізоване лоббіювання. Те саме мушу сказати й про вплив на місцеві органи влади.

Слід визнати, що під тиском поточних справ і хронічного безгрошів'я в Державному комітеті атрофувалася прогнозна функція органу управління. Державні архіви вичерпують площі своїх сховищ. Нарощує потужності приватний сектор документотворення і документообігу. Яка його частина ляже на державну архівну службу? Якою буде глибина залягання документів поза архівними установами постійного зберігання? А ще – проблеми доцільності оптимізації архівних фондів, документів особового складу, багато інших питань, які в перспективі потребують розв'язання.

Не вдалося створити й галузеву економічну службу. В умовах ринкових відносин документна інформація стала товаром. Кожен архів самотужки, автаркічно набуває досвіду архівного менеджменту. Робота ця, на жаль, не вивчається і не узагальнюється. У той же час досвід зарубіжних колег дає приклади цивілізованого використання документної інформації для поповнення бюджету архівів.

З жалем і соромом визнаю, що ефективність роботи апарату комітету значною мірою стримується відсутністю кваліфікованого юридичного підрозділу. Та й практичні потреби архівів теж залишаються без правничого забезпечення. В умовах нашого мінливого правового поля це не тільки неприпустимо, але й небезпечно.

– Як сьогодні, з позиції экс-голови, Ви оцінюєте роботу апарату Державного комітету?

– Насамперед, я не відділяв себе від працівників апарату. Думаю, що всі ці роки ми були єдиною командою. Це колектив високопрофесійних спеціалістів. Заслуга в його формуванні належить моїм попередникам О. Г. Мітюкову та Б. І. Іваненку.

Ті зміни, які відбулися в кадровому апараті Головархіву–Держкомархіву, не були ні різкими, ні масовими. Скоріше, це природний рух, спрямований на залучення молодих фахівців, які опанували комп'ютерні технології, володіють іноземними мовами.

Безперечно, найвищої оцінки заслуговує провідна ланка апарату – керівники відділів: К. Є. Новохатський, Г. В. Портнов, Г. П. Рижкова, Г. В. Папакін та інші. Грунтовна фахова підготовка, величезний досвід роботи, визначні організаторські якості, незаперечний авторитет у колективах роблять цей кістяк архівних управлінців справжнім мотором організації поступального руху галузі.

Досить сильною є й середня ланка – головні спеціалісти Т. М. Захарченко, Т. П. Прись, Ю. А. Прилепішева, С. В. Сельченкова та інші. Фактично, вони ведуть провідні напрямки роботи, працюють самовіддано й ефективно.

Користуючись такою публічною нагодою, хотів би висловити особисту вдячність директорам архівів, з якими довелося працювати і як з колегами, і як з підлеглими. Це директори центральних архівів Л. З. Гісцова, М. І. Крячок, Н. М. Слончак, О. М. Мащенко, Л. В. Яковлева, світлої пам'яті О. Я. Мацюк. Думаю, що правильний вибір ми зробили,

довірявши керівництво архівами Д. І. Пельц, О. В. Музичук, Ю. Я. Кулінічу. Вони добре ведуть справу.

Найщиріша вдячність директорам державних архівів областей за співпрацю і просто щирі людські стосунки. Я радий, що останнім часом самовіддана праця багатьох з них була гідно поцінована державою. Заслуженими працівниками культури стали С. Д. Гальчак, В. М. Гика, Ф. А. Винокурова, Л. В. Гурбова, В. І. Куцинда.

І, нарешті, не можу не висловити думку про свого наступника Г. В. Боряка. Природно, вона позитивна. Адже на ньому я зупинив свій вибір в якості заступника. Я рекомендував його й на відповідальну посаду Голови. Радий, що до моєї думки прислухалися.

Переконаний, що Геннадій Володимирович сьогодні органічно поєднує в собі фахову підготовку з досвідом безпосередньої архівної роботи, високою науковою кваліфікацією, міцними навичками організаційно-управлінського плану, сучасними рисами керівника (комп'ютер, іноземна мова, комунікабельність). Увесь цей сплав складає потужну базу для вдалого, вмілого й ефективного головування на архівній ниві.

– Чого б Ви хотіли передусім побажати своєму наступникові?

– Насамперед – міцного здоров'я й успішної праці. Більш жорсткого стилю керівництва. Тимчасової відмови від природної інтелігентності і толерантності при відстоюванні інтересів галузі у владних коридорах. Звикати до того, що у фінансово-економічно-казначейських центрах усі начальники, а ти... прохач. Що там інколи й малий чиновник може багато нашкодити або вирішити. Але це так, для жарту. А, взагалі, щодо останнього, то тут може навчити лише практика, здебільшого складна і при низлива.

– *І насамкінець, як Вам живеться сьогодні? Які плани, перспективи?*

– Дякую, Людмило Михайлівно. Все йде добре, за планом. Працюю головним науковим співробітником в Інституті історії України НАН України, викладаю в Київському славістичному університеті. До речі, читаю лекції з архівної справи в Україні, спецкурс про творчу лабораторію М. С. Грушевського. Не пориваю зв'язків з нашим галузевим інститутом, залишаюся консультантом Держкомархіву.

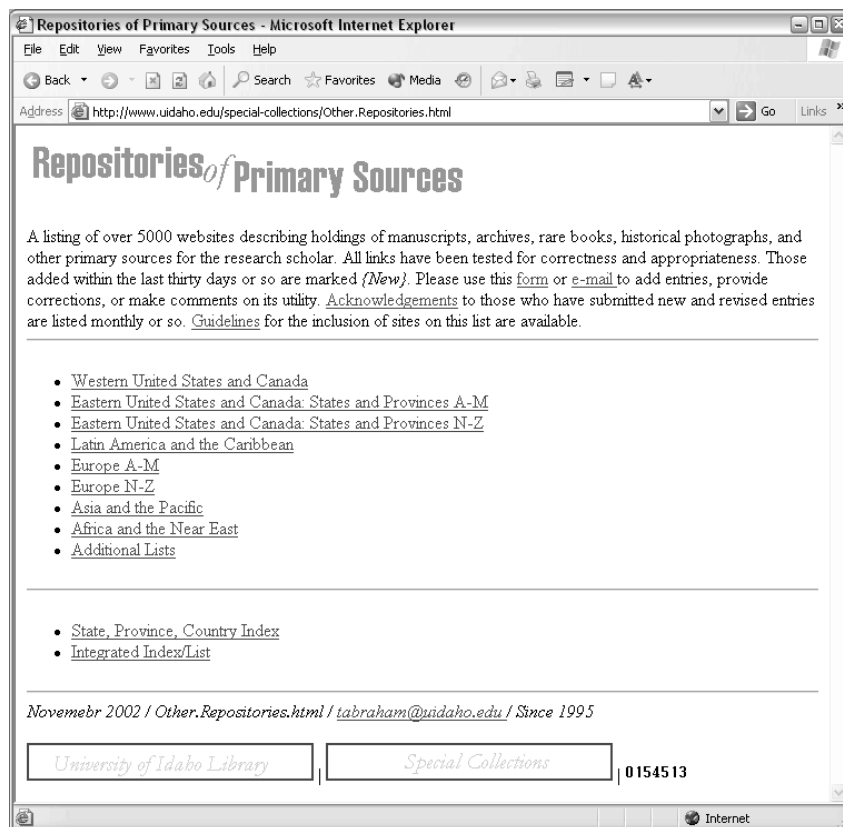
Користуючися нагодою, хочу передати всім своїм колегам щирі вітання і найщиріші побажання.

– *Дякую за розмову.*

Г. В. БОРЯК

ЕЛЕКТРОННІ АРХІВНІ ПУБЛІКАЦІЇ В ІНТЕРНЕТІ: ПРОБЛЕМИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

Інформаційне суспільство, що на межі століть прийшло на зміну традиційному, “паперовому”, докорінно змінило обличчя архівних служб і національних архівів¹. Сьогодні в Інтернеті зафіксовано понад 5 тис. архівних сайтів, тобто сайтів архівів, музеїв, бібліотек, що заявили про себе як сховища документальних джерел і писемних пам’яток. При цьому, ще на початку 2002 р. популярний архівний портал “Repositories of Primary Sources” (Університет штату Айдахо; автор проекту – Террі Абрахам) називав цифру 4,5 тис. сайтів (<http://www.uidaho.edu/special-collections/Other.Repositories.html>)².

Інтенсивність пошукових процесів у невидимій сфері віртуального світу є на два порядки вищою, ніж у реальних читальних залах архівів. Підраховано, що на одного дослідника в читальному залі припадає в світі в середньому 100 дослідників в Інтернеті. 2001 р. Національний архів Канади, наприклад, зафіксував півторамільйонного відвідувача веб-сайту архівної служби. Статистика відвідувань українського веб-сайту, що функціонує вже впродовж двох років, є не менш вражаючою. Щомісячно фіксуються не менш як 6 тис. візитів (у листопаді 2002 р. ця цифра сягнула 7 700), під час яких робиться до 50–60 тис. запитів. Протягом години фіксуються від 50 до 650 запитів. Сумарний обсяг інформації, отриманої із сайту, щомісячно вдсятеро перевищує обсяг самого сайту, тобто фактично кожного місяця сайт повністю копіюється 10 разів.

70–80 % усіх запитів надходить з-за меж України, з 50–60 країн щомісячно; за даними грудня 2002 р. найбільша кількість відвідувань – зі США (не менше третини), Росії (7 %), Польщі, Канади, Нідерландів, ФРН (по 1 %). Регулярно фіксуються візити з таких країн, як Білорусь, Фінляндія, Саудівська Аравія, Південна Африка, Гонконг, Японія. У грудні перелік цих країн поповнили Тувала, Гібралтар, Мікронезія; з України надійшло 22 % усіх запитів (показово, що питома вага відвідувачів з України повільно, але постійно зростає).

Найбільш відвідуваними розділами сайту є “Довідники”, “Архіви в Україні”, “Публікації на сайті”, “Зарубіжна Україніка”. Користується популярністю підручник “Архівознавство”. З моменту його публікації на сайті в березні 2002 р. його електронної версії повний текст книги було скопійовано 503 рази (!).

Список найпопулярніших архівів упевнено очолюють два історичні архіви – в Києві і Львові.

Характерно, що питома вага запитів до англійських сторінок сайту становить лише 7 % від загальної кількості. Це, як не прикро, до певної міри відбиває рівень їх інформаційної насиченості.

Загалом, наведені дані свідчать про надзвичайний сплеск інтересу до архівних ресурсів у світі (до певної міри це спровоковано можливостями інтернет-технологій). У будь-якому разі, такими є реалії, що формують систему запитів, з якими до нас звертається суспільство. Лишати цей своєрідний виклик поза увагою просто не можна.

Окресленню основних напрямків роботи у цьому напрямку в Україні мають передбачати, мабуть, спостереження за архівним сегментом Інтернету в цілому, насамперед – європейським контекстом проблеми.

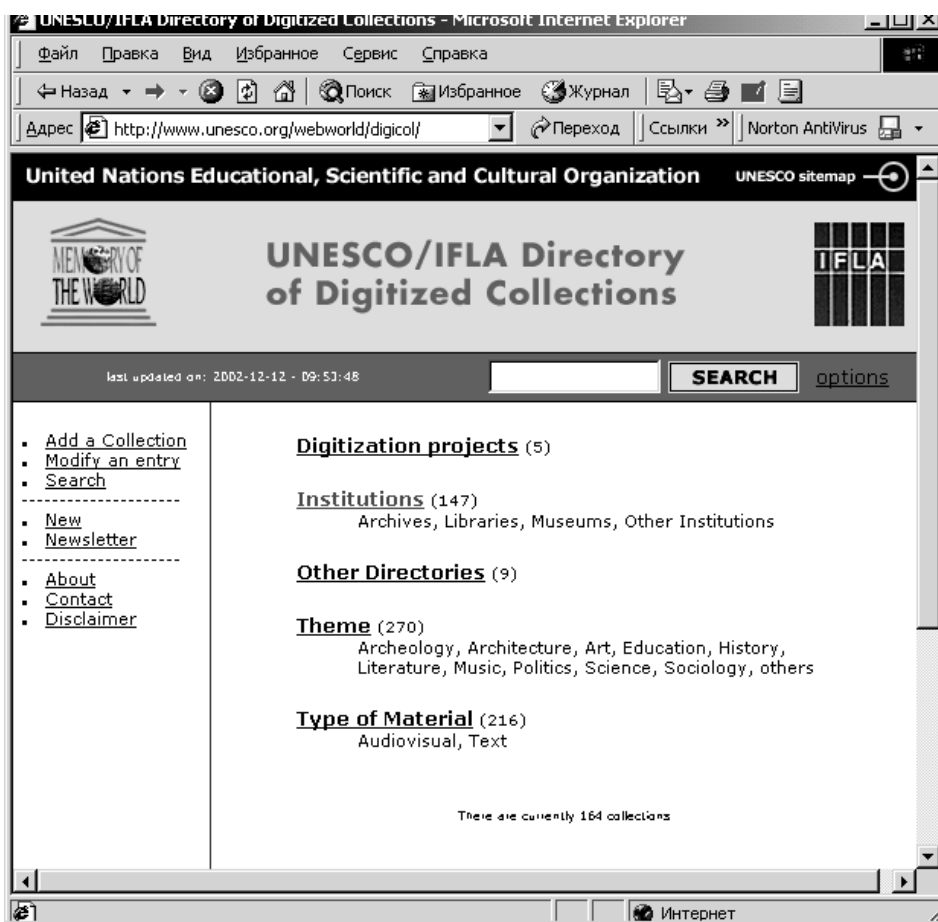
Загалом можна виокремити три основні форми представлення архівних ресурсів у Інтернеті:

1. Бази даних з пошуковим апаратом: фондові каталоги і тематичні бази.

2. Електронні довідники різноманітних жанрів і видів – путівники, пофондові й тематичні каталоги і т.п.

3. Цифрові зображення документів. Створення банку таких зображень – один із магістральних напрямків надання інформації про архівні ресурси в Інтернеті в діяльності багатьох архівних служб. Корпус давніх документів з історії держави – це не тільки важлива складова докумен-

тальних ресурсів суспільства і держави: символізуючи процеси державотворення, він відіграє роль важливого фактора самоусвідомлення і консолідації нації. Своїми найдавнішими документами пишаються народи Європи; писемні пам'ятки інтенсивно представляються в Мережі й на інших континентах, – у країнах, що не мають тисячолітньої писемної історії. Кількість опублікованих в Інтернеті документів визначається десятками мільйонів. Реєстри цифрових зображень архівних документів і найцінніших рукописних пам'яток виставляються на сайтах національних архівів Великобританії, Ісландії, Канади (325 тис. документів), США (124 тис. документів), ін.; 5 тис. цифрових зображень давніх документів має з'явитися в Інтернеті протягом року в результаті реалізації у Великобританії демонстраційного проекту в рамках програми за підтримки Європейської комісії суспільства інформаційних технологій (на базі двох регіональних архівів – Нотгептомшира і Сасекса). Узагальнені відомості про оцифрування документів пам'яток представлені, зокрема, в огляді “IFLA/UNESCO Survey on Digitisation and Preservation” (http://www.unesco.org/webworld/mdm/survey_index_en.html) та в довіднику “UNESCO/IFLA Directory of Digitized Collections” (<http://www.unesco.org/webworld/digicol/>), що розміщені на архівному порталі ЮНЕСКО.

Однак, оцифрування писемної спадщини – це окрема і складна проблема, на якій ми тут не зупиняємося.

Розглянемо першу і найперспективнішу (принаймні для українських архівів) форму – інформаційні системи у вигляді баз даних.

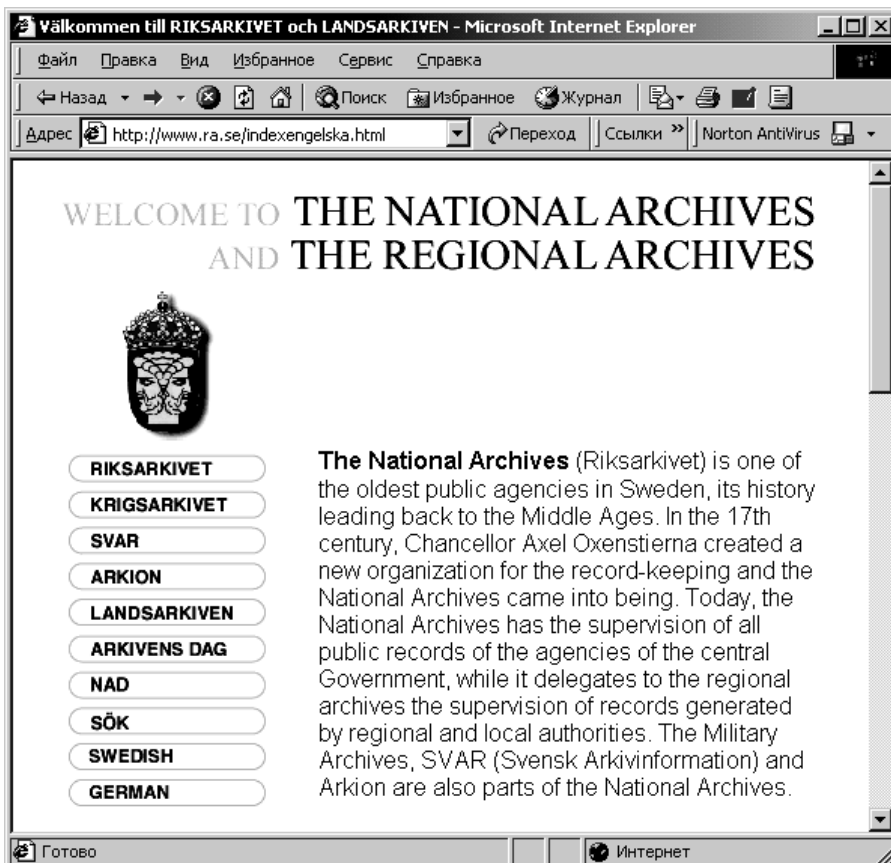
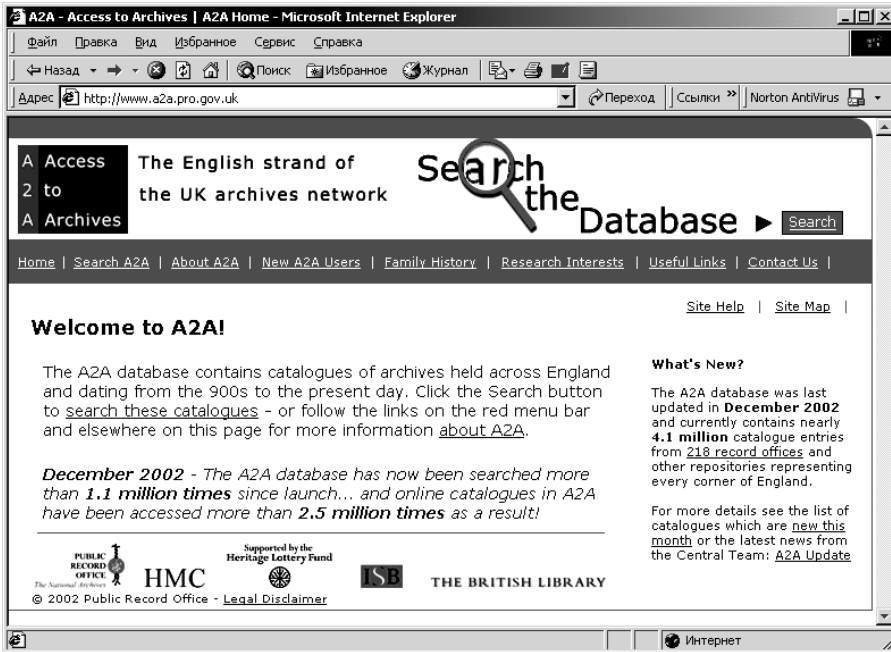
Навіть побіжний огляд представлених у них архівних ресурсів виявляє досить парадоксальну ситуацію. З одного боку, повсюдно проголошується пріоритетність для архівних служб і національних архівів країн світу перспективи публікації в Мережі баз даних з онлайнним доступом, що узгоджується, зокрема, з концепцією відкритого суспільства. З іншого боку, кількість реально доступних на сьогодні в Інтернеті архівних баз даних є украй незначною. Архівний портал ЮНЕСКО (одразу зауважимо, що наведені тут дані є неповними або несповна коректними – тут відсутні, наприклад, польська система “Сезам”, або реєстри архівних фондів Хорватії) у розділі Primary Sources Online називає всього 137 довідників (Finding Aids), маючи на увазі власне **онлайнні бази даних**. Із них 47 – у Північній Америці й усього 80 – в Європі, а саме: 33 у Великобританії, 19 у Франції, 10 у Німеччині, 4 в Швейцарії, по 2 в Угорщині, Швеції, Росії, по одній – у Фінляндії, Чехії, Ірландії, Ізраїлі, Ліхтенштейні, Норвегії, Словенії, Туреччині (http://www.unesco.org/webworld/portal_archives/pages/Primary_Sources_Online/Finding_Aids/Europe/index.shtml).

Навіть побіжне ознайомлення з характером онлайнних баз дозволяє зробити висновок: із цих 80 європейських електронних довідників власне **реєстрів фондів (колекцій) загальнонаціонального рівня** – як не дивно, лічені одиниці.

Тобто, говорити про наявність загальнодержавних (або загальнонаціональних) фондових каталогів в європейському сегменті Інтернету можна тільки стосовно шести країн: **Великобританії, Фінляндії, Швеції, Словенії, Польщі, Чеської Республіки**. Уже заявленим в архівному порталі ЮНЕСКО, але таким, що й досі знаходиться в роботі, є німецькомовний електронний реєстр архівних фондів **Ліхтенштейну** (<http://www.landesarchiv.li/ElFindmittel.htm>).

Першість серед європейських архівів і архівних служб, безумовно, належить **Великобританії**. Тут створена могутня й розгалужена корпоративна мережа архівних ресурсів. Ядро мережі складає система “A2A” (“Access to Archives” = “A2A”), що об’єднує фондові каталоги більш як 130 архівів країн, не беручи до уваги Національного архіву (Public Record Office). До системи інтегровано десятки баз (<http://www.a2a.pro.gov.uk>). Назвемо основні з них:

- Проект АІМ25 – фондовий каталог академічних архівів Лондона;
- 50 вищих учбових закладів і наукових товариств;
- Генеральний каталог архівів університетів і коледжів Великобританії;
- Реєстр особових архівних фондів діячів мистецтва, що зберігаються на території Великобританії, незалежно від їх національності;
- Національний реєстр недержавних архівних і рукописних зібрань за межами державної архівної системи;

– власне Каталог Національного архіву Великобританії (Public Record Office), що містить близько 8 млн. (!) записів (document references), тобто інформація тут представлена на подокументному рівні у неймовірно великих обсягах; у ньому інтегровано близько трьох десятків локальних баз;

– “Шотландська архівна мережа”, що об’єднала ресурси більш як 50 архівів Шотландії (представлені документи за 1500–1875 рр.);

– “Королівський банк Шотландії: Історичні документи”;

– “Архіви медицини” (путівник архівами з історії медицини від XVIII до кінця XX ст.);

– онлайнві каталоги університетських архівів;

– онлайнвий каталог центру вивчення мультфільмів і карикатури Кентського університету та ін.

Національний фондний каталог **Швеції** функціонує з 2001 р. (1998 р. базу було опубліковано на компакт-диску). Це могутня інформаційна система, що інтегрує зібрання Національного архіву, військових архівів і всіх (п’яти) регіональних архівів (шведською мовою) (<http://www.ra.se/indexengelska.html>).

Завершено роботу над електронним фондним каталогом у **Словенії** – усі 1 950 фондів представлені в Інтернеті (<http://www.sigov.si/ars/indexa.html>).

Від 2001 р. в Інтернеті під егідою Генеральної дирекції державних архівів **Польщі** функціонує польський фондний каталог загальнонаціонального рівня – система “Сезам”, що розроблялася з 1993 р. Вона базується на традиційному обліковому документі – аркушах фондів, а також додатковій інформації. Систему побудовано відповідно до принципів польської архівістики та з урахуванням вимог Міжнародного дескриптивного стандарту ISAD(G). Безумовно заслуговує на увагу класифікаційний перелік “категорій і підкатегорій фондів” як додатковий інструмент пошуку по базі (http://www.archiwa.gov.pl/sezam/index_eng.html).

Нарешті, у травні 2002 р. в Інтернеті з’явився потужний чеський інформаційний масив – національний реєстр архівних фондів **Чеської Республіки** (надано 138 099 фондів із 107 архівів, 77 музеїв, інших архівовосховищ; лінійний обсяг цього масиву – 637,5 тис. м). База, звичайно, періодично поповнюватиметься (<http://www.mvcr.cz/archivy/peva>).

Цей доволі скромний перелік може поповнити наступна категорія баз – онлайнві каталоги національних архівів ще чотирьох країн: **Угорщини, ФРН, Швейцарії, Хорватії**.

Угорська база інтегрує три структурні блоки: фондний каталог; метричні книги; середньовічні документи. Останні представляють образотворчий ряд національної історії (поки що переважно – дипломатичні документи) (<http://www.natarch.hu/>). До речі, популярний сайт Архіву Відкритого Суспільства (Будапешт) (<http://www.osa.ceu.hu>) також пропонує електронний фондний каталог із дуже зручною навігацією.

Німецька база “Федеральний архів он-лайн” представляє майже 6 тис. фондів. У внутрішній мережі Бундесархіву – Інтранет (без доступу ззовні) підтримується інша база: близько 1,5 млн. записів поодиночного

рівня, інвентарів переважно фондів центральних відомств (<http://www.bundesarchiv.de/bestaende.php?CID=1>).

Унікальність трьох **Хорватських** фондів каталогів – у наявності в структурі бази поля “Бібліографія”, де представлені відповідні опубліковані архівні довідники (http://www.riarhiv.hr/fond_zoom.asp?signatura=114).

Чотирма німецькомовними онлайн-довідниками представлена **Швейцарія**: “Систематичний каталог Федерального архіву”; “Архів історії преси”; зведений каталог “Бізнес-архіви Швейцарії й Ліхтенштейна”; “Архів дослідного центру історії економіки Базельського університету” (http://www.bundesarchiv.ch/bar/engine/ShowPage?pageName=suchhilfen_bestaende.jsp).

Третя категорія баз – досить численна. Це онлайн-каталоги регіональних, муніципальних, університетських, інших спеціальних архівів.

Четверта, найбільш поширена категорія, – тематичні довідники.

Особливо насиченим останніми є **французький** сегмент Інтернету – тут майже два десятки подібних довідників, і жодного – зведеного. До речі, серед них немає також жодної англійської бази.

Вражаючим проектом є **Норвезька** база “Цифровий архів переписів населення Норвегії ХХІІ–ХХ ст.” (ініційований у 1998 р.). Тут представлено всі переписи населення, що збереглися за 400 років. Обсяг цієї англійської бази – 107 млн. записів (<http://digitalarkivet.uib.no/>).

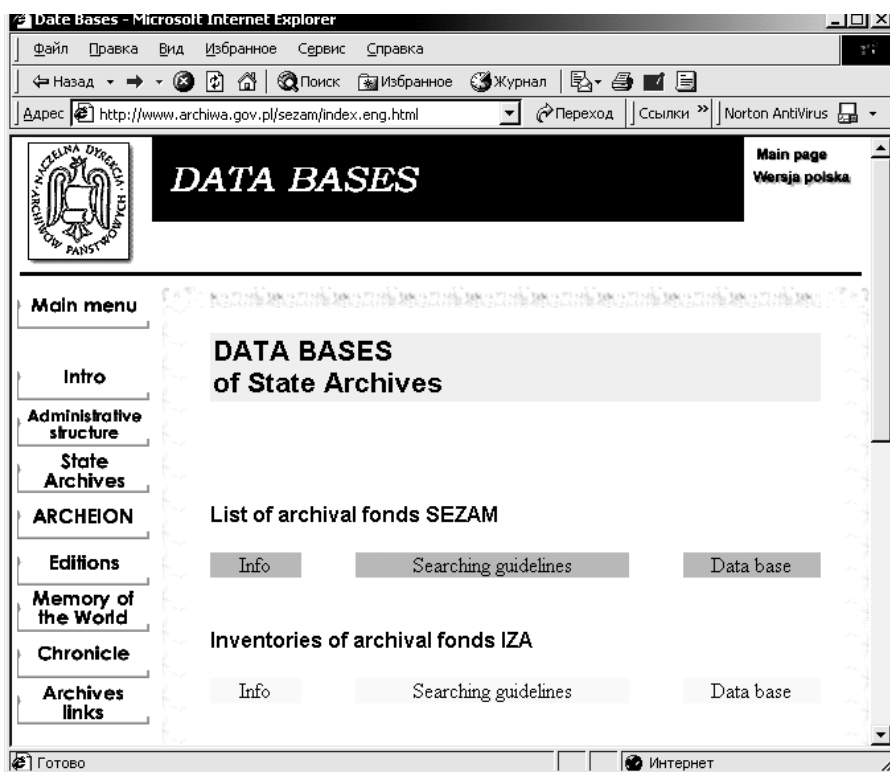
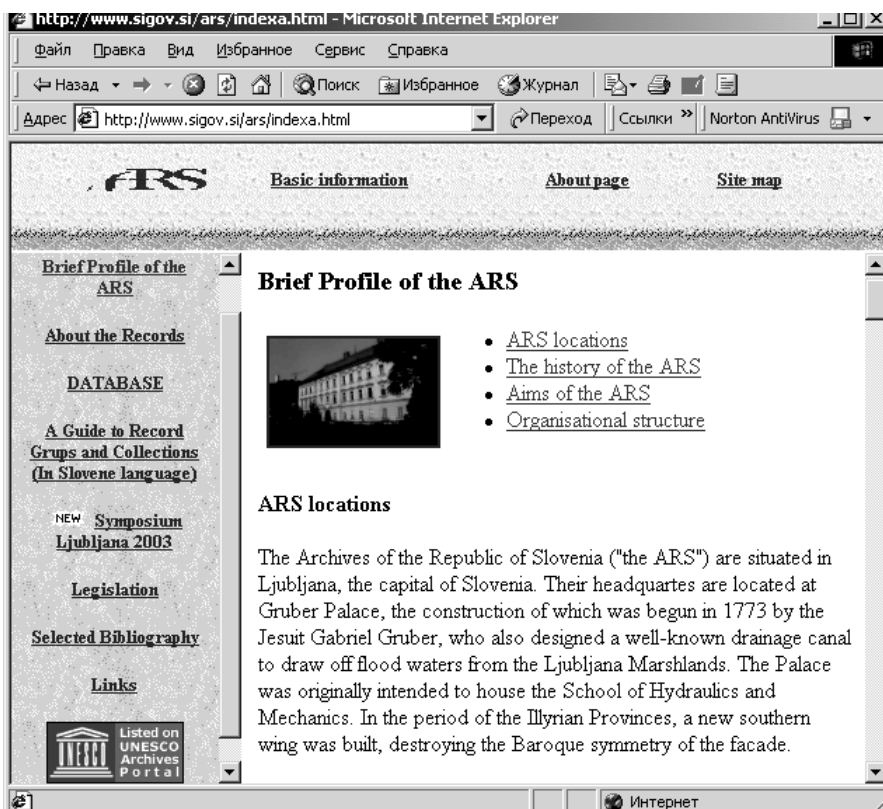
Із **російських** архівів опублікували свої фондові каталоги в Інтернеті тільки два: Російський державний архів кіно-фотодокументів (<http://www.russianarchives.com/gao/archives/rgakfd/index.html>) і Російський державний архів науково-технічної документації (<http://www.russianarchives.com/gao/archives/rgantd/index.html>). Каталог фільмів першого з них налічує 28 тис. російськомовних і 5 тис. англійських записів. “Космічна колекція” РДАНТД – 2 тис. записів у каталозі фільмів і 3 тис. – у фотокаталозі. Фотоколекція про першого космонавта Гагаріна – ще близько 1 тис. одиниць, доступних для перегляду в онлайн-режимі. Обидва каталоги підготовлені в рамках міжнародного проекту “Російські архіви он-лайн” за участю ЮНЕСКО.

Нещодавно Європейське Співтовариство виступило з ініціативою розроблення інтегральної інформаційної системи, яка об’єднає всі національні архівні каталоги країн ЄС (про це, зокрема, йдеться у звіті Виконкому МРА, наданому делегатам ХХХV Міжнародної конференції Круглого столу архівів (СІТРА) в Рейк’явіку в жовтні 2001 р.).

Для порівняння звернімося до неєвропейського сегменту архівного Інтернету.

До числа світових лідерів у сфері представлення архівних ресурсів в Інтернеті, які конкурують із Великобританією, очевидно, можна віднести Канаду.

Потужна інтегрована онлайн-система “ArchiviaNet” (http://www.archives.ca/02/02012302_e.html) Національного архіву **Канади** надає доступ до більш як 10 спеціальних (тематичних і регіональних) баз. Зведений реєстр Національного архіву увібрав інформацію про понад 10 тис.

Archivní fondy v České republice (databáze) - Microsoft Internet Explorer

Файл Правка Вид Избранное Сервис Справка

← Назад → → Поиск Избранное Журнал

Адрес http://www.mvcr.cz/archivy/peva/ Переход Ссылки Norton AntiVirus

Archivní fondy a sbírky v České republice

Archivní správa

Vyhledávání

Co jsou archivní fondy a archivní sbírky? • Co lze v databázi nalézt? • Jak hledat?
 • Co obsahují vyhledané údaje a jak s nimi dále pracovat • Vysvětlení základních archivních termínů
 • Jak jsou vytvářeny názvy archivních fondů a sbírek • Občan v archivu • Data ve formátu xml (ke stažení)

Název fondu (sbírky): obsahuje text

Výběr archivu: všechny archivy

Místo vzniku fondu: obsahuje text

Původce fondu (sbírky): obsahuje text

Odhadovaný časový rozsah fondu (sbírky):
 až (v letech)

Odpověď musí splňovat: všechny zadané podmínky

vyhledej

Dokumenty, které jsou uloženy v archivech (archiválie), tvoří **archivní soubory**. Těmi rozumíme archivní fondy a archivní sbírky. Ministerstvo vnitra vede evidenci archivních fondů a sbírek, kterou

Готово Интернет

Magyar Országos Levéltár - Microsoft Internet Explorer

Файл Правка Вид Избранное Сервис Справка

← Назад → → Поиск Избранное Журнал

Адрес http://www.natarch.hu/ Переход Ссылки Norton AntiVirus

Itt látható a Magyar Országos Levéltár honlapja

This is the WEB site of the National Archives of Hungary

Das ist die Startseite des Ungarischen Staatsarchivs

A magyar nyelvű honlap megtekintéséhez [kattintson ide!](#)

To visit the English version of this site, please [click here!](#)

Für die deutschsprachige Version klicken Sie bitte [hier!](#)

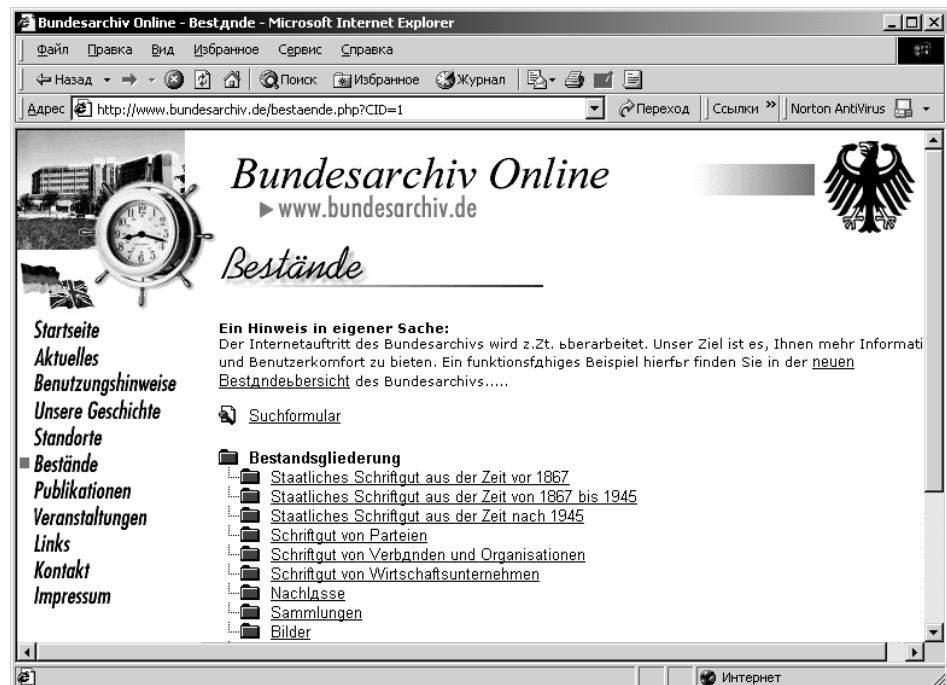
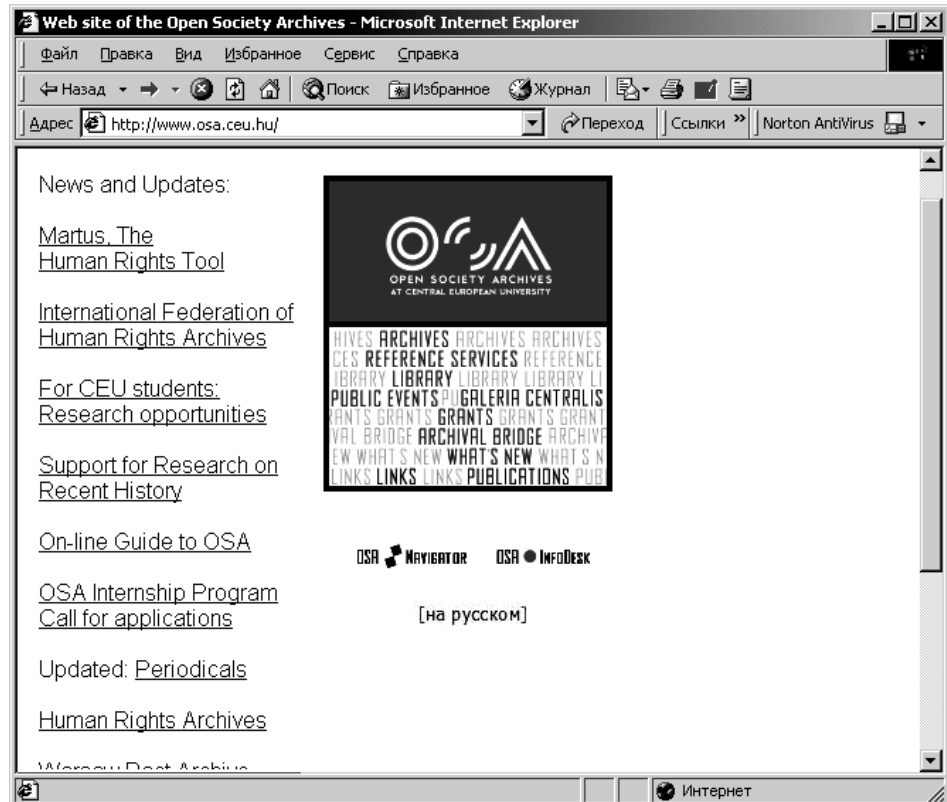
A Magyar Országos Levéltár fenntartója: [Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma](#)

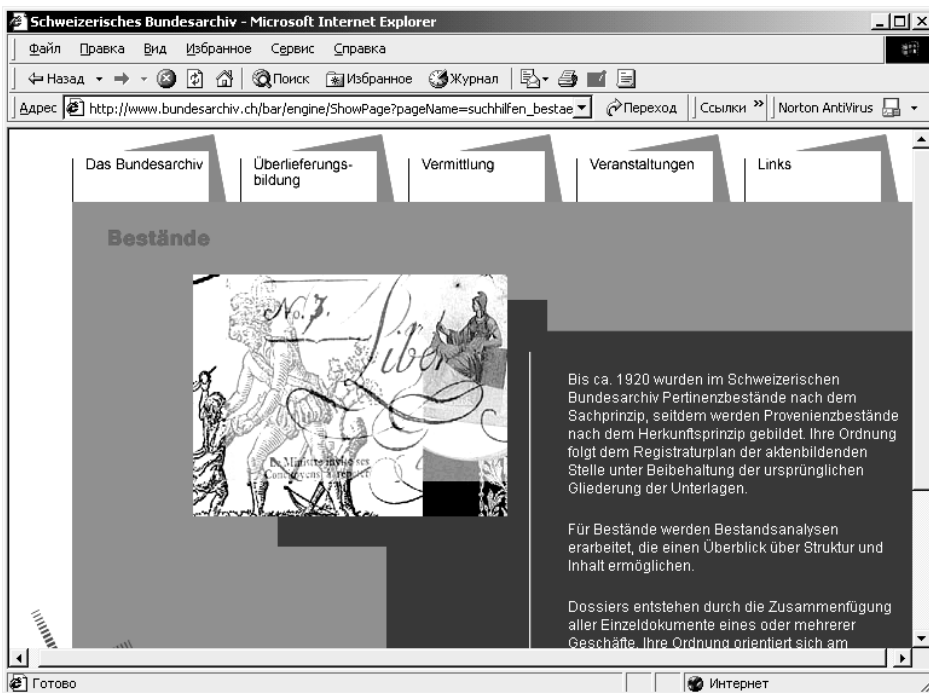
Supervisory authority of the National Archives of Hungary: [Ministry of Cultural Heritage](#)

Oberaufsichtsbehörde des Ungarischen Staatsarchivs: [Ministerium für Kulturerbe](#)

Hungarian TOP1000

Интернет

Digitalarkivet - Microsoft Internet Explorer

Файл ПРАВКА Вид Избранное Сервис Справка

Назад Поиск Избранное Журнал

Адрес http://digitalarkivet.uib.no/cgi-win/WebFront.exe?slag=visStekst=meldingar

ARKIVVERKET
DIGITALARKIVET

Kjelder ordna etter: Type | Dåverande område | Dagens område | 1801 | 1865 | 1875 | 1900 | Siste 100 | Søk

English
Meldingar
Om Digitalarkivet
Debattforuma
Digitalpensjonatet
Digitalskolen
Digitalbokhylla
Nettutstillingar
Kurs i gotisk handskrift
Arkiverket
Historisk institutt
Nybyrjar i Digitalarkivet

Digitalarkivet er Arkivverket sitt tilbud av digitaliserte, søkbare kjelder. Tenesta er gratis og kan nyttast av alle. Gå her om du er ny i Digitalarkivet.

17.01.2003 Nytt i Digitalpensjonatet: Gunnar Espeland har sendt oss flere databaser fra Vest-Agder: døpte i Vigmostad 1726-1905 og døde i Vigmostad 1726-1942. Renathe Wågenes har oppdatert to av sine databaser fra Voss og disse er nå lagt ut i det nye kirkebokformatet og dermed hævner de blant de siste hundre, men det er kun databasen over døpte i Voss 1752-1766 som har blitt utvidet (9 år).ASC

16.01.2003 Statsarkivet i Bergen har registrert døde i Mo sokn i Hosanger 1901-1962 og døde i Vike kapellsokn i Hosanger 1896-1922. GDS-Buskerud har levert ein ny database med døypte i Hurum 1810-15. Asbjørn Røsbak er ny gjest i Digitalpensjonatet. Han har registrert døypte, vigde og døde i Vang i Hedmark 1886-1900.BK

15.01.2003 Peter Slott er ny gjest i Digitalpensjonatet. Han har registrert gravlagde i Flesberg 1688-1725, døde i Flesberg 1726-1747 og døde i Flesberg 1748-1791. Statsarkivet i Bergen har levert ein database over døde i Fortun sokn i Luster 1903-1969 til Digitalarkivet.BK

Sjå dei ti siste eller alle meldingane.

Framsida | English | Kontakt | Debatt | Kalkar | Ordlista | Nyttige lenker | Hjelp

Интернет

Russian Archives Online > The Archives > RGAKFD > Introduction - Microsoft Internet Explorer

Файл ПРАВКА Вид Избранное Сервис Справка

Назад Поиск Избранное Журнал

Адрес http://www.russianarchives.com/rao/archives/rgakfd/index.html

Russian Archives Online

Abamedia OPIC Open Society Archives USAID citigroup UNESCO TRUST FOR MUTUAL UNDERSTANDING

HOME THE ARCHIVES CATALOGUES THE GALLERY F.A.Q. SEARCH SITE

ABOUT RAO
LICENSING INFO
Call Toll Free 1.877.304.5495
SITE MAP
EMAIL RAO
WHAT'S NEW?
PARTNERS INCLUDE:
Russian State Film & Photo Archive at Krasnogorsk - RGAKFD

THE RUSSIAN STATE DOCUMENTARY FILM & PHOTO ARCHIVE AT KRASNOGORSK (RGAKFD)

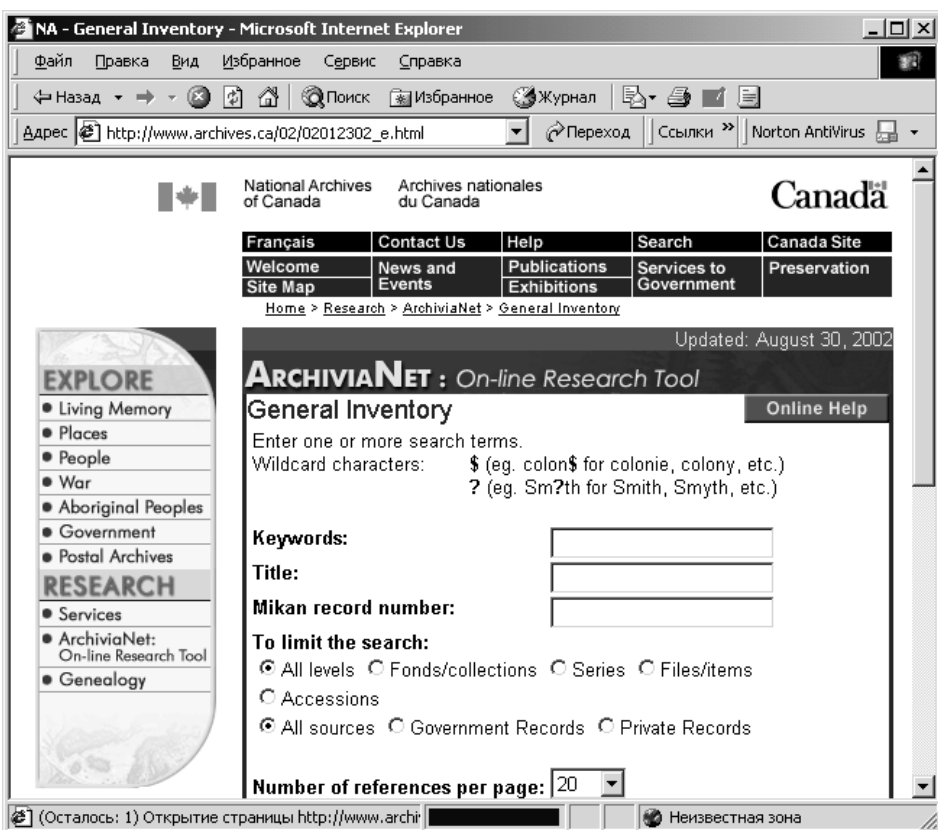
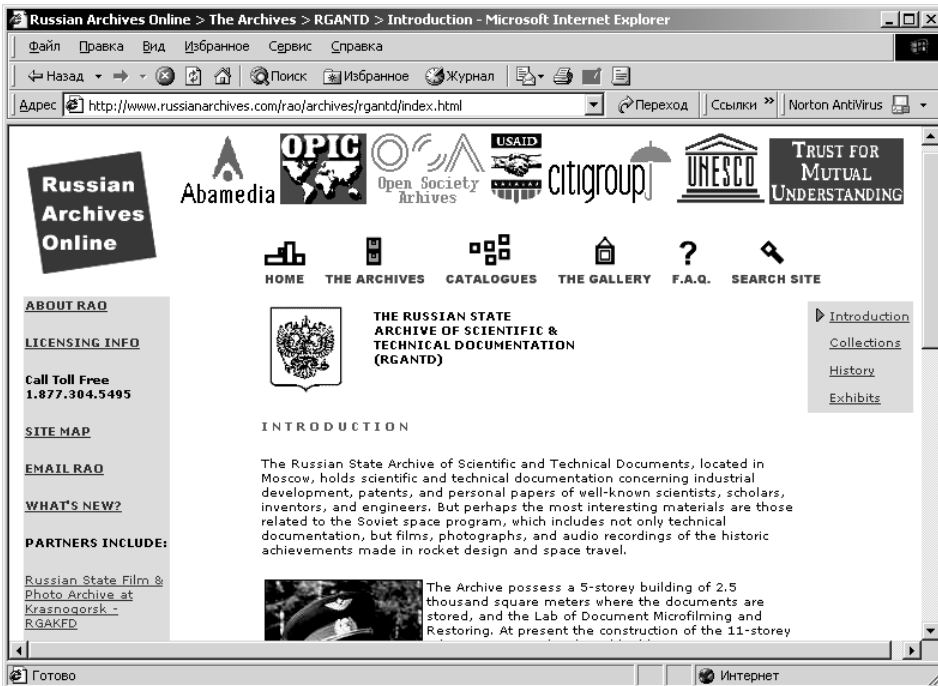
INTRODUCTION

The Krasnogorsk Archive's film collection documents the entire history of Russian filmmaking, beginning with footage of the 1896 coronation of Czar Nicholas II shot by Kamill Serf, a cameraman for the pioneering Lumiere Brothers. Compiling another 1,000 films before 1917, the Archive was then nationalized and became the repository of all films documenting the October Revolution and events that followed. Known then as the Central Film and Photo Archive, the collection was installed on the grounds of the Lefortov Palace in 1928, and in 1936 was moved to its present location in the town of Krasnogorsk near Moscow.

The Archive has a virtually complete collection of newsreels from 1919 to 1985, documenting the politics, wars,

Introduction
History
Collections
Narrative
Index
Krasnogorsk Exhibits

Интернет

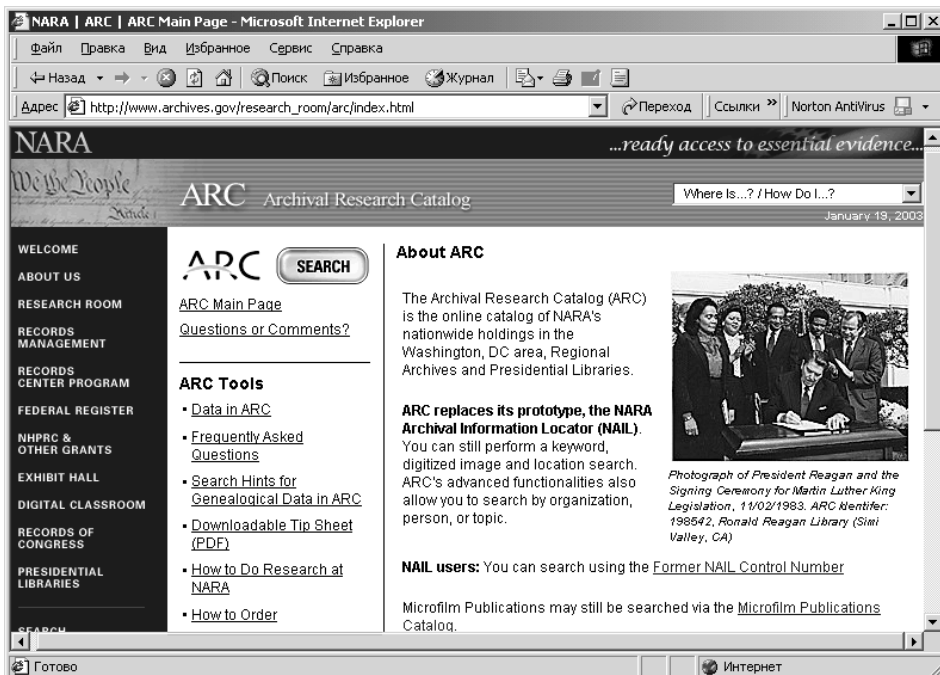

фондів, не беручи до уваги кіно-, фото- і фонодокументів. Пошук здійснюється за ключовими словами. На всіх рівнях опису: фондовому/колекційному (fond/collection), на рівні серії (series), одиниці (files/items), за категоріями: урядові документи (Government Records) і приватні зібрання (Private Records).

Офіційно заявлено, що пріоритетним напрямком діяльності Національного архіву в останні роки є оцифрування. 1999 р. прийнято Урядову програму "Connecting Canadians" (тобто "Єднання канадців", якою передбачалося надання онлайн-доступу до "живої пам'яті"). Тільки в 2000–2001 рр. понад 97 тис. оцифрованих документів було опубліковано on-line. Разом майже 325 тис. документів (більшість з яких – особового походження: листи, особисті щоденники, фотокартки, а також поштові марки, постери тощо) доступні в Інтернеті (<http://www.connect.gc.ca/>).

Національне управління архівів і документації США (NARA) з 1996 р. розробляє "Проект електронного доступу" (Electronic Access Project), – створюється віртуальний каталог усіх зібрань NARA на загальнонаціональному рівні, з президентськими бібліотеками і регіональними архівами включно, під назвою "NAIP" (Інформаційний локатор NARA). Показово, що донедавна американські архівісти представляли в Інтернеті незавершений продукт – "діючу модель, чи прототип майбутньої системи", яка містила опис більш як півмільйона архівних зібрань (серед них

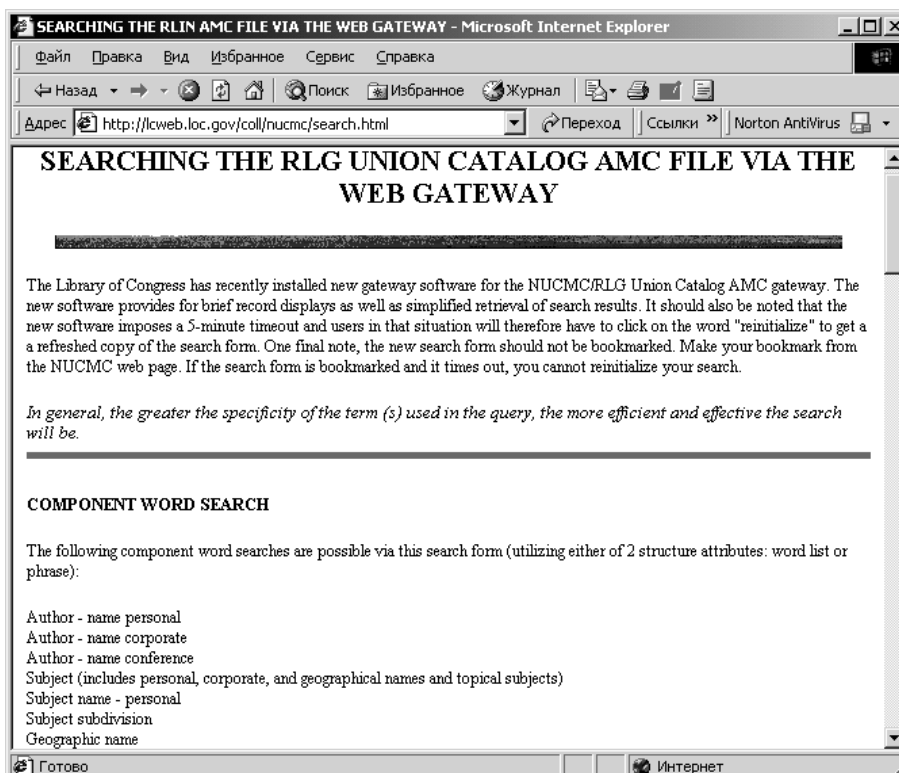
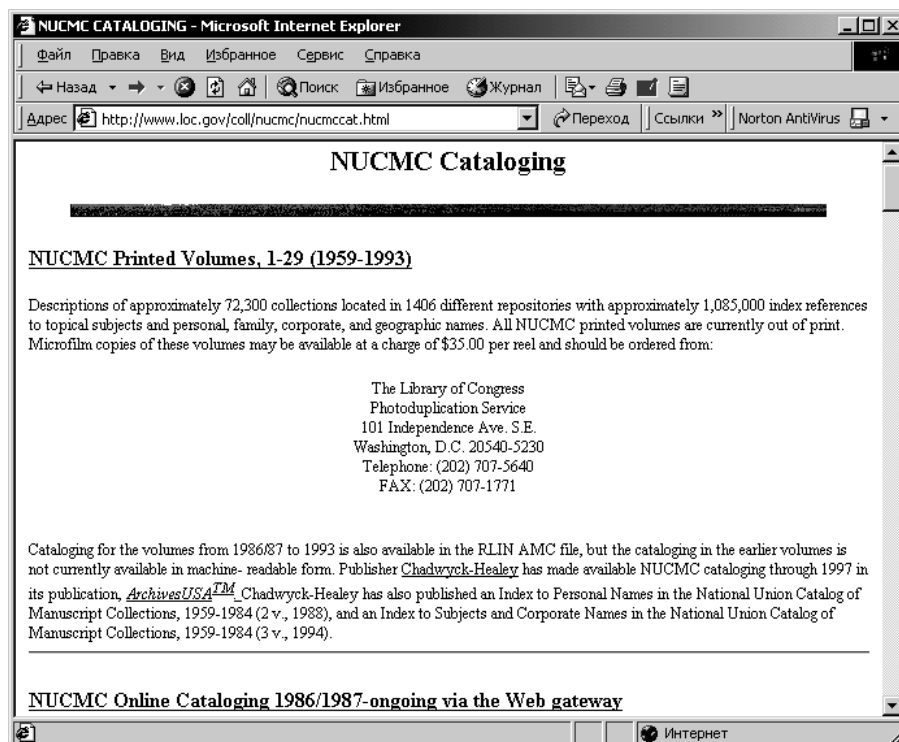

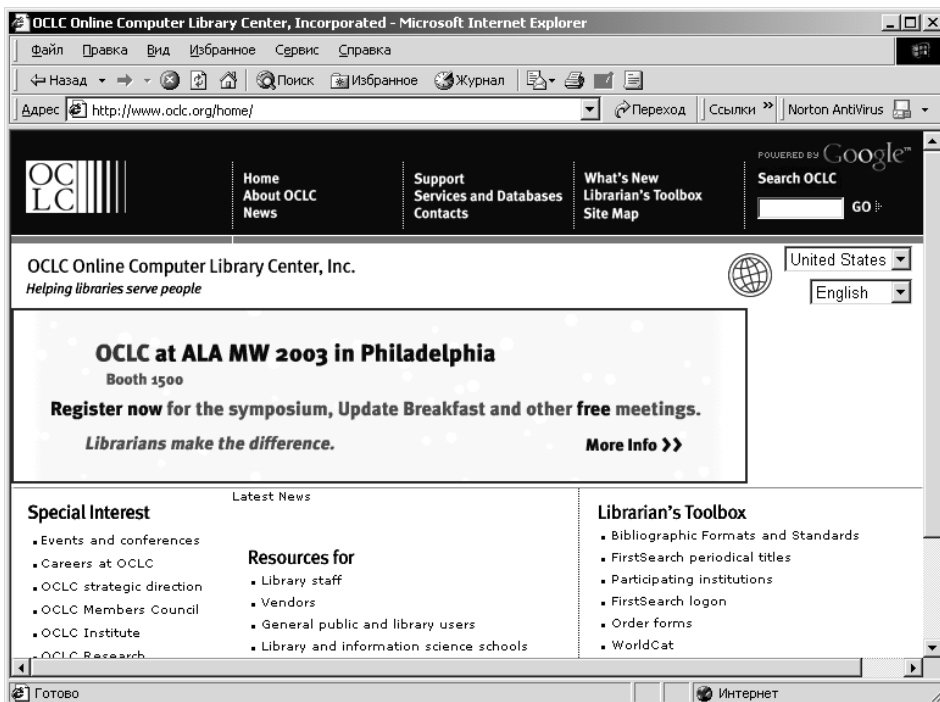
400 тис. текстових колекцій, майже 100 тис. кіно- і відеофільмів, 40 тис. фонозаписів, 3 тис. колекцій фотодокументів (близько 60 тис. одиниць), 360 картографічних колекцій). Нещодавно замість Інформаційного локатора NARA було впроваджено нову систему під назвою ARC – Архівний пошуковий каталог (Archival Research Catalogue). Нині Архівний пошуковий каталог інтегрує архівні інформаційні ресурси і забезпечує онлайнвий доступ до них (http://www.archives.gov/research_room/arc/index.html). Іншу групу матеріалів представляють 3,3 тис. публікацій на мікрофільмах (надзвичайно популярна у США форма публікації архівних ресурсів). У системі забезпечено доступ до 124 тис. цифрових копій архівних документів.

Паралельно під егідою Бібліотеки Конгресу США функціонує система “NUCMC” (Національний збірний каталог рукописних зібрань). У 29 томах, опублікованих протягом 1959–1993 рр., представлено опис більш як 72 тис. колекцій із 1 400 зібрань. Індeksi (предметний, імен і назв фондоутворювачів, географічний) містять понад 1 млн. позицій. Від 1986 р. каталог існує у вигляді бази даних, доступної через мережу Інтернет (<http://www.loc.gov/coll/nucmc/nucmccat.html>).

Частиною системи є портали: “АМС” (Архівні і змішані колекції) – 700 тис. записів з рукописних колекцій наукових бібліотек, музеїв, державних архівів, історичних товариств (див.: <http://lweb.loc.gov/coll/nucmc/search.html>); “OCLC” – (300 тис. записів щодо колекцій рукописів публічних, університетських і спеціалізованих бібліотек у Північній Америці й світі: <http://www.oclc.org>).

Каталог Національного архіву Австралії містить описи 80 тис. колекцій (series), а також інформацію про 9 тис. фондоутворювачів і власників зібрань (http://www.aa.gov.au/the_collection/recordsearch.html).

Унікальність австралійської системи полягає в тому, що в ній представлено колосальний обсяг інформації й на подиничному рівні (item level), – каталог містить описи 2,6 млн. одиниць зберігання, що складає 10% Національного архівного фонду. Підраховано: якщо описування й надалі здійснювати сьогодишніми темпами, то завершення повного по-документного представлення в Інтернеті національної архівної спадщини Австралії потребуватиме 80 років. І це – без урахування нових надходжень. Цікаво, що цифрові копії цих документів можна замовити в режимі on-line. Про популярність цієї послуги й кількість запитів, що чекають своєї черги, свідчать щоденні повідомлення на сайті із зазначенням дати надходження запиту, який обробляється сьогодні (як правило, термін виконання – до трьох місяців).

Вражає японський приклад – на англійському сайті Національного архіву **Японії** онлайн бази не згадуються взагалі. У розділі “Каталоги” мова йде про каталоги заголовків (title catalogue) і предметний індекс (subject index) “до всіх офіційних документів і записів у кожному томі”. Крім того, існують друковані каталоги, які розповсюджуються по головних бібліотеках і архівах (http://www.archives.go.jp/index_e.html).

Наведені дані мають абсолютно фрагментарний характер, однак дозволяють хоча б у загальних рисах уявити глобальний процес представлення архівних ресурсів в Інтернеті.

Як бачимо, світова практика демонструє широкий спектр підходів і розробок. Певною мірою тут найбільше “пощастило” т. зв. “малим” країнам, зокрема тим, хто має нетривалу національну писемну історію (тобто зафіксовану в документах і писемних пам’ятках), або просто порівняно

National Archives of Australia - RecordSearch - Microsoft Internet Explorer

Файл Правка Вид Избранное Сервис Справка

Назад Поиск Избранное Журнал

Адрес http://www.aa.gov.au/the_collection/recordsearch.html Переход Ссылки Norton AntiVirus

NATIONAL ARCHIVES OF AUSTRALIA

Home About this Site Site Map Search Links Feedback

ABOUT US THE COLLECTION EDUCATION | EXHIBITIONS | PUBLICATIONS

RecordSearch

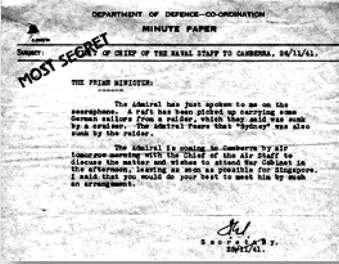
RecordSearch is the National Archives collection database. It contains descriptions of 80 000 collections (called *series*) and over 3 770 000 record items as well as details of about 9000 creators and depositors. Digital copies of records can be requested online. **We are currently processing requests for digital copies received on 14 December 2002.**

Please note: RecordSearch will be offline from 3am to 7am Monday to Sunday and from 11pm Saturday to 5am Sunday (AEST) for routine maintenance.

[Use online tutorial](#) | [About RecordSearch](#)

search

[Click here to begin your search](#)

Frederick Shedden, Secretary of the Department of Defence, advises Prime Minister Curtin of the loss of HMAS Sydney.
NAA: A5954, 2400/21

(Осталось: 1) Открытие страницы http://www.aa.gov.au/the_collecti Неизвестная зона

NATIONAL ARCHIVES OF JAPAN - Microsoft Internet Explorer

Файл Правка Вид Избранное Сервис Справка

Назад Поиск Избранное Журнал

Адрес http://www.archives.go.jp/index_e.html Переход Ссылки Norton AntiVirus

Japanese

Outline of the National Archives

- [What is the National Archives?](#)
- [Organization](#)
- [Outline of Facilities](#)

Functions of the National Archives

- [Accession of official documents and records](#)
- [Preservation of official documents and records](#)
- [Public access to and use of official documents and records](#)

Variegated Activities

- [Exhibitions](#)

Готово Интернет

невеликі обсяги національної архівної спадщини. Тому серед лідерів у представленні архівних ресурсів в Інтернеті – чимало країн цієї категорії.

Попри тематичну, хронологічну і концептуальну різноманітність, принципи розходження у структурі інформаційних систем відсутні; усі вони мають схожий інтерфейс користувача, більш-менш однакові поля і пошуковий апарат, що дозволяє проводити пошук за різними параметрами, включно з повними та усіченими назвами фондів/зібрань, ключовими словами, хронологією, ім'ям/назвою фондоутворювача, місцем походження, типом/класом документів і т. п. Умови пошуку, як правило, комбінуються за формулою “і/або” (“and/or”).

Характерною рисою більшості фондів каталогів в Інтернеті є практично повна відсутність анотацій до фондів/колекцій (series/record groups), що розкривали б їхній склад і зміст, тобто інформацію подано лише на поверховому рівні (пошуково-облікові й кількісні параметри).

За поодинокими винятками, усі онлайн архівні каталоги містять інформацію на пофоновому рівні. Національні каталоги Великобританії й Австралії представляють також відповідно подокументні і поодиначні описи.

Варто відзначити наявність масштабних спеціальних державних програм, особливо в тих країнах, де архіви de facto є складовою частиною державної адміністрації (США, Канада, Великобританія, Австралія).

Цікаво, що для більшості баз, передусім загальнонаціонального рівня, є властивою відсутність кількісних параметрів, що свідчили б про обсяг представлених у системі ресурсів. Як правило, кількість фондів або записів у анотації до бази не зазначається, що ускладнює порівняльний аналіз представлених ресурсів.

Характерною рисою електронних довідників, на відміну від інших форм публікацій в Інтернеті, є домінування національних мов. Англійські архівні бази (не рахуючи, звісно, англійських країн) – поки що рідкість в Інтернеті. Так, англійську версію має фінський збірний каталог, каталоги Національного архіву Угорщини, польська система “Сезам”, обидві вже згадані вище російські бази, Цифровий архів переписів населення Норвегії. Створюється англійська версія бази Бундесархіву.

Навесні 2002 р. в Інтернеті з'явився перший турецький довідник, підготовлений Генеральною дирекцією державних архівів Туреччини – “Систематичний каталог архівних матеріалів, що стосуються османського і республіканського періоду” (турецькою мовою). На жаль, мовний бар'єр не дозволив ознайомитися з ним уважніше (див.: <http://www.devletarsivleri.gov.tr/>).

У цілому, англійські версії – це, як правило, бази національними мовами, але з пошуковими засобами англійською й з англійським інтерфейсом.

Стосовно баз можна, вочевидь, припустити, що більшість архівних служб і національних архівів створюють переважно тематичні бази даних (тобто, певною мірою – ситуативні довідники, які задовольняють конкретні інформаційні запити). Саме цей напрям сьогодні інтенсивно розвивається. А стратегічне завдання представлення в Інтернеті загально-

національних архівних ресурсів у вигляді фондів каталогів або просто не ставиться, або ускладнене фінансовими проблемами (як, наприклад, в Україні).

Зрозуміло, що в даному випадку ми маємо справу з двома аспектами: перший – це власне створення електронних ресурсів (як правило, йдеться про електронні версії існуючих традиційних, карткових, фондів каталогів); і другий – публікація їх в Інтернеті, тобто надання до створених ресурсів онлайн-доступу.

Створення електронних фондів каталогів є, ймовірно, найбільш загальною рисою діяльності всіх національних архівів і державних архівних служб. Цілком очевидно, що таких каталогів загальнонаціонального рівня, а тим більше – локальних чи регіональних рівнів, – є значно більше, ніж тих, до яких існує онлайн-доступ через Інтернет.

Переходячи до українського досвіду, зазначимо, що тут виникають кілька проблем і протиріч. Проблема перша – *психологічного характеру*. Архівна галузь є консервативною за своєю природою. До того ж, наприклад, в Україні вона протягом двох десятиліть (1938–1960) перебувала у специфічному силовому відомстві – НКВС, тому поняття відкритості архівних ресурсів до сьогодні, ймовірно – за інерцією, ще не стало загальноприйнятним в архівному середовищі.

Наступна проблема – *інтелектуальна власність* і пов'язана з цим проблема *авторського права*, не вирішена до цього часу стосовно Інтернету. Очевидною є різниця між електронною публікацією вже виданого у книжковому вигляді довідника, наприклад, путівника по архіву, і наданням відкритого доступу до тематичної бази даних, створеної в тому

ж архіві з метою оптимізації виконання запитів певної категорії.

Третю проблему становить *комерційний аспект*. Виконання запитів, скажімо, за допомогою генеалогічних баз даних, передбачає оплату, що суттєво ускладниться з наданням відкритого доступу до баз. Зрозуміло, ці й інші питання не є не вирішальними і можуть бути врегульовані, передусім програмно-технічними засобами, тобто шляхом адміністрування інформаційної системи. До речі, досвід комерційного використання архівних ресурсів в Інтернеті для України можна оцінити як нульовий, чого не можна сказати, наприклад, про Росію.

Таким чином, український досвід представлення архівних інформаційних ресурсів в Інтернеті налічує лише два з половиною роки. Формально, вихідною точкою можна вважати відкриття офіційного веб-сайту Держкомархіву (www.archives.gov.ua). На сьогодні у нас викристалізувалися два стратегічні напрямки роботи у сфері інформатизації:

Перший – це створення веб-ресурсів державних архівів і забезпечення до них онлайн-доступу у вигляді електронних версій фондівих каталогів.

Другий – електронна републікація на сайті вже існуючих і публікація нових (оригінальних) архівних довідників.

Створювана в Держкомархіві інформаційна система будується за модульним принципом, що відповідає багаторівневій концепції представлення архівних ресурсів. По трьох рівнях уже ведеться інтенсивна робота.

Перший рівень – верхній, інституційний. Сьогодні він представлений електронним довідником “Архівні установи України” як інформа-

ційним ядром веб-сайту (містить 56 об'єктів: центральних, регіональних, галузевих архівів, архівних структур НАН України, наукових бібліотек і музеїв). Цей довідник дістав постійний бібліографічний супровід (примітатейна бібліографія, наприклад, у порівнянні з початковою друкованою версією 2000 року, збільшилася вчетверо й перевищує тисячу позицій). Систематично оновлюються облікові дані, анотації щодо складу й змісту документів. Нове видання довідника, що невдовзі вийде друком (відповідно – нова електронна версія на сайті), крім державних архівів, академічних і інших наукових бібліотечних зібрань міститиме 220 музейних архівних зібрань (205 – Міністерства культури і мистецтв України і 15 – Міністерства освіти і науки). Ця, “позаархівна” частина Національного архівного фонду, що й досі практично не введена до обігу і не охоплена довідниками, стане рівноправною частиною національних інформаційних ресурсів.

Головний модуль системи складає Національний фондний каталог (близько 200 тис. фондів державних архівів України) – **другий, пофондовий рівень**. Він передбачає створення (силами самих архівів) електронних версій фондних каталогів з подальшою їх інтеграцією в єдину базу з функціями віддаленого доступу. Зараз проходить апробацію модель майбутньої системи, де представлено близько 50 тис. фондів (25–30% загальної кількості фондів у складі НАФ). Система базується на основних облікових документах – аркушах фондів, містить 26 основних реквізитів описування (полів). Узгоджена з міжнародним (ISAD (D)) і національним дескриптивним (що готується) стандартами, вона виконуватиме як облікові (тобто, адміністративні) функції, так і пошукові (користування) функції. Принциповою є наявність у ній фондних анотацій щодо складу та змісту документів.

Третій, поглиблений рівень, представлятиме дані про структурні частини фондів – описи (близько 600 тис. об'єктів описування). Програма підготовки **анотованих реєстрів описів** фондів (як у традиційному книжковому, так і в електронному вигляді), – свого роду путівників нового покоління, що розгорнута з кінця березня 2000 р., також є одним із пріоритетних напрямків розвитку архівної галузі.

Наступні рівні – **поодиночний і подокументний** – на сьогодні для нас не є актуальними, однак цілком реальні, якщо мова йде, скажімо, про Реєстр унікальних документів НАФ у рамках проекту “Пам'ять України”, що передбачається як складова частина “Пам'яті світу”.

На черзі після завершення робіт з **фондовими каталогами** – інтеграція в систему **тематичних каталогів** державних архівів – понад 1 млн. записів, що розкривають зміст майже 10 % фондів і колекцій НАФ на подокументному рівні; майже 1 млн. анотацій на фото-, 50 тис. кіно-, 50 тис. фоно- і 1 тис. відеодокументів.

Ближчою перспективою є інтеграція в систему десятків **тематичних баз даних**, що функціонують в архівах. Сьогодні це потужний інформаційний масив – понад 80 баз даних сумарним обсягом понад 2 млн. записів. За тематикою вони охоплюють переважно найбільш запитані сьогодні і, відповідно, – ситуативно найбільш соціально значущі фонди,

які полегшують виконання запитів соціально-правового характеру. Це бази інформації про громадян, вивезених на примусові роботи під час Другої світової війни; про репресованих; “розкуркулених”; про тих, хто загинув на території тієї чи іншої області під час війни чи проживав на окупованій території. Друга категорія тематичних баз представляє результати опрацювання метричних книг, які дозволяють оперативно проводити пошуки генеалогічного характеру.

Роботи із створення інформаційної системи координуються Центром інформаційних технологій Держкомархіву України. У результаті перших кроків реалізації розгорнутої з 2000 р. Програми системної інформатизації галузі архіви отримали новий програмний продукт “Архівні фонди України”, досить гнучкий, такий, що легко модифікується і відповідає сучасним вимогам обміну інформацією між різними платформами. Розповсюджений між державними архівами, а також пропонується для використання академічним, бібліотечним і музейним архівним структурам, він пройшов відповідну апробацію.

Концептуально програма передбачає створення на місцях окремих сегментів інформаційної системи з обліковими і довідково-пошуковими функціями – електронних фондових каталогів архівів – за єдиною методикою і на єдиній платформі, сумісній з Інтернет-технологіями, з подальшою інтеграцією в єдину систему. Передбачено конвертацію вже існуючих облікових баз у нову програмну форму без будь-яких втрат інформації, а також інтеграцію числених локальних баз даних тематичного і видового характеру.

Паралельно в рамках Державної програми розвитку мережі Інтернет в Україні Центром інформаційних технологій розроблено програму створення мережі Інтернет-ресурсів державних архівів на 2000–2005 рр. Вона передбачає: на першому етапі – створення потужного Центру веб-ресурсів галузі в Держкомархіві з побудовою корпоративної мережі, введенням в експлуатацію серверів і наданням центральним та іншим архівам, які знаходяться в Києві, виходу в Інтернет; на другому – запровадження поштових, веб-серверів і серверів баз даних у регіональних архівах; на третьому етапі – побудову галузевої мережі передавання даних; потужний комунікаційний центр у Держкомархіві забезпечує супроводження веб-серверів архівів, надійне і швидке передавання інформації з галузевої мережі в Інтернет, із розвинутою системою адміністрування і захисту інформації; передбачається оренда міських і міжміських виділених каналів зв'язку для всіх архівів. Зрозуміло, що ця програма потребує серйозного цільового фінансування.

Однією з нагальних стратегічних перспектив інформатизації галузі є створення **загальноукраїнського архівного порталу**. Інформаційна система такого типу структурно має інтегрувати веб-сайти усієї мережі центральних і регіональних державних архівів, включно з архівними установами низових ланок системи – районних і міських. Зрозуміло, за сьогоднішніх складних умов перехідного періоду – це досить віддалена, хоча й цілком реальна перспектива.

Продовжуючи роботу над інформаційною системою “Центральний фондовий каталог”, ми вважаємо публікацію архівних довідників одним

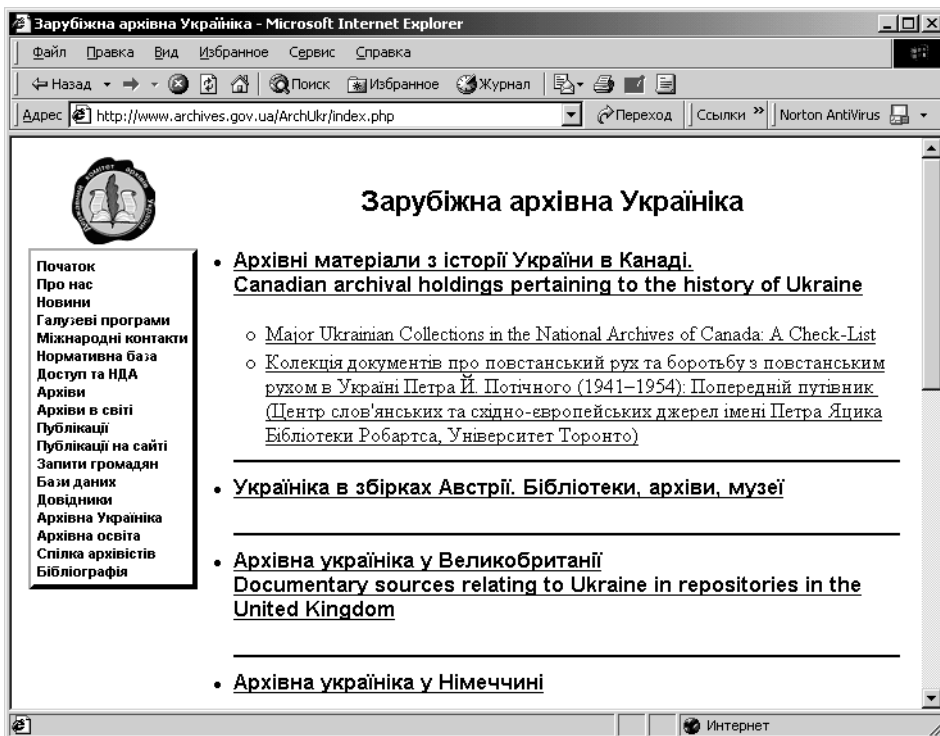
із найперспективніших напрямків, оскільки ця робота менш трудомістка, ніж створення інформаційної системи і майже не вимагає спеціального фінансування. На сьогодні понад двох десятків довідників уже представлено на сайті Держкомархіву у розділі “Публікації на сайті” (<http://www.archives.gov.ua/Publicat/>).

Більшість із них має бібліографічний характер (це три покажчики змісту журналу “Архіви України” з 1947 р.; бібліографія довідників з архівних зібрань України; із зарубіжних зібрань україніки; довідник “Втрачені і переміщені архіви, бібліотеки, музеї” (понад 1 500 позицій); ретроспективний покажчик видань архівів України (1925–2002); бібліографія видань з документознавства; бібліографічний покажчик “Збереженість документальних фондів”.

Іншу групу складають повнотекстові онлайн довідники по зарубіжних архівних зібраннях Канади, Австрії, Великобританії, а також огляди україніки в Німеччині й Чехії (<http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/index.php>).

На сайті Державного архіву м. Севастополя (єдиному поки що з державних архівів) у грудні 2001 р. опубліковано електронну версію путівника по архіву (www.gosarhiv.sevastopol.iuf.net/).

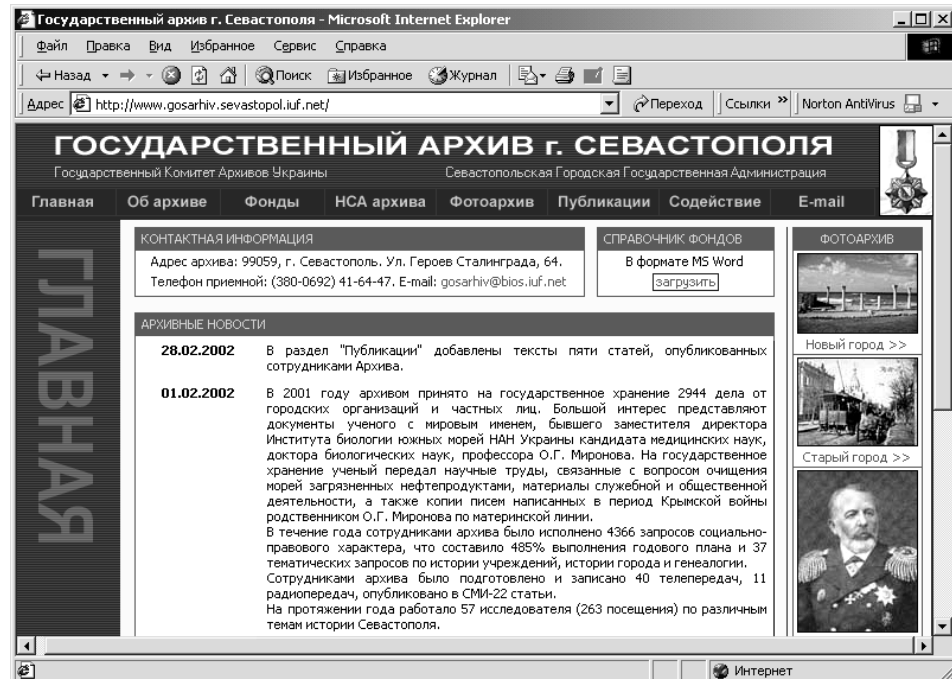
Готуються до публікації на сайті у вигляді баз даних перші путівники нової серії “Архівні зібрання України” (ЦДАГО України; ЦДІАК України, м. Львів; державних архівів Чернігівської і Сумської областей; путівник по кінодокументах ЦДКФФА України). Незабаром цей перелік поповнять путівники Державного архіву Міністерства внутрішніх справ України, ЦДАМЛМ України, Державного архіву Тернопільської області.

Показово, що в усьому світі кількість електронних довідників, що друкуються в Інтернеті, стрімко зростає. Останнім часом це явище набуває справді “повального” характеру. Для прикладу: Гуверівський інститут революції, війни та миру нещодавно проголосив про готовність опублікувати на своєму сайті 700 описів колекцій. На сьогодні величезний довідковий масив – описи 850 колекцій Інституту – вже доступний у режимі on-line (див.: <http://sunsite2.berkeley.edu/cgi-bin/oac/hoover>).

У цьому контексті, на наш погляд, цікавим проектом могла б стати публікація на компакт-дисках корпусу архівних довідників, з метою актуалізації значного пошукового потенціалу десятків опублікованих у 1960–1980-х рр. путівників і кількох сотень машинописних довідників, підготовлених за останні 40–50 років державними архівами України, загальним обсягом орієнтовно в 20 тис. сторінок. Перші стали бібліографічними раритетами, а останні взагалі недоступні за межами конкретного архіву. На перший погляд, ідея корпусної публікації радянських заідеологізованих, термінологічно й змістово застарілих путівників виглядає дещо несподіваною. З іншої – ці пам’ятки історичної думки й архівної науки другої половини ХХ ст. з фактографічної точки зору більш-менш адекватно представляють на пофоновому рівні, принаймні, частину НАФ, а тому заслуговують на републікацію. В інтегрованому вигляді, цей корпус довідників може стати потужним багаторівневим пошуковим інструментом по архівних зібраннях України.

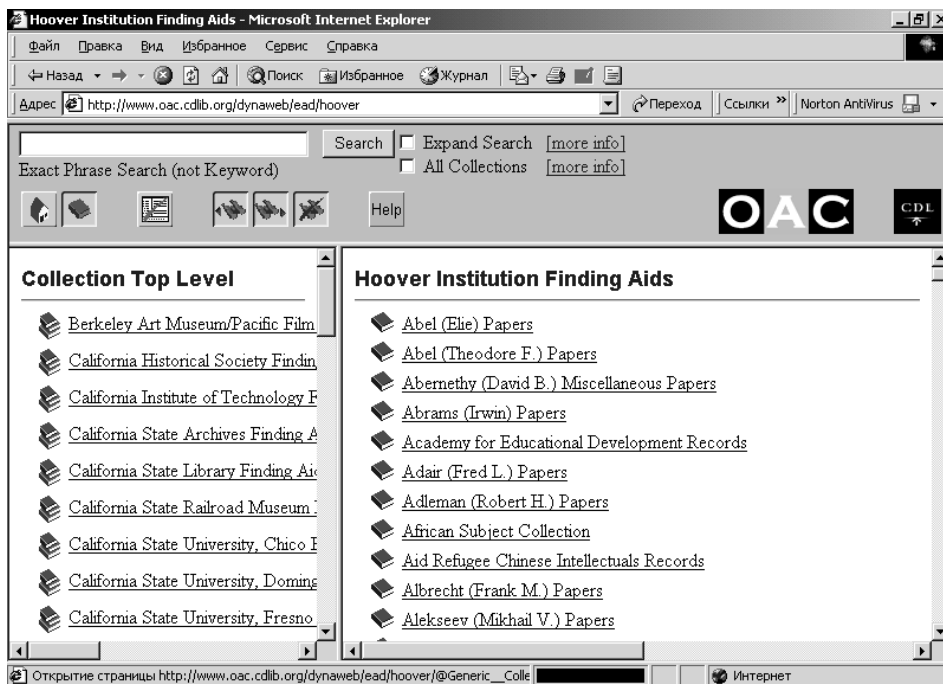
Безумовній публікації в електронному вигляді й інтеграції в загальноукраїнську інформаційну систему підлягає також ряд галузевих довід-

ників зведеного типу, які готуються: “Національний реєстр втрачених і переміщених архівних фондів”, проект “Еліта України XVIII–XX ст.: Національний реєстр особових архівних фондів”; “Празькі архіви: Зведений каталог архівів української еміграції у міжвоєнний період”; “Каталог розсекречених архівних фондів України. 1990–2001”; “Зарубіжна Українка: Каталог колекцій мікрофільмів у державних архівах України”.

Від 2000 р. в онлайн-режимі на сайті друкуються електронні версії журналу “Архіви України” (<http://www.archives.gov.ua/Publicat/index.ua.html#AU>) та “Вісника Державного комітету архівів України” (<http://www.archives.gov.ua/Publicat/index.ua.html#Visn>). Принагідно відзначимо, що “Архіви України” є єдиним професійним часописом історичного профілю в Україні, повнотекстова версія якого доступна через Інтернет.

Коротко про деякі технологічні аспекти побудови і супроводу офіційного веб-сайту Держкомархіву. Спочатку сайт розроблявся із застосуванням українського обмеженого набору технологій (HTML2.0 при повній відмові від застосування будь-яких засобів, котрі могли б виявитися несумісними з якимось із браузерів старих версій, що застосовуються на різних платформах (наприклад, Internet Explorer 2.0, Opera 4 на платформі Windows, старі версії браузерів на платформі Macintosh, Netscape Navigator під UNIX і т. п.). У результаті такого підходу нас могли читати всі, хоча при цьому страждали і дизайн і, можливо, зручність навігації. При незначних розмірах сайту ми вважали це цілком виправданим, і отримані за час його існування відгуки користувачів підтвердили правильність такого підходу.

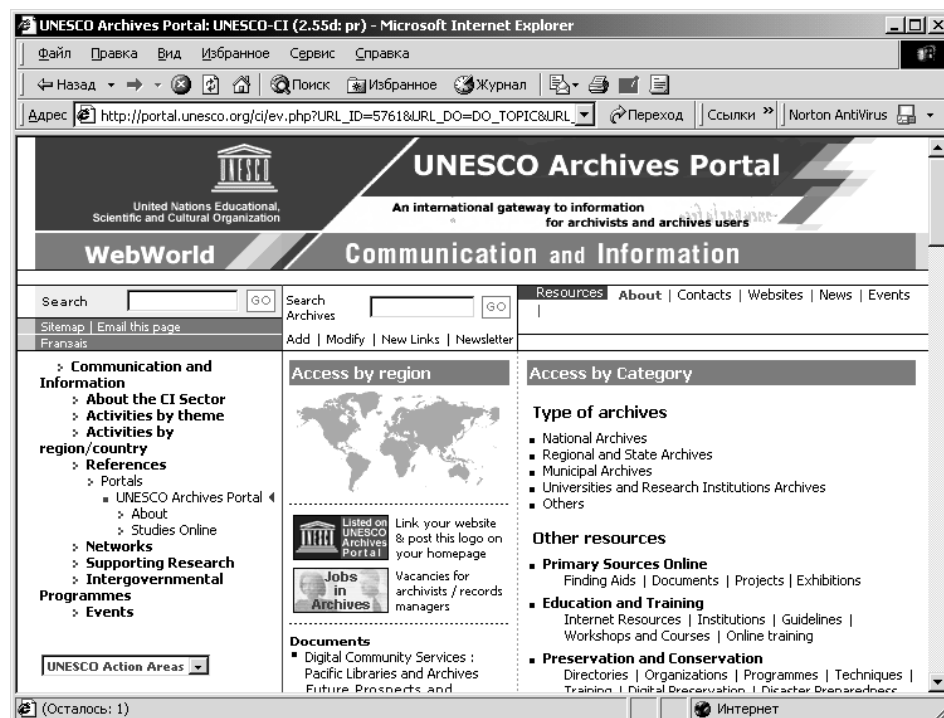
Зараз сайт перевищив 30 мегабайт, керування його змістом стає досить трудомісткою процедурою. Підключення до сайту численних баз даних робить практично унеможливає користування його ресурсами без спеціальних інструментів пошуку і фільтрації, не кажучи вже про невиправдане перевантаження каналів передавання інформації.

Тому було прийнято рішення про кардинальну реконструкцію сайту з метою надання йому інтерактивності, більшої зручності навігації для відвідувачів із збереженням доступу для широкої гами браузерів на різних платформах.

Реконструкція вже почалася. Звісно одночасно оновлюється і дизайн сайту. Короткий перелік технологій, що застосовуються: РНР як інструмент динамічної генерації сторінок по запиті та інтерфейс до баз даних, CSS (Cascade Style Sheets – каскадні таблиці стилів) для оптимізації редагування і стандартизації оформлення сторінок, JavaScript (за необхідності) для надання сторінкам більшої інтерактивності й автоматизації деяких процедур.

При обранні технологій вирішення тієї чи іншої проблеми ми надаємо перевагу технологіям, які дозволяють мінімально завантажувати завданнями комп'ютер відвідувача сайту, максимально використовуючи серверні ресурси, обов'язково зберігаючи доступність для всіх браузерів і економлячи кожен байт, який посилається через Мережу.

Розробка вже почалася, і це можна побачити по зміненому вигляду частини сторінок сайту. З'явилася й поступово розширюється англійська версія сайту. На жаль, переопрацювати весь сайт і опублікувати його повністю у новому вигляді не дозволяє обмеженість у коштах і ресурсах, тому якийсь час паралельно існуватимуть два дизайни.

Такою нам у цілому уявляється та частина архівного сегменту Інтернету, яка безпосередньо представляє інформаційні ресурси архівної галузі, причому переважно у вигляді баз даних. Ознайомлення з концептуальними методологічними рішеннями і конкретним досвідом застосування сучасних програмно-технологічних засобів архівними службами, національними архівами, професійними асоціаціями й дослідницькими центрами в різних країнах світу є надзвичайно корисним для вироблення єдиної стратегії і створення національних програм, які передбачали б розширення доступу до архівних ресурсів.

¹ Надання онлайн-доступу до архівних і бібліотечних інформаційних ресурсів стає стратегічним напрямком діяльності національних архівів і бібліотек світу. Бібліографія лише цієї проблеми налічує десятки тисяч позицій. Див., наприклад, окремі огляди: *Киселев И.Н.* Архивные информационные ресурсы и Интернет // Новые информационные ресурсы и технологии в исторических исследованиях и образовании: Сб. тезисов докладов и сообщений Всероссийской конференции. – М., 2000. – С.20–29; *Злобин Е. В.* О проблемах размещения архивных машиночитаемых документов в Интернет // Там же. – С.41–43; *Ревинский Д.О.* Архивы и архивное дело в Интернете: Опыт создания каталога ссылок // Там же. – С.51–53; *Баранов В. А., Вотинцев А. А., Миронов А. Н.* Полнотекстовые базы данных древнейших древнерусских рукописей // Там же. – С. 29–30; *Залаев Г. З., Боброва Е. В.* Архивы и Интернет // Отечественные архивы. – 2000. – № 2. – С. 42–50; *Філіпова Л. Я.* Автоматизовані бази даних у світовому інформаційному просторі // Вісник Харківської державної академії культури. – Вип. 1: Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика: Збірник наукових праць. – Харків, 1999. – С. 144–151; *Павлуша І. А.* Рукописи і стародруки на WWW-серверах національних бібліотек // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація: Наукові праці НБУВ. – Вип. 1. – К., 1998. –

C. 332–336; *Yakel, Elisabeth*. Thinking Inside and Outside the Boxes: Archival Reference Services at the Millenium // *Archivaria*. – 2000. – Vol. 49.

Порівн. також доповіді на останньому всесвітньому архівному форумі (CITRA-2002) у Марселі: *Valacchi, Federrico*. The Internet and Archival Research: from medium to Resesarch Tool // XXXVth CITRA. Marceille, France, 13–16 November 2002. How does Society Perceive Archives?: Abstracts. – Marceille, 2002; *Yakel, Elisabeth*. Impact of Internet-Based Discovery Tools on Use and Users of Archives // *Ibid*.

² Порівн.: Архівний портал ЮНЕСКО: http://www.unesco.org/webworld/portal_archives/pages/index.shtml.

О. А. ІВАНОВА, М. К. ІВАННІКОВА

РУКОПИСНА КИРИЛИЧНА КНИГА XVI–XVII ст.: ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ АТРИБУЦІЇ

Рукописна книга, що відбиває і акумулює цілий пласт писемної культури України, відображає соціально-етнічні і духовні процеси, становлення національної самосвідомості українського народу, посідає особливе місце в системі спеціальних історичних та філологічних джерел. Між тим, кодикологічні дослідження рукописних книг (далі РК) XVI–XVII ст., кількість яких у архівах та рукописних підрозділах бібліотек України дорівнює не менш як 3–4 тис., поки що не набули поширення серед фахівців з української книжкової культури.

Окремим аспектам дослідження слов'янської книги XVI–XVIII ст., у тому числі й української, присвячені численні текстологічні, палеографічні, лінгвістичні, літературознавчі праці та дослідження, у тому числі О. Апанович (світська РК XVIII ст.), Я. Запаса (мистецтво книги), Я. Ісаєвича (історія книги), М. Кукушкіної, І. Поздєєвої (історія та описання зібрань, окремих пам'яток), С. Луппова (книга в Росії XVII–XVIII ст.), М. Розова (історія і культурне значення книги XI–XV ст. у Росії), Б. Сапунова (книжкова культура Давньої Русі). Цим же питанням присвячено статті О. Амосова, Т. Діанової, Л. Жуковської, А. Турилова, М. Ніколаєва та багатьох інших, де кодикологічні методи використано як для вивчення рукописно-книжкової культури певного періоду, так і окремих елементів духовного розвитку суспільства.

Перші спроби обліку та охоронного описування рукописних книг припадають на XIX століття, коли М. Никольський уклав і опублікував першу частину повної (виходячи з усіх відомих на той час рукописів) персоналії східнослов'янської рукописної книги XI–XVII ст., до якої вмістив бібліографію опублікованих описів, основних досліджень рукописних пам'яток, а також особисто виявлених матеріалів. Наукові описи великих українських збірок, які перебували в різних сховищах України, зробили А. Кочубинський, В. Березін, Г. Крижановський, Є. Сецінський, Е. Петухов. Наприкінці XIX – на початку XX ст. побачили світ систематичні каталоги рукописних збірок м. Києва М. Петрова, О. Лебедева,

С. Маслова, Ю. Яворського, М. Сперанського. Огляд пам'яток, відомих на той час рукописних пам'яток українського і білоруського походження, опублікував П. Владіміров у праці “Обзор южнорусских и западнорусских памятников письменности от XI до XVII столетий”. Окремим пам'яткам української писемності присвячено також праці О. Карського, О. Грузинського, Я. Головацького, П. Житецького, С. Голубєва, О. Бодяньського, І. Каманіна, Ю. Яворського, І. Франка, А. Петрушевича. Методичні основи наукового археографічного описування було закладено В. Перетцом.

Після 1917 року описування рукописних книг призупинилося, хоча його окремі елементи й простежуються в працях І. Огієнка, С. Маслова, Д. Щербаківського, П. Курінного, К. Широцького, П. Жолтовського та ін.

У 40–60-х роках ХХ ст. вивчення української рукописної книги здебільшого обмежувалося підготовкою переліків та реєстраційних списків збірок і окремих пам'яток. Зокрема, перелік колекції Харківського університету опублікував 1953 р. М. Жинкін. Я. Щапов каталогізував збірки українських рукописів І. Лукашевича та М. Маркевича. Низку описів українських книжкових пам'яток опублікував В. Микитась. 1960 р. вийшов друком опис частини рукописів Одеської наукової бібліотеки, серед яких переважають українські (упорядники М. Капиленко та М. Рапопорт). Мистецтво книги XV–XVII ст. досліджують В. Сіверська та Я. Запаско. З'явилися мистецтвознавчі розвідки Г. Логвина, Л. Міляєвої та ін. Історія української оправи – тема досліджень С. Клепікова¹.

У 70–80-х роках побачила світ низка вузькоспеціальних праць, переважно літературознавчого і мовознавчого, менше – текстологічного та кодикологічного характеру. Рукописну культуру і світську книгу XVIII ст., маргіналії та вкладні записи вивчала О. Апанович. Статті Я. Ісаєвича та І. Мицька присвячені питанням середньовічних бібліотек, власників та читачів. Важливою джерелознавчою базою стали праці Ю. Мицька, в яких ідеться про українські літописи XVII ст. Вивченням жанрових особливостей займалися також філологи та літературознавці О. Білецький, М. Гудзій, О. Назаревський, В. Резанов, М. Геппенер, С. Щеглова, В. Адріанова-Перетц, М. Петрова, В. Десницький, В. Креконтень, Л. Махновець, В. Микитась, Г. Сивоконь та багато інших.

В Інституті рукопису НБУВ у 90-х роках набули розвитку кодикологічні дослідження, спрямовані на створення принципів описування РК XIV–XVIII ст. та їх практичне втілення. Було створено модель кодикографічного опису, спрямована на узагальнення вітчизняного та світового досвіду описування РК, та опрацьовано схему, що мала охопити всі можливі аспекти зовнішнього опису рукописної книги (Л. Дубровіна, О. Гальченко, О. Іванова)². Теоретичним питанням української кодикології присвячено монографію Л. Дубровіної “Кодикологія та кодикографія української рукописної книги”³.

Розвиток різних напрямів кодикологічних досліджень та методів науково-практичного описування РК в НБУВ репрезентований сьогодні описом арабських рукописів (В. Рибалкін, О. Савченко та О. Хамрай), грецької рукописної книги й латинських кодексів (Є. Чернухін), єврейських

рукописів (О. Хамрай, І. Сергєєва), польської рукописної книги (С. Булатова), слов'янської кириличної РК (О. Гальченко, Л. Гнатенко, Л. Дубровіна, О. Іванова, М. Іваннікова); опубліковано каталоги арабської, грецької, латинської книги, підготовлено до друку слов'янську книгу XV ст. (Л. Гнатенко)⁴.

У 90-х роках XX ст. РК продовжують досліджувати з точки зору допоміжних історичних дисциплін, історії літератури, мистецтва, музики (Л. Дубровіна, О. Гальченко, О. Іванова, Л. Гнатенко, Ю. Запаско, Ю. Ясиновський, Я. Ісаєвич, М. Боянівська, В. Фріс, С. Прудніков); проводяться графіко-археографічні та палеографічні дослідження української рукописної книги XIV–XV ст., вивчаються рукописна книга XV ст. (Л. Гнатенко), рукописна книга XVI ст. (О. Іванова, Л. Дубровіна, В. Фріс, М. Боянівська), історія та технологія опрацювання слов'янської рукописної книги та стародруків (О. Гальченко, С. Зінченко), музична рукописна книга кінця XVII–XVIII ст. (Е. Клименко). Водночас кодикологічно досліджуються окремі пам'ятки писемності, передусім найбільш відомі з них – “Пересопницьке Євангеліє (1556–1561)” (Л. Гнатенко, Л. Дубровіна, І. Чепіга), “Ірмологіони” (Л. Корній, Ю. Ясиновський).

Разом з тим, масив рукописних книг XVI–XVII ст. і досі науково не опрацьований кодикологічно, не уточнено дати й місце створення, основні методи формування та опрацювання рукописних книг цього періоду, жанри, скрипторії, розвиток письма, опрацювання тощо. Вірогідна атрибуція книги (визначення дати та місця створення) дозволяє включити в контекст культури XVII ст. інформацію, що нині “закрита” для дослідників, надати філологам та історикам відомості про реальні факти для узагальнень у галузі культури. Описання РК, створені наприкінці XIX – на початку XX ст., якими сьогодні користуються дослідники історії культури, мають узагальнюючий характер і датовані дуже приблизно. Вказується, як правило, лише століття. Ці описи, що відображають відповідний рівень розвитку палеографії, текстології, філігранології та інших спеціальних історичних і філологічних дисциплін початку XX ст., дуже застаріли. Водночас на сьогодні набули значного розвитку спеціальні історичні дисципліни: проведено нові дослідження з історії рукописної книги, опубліковано методичні матеріали, спеціальні філігранологічні довідники, що дозволяють точніше аналізувати папір за водяними знаками з метою встановлення дати створення рукописної книги. Після новітнього аналізу дати, порівняно з тими, що надаються в довідниках початку XX ст., змінювалися в межах половини століття, подеколи – десятиліття. Цим викликана необхідність суцільного перегляду датування РК.

Суть кодикологічного аналізу РК полягає в аналізі матеріальних ознак кодексу, описуванні всіх “зовнішніх” деталей РК з метою визначення історії, походження, змісту та побутування книги. Якщо в XVI ст. писці, художники та інтролігатори ще суворо дотримувалися традиції адекватного переписування книжок, техніки організації сторінки, прикрас, а почерки були усталеними, техніка письма та формування блоку – стабільною, то в XVII ст. усталені традиції книгописної майстерності почали поступово руйнуватися. Ці тенденції загалом негативно впливали на

традиції книжкового ремесла, спричинювали спрощення та здешевлення книжок.

У XVII ст., поряд з активізацією переписування книжок після церковної реформи, набуло поширення й переписування історичних праць світського характеру, літературних творів. Зростання попиту на рукописну книгу, активізація потреб ринку призвели до погіршення техніки письма. На зміну книжковому письму прийшов скоропис.

Світська книга XVI ст. представлена українськими короткими літописами, що відомі зі списків Літопису Великого князівства Литовського (це, зокрема, Київський короткий літопис (862–1515) із Супрасльського списку Літописця великих князів Литовських); короткими місцевими літописами, що відомі з 3-ї редакції Літопису Великого князівства (Волинський короткий літопис (1487–1500); Про Подільську землю; Про князя Станіслава Київського). З'явилась перша редакція Українського Хронографа, однієї з найвідоміших пам'яток XVI ст., де викладається все-світня історія, що пов'язується з історією України. До нього увійшли й статті про історію Литви та Польщі.

Хоча XVII ст. і притаманні певною мірою тенденції персоніфікації літературних праць, у низці нових історичних творів було зазначено їх творців, однак характерною рисою рукописної традиції релігійної книги та традиційних історичних компіляцій як XVI, так і XVII ст. є все ж анонімність, невизначеність дати і місця походження, відсутність уніфікації назви та заголовку. Переписувалася значна кількість редакцій та списків як нових творів, так і переробок відомих літературних та історичних пам'яток попередніх часів, дата переписування яких встановлювалася на основі комплексного аналізу кодикології, палеографії, текстології.

За своїм складом рукописна книга XVII ст. цілком закономірно репрезентує передусім традиційні богослужбові книжки, необхідні для церковної служби та домашнього читання: Євангелія, Апостоли, Псалтирі, Мінеї, Тріоді, Часослови, Служебники і Требники, Осьмогласники (Октоїхи), Акафісти тощо, а також богословські збірники, збірники життійної літератури. Водночас у цей період на західних землях зміцнювалися позиції католицької церкви, меж України досяг реформаторський рух, на її теренах поширювалася уніатська література тощо. У цьому зв'язку значного розвитку в XVII ст. набула в Україні проповідницька та полемічна література, представлена творами таких видатних релігійних діячів, як Лев Крезва (у чернецтві Лаврентій), Захарія Копистенський, Іоаникій Галятовський, Мелетій Смотрицький, Стефан Яворський та інші, які писали і слов'янськими мовами, і латиною.

Особливу групу в рукописній спадщині XVII ст. складають пам'ятки історичного змісту, твори, де викладено світську та політичну історію. Друга половина XVII ст. є часом появи таких історичних компіляцій, як "Густинський літопис" Михайла Лосицького, "Кройніка" (1672–1673) Феодосія Софоновича, "Київський Синопис" Іннокентія Гізеля, а також місцевих літописців, повістей та сказань, численних пізніх редакцій хронографів, що суттєво відрізнялися від перекладних хронографів із грецьких літописів Георгія Амартола, Іоанна Малали, Іоанна Зонари, Кос-

тянтина Манассія та ін. Нові пам'ятки були специфічними компіляціями із загальної історії, виконаними на основі різних джерел – грецьких, південнослов'янських та західних, які прийшли до нас із Польщі. Наприкінці XVII ст. з'явився Український Хронограф – “Хроніка” Леонтія Боболінського 1699 р. Розвивалося місцеве літописання України: побачили світ “Літописці Волині і України”, Літопис Яна Бінвільського, Острозький літописець, Крехівський літописець, Хроніка 1636 р., Львівський літопис Михайла Гунашевського (1489–1650) тощо.

Характерна особливість цього періоду – поява значної кількості рукописних книг у списках відомих творів з незазначеною датою, що спричинює нині потребу уточнення часу виникнення списку з метою встановлення історії тексту. Усе це – спільні особливості історії РК XVI та XVII ст.

Отже, атрибуція рукописних книг XVI–XVII ст. та їхня ідентифікація є необхідними складовими кодикологічного описування книг.

Кодикологічний аналіз передбачає проведення робіт з детального вивчення матеріальних ознак: оправ, обсягу, розмірів аркуша, паперу, чорнил, почерків, структури блоку, сторінки, тексту письма, музичної нотації, оздоблення тексту, геральдичних ознак, додаткового тексту (записів, знаків книжкових та облікових) – з метою встановлення дати, місця створення рукопису, його авторів, розповсюдження, історії.

Важливим у кодикологічному аналізі є встановлення змісту твору, що стосується власне походження та історії конкретного літературного, історичного, математичного, інших творів; особи автора (або авторів) твору, його уявлень про форми впорядкування тексту (оригінальний, компіляція, виписки, переклад, тлумачення тощо); авторських редакцій, перероблень, скорочень тощо; дати створення і мови авторського тексту, перероблень, компіляцій, реалій тексту та вивчення ідей твору.

Історія кодексу як артефакту включає вивчення походження та історії побутування кодексу, зокрема методів та особливостей створення книги (вивчаються скрипторії, техніка почерків та шрифтів, формування блоку книги, тексти з точки зору орфографії, художнього оформлення тощо); розповсюдження книги (книготоргівля, вклади та інші шляхи розповсюдження, географія й соціологія книги); формування книжкових зібрань та колекцій (умови створення, склад, вплив на суспільство); використання (соціологічні аспекти) книги (соціальний склад замовників, читачів, вплив книги, реакція на книги тощо), а також репертуару РК різних соціальних епох та прошарків населення. Існує й проблема існування та розповсюдження текстів творів у списках та історія текстів і списків не лише в текстологічному, а й кодикологічному аспектах.

Одним із найважливіших аспектів у кодикологічному аналізі після ідентифікації творів є атрибуція (встановлення часу і місця створення РК). У встановленні дати створення РК центральна позиція належить філігранологічному аналізу паперу у зіставленні з послідовністю змін паперу, технікою складання зошитів, змінами тексту, почерків, фоліації, записів, редакційних поміток, чорнил, стилю переписування тощо. Зіставлення змін паперу зі зміною почерків дає можливість з'ясувати методи переписування книг, зокрема, якщо рукопис писали кілька писців послідовно від початку і до кінця, або рукопис існує як конволют.

Методичний апарат філігранознавчого аналізу паперу складається із сукупності спеціальних правил та прийомів, які дозволяють з певним ступенем упевненості встановити час написання рукопису в межах десятиліття. Перший крок – це точний облік та опис усіх водяних знаків, що зустрічаються в рукопису, та встановлення за опублікованими альбомами-довідниками або за наявними в робочих картотеках датованими рукописами дат існування цих водяних знаків та аналіз їх ідентичності. Калькування знаку дозволяє більш-менш точно встановити його розміри. Необхідно враховувати й деформацію знака.

При описуванні філіграні зазначаються:

1. Назва, номер і рік філіграні за альбомом чи альбомами, якщо аналог виявлено у двох чи більше альбомах (назва альбому подається скорочено).

2. Усі типи філіграней із вказівкою номерів аркушів.

При описуванні філіграні зазначається ступінь її ідентифікації:

а) тотожність (повний збіг контурів знаку і розташування філіграні);

б) близькість (збіг знаків у всіх деталях при незначній розбіжності контурів);

в) подібність (у загальній композиції малюнків і деталях);

г) тип (подібність у загальній композиції малюнків).

Для України першої половини XVI ст. характерним є переважно такий папір: італійський (філіграні: рукавичка, глечик, ножиці), французький (з іменами власників підприємств: Edmond Denise, Jaque Lebe, Nicolas Lebe, брати Nivelles та ін.), німецький (вепр, голова бика, тіара з хрестом, одноглавий орел). У другій половині XVI ст. використовувався польський папір з філігранями, що зображують герби власників підприємств із вироблення паперу (герби: “Habdank”, “Topor”, “Jastrzebiec”, “Podkova” та ін.).

XVII ст. притаманні знаки “лілія” та “голова блазня”, “глечики”, “колона з виноградом”, “кола”, “якір”, “герб Базеля”, “герб Амстердама” та ін. Важлива ознака – основний, превалюючий папір, який був виділений на визначну пам’ятку, оскільки, як правило, у скрипторії одночасно використовувалися кілька типів паперу із різними знаками, було чимало їх залишків, а тому переважаючий папір уточнює датування.

З іншого боку, філіграні розвивалися по-різному, містять палеографічні дати різної цінності. Деякі філіграні вживалися тривалий час, змінювалися з незначним ступенем, а тому датують рукопис лише приблизно. Інші знаки, навпаки, вживалися недовго чи піддавалися більш швидким змінам, а тому датують невеликий проміжок часу – ці філіграні є більш доказовими. Так, найточніша дата – це водяний знак з цифрами певного року. Наступну за точністю дату містять філіграні на французькому папері. На них наявні імена фабрикантів (щоправда, найчастіше перекручені).

Після встановлення однорідності або конволютності РК провадиться аналіз їх однорідних частин за філігранями, з’ясовуються терміни побутування водяних знаків. При цьому здійснюється класифікація знаків за типом, видом і різновидом, а також ступенем схожості. Аналізується як час існування тотожних, так і подібних та схожих знаків. У разі фіксації розбіжностей у датах знаків, які виходять за межі загальноможливого

терміну написання дат (тобто розходження більш ніж у 20 років), проводиться кодикологічний аналіз через зіставлення цих водяних знаків із письмом, нумерацією рукопису та послідовністю зошитів, типом паперу, зміною почерків, реставраційними роботами, текстом твору з метою встановлення конволютності рукописної книги та з'ясування часу створення її окремих частин та тих творів, що увійшли до складу РК.

Так, пізніше написання в півуставі літери Е, близьке до сучасного, може слугувати ознакою датування третьою чвертю XVI ст. Прикладом значних змін у XVI ст. в українському скоропису може бути написання літери б. Якщо в першій чверті XVI ст. це спрощення б півуставної, а в другій половині століття її обриси закруглюються, верхня горизонтальна риска іноді взагалі зникає, то наприкінці XVI – на початку XVII ст. з'явилися нові варіанти написання: трикутник з вигнутою рисою в основі, б з вигином нагору.

В оздобленні рукописів першої половини XVI ст. спостерігається інтенсивний розвиток балканського орнаменту. Його мотиви – джгути, плетіння в пряму клітку, плетені смужки, кола (найчастіше), вісімки тощо. У простих рукописах це контурні візерунки, виконані кіновар'ю, у розкішніших книгах – строкате розфарбовування з перевагою традиційних болгарських кольорів – червоного, жовтого, зеленого.

У другій половині XVI ст., коли на перше місце виступили рослинні візерунки, плетінка ще виявляла надзвичайну стійкість, продовжувала розвиватись. Наприкінці XVI ст. рослинний орнамент – провідний вид рукописного оформлення. Для другої половини XVI ст. характерним є також використання “друкарського” орнаменту, що пояснюється появою друкованої книги. У XVII ст. заголовки значно спростилися, і, хоча й малювалися старанно, були позбавленні необхідної уваги до деталей, часто виконувалися у “стародрукованому” стилі.

Власне текст також може бути ознакою датування. Для богослужбових книг як текстів постійного складу це характерно лише частково. Наприклад, довідкова частина четвероєвангелій – Місяцеслови – відбивають появу нових канонізованих святих, що уточнює основне датування. У текстах багатоліття у складі деяких Службеників по згаданих титулах духовної і світської влади (князь, великий князь, патріарх) можна припустити час і місце походження даної РК, оскільки вони з'являлися в певний період історії.

Дослідження тексту як ознаки для датування РК є більш характерним для житійних і гомілетичних збірників, таких як Златоструй, Златоуст, Урочистник, пам'яток світського змісту (хронографів, хронік). Приналежність збірника до визначеної текстової редакції, списку, ізводу надає право можливого датування. У текстах мінейних та святкових урочистників, наприклад із середини XVI ст., у порівнянні з попереднім періодом значно збільшується житійна частина і майже зникає гомілетична.

Для датування РК у недатованих рукописах цінний історичний матеріал надають тексти записів писців чи замовників книг, у яких можуть міститися ті чи інші історичні відомості, у тому числі імена історичних осіб, назви монастирів, церков, а також відомості про прославлення ікон.

При встановленні дати рукопису необхідно, спираючися на дати водяних знаків, проводити аналіз можливостей залежаності паперу і, відповідно, розширювати межі існування водяних знаків. Отже, питання атрибуції пов'язано не лише з точним встановленням водяного знака та знаходженням його аналога або близького знака в альбомі, а й з питанням залежаності паперу і, відповідно, розбіжністю дати при встановленні часу створення рукопису лише за водяними знаками. Для паперу на східнослов'янських землях у XVI ст. можна встановити дату в межах 10–20 років, а для XVII ст., на нашу думку, – в 5–10 років. Дата залежаності встановлюється також на основі аналізу обсягів паперу, зокрема 5 років можна встановлювати, орієнтуючися на дату основного масиву паперу. Додані документи, що, як правило, зустрічаються в пам'ятках великого розміру, можуть мати й більші терміни залежаності.

Філігранознавчий аналіз джерела має велике значення не лише для визначення дати створення рукописної книги, тобто її датування, а й історії вироблення, розповсюдження та торгівлі папером. У будь-якому разі проведення подібного дослідження може бути здійснене лише на основі кодикологічного аналізу та кодикографічного описування, коли здійснюється атрибуція джерела, проводиться аналіз часу створення, походження тексту, шрифтів і почерків. При цьому розкривається історія створення та побутування текстів і книги, система організації сторінок, втрати тексту тощо. Філігранознавчий аналіз є попередньою стадією кодикологічної роботи, результат якої стане базою для кодикографічного описування та подальшої репрезентації рукописного джерела і створення наукових каталогів слов'янської рукописної книги XVI–XVII ст.

¹ *Іванникова М. К.* Основні напрями вивчення української рукописної книги XVII ст. в Україні у другій половині XIX–XX ст. // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. 8. – К., 2002. – С. 124–129.

² *Дубровіна Л. А., Гальченко О. М., Іванова О. А.* Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. – К., 1992.

³ *Дубровіна Л. А.* Кодикологія та кодикографія слов'янської рукописної книги. – К., 1992; Українська кодикологія: до питання про об'єкт дослідження // Український археографічний щорічник. – К., 1994. – Вип. 3(6).

⁴ Каталог арабских рукописей из ЦНБ им. В. И. Вернадского АН УССР / Упор. А. В. Савченко. К., 1988; Грецькі рукописи у зібраннях Києва. Каталог / Упор. Є. Чернухін. К., 2000; *Чернухін Е. К.* Рукописная латинская книга в фондах Института рукописи. (XIII–XVI вв.) // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 1994. – Вип. 2. – С. 174–188.

⁵ *Дубровіна Л. А.* Кодикологія та кодикографія... – С. 68.

Додаток

Коротка бібліографія з проблеми

Альбом филиграней. Систематизировал по сюжетам и снабдил указателями В. М. Загребин. – Л., 1982.

Андрюшайтите Ю. В. Развитие советского филиграноведения в 50 – начале 80-х годов // АЕ за 1985 год. – М., 1986. – С. 160–162.

Андрюшайтите Ю. В. Материалы к библиографии по филиграноведению // Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописных книг. – Вып. 3. – Ч. 1. – С. 95–135.

Богданов А. П. Филиграноведение вчера и сегодня // История и палеография. Сборник статей. – М., 1993.

Бумага с филигранью “голова шута” // Записки отдела рукописей Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина. – М. – 1963. – Вып. 26.

Водяные знаки рукописей России XVII в. По материалам Отдела рукописей ГИМ / Сост. Т. В. Дианова, Л. М. Костюхина. – М., 1980.

Герасимов А. А. Один из важнейших водяных знаков XVII в. (Alamode papier) // Сборник статей по русской истории, посвященных С. Ф. Платонову. – Пг. – 1922. – С. 305–313.

Герасимов А. А. Филигранные знаки XVII века на бумаге рукописных и печатных документов русского происхождения. – М., 1963.

Дианова Т. В. Водяные знаки рукописей России XVII века. – М. – 1980. – 172 с.

Дианова Т. В. О взаимосвязи формата книги и сортов бумаги (По материалам Московских изданий 17 века в собрании ГИМ) // История и палеография. Сборник статей. – М., 1993. – С. 445–468.

Дианова Т. В. Филигранные знаки XVII–XVIII вв. “Голова шута”. Каталог. – М., 1997.

Дианова Т. В. Филигранные знаки XVII–XVIII вв. “Герб города Амстердама”. – М., 1998.

Инструкция по описанию рукописных книг / Сост. А. А. Амосов // Сб. инструкций ОРРК БАН СССР. – Л., 1989.

Инструкция по составлению описания рукописей XI–XIV вв. для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР / Сост. Л. П. Жуковская, Н. Б. Шеламанова. – М., 1974.

Инструкция по составлению описания рукописи. Библиография. Сопровождение. Подготовительные работы / Пер. с фр. Л. И. Киселевой / Под ред. проф. А. Д. Люблинской. – Париж, 1977 (Информационная серия и текстуальная документация).

Каманин И., Вітвицька О. Водяні знаки на папері українських документів XVI і XVII вв. (1566–1651). – К., 1923.

Клепиков С. А. Новые работы в области филигранологии // Проблемы источниковедения. – М. – 1961. – Т. 9. – С. 34–41.

Клепиков С. А. Филигранные и штемпели на бумаге русского и иностранного производства XVII–XX века. – М., 1959.

Кодов Г., Райков Б. Принципы и методы по описанию на славянских рукописях с огляд на съставяне каталог на българските ръкописи от X до XVII век // Известия на Народната библиотека “Кирил и Методий”. – 1976. – № 14. – С. 55–82.

Лауцявичюс Е. Бумага в Литве в XV–XVIII вв. Атлас. – Вильнюс, 1967. – Popierus Lietuvoje XV–XVIII a. Vilnius, 1967.

Лихачев Н. П. Бумага и древнейшие бумажные мельницы в Московском государстве. – СПб. – 1891.

Лихачев Н. П. Палеографическое значение бумажных водяных знаков. – СПб., 1899.

Мацюк О. Історія українського паперу. – К. – 1994.

Мацюк О. Я. Папір та філіграні на українських землях (XVI–початок XX ст.), Лихачев Н. П. “Палеографическое значение бумажных водяных знаков, ч. 1–3. – СПб., 1899.

Методическое пособие по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР / Отв. ред. Л. И. Панин, Н. Б. Тихомиров и др. – М., 1973. – Вып. 1.

Методическое пособие по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР / Отв. ред. Л. И. Панин, Н. Б. Тихомиров и др. – М., 1973–1990. – Вып. 3.

Методическое пособие по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР / Отв. ред. Л. И. Панин, Н. Б. Тихомиров и др. – М., 1973–1990. – Вып. 4.

Методическое пособие по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР / Отв. ред. Л. И. Панин, Н. Б. Тихомиров и др. – М., 1973–1990. – Вып. 5.

Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР / Отв. ред. Л. И. Панин, Н. Б. Тихомиров и др. – М., 1973–1990. – Вып. 2. (Ч. 1–2).

Неволин Ю. А. Методика работы над “Иллюстрированным каталогом иллюминированных рукописей в собраниях ГБЛ” // Зап. Отдела рукописей ГБЛ. – М., 1976. – Вып. 37.

Описание рукописных книг. Метод. указ. / Сост. С. А. Галишев, И. Л. Манькова, Л. С. Соболева, А. Т. Шашков / Отв. ред. Р. Г. Пихоя. – Свердловск, 1989.

Покровский А. Печатный Московский двор в первой половине XVII в. – М., 1913.

Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности: Материалы Всесоюз. конф. – Л., 1981.

Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI–XIII вв. – М., 1984.

Тромонин К. Изъяснение знаков, видимых в писчей бумаге, посредством которых узнавать, когда написаны или напечатаны какие-либо книги, грамоты, рисунки, картинки и другие старинные и нестаринные дела, на которых не означено годов. – М., 1844.

Филигрань “Кувшин” XVII века // ГИМ; сост. Т. В. Дианова. – М., 1989. – 28+80 с.

Филиграни XVII века по старопечатным книгам Украины и Литвы. Каталог. // Составитель Т. В. Дианова. – М., 1993. – 192 с.

A. Nikolai. Histoire des moulins paper du Sud-Ouest de la France. 1300–1800. Vol. I–II. Bordeaux. 1935.

Briquet C. M. Les filigranes... T. I–IV. Leipzig. 1923.

C. Briquet Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier, 1–4, Leipzig, 1907.

Churchill W. A. Watermarks in paper in Holland, England, France, etc., in the XVII and XVIII centuries and their interconnection. – Amsterdam, 1935.

Geurts A. J., Gruits A., Van Krieken J., Veder W. R. Codikographi and Computer // Polata knihopisnaja (Полата књигописна). Nijmegen, 1987. – № 17–18. P. 8–9.

Heawood, Edward. Watermarks mainly of the 17th and 18th centuries. Hilversum, the Paper Publ. Society. 1950.

Hermans Jos. M. M., Huisman Gerda C. De descriptione codium Groningen: Vakgroep Mediaevistiek Rijksuniversiteit, 1979–1980. P. 5–6.

Laucevicius E. “Popierus Lietuvoje XV–XVIII a”. Vilnius, 1967.

О. І. ЖУРБА

**КОМПЛЕКТУВАННЯ АРХІВНИХ ЗІБРАНЬ
І КОЛЕКЦІЙ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ –
ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.**

Інтерес до історії архівної справи та колекціонування в Україні визначений їх розглядом як невід'ємної складової історії культурного і духовного життя, зокрема дослідженням процесу становлення на її теренах історичних та археографічних студій (пошук, збирання, дослідження, публікація, використання архівних джерел для висвітлення вітчизняної історії, питання формування кола місцевих істориків). Вивчення шляхів формування та складу джерельних скарбів адміністративних установ та приватних колекцій на Катеринославщині може наблизити до вирішення питання про реконструкцію (чи хоча б шляхи реконструкції) її втраченого архівного фонду кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст.

Перші кроки до вирішення поставлених завдань були зроблені ще на початку ХХ ст. у працях Катеринославської архівної комісії¹. З 1904 по 1915 рр. вона випустила 10 томів своїх "Летописей"², чільне місце в яких посідала відповідна проблематика. Наукові зацікавлення більшості членів Комісії (Д. Яворницький, В. Біднов, А. Синявський, Д. Дорошенко, О. Богуміл, В. Машуков та ін.) окреслювалися дослідженням історії України та її південного регіону саме ХVІІІ – першої половини ХІХ ст., а тому їх професійні зусилля були спрямовані на обстеження насамперед архівів місцевих офіційних установ та церковних архівів краю цього часу.

Головною метою Комісії було виявлення архівного матеріалу, визначення ступеня його збереженості, огляд і складання описів архівосховищ заради організації центрального губернського архіву і поряткування таким чином найвагоміших історичних джерел. Для цього організовувались архівні пошуки у відомчих, церковних, приватних зібраннях Катеринославщини.

Завдяки наполегливій діяльності членів Комісії було виявлено, врятовано та введено до наукового обігу цінні писемні джерела з історії і культури Катеринославщини та України загалом другої половини ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. Найбільшу увагу було приділено вивченню архівів Катеринославського губернського правління й духовної консисторії, де зосереджувалися найзначніші джерельні скарби. Цінність підготовлених Комісією праць зростає нині у зв'язку з тим, що більшість досліджуваних архівних зібрань не дійшла до нашого часу, отже, ці публікації перетворюються на першоджерела як до вивчення конкретно-історичних сюжетів, так і для історії архівної справи. Щоправда, діячі Комісії при огляді архівних зібрань додержувалися, з огляду на поставлене перед ними завдання, цілком прагматичних поглядів на джерела, цікавлячись насамперед їх змістом, а не питаннями, пов'язаними з історією відповідних

архівів і колекцій. Подібний підхід сповідували й попередники місцевих істориків початку ХХ ст., перші дослідники минулого Катеринославщини архієпископ Гавриїл (Розанов), єпископ Феодосій (Макаревський), А. О. Скальковський, які широко використовували згадані архіви у своїх працях³.

Про характер і результати вивчення історії архівної справи не тільки на Катеринославщині, а й в Україні загалом у пореволюційний час яскраво свідчать численні нереалізовані проекти перевидання унікального комплексу документів з вітчизняної історії – Архіву Коша Нової Запорозької Січі, який зберігається у ЦДІАК України. Спроби опрацювати, дослідити його історію, ввести до наукового обігу шляхом археографічної публікації робилися у ХХ ст. тричі, з періодичністю в 30 років. Наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. до таких спроб вдалася Археографічна комісія Центрального архівного управління України; наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. те саме спробувало реалізувати Головне архівне управління УРСР; на початку 90-х рр. видання багатотомного корпусу Архіву Коша було нарешті включене до планів і почало поволі здійснюватися Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України⁴.

Останнім часом у контексті дослідження культури другої половини ХVIII – першої половини ХІХ ст., розвитку музейної справи, становлення історичних та археографічних студій у Південній Україні історія архівної справи та колекціонування на Катеринославщині почала привертати увагу дослідників⁵. Не претендуючи на вичерпність, спробуємо подати нарис збирання історичних джерел у регіоні зазначеного часу.

Збирання, опис, збереження, тобто процес утворення архівних фондів, був пов'язаний насамперед із виникненням відповідних адміністративних установ і спричинений потребами діловодного характеру. У результаті діяльності владних інституцій утворювалися певні архівні комплекси, які потребували впорядкування та збереження заради забезпечення ефективної діяльності місцевої адміністрації. Першим подібним збиранням у краї став Архів Нової Січі, документи якого охоплюють 1713–1776 рр. Діставши дозвіл повернутися з-під турецького підданства, запорожці активно заходилися відновлювати власний адміністративний устрій, господарське життя, релігійні відносини, встановлювати зв'язки із сусідами, тим більше, що у другій половині ХVIII ст. Південна Україна стала осередком переплетіння геополітичних інтересів Росії та Туреччини, у яких чимала роль відводилася Запорозькій Січі. Тому ускладнення соціально-економічного життя та суспільно-політичних стосунків призводило до значної інтенсифікації діловодства січової канцелярії, свідченням чого стало прохання запорожців у петиції до цариці Єлизавети від 1746 р. щодо необхідності збільшення кількості канцеляристів на Січі у зв'язку із зростаючим потоком поточного діловодства⁶.

Внутрішнє листування Коша охоплювало життя запорожців в усіх його виявах (торговельні, промислові, судові справи, розшук злочинців, утікачів, дезертирів тощо). Дуже цінний матеріал зосереджувався тут з історії господарства, соціальних відносин, судово-правової та адміністративної структури Запорозжя.

Владним інституціям Січі доводилося вести жваве листування як з урядовими установами імперії та Гетьманщини, так і з офіційними особами сусідніх країн. Так, зносини з Кримом мали характер дипломатичних стосунків з ханом, султаном ногайських орд, каймаканами у прикордонних і торговельних справах, у розв'язанні різного роду взаємних претензій. Здійснювалося інтенсивне листування з польськими урядовцями Правобережної України – старостами, державцями, губернаторами.

Листування з гетьманом К. Розумовським та Генеральною військовою канцелярією мало здебільшого характер посередництва у відносинах Запорожжя із російською центральною владою. Значна кількість справ утворилась унаслідок судового підпорядкування Січі Генеральному суду в Глухові. Проте, як правило, запорожці намагалися розв'язувати судові справи на місці.

Простежуючи внутрішній лад діяльності Кошового архіву, укладачі опису його справ відзначали, що з кінця 50-х рр. на документах почали проставляти вихідні номери⁷. У середньому із Військової канцелярії виходило щороку 4–5 тис. документів. Якщо припустити, що приблизно такою ж була кількість вхідних документів та внутрішньої документації, то протягом року в канцелярії Коша зосереджувалося до 12 тис. документів.

Під впливом російської бюрократичної системи зазнавала змін форма діловодства Січі. У 50-х–70-х рр. у архівних справах почали широко застосовувати тогочасні форми російської дипломатики: “ордер”, “рапорт”, “премеморія”. Вплив російських канцелярій відбився й на мові документів: у 1760–1770-х рр. давньоукраїнська діловодна мова поступово замінювалася канцелярською російською. Так само змінювався й палеографічний вигляд документів, у яких вплив київської школи скоропису XVIII ст. у другому півстолітті почав поступатися московській.

Підготовку кадрів канцеляристів провадила січова школа, організована 1755 р., яка готувала нову генерацію писарів Військової канцелярії, паланок тощо.

Подальша доля архіву визначалася ліквідацією Запорозької Січі. Не потрібні в поточному діловодстві, документи архіву більш як 60 років залишалися незатребуваними, переховувалися по різних місцевих адміністративних установах. Про існування такого фонду до 1830-х рр. дослідники відомостей не мали. Проте, власне, й самі дослідники історії Південної України з'явилися в цей час. Їхніми зусиллями, насамперед А. О. Скальковського, архів був порятований від історичного небуття. Здійснюючи в 1839 р. археографічне обстеження Новоросійського генерал-губернаторства, історик виявив і започаткував перевезення архіву Коша до Одеси. Вражений знахідкою, він писав, що ці джерела здатні докорінним чином змінити погляд сучасників на історію регіону⁸.

Включення території ліквідованої Запорозької Січі до загальноімперських структур, становлення протягом подальшого часу нових адміністративно-політичних, демографічних, соціально-економічних та національно-культурних реалій започаткували нову добу в історії регіону та його архівної справи. Численні адміністративні та церковно-адміністративні перетворення останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст. утвердили на Катеринославщині російську судово-адміністра-

тивну систему із значною регламентацією та ретельно розробленим діловодством. Утвердилася значна кількість офіційних установ різного рівня та характеру, невід’ємною складовою яких були архіви.

Доля катеринославських офіційних архівів кінця XVIII – першої половини XIX ст. є, без перебільшення, трагічною. До Другої світової війни вони зберігалися в Державному архіві Дніпропетровської області, під час тимчасової окупації залишалися в місті і в переважній більшості зникли. Вивезти вдалося лише описи цих справ, які зараз дають змогу скласти уявлення про обсяг і зміст згаданих фондів, їхню структуру. На жаль, ці описи ще не стали предметом спеціального дослідження.

Серед фондів останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст. привертають увагу насамперед ті, що зазначені в таблиці. Наведені дані репрезентують лише найбільші описи втрачених фондів. Окрім них, дослідників, без сумніву, зацікавлять описи фондів Самарського Пустельно-Миколаївського монастиря, архіву Головної канцелярії Новосербського корпусу, місцевих духовних правлінь, Катеринославської губернської креслярні (“чертежной”), Правління Вознесенського намісництва тощо. На нашу думку, великий масив архівних описів утрачених фондів становить своєрідне масове джерело, яке може бути досліджене із залученням кількісних методів. Описи є не тільки основою для реконструкції складу загублених архівів, а й можуть слугувати джерелом для вирішення багатьох джерелознавчих та історичних проблем.

Назва фонду	Хронологічні межі документів, що зберігалися	Обсяг (кількість справ та кількість аркушів у них)
Новоросійський губернатор ⁹	1772–1802	9 / 533
Правитель Катеринославського намісництва ¹⁰	1783–1796	10 / 1050
Канцелярія Катеринославського цивільного губернатора ¹¹	1797–1866	33 / 4026
Катеринославське губернське правління ¹²	1803–1917	15 / 3482
Катеринославська духовна консисторія ¹³	1785–1918	5 / 1007
Катеринославська міська дума ¹⁴	1792–1890	13 / 1099

Питання про розвиток колекціонування на Катеринославщині тісно пов’язане з історією архівної справи, але має свої особливості, які впливають насамперед з більш широкого кола об’єктів збирання (документи, наративи, речові пам’ятки, книжкові зібрання тощо), іншого характеру мотивації цієї діяльності (окрім підтвердження майнових, станових прав та привілеїв, – задоволення власних духовних, релігійних, наукових, естетичних потреб), як правило, неформальному, приватному характері цієї праці¹⁵.

Першими “колекціонерами” в краї були запорозькі козаки. Їхні вклади до козацьких церков і монастирів створили основу бібліотек релігійних інституцій на запорозьких землях¹⁶. Досліджуючи маргіналії на книжках зібрання Дніпропетровського історичного музею, С. В. Абримова виявила імена десятків козаків, які дбали про поповнення зібрань своїх храмів книжковою продукцією. Це Д. Легуш, Л. Білий, Г. Губа, О. Білецький та багато інших. Серед вкладників до місцевих церков були також священики, службовці, купці, міщани, військові селяни, що дозволяє припустити наявність у багатьох з них власних бібліотек. Зрозуміло, що репертуар книжкових вкладів до церков і монастирів мав здебільшого релігійний характер. Проте, наприкінці XVIII ст. на Катеринославщині розпочали широко збирати книги громадянського шрифту, що було пов’язано як із запровадженням системи російської освіти (в тому числі з планом заснування в Катеринославі університету), так і з наявністю в краї доволі освіченої публіки. За тематикою видань книжкові колекції місцевих діячів досить різнопланові й містять історичну, географічну, філософську, природничу, медичну, художню літературу, словники, каталоги, періодику. Третина книжкової колекції Дніпропетровського історичного музею XVIII ст., яку складають рештки особистих бібліотек цього часу, – це книжки з історії, географії та з описами мандрівок¹⁷.

Серед найбільших книжкових зібрань Катеринославу кінця XVIII ст. – знаменита похідна бібліотека князя Г. Потьомкіна, яка разом із бібліотекою катеринославського архієпископа Є. Булгариса була 1793 р. перевезена до Катеринослава і призначалася для створення бібліотеки місцевого університету. Із занепадом міста, крахом проекту відкриття тут університету, бібліотека Г. Потьомкіна стала непотрібною місцевій громаді та адміністрації, і згодом, у 1806 р., книжки були передані до Казанського університету. Про обсяг колекції свідчить те, що перевозили її на 18 возах. Лише деякі фрагменти з цієї фундаментальної бібліотеки зберігаються нині у фондах Дніпропетровського історичного музею.

Масова роздача земель дворянству, розпочата в останню чверть XVIII ст., призвела до формування на межі століть родових осередків місцевої поземельної еліти, утворення значної кількості приватних родинних архівів. Реконструюванню мережі цих зібрань сприятимуть виявлені у Держархіві Дніпропетровської області описи фамільних паперів поміщиків Південної України, які були втрачені під час останньої війни. Серед них – 12 фондів землевласників Катеринославщини (Миргородські, Шмакови, Криштаровичі, Синельникови, Родзянки, Юр’єви, Струкови, Гудовичі, Олексієви, Залюбовські, Нечаєви, Свецькі) та фамільний фонд (опис у 4 томах) херсонських поміщиків Фальц-Фейнів¹⁸. За своїм характером, судячи з описів справ згаданих фондів, – це типові сімейні архіви, де зберігалися насамперед документи, що підтверджують право власності, атестати про нагороди та підвищення по службі, численні судові документи, офіційне листування, боргові та позикові записки, квитанції до рекрутських наборів, матеріали про розшук селян-утікачів. Цікавим є те, що описи не засвідчили наявності в архівах особового походження матеріалів саме приватного характеру, які, без сумніву, місцеве

дворянство мало тут зберігати (мемуари, особисте листування, щоденники тощо). Проте такі джерела фрагментарно збережені у фондах Дніпропетровського історичного музею (приватне листування початку XIX ст. Нечаєвих, Шпербергів та інших місцевих дворянських родин). Виходячи з того, що ці фонди потрапили до державних сховищ після революції, а описи були складені в 1937–1940 рр., можна припустити, що саме в міжвоєнний період, мабуть – не без участі Д. І. Яворницького, приватні матеріали особових фондів було відокремлено від основної маси документів і передано до музею, що й урятувало їх, на відміну від тих, що зберігалися в архіві, від знищення.

Водночас накопичення в регіоні архівного матеріалу, існування тут книжкових зібрань іще не означало початку колекціонування як “результату свідомого розшуку і придбання оригінальних джерел”, відмінного від процесу створення та збереження приватних зібрань та офіційних фондів. Як зазначав В. П. Козлов, “В останньому випадку діють закономірності іншого характеру, пов’язані з фінансовими, юридичними, економічними, генеалогічними та іншими причинами”¹⁹. Незрілість форм місцевого інтелектуального життя визначила досить запізнений “старт” цього процесу на Катеринославщині. У той же час, втягуючись до загальноімперських духовно-культурних орбіт, південні регіони імперії ставали об’єктом цілеспрямованих розшуків історичних джерел з боку петербурзьких інтелектуалів, які використовували для цього потужний адміністративний потенціал і зацікавленість центральної влади. Ініційований обер-прокурором Синоду О. І. Мусінім-Пушкіним указ Катерини II від серпня 1791 р., за яким розшук старожитностей, насамперед писемних джерел, а найперше літописів, розгорнувся зусиллями релігійного відомства по всій Росії²⁰, позначився і на Катеринославі. Справа 127 опису архіву Самарського Пустельно-Миколаївського монастиря за 1791 р. має характерну назву, яка, без сумніву, відображає перші евристичні спроби місцевих діячів у галузі архівознавства та археографії: “Изследовании между библиотеками не окажутся какие рукописные в российской истории летописи или замечания по книгам церковным”²¹.

Нагромадження значного масиву архівних матеріалів, виникнення протягом першої третини XIX ст. певного кадрового потенціалу, зростаюча суспільна і наукова потреба в ознайомленні з місцевою історією, зацікавленість крайової адміністрації в одержанні достовірної інформації про минуле новоприєднаного регіону, насамкінець – “дух часу”, який стимулював жваві пошуки джерел вітчизняної історії як у столицях, так і в провінції, створили передумови для початку свідомого дослідницького пошуку і накопичення писемних матеріалів заради створення історії Новоросійського генерал-губернаторства та його регіонів. І хоча осередком культурного і наукового життя краю стала Одеса, його губернські центри також переймали і засвоювали притаманні головним культурним осередкам імперії форми інтелектуальної праці, серед яких чільне місце посідало колекціонування. На Катеринославщині початок цієї діяльності пов’язаний із постаттю архієпископа Гавриїла (В. Ф. Розанова, 1781–1858), який, у 1828–1837 рр. очолював катеринославську єпархію, а в

1837–1848 рр. займав кафедру херсонську і таврійську з перебуванням у Одесі²².

Протягом служіння в Новоросійському генерал-губернаторстві Гавриїл, ще задовго до заснування у 1839 р. Одеського товариства історії і старожитностей, започаткував широку працю щодо збирання і вивчення джерел з історії регіону, розпочав формувати, по суті, першу в регіоні історичну колекцію документальних і наративних джерел, свідомо прагнучи створити джерельну базу для власних історичних творів. Таку діяльність було розгорнуто в багатьох напрямках.

Використовуючи можливості, що надавало його службове становище, він сам, а за його наказами – й підлеглі, дуже уважно і ретельно розбирали архіви духовної консисторії, Самарського Пустельно-Миколаївського монастиря, багатьох церков єпархії. Відбираючи найцікавіші, з його точки зору, матеріали, Гавриїл наказував копіювати їх в окремі книжки, готуючися до написання місцевої історії. Ці книги добре збереглися до нашого часу і знаходяться нині в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Ці величезні фоліанти зосередили в собі дуже цінну інформацію з історії заселення Катеринославщини та Півдня України другої половини XVIII – першої половини XIX ст., зокрема про заснування міст, сіл, містечок, будівництво і освячення церков. У книжках збереглися фрагменти листування Г. Потьомкіна, О. Суворова, дані з історії запорозького козацтва, російсько-турецьких війн тощо. Значення збірників Гавриїла зростає насамперед тому, що багато джерел, з яких вони переписувалися, не дійшли до нашого часу²³.

Чи не щорічно об'їжджаючи свою величезну єпархію, Гавриїл вдавався до розшуку рукописних та речових пам'яток. Спілкуючися під час подорожей із своїми підлеглими на місцях, він переконував у необхідності вивчення минулого краю, а подеколи й давав конкретні завдання краєзнавчого характеру. Так, у 1835 р., виконуючи наказ архієпископа, ієромонах Геннадій склав досить велику за обсягом, змістовну історію Бірюкова монастиря²⁴. Ще раніше, у квітні 1831 р., протоієрей севастопольського собору Софроній написав для Гавриїла цінні спогади про севастопольське повстання 1830 р.²⁵

Під час мандрівок Гавриїл постійно зустрічався зі своєю паствою. Будучи не тільки добрим проповідником, але й уважним слухачем, він збагачував зібрані скарби народними легендами, переказами, згадками старожилів, вважаючи їх вартим уваги історичним джерелом. Збирання усних свідчень вилилося з часом у видання невеликої за обсягом, але надзвичайно важливої за значенням книги оповідань колишнього запорожця Микити Леонтійовича Коржа, розповіді якого Гавриїл завершив записувати в 1831 р.²⁶ Згадана праця знаменувала собою початок цілеспрямованого збирання усних повідомлень з історії краю, створення комплексу цих своєрідних джерел²⁷.

Активна історико-краєзнавча, колекціонерська діяльність архипастиря викликала розуміння в певній частині близьких до нього людей. І хоча навряд чи можна говорити про якийсь “історичний гурток Гавриїла”, але деякі з його співпрацівників досить активно допомагали архієпис-

копу в розшуку потрібної наукової інформації, вели інтенсивний пошук джерел у місцевих архівах. У катеринославський період (1828–1837) це був, зокрема, ректор семінарії (1823–1832) Іаков Вечерков. В одеський період (1837–1848) Гавриїл нерідко користувався послугами протоієрея херсонської духовної консисторії М. Перепелицина, якому наказував збирати відомості з історії місцевих церков і монастирів, вести пошук в архівах, добувати інший допоміжний матеріал для історичних розвідок²⁸.

Діапазон пошукової праці преосвященного Гавриїла був надзвичайно широким. Він не тільки захоплено виявляв і збирав архівні та усні свідчення з історії Південної України. Його увагу привертала й речові джерела. На жаль, склад матеріальних пам'яток з колекції Гавриїла залишається поки що невідомим, але ми знаємо, що її значна частина була подарована музею Одеського товариства історії та старожитностей²⁹.

Цілеспрямовано нагромаджуючи джерела з історії, насамперед Південної України, архиєпископ залучав до свого зібрання цікаві матеріали ширшого характеру. Так, у 1841 р. він передав Одеському товариству зошит із 50-ма оригінальними малюнками відомого мандрівника і письменника середини XVIII ст. В. Григоровича-Барського, де зображено святі місця Близького Сходу, монастирі й церкви Греції, Криту, Афону. Ці малюнки на той час вважалися втраченими. У першому томі ЗООИД був надрукований один з малюнків та їх повний список³⁰.

Результати широкої пошукової, збирацької, колекціонерської праці привели Гавриїла до усвідомлення необхідності написання історії південного краю. Знайдені історичні матеріали стали міцним фундаментом його власних досліджень та праці наступних поколінь у цьому напрямку.

Перша музейна колекція на території Катеринославщини з'явилася у середині XIX ст. зусиллями місцевого губернатора А. Я. Фабра³¹. На її основі 1849 р. було покладено початок Катеринославського громадського музею. Він складався переважно з речових пам'яток, у тому числі античних старожитностей Причорномор'я, давніх єгипетських речей, значної нумізматичної колекції, зібрання місцевих гірських порід³². Через брак коштів музей не зміг розпочати своєї діяльності як просвітницький заклад, проте зібрана колекція згодом частково увійшла до складу Катеринославського історичного музею.

Розвиток архівної справи і колекціонування в другій половині XVIII – першій половині XIX ст. заклав підґрунтя для дослідження історії регіону, порятунку його джерельних скарбів, став свідченням зацікавленості місцевої громадськості в пізнанні минувшини краю, сприяв започаткуванню на Катеринославщині історичних і краєзнавчих студій, становленню тут музейної справи.

¹ Журба О. І., Абросимова С. В. Археографічна діяльність Катеринославської ученої архівної комісії // Український археографічний щорічник. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 34–47.

² “Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии” (1904–1915): Библиографічний довідник / Упорядники: С. В. Абросимова, О. І. Журба, М. В. Кравець. – К., 1992. – 42 с.

³ *Гавриил (Розанов)*. Очерк повествования о Новороссийском крае из оригинальных источников почерпнутый. – Тверь, 1857; *Феодосий (Макаревський)*. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия. – Екатеринослав, 1880. – Вып. 1, 2; *Скальковский А. А.* Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1730–1823. – Одесса, 1836. – Ч. 1.

⁴ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Опис справ 1713–1776. – К., 1994. – Вид. 2-е. – 233 с.; Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734–1775. – К., 1998. – Т. 1. – 695 с.

⁵ *Скритник Г. А.* Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток. – К., 1989. – 309 с.; *Журба О. І.* Заселення Південної України та становлення історико-археографічних студій у регіоні // Заселення Південної України: Проблеми національного та культурного розвитку. – Херсон 1997. – С. 147–151; *Абросимова С. В.* Из истории книжковой культуры Катеринославщины конца XVIII–XIX ст. (За матеріалами маргіналій книгозбірні Дніпропетровського історичного музею) // Південна Україна XVIII–XIX століття. – Запоріжжя, 1996. – С. 95–102.

⁶ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Опис справ... – С. 18.

⁷ Там же.

⁸ Інститут рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського НАН України (далі ІР НБУ), ф. V, спр. 614, арк. 17; *Журба О. І.* Матеріали до становлення історико-археографічних студій з історії Південної України другої чверті XIX ст. // Південна Україна XVIII–XIX століття. – Запоріжжя, 1998. – Вип. 3. – С. 80–86.

⁹ Держархів Дніпропетровської області, ф. Р-1684, оп. 2, спр. 569–577.

¹⁰ Там само, спр. 895–900, 903, 905–907.

¹¹ Там само, спр. 11–42, 54.

¹² Там само, спр. 61–67, 69–73, 93–95.

¹³ Там само, спр. 172–177.

¹⁴ Там само, спр. 617–628, 885.

¹⁵ *Козлов В. П.* Коллекционирование исторических источников как одна из проблем историографии, археологии и архивоведения (на примере русских частных собраний конца XVIII – начала XIX в.) // Российское архивное дело: Архиво-историковедческие исследования. – М., 1999. – С. 141–150.

¹⁶ *Абросимова С. В.* Из истории книжковой культуры... – С. 96.

¹⁷ Книги гражданской печати XVIII века: Каталог музейной коллекции / Сост. С. В. Абросимова. – Днепропетровск, 1989. – 47 с.

¹⁸ Держархів Дніпропетровської області, ф. Р-1684, оп. 2, спр. 125, 128–133, 135–138, 144, 829–832.

¹⁹ *Козлов В. П.* – Коллекционирование исторических источников... – С. 142.

²⁰ *Його ж.* Кругозор А. И. Мусина-Пушкина и “Слово о полку Игореве”: Новые страницы истории древнерусской поэмы в XVIII в. – М., 1988. – С. 93.

²¹ Держархів Дніпропетровської області, ф. Р-1684, оп. 2, спр. 231, арк. 127.

²² Про архієпископа Гавриїла дивись: *Журба О. І.* Культурна та історико-археографічна діяльність архієпископа Гавриїла (В. Ф. Розанова) в Південній Україні // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 1997. – Вип. 1. – С. 220–238; *Журба О. І.* Формування російської регіональної історіографії Криму у творчості архієпископа Гавриїла Розанова // Библиотечное дело и краеведение. Сборник научных трудов. – К., Симферополь, 2000. – Вып. 2. – С. 40–58.

²³ Сборник Гавриила, архиепископа Екатеринославского, Херсонского и Таурического // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1868. – Т. 7. – С. 305–320.

²⁴ ІР НБУ, ф. V, спр. 760.

²⁵ *Гаврилов С.* О чумном возмущении в Севастополе 1830 года // Русский архив. – М., 1867. – Т. 5. – Столб. 1375–1384.

²⁶ Устное повествование бывшего запорожца Никиты Леонтьевича Коржа. – Одесса, 1842.

²⁷ *Журба О. І.* “Устное повествование Н. Л. Коржа” в романтичному науковому дискурсі: нові підходи до проблеми авторства тексту // Гуманітарний журнал. – 2002. – № 2. – С. 13–17.

²⁸ ІР НБУ, ф. V, спр. 1791, 1807.

²⁹ *Серафимов С.* Гавриил, архиепископ Екатеринославский, Херсонский и Таврический (Некролог) // ЗООИД. – Одесса. – Т. 5. – С. 951.

³⁰ Рисунки Василя Барского // ЗООИД. – Одесса, Т. 1. – С. 649–651.

³¹ *Чернов Е. А., Огородник А. В.* Новые материалы к реконструкции биографии А. Я. Фабра // З минувшини Придніпров'я. – Дніпропетровськ, 1995. – С. 87–95.

³² Дніпропетровський історичний музей, КП. 38605, арх. 617.

В. В. БЕЗДРАБКО

**РЕТРОСПЕКЦІЯ: З ІСТОРІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ
ЄДИНОЇ СХЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ДОКУМЕНТНОЇ
ІНФОРМАЦІЇ В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ
ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
(кінець 1950-х–початок 1970-х рр.)**

Важливим засобом організації інформаційних ресурсів Національного архівного фонду України є довідковий апарат. Одна з невід'ємних умов його функціонування в архівному просторі – це класифікація документної інформації, що являє собою систему розподілу предметів (понять) за блоками, зведеними з урахуванням закономірних або історичних, логічних або сутнісних (внутрішньо-необхідних і загальних) зв'язків між ними, їх найсуттєвіших ознак.

Форма та зміст схем єдиної класифікації документної інформації в систематичних каталогах державних архівів (М., 1978, 1983), розроблених за радянських часів, нині не відповідають стану науки, практичній діяльності суспільства, держави, отже – потребують змін. Необхідність нової схеми класифікації документної інформації актуалізовано міжнародною науково-практичною конференцією “Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства” (Київ, 17–18 жовтня 2001 р.). У виступах багатьох її учасників ця тема посіла чільне місце, а її реалізація, за визначенням резолюції конференції, є одним із пріоритетних завдань архівістів-теоретиків, практиків¹.

У 2001 році в Українському науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства розпочала діяльність робоча група, до якої увійшли д. і. н. І. Б. Матяш, к. і. н. Н. М. Христова (керівник), к. і. н. В. В. Бездрабко, С. Ф. Лозова, Н. П. Павловська, Л. О. Скрицька. Підсумком її діяльності має стати загальний класифікатор документної інформації НАФ України. Для з'ясування й обґрунтування шляхів, перспектив і можливостей його творення непересічне значення має досвід тих, хто успішно займався подібним.

У 1950–1960-х рр., коли було започатковано каталогізацію архівних документів за інформаційною складовою, помітна роль у визначенні основних принципів, загальних підходів створення, базових положень схеми класифікації, перспектив кодування інформації належала Львівському обласному державному архіву, який став одним із перших її розробників у Союзі РСР.

Ініційовані Головним архівним управлінням МВС СРСР заходи щодо здійснення каталогізації документів стали кроком до започаткування діяльності архівів у напрямку розроблення схеми класифікації документної інформації². Від 1957 р. і до початку 1970-х рр. для працівників Львівського облдержархіву робота над схемою була віднесена до пріоритетних.

Тематичне опрацювання фондів архіву³ викликало первинне рішення архівістів укласти предметно-тематичний каталог і прислужилося творенню його схеми⁴. Від початку роботи над темою працівники архіву мало усвідомлювали масштабність та складність розв'язання тих проблем, які могли виникнути при їх реалізації. Тому й ухвалювалися рішення, що затверджували форсовані темпи виконання теми. Попередньо завершення роботи над схемою класифікації документної інформації до предметно-тематичного каталога планувалося на кінець 1960 р.⁵ Та вже постановами чергових службових нарад працівників Львівського облдержархіву (вересень, жовтень 1958 р.) термін скоротили на рік, а старшого наукового працівника архіву Наталію Іванівну Мірошниченко як головного виконавця теми зобов'язали до кінця листопада 1958 р. підготувати проект класифікатора⁶. По тому передбачалося рецензування, індивідуальне та колективне, заступником директора архіву з наукової роботи А. Д. Мільшиною та науково-методичною радою облдержархіву⁷. Форсування темпів закріплювалося й перспективним планом розвитку архівної справи у Львівському облдержархіві, складеному на 1959–1965 рр., згідно з яким класифікаційні схеми предметно-тематичного каталога до архівних документів мали бути підготовлені до кінця 1959 р.⁸

Питання було поставлено на особливий контроль. І вже у квітні 1959 р. на службових зборах архівістів Львівського облдержархіву Н. І. Мірошниченко звітувала про хід роботи над схемою класифікації документів за інформаційною ознакою для предметно-тематичного каталога. Доповідь зводилася до з'ясування причин невиконання теми, оскільки попередньо не вирішили “методичні питання”⁹.

Створення предметно-тематичного каталога розпочалось із виокремлення основних розділів, інформаційна наповненість яких якнайбільше відповідала змісту документів архіву. Опрацювання документів для предметно-тематичного каталога здійснювалося шляхом їх інформаційного аналізу, статистичного дослідження, які сприяли визначенню тематики одиниць розгляду. Осмислення практики тематичної каталогізації документів відбувалося паралельно з теоретичним освоєнням проблем перетворення інформації. Підтверженням цьому слугує поява праць та розробок безпосередніх учасників створення у Львівському облдержархіві каталога та схеми до нього – Н. І. Мірошниченко, І. М. Калинця, Б. М. Олійника та ін.¹⁰

На кінець першого півріччя 1959 р. Н. І. Мірошниченко склала два класифікатори до тематичних блоків “Борьба трудящих Западной Украины за свое социальное и национальное освобождение (1918–1939 гг.)” і “Западная Украина до 1939 г.”, які викликали масу критичних зауважень від колег¹¹. Схемам класифікації, розробленим Н. І. Мірошниченко, був притаманний чітко визначений предметно-тематичний характер, а за-

садничими принципами їх розбудови стали бібліотекознавчі запозичення, що ґрунтувалися на засадах Універсальної десятикової класифікації.

Уже перші місяці роботи над схемою засвідчили необхідність переходу з індивідуальної форми роботи на колективну. Було сформовано методичну групу, до складу якої ввійшли досвідчені архівісти А. Д. Мільшина, Н. І. Мірошніченко, А. Г. Сисецький, С. І. Тивонюк¹².

Наступним блоком документів, який було заплановано для тематичного опрацювання з метою побудови схеми класифікації, став концентр “История революционного движения трудящихся Западной Украины”. Проте запланованої на 1960 р. подачі готової схеми класифікатора до даного інформаційного блоку не відбулося, оскільки, за поясненнями Н. І. Мірошніченко, методична група була малоактивною, та й за самою темою “необхідно більше роботи”¹³. Основними чинниками гальмування справи стали відсутність методики розроблення схеми класифікації, чіткої перспективи кінцевої мети, визначення виду каталога та ін.

Проблема ефективності створюваного предметно-тематичного каталога залежала від багатьох чинників. Серед них – існування зовнішніх тематичних рамок, предметних обмежень, інтелектуальна та дослідницька здатність архівіста. Поряд із цими факторами, що впливали на модель каталога, існували й інші, не менш серйозні, зокрема політична кон’юнктура моменту, рівень розвитку історичної науки, науки загалом. Об’єктивну картину відтворення змісту документів мали б гарантувати критерії відбору досліджуваного матеріалу для інформаційно-аналітичних досліджень, а також інформації з них. Усебічність результатів предметно-тематичної каталогізації документів львівського облдержархіву наперед порушувалась ідеологічним принципом. Відсутність належної фахової підготовки тих, хто займався складанням тематичних карток, вела до певних змістових перекирвань документів, що впливало на міру адекватності відображення первинної документної інформації у вторинній.

У результаті основу схеми склали блоки, які сконцентрували інформацію про документи економічного, політичного, культурного змісту за такі хронологічні періоди: доби Австро-Угорщини, Польської республіки, Союзу РСР¹⁴. Запропоновані схеми групування документної інформації хронологічно неповно відображали історію краю, а їх зміст було витримано відповідно до ідеологічних положень офіційної історичної науки, з помітною деталізацією та ієрархічним розгалуженням тих відділів, які стосувалися суспільно-політичних рухів і були подані з позицій марксистської методології.

При обговоренні схем класифікації до предметно-тематичного каталога, яке відбулося на методичній нараді співробітників Львівського облдержархіву 24 жовтня 1959 р., більшість дискусантів обмежилася зауваженнями щодо уважнішого визначення місця окремих рубрик у підвідділах “Мистецтво” (Л. О. Павличек), “Промисловість” (Г. І. Пестрій), “Політичне життя” (І. М. Павловська), “Слідчі органи”, “Фінанси” (Р. Б. Плоткіна), періодизації історії регіону та ін., які у методичному плані недостатньо сприяли проведенню відповідних робіт¹⁵. Конструктивними були зауваження архівістів Г. Т. Вайнбаум, А. Д. Мільшиної,

А. Г. Сисецького, С. І. Тивонюка, які наполягали на відмові від штучного пристосування Універсальної десяткової класифікації бібліотечних документів, більшій доцільності принципів історичності, об'єктивності, системності при визначенні періодів історії регіону. Їхні пропозиції стали основою рішення методичної наради, започаткували студії та практику зі створення іншого типу каталога – систематичного. У цілому схеми класифікаторів предметно-тематичного каталога було визнано недосконалими, такими, що мали суттєві недоліки (неправомірне розміщення на одному рівні поділу схеми понять, фактів і процесів, неповноту тематичного охоплення документів, громіздкість структури та ін.) і потребували доопрацювання¹⁶.

Вузькість репрезентації інформаційної складової документів стала основною причиною відмови укладачів від предметно-тематичного каталога, тобто одноаспектної, заздалегідь обмеженої подачі змісту й складу документів та переходу до нового типу каталога – систематичного, який комплексно розкривав би через вторинну архівну інформацію склад і зміст документів архіву. З цією метою необхідно було виробити оптимальну теоретичну модель, систему взаємозв'язків між предметами, явищами загального та конкретного характеру, яка б дескриптивно визначала сутність основних положень схеми класифікації документної інформації, зв'язки між якими існують об'єктивно.

На початковому етапі головним виконавцем схеми класифікації документної інформації для систематичного каталога знову було призначено старшого наукового співробітника архіву Н. І. Мірошниченко, яка на той час закінчила у Харкові курси з тематичного розроблення документів архіву, і набула необхідного досвіду¹⁷. З часом у схемі з'явилися нові автори, які доповнювали її первинний варіант, складений Н. І. Мірошниченко. Це – відомі фахівці-архівісти: Г. Т. Вайнбаум, І. М. Калинець, А. І. Кос, А. Д. Мільшина, Б. М. Олійник, Г. С. Сизоненко, С. І. Тивонюк та ін.

Основними засадами при розробленні структури схеми класифікації документної інформації були визнані повнота класифікатора, а також відбиття специфіки складу документів. Процес класифікації включав у себе аналіз задля визначення властивостей та ознак предмета в усіх його проявах, розташування їх у певній логічній послідовності¹⁸.

Робота над схемою передбачала консультування з фахівцями різних галузей, вивчення спеціальної історіографії, проведення тематичних нарад – на рівні архіву, львівських наукових установ. Успішній роботі над схемою сприяла тісна співпраця з Московським історико-архівним інститутом, Центральним державним історичним архівом УРСР у м. Львові, Центральним державним воєнно-історичним архівом СРСР, Центральним державним історичним архівом Грузинської РСР, Ленінградським державним історичним архівом, Інститутом суспільних наук АН УРСР (м. Львів) та ін.¹⁹

Історіографічну базу розроблення класифікатора документної інформації для систематичного каталога склали: Універсальна десяткова класифікація, “Проект основной таблицы сводного классификатора каталогов

документальних матеріалів державного архівного фонду СРСР (советський період) (М., 1959), “Рабочий проект второго варианта “Таблицы схемы классификации документальных материалов Государственного архивного фонда СССР в систематических каталогах государственных архивов (советский период)” (М., 1959), схеми класифікації Брестського, Закарпатського, Луцького обласних держархівів, праці з питань теорії, методики і практики архівістики, джерелознавства, бібліотекознавства. Широко використовувався довідковий апарат архіву – описи, історичні довідки, огляди. Залучення у ході роботи значної кількості загальноісторичної літератури, історико-краєзнавчих студій, тематичних науково-методичних, теоретичних праць, вторинної архівної інформації свідчить про прагнення укладачів схеми логічно систематизувати, максимально об’єктивізувати, історично виважено подати дані про зміст документів дорадянського періоду²⁰.

1959–1961 рр. побачили світ два варіанти проекту схеми. Третій, уточнений і відредагований, варіант було винесено на зовнішню апробацію. Це відбулося у квітні 1961 р. на спільній методичній нараді архівістів ЦДІА УРСР у м. Львові та Львівського облдержархіву, яка, ухваливши проект схеми у цілому, висловила низку зауважень і рекомендацій²¹. Найзначнішим для долі схеми, її структури та суті, стало рішення наради створити спеціальну комісію з метою доопрацювання класифікатора. До складу комісії увійшли заступник директора Львівського облдержархіву з наукової роботи А. Д. Мільшина, старший науковий співробітник відділу фондів культури та побуту Львівського облдержархіву, методист-консультант Г. Т. Вайнбаум, завідувач відділу обліку документальних матеріалів архіву С. І. Тивонюк, бібліограф Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові В. А. Ольшевич, старший науковий працівник ЦДІА УРСР у м. Львові Г. Ю. Рапапорт²².

На заключному етапі вдосконалення схеми до роботи долучалися також знані нині фахівці – д. і. н. Г. І. Кравець, акад., д. і. н. Я. Д. Ісаєвич, д. і. н. Я. Р. Дашкевич, які на той час були співробітниками відділу історії Інституту суспільних наук АН УРСР (м. Львів)²³. Розширене засідання відділу історії від 26 квітня 1961 р. обговорило проект схеми, і, затвердивши її як основу, висловило побажання змінити порядок розташування відділів головної таблиці та відмовитися від зайвої деталізації підвідділу “Общественно-политическая жизнь. Классовая борьба”, розширити розділ “Наука”²⁴.

До кінця 1961 р. тривало доопрацювання схеми, яке завершилося ще одним розширеним методичним засіданням комісії з представниками наукових кіл міста. Опрацювання документної інформації згідно зі схемою виявило необхідність її доопрацювання й удосконалення з точки зору наукового змісту, методичного забезпечення, форми. Збагачення схеми новими поняттями, спричинене розвитком суспільства й держави, виявленням документів широкого тематичного змісту, вимагало гнучкішої, ємнішої системи індексації. Досвід роботи Львівського облдержархіву зі схемою виявив її окремі недоліки, які частково свідчать про неповноту деяких підвідділів схеми і допоміжних таблиць, нерозробленість методичних указівок до її застосування.

У звіті про науково-методичну роботу Львівського облдержархіву за 1961 р., надісланому до АУ при РМ УРСР та ГАУ при РМ СРСР, констатувалося завершення роботи з доопрацювання класифікатора систематичного каталога на документи дорадянського періоду²⁵. Упродовж 1960-х рр. удосконалення схеми класифікації документної інформації Львівського облдержархіву тривало як у цілому, так і за окремими блоками. У планах роботи архіву на наступні роки незмінним аж до 1973 р. залишався пункт про доопрацювання класифікатора²⁶, а у звітах – інформація на підтвердження цього факту.

Загальний обсяг “Схемы классификации к систематическому каталогу документальных материалов Львовского облгосархива (досоветский период)”²⁶ склав 173 аркуші машинописного тексту. Схема призначалася для уніфікації та централізації системи організації інформаційних даних за архівними документами, датованими кінцем XVIII ст. – 1939 р.²⁷ Структурними поняттями схеми були відділ, підвідділ, рубрика, підрубрика. Головну таблицю склали чотири самостійних концентри: відділи “Экономика”, “Общественно-политическая жизнь. Классовая борьба”, “Государство”, “Культура и быт”²⁸. Кожен із відділів схеми класифікатора вибудовувався за галузевою ознакою. Так, відділ “Государство” включав підвідділи “Государственное устройство”, “Органы государственной власти и управления”, “Органы самоуправления”, “Право и органы юстиции”, “Международные отношения”, “Вооруженные силы. Войны”²⁹. Основна таблиця налічувала спочатку 28, а згодом, після об’єднання підвідділів “Органы суда и полиции”, “Право. Нотариальный арбитраж” у підвідділ “Право и органы юстиции”, 27 відділів³⁰, які деталізували головний поділ схеми. За структурою побудови схема є ієрархічною, тобто логічно вмотивованою, послідовно розбудованою за принципом “від загального – до конкретного”. Наприклад, заголовок підвідділу “Государственное устройство”, передбачав рубрики “Законодательство”, “Избирательная система”, “Территория”, “Население”, “Гражданство” та ін.³¹ У свою чергу, кожна з них включала ряд підрубрик. Зокрема, рубрика “Избирательная система” мала таке розгалуження – “Конституция”, “Избирательная реформа”, “Положение о выборах”, “Проведение выборов” та ін.³² Рубрикація схеми повторювала проект другого варіанту “Таблицы схемы классификации документальных материалов ГАФ СССР в систематических каталогах государственных архивов (советский период)” (М., 1959), а її загальні підходи ґрунтувалися на працях білоруського архівіста Д. І. Снеткова³³.

При визначенні способу закріплення місця класифікаційного поняття було використано досвід серійної, змішаної (літерної та цифрової) індексації, запропонованої на семінарі архівістів у Харкові³⁴. Серія літерної індексації включала 27 букв російської абетки, а серія цифрової індексації – сотенний принцип, від 00 до 99. Це створювало умови для простоти кодування, широкий діапазон поділу кожної рубрики на 99 підрубрик послідовних рівнів, давало можливість доповнення змісту кожної з них. Місця розділів у схемі закріплювалися літерною індексацією: А–К (“Экономика”), Л–О (“Общественно-политическая жизнь. Классовая борьба”), П–Ф “Государство”, Х–Я (“Культура и быт”). Відділи

головної таблиці індексувалися серіями прописних літер російської абетки, підвідали – за десятковою системою, крім літерних означень. Наприклад: А 0 – “Общие данные об экономике”; А 1 – “Экономическое состояние промышленности”; А 2 – “Укрепление товарного производства”; А 3 – “Экономическое положение сельского хозяйства”; А 4 – “Полезные ископаемые и сырьевые ресурсы”; А 5 – “Стихийные бедствия” та ін.³⁵

Основними засадами розбудови схеми стали принципи історизму, системності, об'єктивності, партійності. Як зауважила директор Львівського облдержархіву Г. С. Сизоненко, схема класифікатора розроблялася відповідно до марксистської методології, принципу партійності, щоб “глибоко та об'єктивно розкрити історичний і економічний процес розвитку Західної України... явища та події відображати з позицій класової боротьби”³⁶. Принцип об'єктивності було реалізовано через класифікацію внутрішніх зв'язків фактів і явищ. У вибудованій послідовності схеми чітко простежуються закономірності розвитку суспільства та держави, об'єктивно властиві явищам реального світу. Дотримання принципу історизму впадає в око при аналізі структури певного предмета, явища, процесу її походження, становлення та розвитку. Так, історичний ланцюг організації виробництва виглядає таким чином: ремісники-одинаки–цех–мануфактура–фабрика, завод. Принцип системності став основоположним для всіх етапів класифікації, починаючи з визначення ознак предметів і завершуючи вивченням аспектів пошуку інформації. Комплексний підхід до дослідження документів сприяв визначенню їх змісту, місця в класифікаційній схемі.

Задля раціональної організації структури класифікатора схема мала допоміжні таблиці – одну загальну для всіх розділів³⁷, та чотири спеціальні, складені до підрозділів “Промышленность”, “Сельское хозяйство”, “Вооруженные силы. Войны”, “Образование”, що повторювали основну допоміжну. Загальна допоміжна таблиця закріплювала місця й зв'язки однорідних понять за всіма розділами схеми, конкретніше розкриваючи зміст документів, уникаючи невиправданих повторів. До схеми було розроблено також алфавітний предметний покажчик з індексами та посиланнями.

Для схеми Львівського облдержархіву властиве широке відображення особливостей економічного, політичного, культурного розвитку Західної України, що свідчить про високий ступінь урахування специфіки документів, що відклалися у його фондах³⁸.

Переосмислення окремих положень схеми відбувалося через постійний пошук шляхів удосконалення її структури, згідно з новими науковими знахідками у царині теорій класифікації документів, системності, а також у зв'язку з неусталеністю соціально-політичних критеріїв у СРСР в 1960-ті рр. Найбільше редагувався розділ “Общественно-политическая жизнь. Классовая борьба”, який був помітно заангажований на конкретику поточного моменту, що є свідченням не тільки виявів політичної кон'юнктури в реальності, але й “унормованої” марксистською методологією типовості мислення. Найдискусійнішим було питання інформаційно комфортного сприймання змісту підрозділів, рубрик, підрубрик.

Прагнення авторів до точності їх назв поєднувалося з намаганням за допомогою мови, дотримуючись логічної послідовності, вибудувати закономірності конструкції та суті класової боротьби. Звідси у назві розділу словосполучення “классовая борьба” передує поняттю “общественно-политическая жизнь”, партії поділяються на прогресивні, або марксистські, та реакційні, або буржуазні, дрібнобуржуазні, заміна у найменуваннях різнорівневих позицій схеми слів “стан”, “становище” на слова – “розвиток”, “боротьба”, “виступ” та ін. Динамічно здійснювалось удосконалення підрозділів “Финансы”, “Охрана здоровья”, “Социальное обеспечение. Страхование”, “Труд”, “Вооруженные силы”, що виявилось у зміні розташувань ключових слів схеми, кількості позицій, прагненні до вживання слів однозначного трактування в системному контексті та ін.³⁹

Аналізуючи варіанти схеми, можна окреслити набір ознак і напрямків дослідницької діяльності. Пізнавальне “занурення” в тему простежується на рівні аналітичного осмислення спеціальної історіографії, синтетичного відтворення запозиченого досвіду у К. І. Рудельсон, К. Г. Мітєєва, Б. М. Богатова, М. І. Автократова з метою пристосування загальних положень схеми до конкретних потреб архіву. Російськомовність тексту класифікатора є втіленням не лише рефлексивно-креативної діяльності автора, але й ситуативної тенденції – тривання радянизації західноукраїнських земель наприкінці 1950-х – у 1960-х рр.

Схема класифікації документної інформації для систематичного каталога, розроблена в Львівському облдержархіві, була схвально оцінена. У доповіді Б. М. Богатова на нараді працівників архівних установ союзних республік і центральних державних архівів СРСР із розроблення класифікації документальних матеріалів ДАФ СРСР (дорадянський період), яка відбулася 20–22 березня 1962 р. у Москві, з-поміж інших, найвдаліших класифікаційних схем називалися напрацювання Львівського облдержархіву⁴⁰. Пізніше високу оцінку схемі дали й теоретик класифікаційних розбудов архівної документної інформації 60–80-х рр. ХХ ст. д. і. н. К. І. Рудельсон⁴¹, визнаний фахівець у спеціальних галузях історичної науки д. і. н. Ф. П. Шевченко. Класифікатор документної інформації, розроблений Львівським облдержархівом, став основою подібних розробок ЦДІА УРСР у м. Львові, облдержархівів західних областей України⁴². За результатами складання схеми класифікатора було підготовлено ряд науково-методичних рекомендацій, посібників з питань каталогізації документів⁴³. За умов загострення актуальності теми – на часі належна, об’єктивна та наукова, оцінка праці Львівського облдержархіву в царині теорії й практики класифікації документів.

¹ *Бездрабко В.* Класифікація архівних документів: проблеми і пошук // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. – К., 2002. – Вип. 5. Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. – С. 179–184; *Коровайников В.* Проблемы развития научно-справочного аппарата к документам Мосгорархива // Там само. – С. 184–190; *Галамай О.* Науково-довідковий апарат Державного архіву Вінницької області // Там само. – С. 216–226 та ін.

² *Мищак І.* Заходи українських архівістів щодо створення і вдосконалення науково-довідкового апарату архівів (1950-ті – 60-ті рр.) // Архівознавство. Археогра-

фія. Джерелознавство. – К., 2002. – Вип. 5. Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. – С. 98–103.

³ Письмо начальнику Архивного управления при Совете Министров УССР С. Д. Пилькевичу от Львовского областного государственного архива от 31 марта 1966 г. // ЦДАВО України, ф. 14, оп. 2, спр. 1932, арк. 57–59.

⁴ *Мирошниченко Н. И.* Об опыте работы по составлению схемы систематического классификатора к каталогу документальных материалов Львовского областного государственного архива и принципах построения схемы (досоветский период) // Материалы совещания работников архивных учреждений союзных республик и центральных государственных архивов СССР по разработке классификации документальных материалов Государственного архивного фонда Союза ССР (досоветский период). Москва, 20–22 марта 1962 г. – М., 1962. – С. 31.

⁵ Протокол № 9 службової наради співробітників Львівського облдержархіву від 27. IX. 1958 р. // Держархів Львівської області, ф. р.–368, оп. 1, спр. 224, арк. 74.

⁶ Протокол № 10 службового совещания сотрудников Львовского облгосархива от 31 октября 1958 г. // Держархів Львівської області, ф. р.–368, оп. 1, спр. 224, арк. 89.

⁷ Протокол № 9 службової наради співробітників Львівського облдержархіву від 27. IX. 1958 р. // Держархів Львівської області, ф. р.–368, оп. 1, спр. 224, арк. 74.

⁸ Там само.

⁹ Протокол № 3 службових зборів Львівського облдержархіву від 14 квітня 1959 р. // Держархів Львівської області, ф. р. – 368, оп. 1, спр. 228, арк. 65.

¹⁰ *Калинець І.* Стан каталогізації у Львівському облдержархіві. – Львів, 1966. – 12 арк.; *Мирошниченко Н. И.* Доклад на тему “Схема систематической классификации тематического каталога документов Львовского облгосархива (досоветский период)”. – Львов, 1961. – 14 л.; *Її ж.* Рабочая инструкция по каталогизации документальных материалов Львовского областного государственного архива. Львов, 1962. – 18 л.; *Олійник Б. Н.* Деякі зауваження до питання складання Схеми класифікації документів дорадянського періоду. – Львів, 1968. – 9 арк. та ін.

¹¹ Информация об итогах выполнения плана работы Львовского облгосархива за I полугодие 1959 года и проверки качества работы сотрудников // Держархів Львівської області, ф. р.–368, оп. 1, спр. 248, арк. 123.

¹² Протокол № 6 виробничої наради співробітників Львівського облдержархіву та Архівного відділу від 14. VII. 1960 р. // Держархів Львівської області, ф. р. – 368, оп. 1, спр. 278, арк. 96.

¹³ Там само.

¹⁴ *Мирошниченко Н. И.* Об опыте работы по составлению схемы систематического классификатора ... С. 31.

¹⁵ Протокол № 10 методического совещания сотрудников Львовского облгосархива от 24 октября 1959 г. // Держархів Львівської області, ф. р.–368, оп. 1, спр. 248, арк. 166–178.

¹⁶ Протокол № 3 службових зборів Львівського облдержархіву від 14 квітня 1959 р. // Держархів Львівської області, ф. р.–368, оп. 1, спр. 228, арк. 65.

¹⁷ *Мирошниченко Н. И.* Об опыте работы по составлению схемы систематического классификатора ... С. 35.

¹⁸ *Мирошниченко Н. И.* К вопросу о научной классификации понятий в систематическом каталоге и дублировании тематической карточек. – Львов, 1972. – Л. 2.

¹⁹ *Мирошниченко Н. И.* Доклад на тему “Схема систематической классификации тематического каталога...” – Л. 5; Про постановку науково-методичної роботи у Львівському облдержархіві // Держархів Львівської області, ф. р.–368, оп. 1, спр. 586, арк. 60.

²⁰ Там само.

²¹ *Мирошниченко Н. И.* Об опыте работы по составлению схемы систематического классификатора ... С. 34.

²² Там само.

²³ Там само; *Мирошниченко Н. И.* Доклад на тему “Схема систематической классификации тематического каталога... – Л. 5.

²⁴ *Мирошниченко Н. И.* Об опыте работы по составлению схемы систематического классификатора ... С. 34; *Примітка.* На нараді було висловлено побажання змінити порядок відділів у схемі з “Экономика”, “Общественно-политическая жизнь. Классовая борьба”, “Культура и быт”, “Государство” на “Экономика”, “Социально-политическая жизнь”, “Культура и быт”, “Государство”.

²⁵ Звіт про роботу Львівського облдержархіву за 1961 рік // Держархів Львівської області, ф. р. 368, оп.1, спр. 307, арк. 13.

²⁵ Звіт про роботу Львівського облдержархіву за 1961 рік // Держархів Львівської області, ф. р.–368, оп. 1, спр. 307, арк. 13.

²⁶ Схема классификации к систематическому каталогу документальных материалов Львовского облгосархива (досоветский период). – Львов, 1961. – 193 л.

²⁷ Там само, арк. 5.

²⁸ Там само, арк. 18–19.

²⁹ Там само, арк. 124–173.

³⁰ *Примітка.* Основна таблиця містила підвідділи: **Экономика.** А. Экономика: общие данные; Б. Труд; В. Финансы и кредит; Г. Промышленность. Ремесленничество и кустарный промысел; Д. Строительство; Е. Сельское хозяйство; Ж. Транспорт; З. Связь; И. Торговля; К. Коммунальное хозяйство; **Общественно-политическая жизнь. Классовая борьба.** Л. [Общественно-политическая жизнь, классовая борьба] с конца XVIII ст. – до революции 1848 г.; Революция 1848–1849 гг.; [Общественно-политическая жизнь, классовая борьба] с 1850–1917 гг.; Революционное движение трудящихся у 1917–1939 гг.; **Государство** П. Государственное устройство; Р. Органы государственной власти и управления; С. Органы самоуправления; Т. Право и органы юстиции; У. Международные отношения; Ф. Вооруженные силы. Войны. **Культура и быт.** Х. Быт; Ц. Охрана здоровья; Ч. Социальное обеспечения, страхования и благотворительные учреждения; Ш. Физкультура и спорт; Щ. Наука; Э. Образование; Ю. Литература и искусство; Я. Религия. Атеизм.

³¹ Схема классификации к систематическому каталогу документальных материалов Львовского облгосархива (досоветский период). – Львов, 1961. – Л. 124–125.

³² Там само, арк. 124.

³³ *Мирошниченко Н. И.* Об опыте работы по составлению схемы систематического классификатора ... С. 35.

³⁴ Там само, с. 45.

³⁵ Схема классификации к систематическому каталогу документальных материалов... – Л. 21–25.

³⁶ *Сизоненко Г. С.* Об опыте разработки схемы классификатора документальных материалов систематического каталога Львовского областного государственного архива. – Львов, б. г., – Л. 2–3.

³⁷ *Примітка.* **Основна допоміжна таблиця.** /0/ Загальні питання; /1/ Законодавчі матеріали; /2/ Географія, мережа, територія; /3/ З'їзди, конференції, збори; /4/ Капіталовкладення; /5/ Фінансування, кредитування; /6/ Загальні питання будівництва, реконструкції; /7/ Статистика та облік; /8/ Планування; /9/ Виробничий процес; /10/ Технічне оснащення, обладнання; /11/ Результати роботи (звітність, дані, продукція); /12/ Контроль, інспектування, ревізії; /13/ Торгівля, експорт, імпорт; /14/ Перевезення; /15/ Постачання, збут; /16/ Кадри; /17/ Науково-дослідна робота; /18/ Наукові товариства та спілки; /19/ Друковані видання; /20/ Виставки; /21/ Охорона, нагляд.

³⁸ Рудельсон К. И. Современные документные классификации. – М.: Наука, 1973. – С. 125.

³⁹ Звіт про роботу Львівського обласного державного архіву за 1970 рік // Держархів Львівської області, ф. р.–368, оп. 1, спр. 732, арк. 4; звіт про роботу Львівського обласного державного архіву за 1971 р. // Держархів Львівської області, ф. р.–368, оп. 1, спр. 825, арк. 25.

⁴⁰ Богатов Б.Н. Основные вопросы разработки классификации документальных материалов ГАФ СССР досоветского периода // Материалы совещания работников архивных учреждений союзных республик и центральных государственных архивов СССР по разработке классификации документальных материалов Государственного архивного фонда Союза ССР (досоветский период). Москва, 20–22 марта 1962 г. – М., 1962. – С. 7.

⁴¹ Рудельсон К. И. Современные документные классификации... С. 125.

⁴² Про постановку науково-методичної роботи у Львівському облдержархіві // Держархів Львівської області, ф. р.–368, оп. 1, спр. 586, арк. 56.

⁴³ Гусева Н. П. Связь каталога с описями, указателями и другими видами научно-справочного аппарата. – Львов, 1975. – 5 л.; Ї ж. Пам'ятка про одиничну каталогізацію справ у районних та міських державних архівах. – Львів, 1976. – 6 арк.; Мирониченко Н.И. Докладная записка об опыте работы Львовского облгосархива по каталогизации документов за 1961–1971 гг. – Львов, 1972. – 12 л.; Её же. Обзор об опыте работы по каталогизации документов Львовского облгосархива за 1962–1972 гг. – Львов, 1972. – 16 л.; Робоча інструкція по удосконаленню роботи по каталогізації і створенню системи каталогів у Львівському облдержархіві. – Львів, 1974. – 25 арк. та ін.

Н. В. ПЛАТОНОВА

СУЧАСНІ МЕТОДИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АРХІВНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ МВС УКРАЇНИ

За сучасних умов інформатизації суспільства створення комп'ютерних систем інформації довідкового типу дає змогу на якісно новому рівні вирішити низку питань науково-інформаційного забезпечення економіки, культури, науки, адже архівні документи містять у собі унікальну інформацію з різних аспектів суспільно-політичного, державного, економічного, соціального, культурного розвитку держави.

Задовольнити зростаючі потреби суспільства в ретроспективній документній інформації можна лише шляхом автоматизації та комп'ютеризації процесу пошуку й використання джерельної інформації. Інформатизація архівної справи та актуалізація документальних ресурсів НАФ України є одним із факторів якісно нового науково-інформаційного забезпечення розвитку економіки, культури, науки, швидкого входження в міжнародний інформаційний простір¹. Інформаційно-пошукові системи дають змогу дослідникові в мінімальний строк отримати, зафіксувати й опрацювати джерельну інформацію.

У 1982 р. «Основні положення розвитку системи науково-довідкового апарату до документів державних архівів СРСР»² визначили основні

напрямки автоматизації архівної інформації. Розпочалося формування масиву інформації АІПС Центрального фондowego каталога СРСР. Публікації з питань автоматизованих архівних технологій у СРСР³, Українській РСР⁴ засвідчили відставання комп'ютеризації ретроспективної інформації. Лише в останні роки розвиток архівних інформаційних систем посилювався⁵. Закон України від 4 лютого 1998 р. “Про Національну програму інформатизації”⁶, що визначив юридичні аспекти доступу до документної інформації, власниками якої є архіви, та розпорядження Президента України від 2 вересня 2000 р. “Про невідкладні заходи щодо розвитку архівної справи”⁷ сприяли активізації створення автоматизованих баз даних архівної інформації⁸. Такі бази даних з'явилися в Центральному державному архіві громадських об'єднань, Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва, Центральному державному історичному архіві України в м. Києві, ряді обласних державних архівів.

Серйозним етапом на шляху розроблення теоретико-методологічних засад інформатизації стала Державна програма “Національна архівна інформаційна система (НАІС) “Архівна та рукописна Україніка”. Спільний американсько-український проект “Архіобібліобаза” (1992–1995) передбачає підготовку та подальшу підтримку комплексного археографічного довідника про структуру та склад архівних інституцій України. Державний архів Міністерства внутрішніх справ України вперше представив інформацію в електронному довіднику “Архівні установи України”. На сьогодні електронна версія цього довідника містить інформацію з історії архіву, про склад та зміст його фондів, а також відомості про науково-довідковий апарат⁹.

У системі МВС УРСР створення автоматизованих систем облікової інформації розпочалося в 70-ті роки. Автоматизовані бази даних формувалися на оперативну інформацію, необхідну в повсякденній роботі: облік автотранспорту, в тому числі викраденого, облік осіб, які зникли безвісти, облік засуджених тощо.

Розроблення АІПС архівної інформації в системі МВС УРСР розпочалося в 1986 р. Через відсутність страхових копій нормативних документів у читальному залі Держархіву МВС України користувалися оригіналами наказів НКВС, МОГП (Міністерства охорони громадського порядку), МВС СРСР та УРСР, що нерідко призводило до їх пошкодження. Окрім того, збірники не мали описів нормативних актів. На пошук документів за визначеною тематикою витрачалося чимало часу, але навіть це не забезпечувало об'єктивності наданої інформації. Водночас через відсутність необхідного математичного забезпечення, а також фахівців, які могли б визначити коди словників, відповідного технічного оснащення створення бази даних АІПС “Норматив” було призупинено.

Прийняття в 1991 р. Закону України “Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні” зумовило необхідність негайного створення локально-тематичних АІПС соціально-правового характеру. Враховуючи великі обсяги архівної інформації, відсутність відповідних штатів, недостатнє фінансування, низький клас технічних засобів, було прийнято рішення про використання інструментального засобу “FLINT” MS DOS¹⁰,

який використовувався в усіх розробках МВС СРСР та МВС УРСР. Важливим було й інше: це не потребувало додаткових матеріальних витрат.

Інструментальний засіб "FLINT" (Formal Language of Interactive Talk) – це програмний комплекс створення баз даних і роботи з ними. Він спрощує проектування на персональних IBM – ЕОМ автоматизованих робочих місць, орієнтованих на оброблення документів анкетного типу з формуванням баз даних за типом картотеки. Практично для будь-якого об'єкту FLINT дозволяє легко й швидко створювати інтегровані бази даних, які можуть функціонувати як самостійно, так і в мережі, підтримувати їхню працездатність за рахунок спеціальних функцій, яких у системі понад 200. Інструментальний засіб FLINT широко використовується в різних сферах діяльності – медицині, підприємстві, торгівлі, туризмі, в роботі правоохоронних і муніципальних органів, складських і готельних господарств, що переконливо довело його ефективність і розширило межі використання (Росія, Казахстан, Узбекистан, Литва, Латвія, Білорусь, Молдова, Україна та ін.). Програми FLINT написані мовою Clipper (Nantucket Corp.) ver.5.01. Структура інформаційних файлів відповідає формату Ashton – Tate для баз даних реляційного типу, а структура індексних файлів – формату Clipper. Він орієнтований на роботу з персональними комп'ютерами типу IBM PC/XT/AT або їм подібними IBM – сумісними мікро-ЕОМ. Функціонування FLINT здійснюється в середовищі операційної системи MS-DOS або PS-DOS версій 3.30 і вище. У зв'язку з тим, що програми FLINT написані з використанням системи програмування Clipper ver.5.01, для нормальної роботи FLINT необхідне коригування параметрів системних файлів DOS – CONFIG.SYS і AUTOEXEC. BAT. Інструментальний засіб FLINT ver.3.0 і вище дозволяє користувачеві працювати в мережі. Оскільки CLIPPER працює в мережі через DOS (NET BIOS), можливе використання будь-якої мережі, розрахованої на стандартний DOS.

Першою розробкою для архіву стала АІПС "Протоколи трійок", яка включає відомості про осіб, засуджених позасудовими органами – Окремою нарадою та трійками. Відсутність каталога виселених громадян, яких розкуркулювали в 30-ті роки, а також вилучення цих відомостей із загальної картотеки засуджених вимагали негайного створення науково-довідкового апарату на зазначену категорію громадян, які підлягали реабілітації. Вивчення архівних фондів засвідчило, що в Державному архіві МВС України та його підрозділах в областях зберігається інформація про сотні тисяч громадян, засуджених позасудовими органами, по яких у стислі строки необхідно було надавати інформацію.

АІПС дозволяє працювати в режимах введення, корегування інформації та оброблення запитів. Для роботи в будь-якому режимі система надає екранні форми введення-виведення. Комп'ютер здійснює формально-логічний контроль за введенням даних, у результаті чого вхідна інформація очищується від помилок і перекручень. Введення інформації виконується за макетом: номер протоколу; прізвище, ім'я, по батькові; рік народження; місце народження; строк засудження; справа; аркуш; рядковий номер; сторінка протоколу. Пошук документів здійснюється

шляхом послідовного перегляду всіх документів. За необхідності можна коригувати документи. Система дозволяє працювати в таких режимах: підготовка статистичних даних, лічба, пошук за програмою користувача з виводом інформації на екран дисплея та на принтер для друку. На сьогодні комп'ютерний банк даних зберігає інформацію на 10 482 колишніх громадян України, інформація про яких направлялася на запити архівних підрозділів країн – держав СНД, УМВС України в областях, комісій з питань поновлення прав реабілітованих при міських, обласних та районних державних адміністраціях, Служби безпеки України, Прокуратури України. Але накопичення бази даних не завершено; найближчим часом планується її поповнення.

Наступною розробкою стала АІПС обліку військовополонених, які померли в таборах та робочих батальйонах на території України в роки Другої світової війни (шифр “Полон”). Створення АІПС було обумовлено різким зростанням у середині 90-х років кількості запитів від Товариства Червоного Хреста України, МЗС України, Міністерства оборони України, Державного комітету архівів України та безпосередньо від рідних щодо встановлення місця поховання колишніх військовополонених. Відповідне програмне забезпечення було направлено до архівних підрозділів УМВС України в областях, в архівах яких зберігаються оригінали, для накопичення бази даних. Після введення інформація передавалася до архіву МВС з метою створення єдиної бази даних. При цьому використовувалися дані ряду кількох архівних документів; передусім книг поховань та актів реєстрації смерті. Але з ряду причин накопичення бази даних було призупинено і тільки в 2002 р. створення бази даних продовжилося. Вхідна інформація має такі реквізити: область; установа; прізвище, ім'я, по батькові; національність; рік народження; військове звання; дата смерті; дата поховання; місце поховання (номер могили, номер квадрату); місце розташування цвинтаря; відмітка про ексгумацію; номер картки в базі даних. Реквізит “область” складається з коду (ціле число із шести знаків) і найменування області (текст). Реквізит словниковий, його значення можна ввести із словника установ та словника областей. Реквізит “установа” складається із коду і найменування установ. Реквізит словниковий. У шестизначному коді установи перші два символи – код області, третій і четвертий – код виду установи (табір, спецгоспіталь, робочий батальйон), п'ятий і шостий – порядковий номер установи за даним видом. Реквізити: прізвище, ім'я, по батькові, національність, військове звання, відмітка про ексгумацію, місце розташування цвинтаря – текст. Реквізити рік народження, дата смерті, дата поховання, номер могили, номер квадрату – символи. Для спрощення введення інформації та її оперативного пошуку по запитах використовується класифікатор областей, словник установ та словник відомостей про створення та дислокацію установ. Система працює в режимі запитів, які видаються на екран або друкуються на принтері, і забезпечує централізований облік інформації, зберігання даних, їх аналіз, видачу інформації за запитом, а також надає статистичну та аналітичну інформацію за встановленими формами. Статистична та аналітична інформація видається

по областях, установах та за іншими реквізитами. Пошук необхідного документа проводиться за будь-якими з реквізитів або за фізичним номером запису. У режимі “Основний документ” на екран виводяться всі реквізити. У режимі “Рахунок статистики” на екрані висвітлюється боковина, після чого обираються реквізити: по областях, установах тощо. Результати розрахунку висвітлюються на екрані або друкуються на принтері. У системі “Полон” працюють два словники: установи та адреси кладовищ. Сьогодні вводиться вся наявна інформація про військовополонених, які померли в таборах, спецгоспіталях, робочих батальйонах НКВС СРСР упродовж 1944–1950 рр., та місця їхнього поховання. Уже введено відомості про 32 015 осіб.

Розроблення АІПС обліку нарахувань заробітної плати працівникам МВС України (шифр “Бюджет”) розпочалася в 1994 р. у зв’язку з відсутністю алфавітної картотеки на осіб, яких залучали на тимчасову роботу з будівництва доріг, відбудови мостів, зруйнованих під час Другої світової війни, тощо. На цю категорію громадян особові справи не заводилися, картки видачі заробітної плати підшивалися до справ, які не мали навіть внутрішніх описів, що ускладнювало пошук інформації. Відомості, одержані таким способом, були неповні, дуже часто – недостовірні, адже картки підшивалися до справ після їх закінчення, а тому встановити місце розташування наступної картки і чи існує вона взагалі, було важко. Вхідна інформація має такі реквізити: архівний номер справи, номер опису, прізвище, ім’я, по батькові, аркуш справи, до якої підшито картку, рік заведення картки. Вихідна інформація надає відомості про наявність картки на особу із зазначенням архівного номера або архівних номерів справ, аркуша справи. Інструментальний засіб FLINT забезпечує введення вхідних даних, внесення змін у раніше введені дані (коригування даних), пошук документів за стандартними записами, друкування знайденої інформації та її архівування. Автоматизована система працює на даній вхідній інформації, але її можливості дозволяють “нарощувати” відомості про особу, зокрема розмір її заробітної плати, строки її видачі, що дозволить видавати довідки для нарахування пенсії, а також поповнювати базу новими картками. Обсяг уведеної інформації складає 3 817 записів.

Розроблення АІПС обліку колишніх працівників органів внутрішніх справ України, які загинули або зникли безвісти в роки Другої світової війни та повоєнні роки (шифр “ВВВ”), було розпочато 1994 р. Це обумовлювалося необхідністю видачі інформації за запитами окремих осіб, організацій та до Книги пам’яті, підготовка якої розпочалася в Україні в 90-ті роки. До бази даних вводилася інформація із наказів МВС Української РСР, в яких оголошувалось про загибель працівника або те, що він пропав безвісти у 1941–1952 рр., яка потім доповнювалася даними із картотеки обліку особового складу органів внутрішніх справ. Вручну підготувати такі відомості було практично неможливо, адже працівники дуже часто виконувати спеціальні завдання в тилу ворога і через тривалу відсутність оголошувалися наказами МВС, УМВС безвісти зниклими, або такими, що загинули. База даних постійно коригувалася, доповнювалася відомостями з картотеки обліку особового складу органів внут-

рішних справ. Вхідний документ має такі реквізити: наказ НКВС, причина виключення зі списку особового складу (у зв'язку зі смертю, тим, що пропав безвісти, загибеллю при виконанні службових обов'язків), посада, звання, останнє місце роботи, прізвище, ім'я та по батькові. Автоматизована система працює в режимі запитів, які роздруковуються на принтері або з'являються на екрані, а також у режимі видачі статистичних даних: по регіонах, прізвищах, наказах. Відомості про осіб направлялися до архівних підрозділів УМВС України в областях, адже про працівників їхніх служб теж ішлося в наказах МВС УРСР. На сьогодні обсяг бази даних складає 3 215 записів.

АПС обліку закритих органами внутрішніх справ кримінальних справ (шифр "Злочин") була розроблена в 1998 р. для оперативного пошуку інформації про осіб, на яких заводилися кримінальні справи за скоєні злочини. Це значний масив архівних документів на рівні архівних підрозділів УМВС України в областях, обсяг якого щорічно сягає близько 50 тис. справ. Вхідна інформація має 18 реквізитів: райвідділ, архівний номер, реєстраційний номер, номер тому, кількість аркушів, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка проходить по справі і підозрюється у скоєнні злочину, дата народження, скорочений опис подій (при збудженні справи по факту), номер статті Кримінального кодексу, дата затвердження постанови про припинення справи, номер статті Кримінально-процесуального кодексу, за якою припинено справу, строк зберігання справи, рік знищення. Значення реквізитів можна вивести із словника. Заповнення реквізиту "рік знищення" виконується автоматично, шляхом додавання до року припинення справи строку зберігання. У зв'язку тим, що багато справ має декілька томів, здійснюється копіювання записів, що дозволяє економити час, вводячи тільки номер тому й кількість сторінок. Пошук документів виконується за одним із дев'яти реквізитів, їхньої сукупності або за фізичним номером документа. АПС надає можливість працювати в режимі запитів, видачі статистичних звітів, аналітичної інформації, систематизації документів за строками зберігання та видачі актів про виділення архівних справ до знищення. Вихідний документ видається на екран або роздруковується на принтері. Програмний комплекс забезпечує введення, доповнення, коригування бази даних, збереження, відновлення бази даних при аварійній ситуації, архівування, захист від несанкціонованого доступу, видачу вихідної інформації, пошук документів за стандартними запитамі, друкування виявленої інформації. АПС впроваджено в архівних підрозділах УМВС України в Київській, Одеській, Донецькій, Дніпропетровській, Рівненській, Харківській областях. Планується її впровадження в усіх обласних підрозділах МВС (залежно від їх оснащення комп'ютерною технікою).

У 2002 р., після коригування словників, було доопрацьовано АПС "Норматив". Після дослідної експлуатації розпочато створення автоматизованої бази наказів колишніх НКВС, МОГП, МВС СРСР та УРСР.

Уведення інформації здійснюється за макетом "Основна форма документа", який має реквізити: тип документа, дата, номер документа, напрям, характеристика, зміст, зміни, доповнення, скасування, фонд, опис,

архівний номер, аркуш, порядковий номер. Кожна позиція заповнюється за правилами: тип документа – вказується один із кодів (2 символи) і класифікатор “Тип документа”(01); дата – вказується число, місяць і рік видання документа (02); номер документа – довільний набір символів (03); напрямок – вказується один із кодів класифікатора “Каталог напрямків”(04); характеристика – вказується один із кодів класифікатора “Характеристика напрямку”(05). Реквізити (04) і (05) можуть мати декілька значень, які перелічуються. При цьому кожному коду, заповненому в реквізиті (04), повинен відповідати код реквізиту (05). Якщо значенню реквізиту (04) відповідають декілька значень реквізиту (05), то значення, заповнені в (04), необхідно вказувати стільки разів, скільки значень має (05). При введенні до комп’ютера ці параметри заносяться парами; зміст – заповнюється коротко зміст документа (06); зміни – заповнюється при внесенні змін до наказу (вказується код типу документа, його номер) (07); доповнення – заповнюється при внесенні доповнення до наказу, аналогічно реквізиту 07 (08); скасування – заповнюється при скасуванні наказу (аналогічно реквізиту 07(09)); вказується номер фонду (10); вказується номер опису (11); вказується архівний номер (12); вказується номер аркуша в збірнику нормативних документів (13); автоматично нумерується вхідний документ (14). Частина реквізитів описується як мультигрупа. Мультигрупа – це один або кілька реквізитів, які постійно повторюються і мають змістовний зв’язок. Реквізити “напрямок” і “характеристика” становлять мультигрупу. Після заповнення елемента мультигрупи користувач натискає клавішу “Уведення”.

З урахуванням досвіду створення автоматизованих систем архівної інформації¹¹, а також можливостей МВС України¹² архів у перспективі планує здійснювати розвиток баз даних по двох напрямках: підсистем облікового типу, що викликано необхідністю створення баз даних управлінської документації, в основу яких покладено паспорт, аркуш фонду, картку фонду, джерела комплектування, та підсистем обліку документів з актуальної тематики для задоволення соціальних потреб громадян.

До першого напрямку відноситься автоматизоване робоче місце каталогізатора або відповідального за комплектування, облік документів тощо.

Другим є тематичний напрямок, який передбачає комп’ютеризацію архівної інформації за предметно-тематичною ознакою: інформація щодо розкуркулених громадян, виселених, членів сімей ОУН–УПА, “указників”, трудармійців та інших категорій громадян України, які зазнали репресій.

Надалі планується створення тематичних баз даних у вигляді архівних довідників, описів, каталогів, оглядів тощо, які будуть розроблятися залежно від потреб в інформації та наявних можливостей.

Розроблення інформаційних систем передбачає зв’язок усіх пошукових систем та спеціальних інформаційних баз даних МВС.

Документальна база архіву, незважаючи на певну мінливість функцій, має сталу й універсальну структуру, що дозволяє застосовувати до неї найсучасніші методи опрацювання документів, у тому числі й створення автоматизованих систем. Це особливо актуально сьогодні, коли розпочалося створення національної інформаційної системи, що має

будуватися на єдиних принципах описування архівної інформації. Створення АІПС архівної інформації соціального характеру підтвердило доцільність здійснення уніфікації вхідних документів, словників. Від цього залежатимуть можливості введення архівної інформації до соціального обігу, оперативність та максимальна повнота репрезентації. Величезні обсяги інформації стали однією з причин повільного створення баз даних і тому, враховуючи проблеми сьогодення, доцільно й надалі прямувати шляхом створення баз даних соціального забезпечення – кадрових, пенсійних, репресованих осіб тощо. Доцільно відпрацювати питання об'єднання наявних архівних інформаційно-пошукових систем в єдину мережу, що забезпечить комплексне використання наявної інформації.

З огляду на те, що частина архівних документів відомства до цього часу зберігає гриф секретності, є особливо актуальним застосування новітніх технологій, що значно розширить доступ до архівних документів і забезпечить оперативний пошук інформації. Архівні документи повинні інтегруватися в єдину національну архівну інформаційну систему “Архівна та рукописна Україніка”, яка створюватиметься за єдиними принципами описування документів.

¹ Дубровіна Л. Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні / Студії з архівної справи та документознавства. Т. 3. – К., 1998. – С. 6–17.

² Автоматизированные ИПС на документы Государственного архивного фонда СССР: Метод. пособие / ГАУ СМ СССР. ВНИИДАД – М., 1983. – С. 1–75.

³ Єфименко Р. Н. Автоматизированная технология в архивных учреждениях г. Москвы // Советские архивы. – 1989. – № 1. – С. 83–88. Его же. Разработка и внедрение автоматизированных архивных технологий // Советские архивы. – 1989. – № 5. – С. 24–29.

⁴ Дубровіна Л., Сохань О. Національна архівна інформаційна система: Структура даних. Матеріали для обговорення. – К., 1994. – С. 1–46.

⁵ Захарченко Т. М. Застосування ЕОМ у роботі державних архівів України // Архіви України. – 1996. – № 4–6. – С. 37–47.

⁶ Закон України від 4 лютого 1998 р. № 74/98–ВР “Про Національну програму інформатизації” // Відомості Верховної Ради України. – № 27–28. – 1998. – С. 482–493.

⁷ Розпорядження Президента України від 2 вересня 2000 р. “Про невідкладні заходи щодо розвитку архівної справи” // Вісник Державного комітету архівів України. – Вип. 3. – К., 2000. – С. 12.

⁸ Боряк Г. В. Десять років інформатизації архівної справи в Україні: Проблеми. Здобутки. Перспективи // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий наук. зб. – Вип. 5: Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. – К., 2002. – С. 9–18.

⁹ Платонова Н. В. Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України (ГДА МВС України) // Архівні установи України. Довідник. – К., 2000. – С. 153–154. Електронна версія: \\ <http://www.archives.gov.ua> / Archives/Branch/ba01.ua.html.

¹⁰ Формальный язык интерактивного общения FLINT (Formal Language of Interactive Talk). ver. 4. 00. – М., 1993. – С. 3–231.

¹¹ Національна архівна інформаційна система “Архівна та рукописна Україніка” і комп'ютеризація архівної справи в Україні / Вип. 1. Інформатизація архівної справи в Україні: Сучасний стан та перспективи: Зб. наук. пр. – К., 1996. – С. 3–271.

¹² Саницький В. А., Карацюба А. М., Святобог В. В. Система інформаційного забезпечення МВС України: Навчально-практичний посібник. – К.: Редакційно-видавничий відділ МВС України. – ТОВ АНТЕКС. – 2000. – С. 3–144.

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ. БІБЛІОГРАФІЯ

С. В. ГАВРИЛЮК

ІСТОРИЧНЕ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО ВОЛИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

(за документами Рукописного архіву Інституту історії
матеріальної культури Російської Академії наук)

Бурхливе зацікавлення українського суспільства власною історією, започатковане в 1990-х рр., спричинило посилення уваги й до питання вивчення і збереження, а також повернення на батьківщину незаконно вивезених пам'яток її культурної спадщини.

У цьому зв'язку актуальним, цікавим і повчальним є вивчення і врахування досвіду вітчизняного історичного пам'ятокознавства XIX – початку XX століть. Це був час, коли на українських землях відбувалися його зародження і становлення, формувалися основні теоретичні засади, здійснювалася широкомасштабна робота з виявлення, опрацювання і збереження культурної спадщини, що у багатьох аспектах не втратила своєї значущості й у наші дні.

Можливість об'єктивного висвітлення українськими науковцями вищезгаданої теми зумовила появу ряду наукових розвідок, переважно статей. Ознайомлення з ними засвідчує, що вони базуються, як правило, на матеріалах вітчизняних архівів. Між тим ґрунтовне вивчення проблеми як на загальноукраїнському, так і регіональному рівнях неможливе без опрацювання архівних фондів інших держав, до складу яких у зазначений період входили українські землі. Позаяк Волинь з кінця XVIII століття і до розпаду самодержавної Росії перебувала в її складі, то закономірно, що розроблення пам'ятокознавчої проблематики цієї частини західних етнічних українських земель передбачає ретельне вивчення архівів Російської Федерації.

З-поміж загальноросійських архівів значний масив матеріалів з вище зазначеної теми зосереджений у Рукописному архіві Інституту історії матеріальної культури Російської Академії наук (далі – РА ІМК РАН), який знаходиться у м. Санкт-Петербурзі. Тут зосереджені документи, що висвітлюють різноманітні аспекти здійснення окремими державними структурами та науково-громадськими товариствами, безпосередньо пов'язаними з пам'ятокознавчою діяльністю, заходів зі збирання відомостей, обстеження, вивчення та охорони багатьох старожитностей Волині. У них ідеться також про підготовку, хід і підсумки реконструкції місцевих

давніх архітектурних споруд, що нерідко набувала загальноросійського масштабу.

Чільне місце серед згаданих архівних джерел посідають матеріали фонду імператорської Археологічної комісії (ф. 1). Саме вона згідно з розпорядженням царя від 2 лютого 1859 р. стала найвищою структурою в ієрархії пам'яткознавчих установ і осередків Росії. На неї покладалися завдання здійснювати "1) розшук предметів старовини, переважно тих, які відносяться до вітчизняної історії і життя народів, що проживали колись на просторі, який займає сьогодні Росія; 2) збір відомостей як про народні, так і інші пам'ятки старовини, що знаходяться в державі; 3) наукову оцінку віднайдених старожитностей"¹. Розширенню повноважень Археологічної комісії у сфері пам'яткознавства сприяв указ царя від 11 березня 1889 р. про надання їй виняткового права проведення археологічних розкопок та надання дозволу на них на державних і громадських землях, а також реставрації архітектурних споруд. У документі наголошувалося: "Всі установи і особи, які передбачають здійснювати подібні розкопки, зобов'язані, незалежно від зносин з начальством, у віданні яких перебувають згадані землі, попередньо узгоджувати їх з імператорською Археологічною комісією. Цінні і особливо важливі в науковому відношенні предмети, виявлені при розкопках, мають бути надіслані до імператорської Археологічної комісії для представлення на найвищій розгляд. ...Реставрацію монументальних пам'яток старовини здійснювати за попереднім узгодженням з імператорською Археологічною комісією і після зносин її з імператорською Академією мистецтв"².

Фонд імператорської Археологічної комісії засвідчує, що, відповідно до своїх повноважень, комісія надавала різним особам і організаціям дозвіл на проведення археологічних обстежень теренів Волині (спр. 7, 13, 84, 147, 206, 358, ін.). У фонді зберігаються, зокрема, відкритий лист професорові Київського університету В. Антоновичу на розкопки у Житомирському, Овруцькому, Новоград-Волинському і Ровенському повітах Волинської губернії, а також щоденник таких розкопок, що їх проводив учений у 1887 і 1888 рр. (спр. 13, арк. 20, 53–205). Такий же лист щодо проведення в 1911 р. розкопок на теренах Волинської і Київської губерній отримав відповідно до прохання Товариства дослідників Волині відомий краєзнавець і дослідник старовини О. Фотинський (спр. 206, арк. 1, 6–6 зв.). Представляє інтерес справа про надання 1891 р. Володимир-Волинському Свято-Володимирському православному церковному братству дозволу здійснювати розкопки давніх погостів міста і його околиць (спр. 7, арк. 1–11). 15 січня 1891 р. на адресу імператорської Археологічної комісії надійшов лист від голови братства О. Дверницького. У ньому йшлося про історію створення і мету діяльності братства, його зусилля щодо збору пам'яток, "які мають серйозне значення не стільки в археологічному, скільки в політичному відношенні, як фактичні докази давності православ'я і російського панування в західному краї, що так вперто оспорується латинським духовенством" (спр. 7, арк. 1 зв.). Підкреслювалося, що для збільшення колекції пам'яток і взагалі для розширення власних досліджень братство вважає за доцільне провести

археологічні розкопки на місцях розташування давніх церковних споруд. Позаяк вони могли здійснюватися лише з дозволу комісії, то братство зверталося з проханням про надання йому такої можливості (спр. 7, арк. 2–2 зв.). Відповіддю імператорської Археологічної комісії став відкритий лист від 21 березня 1891 р. за № 250 про надання Свято-Володимирському братству права проводити у 1891 р. розкопки в межах міста і Володимир-Волинського повіту з обов'язком представляти комісії звіти або щоденники проведених досліджень, а також поряд з описом всіх знахідок – найцінніші і найцікавіші з віднайдених предметів (спр. 7, арк. 10). У листі від 17 серпня 1891 р. комісія просила братство повідомити про результати проведених обстежень, а також надіслати знімки волинських старожитностей і брошуру “Памятники древнего православия в г. Владимире-Волынском”. У відповіді від 27 вересня 1891 р. голова братства О. Дверницький зазначив, що ніяких розкопок в поточному році братство не проводило через відсутність дозволу на це з боку єпархіального відомства. Щодо фотознімків і брошури, то вони були надіслані на адресу комісії ще в січні 1891 р. (спр. 7, арк. 8, 9).

У фонді імператорської Археологічної комісії зберігаються протоколи засідань, постанови, рішення, розпорядження, листи, доповідні записки, звіти, фотознімки, пов'язані з обстеженням, ремонтом і реконструкцією низки давніх церковних та світських будівель Волині (спр. 28, 39, 65 а, 69, 93, 221, ін.). Однією з найвідоміших споруд, відреставрованих у 1896–1900 рр., став Успенський собор (Мстиславів храм) у місті Володимирі-Волинському – пам'ятка архітектури другої половини XII ст. Початок відновлення храму пов'язаний з діяльністю в 1886 р. спеціальної комісії по його обстеженню. Участь у її роботі взяли, зокрема, В. Антонович, секретар-діловод Київської археографічної комісії О. Левицький та професор Петербурзького університету А. Прахов. Члени комісії провели первісні зовнішні обстеження, археологічні розкопки підземель та прилеглої території. За підсумками роботи комісії А. Прахов підготував історичні довідки, креслення, акварельні малюнки, фотографії, а також проект реставрації храму. Узагальнюючі дані про ці та інші результати досліджень знаходимо в листах волинського губернатора В. фон Валя від 30 вересня і 20 жовтня 1886 р., 20 січня, 21 лютого і 28 серпня 1887 р., археологічній записці професора А. Прахова, датованій квітнем 1890 р., фотознімках залишків собору, інших документах справи № 65 а. (арк. 12–13, 1–2, 22–22 зв., 24, 26–27, 37–57, 58–67, 116, 118, 146–147 та ін.). Так, в археологічній записці про Успенський собор і його дослідження у 1886 р. А. Прахов акцентував увагу на причинах виникнення питання про відновлення собору, часі його спорудження, архітектурних особливостях, долі храму в литовсько-руський і литовсько-польський періоди. У висновках учений наголосив, що власний внесок у справу відновлення храму він “представив у дослідженні його, а також підготувавши 37 аркушів креслень, акварельних малюнків і фотографій” (спр. 65 а, арк. 57).

Матеріали справи засвідчують, що проект А. Прахова щодо реставрації Мстиславового храму 17 червня 1890 р. був відхилений представ-

никами імператорської Археологічної комісії та Академії мистецтв (спр. 65 а, арк. 78). Відгукуючися на прохання місцевих властей про необхідність вирішення подальшої долі собору, імператорська Археологічна комісія 1893 р. відрядила до Володимира-Волинського академіків архітектури Г. Котова та В. Сулова. Вони провели додаткові обстеження пам'ятки і у доповіді 27 жовтня 1893 р. висловилися за її відновлення (спр. 65 а, арк. 94, 99–108). Новий проект відбудови собору доручалося підготувати Г. Котову. Поданий на розгляд у 1895 р. проект враховував результати роботи комісії 1886 р. і особисто А. Прахова з обстеження Успенського собору, вивчення фасадів будівлі академіком архітектури М. Преображенським у 1891 р., а також матеріали про дослідження храму в 1893 р. Г. Котовим і В. Суловим. Г. Котов, відкидаючи всі пізніші добудови до пам'ятки, запланував відновити її в первісному вигляді. Зміст робіт з реконструкції Успенського собору частково відбиває лист Г. Котова від 10 липня 1897 р., адресований імператорській Археологічній комісії. Йдеться про уточнення рівня фундаменту, заміну старих архітектурних деталей вітваря новими, виявлення на хорах графіті – давніх написів на стінах споруди (спр. 65 а, арк. 146–147).

Матеріали фонду імператорської Археологічної комісії з архівних збірок РА ІІМК РАН дають можливість простежити заходи 1880–1910-х років щодо збереження архітектурних старожитностей міста Острога (спр. 23, 39, 93, 109). Вони стосувалися насамперед будівель Замкової (Судової) гори, де з доби середньовіччя знаходилася резиденція князів Острозьких. Складовою комплексу Замкової гори був Будинок мурований (Вежа мурована). Він являв собою споруду оборонного характеру (замок), де проживали Острозькі, яку почали зводити у XIV столітті. До комплексу входили також Кругла (Нова) вежа, збудована в XVI столітті, і Богоявленський собор – пам'ятка першої половини XVI століття, споруджена на місці дерев'яної замкової церкви XV століття³.

Питання збереженості архітектурних старожитностей Замкової (Судової) гори почало переводитися у площину практичних дій з початку 1880-х років, тобто після їх переходу від приватного власника до “удільного відомства” (держави). На початок відбудови ці споруди знаходилися в різному стані: якщо замок і вежа збереглися загалом непогано, то від Богоявленського собору залишилися практично одні руїни. Численні документи про реконструкцію цих архітектурних пам'яток доводять, що їх відновлення відбувалося відокремлено, без урахування їхніх рис як єдиного архітектурного ансамблю. Більше того, висувалися пропозиції щодо цілковитого знесення окремих історико-архітектурних пам'яток і будівництва на цьому місці нових споруд. Це стосувалося, зокрема, Будинку мурованого (замку). У квітні 1885 р. Департамент уділів на підставі висновків своїх працівників про непридатність будівлі (через її занедбаність) для подальшого функціонування прийняв рішення продати її на злом, щоб частину отриманих коштів використати на ремонт давніх веж Острога. Відповідно до діючих у Росії правил охорони архітектурних старожитностей запит про це був адресований Міністерству внутрішніх справ, яке, у свою чергу, 31 травня 1885 р. надіслало аналогічного листа на роз-

гляд імператорської Археологічної комісії (спр. 39, арк. 13). Комісія ж виступила на захист Будинку мурованого. У листі-відповіді Міністерству внутрішніх справ від 5 червня 1885 р. було зазначено, що питання про знос руїн замку може бути вирішене тільки після отримання малюнків або фотографічних зображень його зовнішнього вигляду, планів розміщення і детального опису вцілілих залишків. Того ж дня лист подібного змісту комісія адресувала волинському губернаторові (спр. 39, арк. 16, 28).

Відповідь від Міністерства внутрішніх справ з додаванням фотографій, плану і опису замку в Острозі комісія отримала 12 серпня 1885 р. Щодо волинського губернатора (ним незадовго до цього став В. фон Валь), то він 3 серпня 1885 р. відправив на адресу імператорської Археологічної комісії примірник цікавого пам'яткознавчого видання 1868 р. "Сборник памятников русской народности и православия на Волыни", де містилися фотознімки загального вигляду Замкової гори, Круглої вежі та руїн Богоявленського храму. Одночасно губернатор звернувся до комісії з проханням призупинити вирішення питання про руїни замку до представлення ним детальніших відомостей про них після особистого огляду (спр. 39, арк. 17, 30 зв.).

На основі відомостей, поданих волинським губернатором у листі від 15 жовтня 1885 р., Археологічна комісія у січні 1886 р. представила свій висновок до Міністерства внутрішніх справ. У ньому зазначалося, що тріщини в будівлі та певна деформація контрфорсів не становлять небезпеки, оскільки бодай найменшого погіршення їх стану останнім часом не спостерігалось. Наголошувалося, що Будинок мурований можна легко відремонтувати шляхом замурування тріщин цеглою, зміцнення контрфорсів, розчистки стін замку від дерев, відновлення його покриття тощо. У висновку зазначалося, що за внутрішнім улаштуванням склепінчатих приміщень, розташованих у різних горизонтах, що цілком збереглися, замок "представляє інтерес, а як житло давнього руського князівського роду, який довго відстоював свою народність і віру предків проти тиску польського панування і католицизму, має значний історичний інтерес" (спр. 39, арк. 32–32 зв.). Отже, імператорська Археологічна комісія висловила за збереження Будинку мурованого (замку) князів Острозьких. З її висновком погодилося Міністерство внутрішніх справ, а згодом київський, подільський і волинський генерал-губернатор. І хоча службовці Департаменту уділів й пізніше відстоювали думку про знесення будівлі замку, однак зусиллями петербурзьких учених і мистецтвознавців, місцевих шанувальників старовини її все-таки вдалося врятувати від знищення.

Документи згаданого фонду висвітлюють також заходи щодо використання Будинку мурованого, який після ремонту наприкінці XIX століття стояв пустою, у громадських цілях. Утворене 1909 р. в Острозі Братство імені князів Острозьких запланувало розмістити на двох верхніх поверхах музей, історичну бібліотеку, зал для народних читань, приміщення для приїжджих. На нижньому поверсі мала бути влаштована церква на честь К. Острозького. Умовою цього були передусім реставрація замку й виділення коштів, необхідних для неї. Задля реалізації своїх

намірів Братство від 1910 р. почало звертатися до імператорської Археологічної комісії, загальноросійських світських і церковних властей (спр. 39, арк. 171–171 зв.). Справа нової реконструкції Будинку мурованого пришвидшилася після передачі (за винятком відновленого уже на той час Богоявленського собору) відповідно до царського указу від 21 жовтня 1912 р. території замку князів Острозьких від удільного відомства у господарське відання Братства імені князів Острозьких. При цьому Братство зобов'язувалося не проводити перебудов, які б могли змінити вигляд замку, та підтримувати його в належному порядку.

Як засвідчують документи фонду імператорської Археологічної комісії та фонду визначного російського архітектора, академіка П. Покришкіна, що також зберігається у РА ПМК РАН (ф. 21), відповідальність за підготовку проекту реконструкції Будинку мурованого і проведення будівельних робіт узяв на себе волинський єпархіальний архітектор В. Леонтович (1881–1968) (ф. 1, спр. 39; ф. 21, спр. 44, 197). Випускник Петербурзького інституту цивільних інженерів, він обійняв посаду волинського єпархіального архітектора в 1905 році. За час свого десятирічного перебування на Волині він зробив неоціненний внесок у дослідження та реставрацію багатьох архітектурних пам'яток краю. Відома участь В. Леонтовича в реконструкції і продовженні життєдіяльності пам'ятки XII століття – церкви Св. Василя в Овручі. За його проектами реставрували Миколаївську церкву кінця XVI ст. в Олевську, Успенську церкву кінця XVII ст. у селі Низкиничі, збудовану на кошти відомого політичного і громадського діяча епохи Хмельниччини Адама Киселя, Іллінську дерев'яну церкву 1700 р. у Камені-Каширську та десятки інших культових і цивільних споруд Волині. За активної участі В. Леонтовича в 1910–1914 рр. формувався архітектурно-меморіальний комплекс “Козацькі могили” під Берестечком, на місці знаменитої битви козацького і польського військ 1651 р. Цілком заслужено В. Леонтовича вважають засновником української школи реставрації архітектурних пам'яток⁴.

Архівні матеріали свідчать, що обстеження Острозького замку В. Леонтович здійснив 7–8 липня 1912 р. На початку грудня того ж року за його дорученням технік волинського будівельного комітету Я. Бойко провів додаткові обміри Будинку мурованого. Підготовлені на цій основі проект і кошторис реконструкції, доповнені проханням Братства імені князів Острозьких про вирішення нагальних потреб будівництва і виділення коштів, В. Леонтович представив на засіданні імператорської Археологічної комісії 20 грудня 1912 р. (ф. 1, спр. 39, арк. 193–194 зв.)⁵.

Результати розгляду представлених В. Леонтовичем матеріалів були оголошені на засіданні імператорської Археологічної комісії 17 січня 1913 р. Вона висловилася за відрядження до Острога представників комісії, які разом з В. Леонтовичем мали остаточно вирішити всі питання, пов'язані з реконструкцією. Ними стали П. Покришкін і художник-архітектор Д. Мілеєв. Під час обстеження, здійснюваного 23 січня 1913 р., П. Покришкін висловився за ремонт даху при збереженні його попереднього вигляду, замурування стін замку в місцях обвалів, вивезення сміття, а також проведення внутрішніх розкопок на нижньому поверсі. На під-

ставі пропозицій П. Покришкіна у березні 1913 р. В. Леонтович подав новий проект і кошторис реконструктивних робіт. Невдовзі вони були направлені до імператорської Археологічної комісії. Про їх затвердження В. Леонтович писав у листі до П. Покришкіна 17 травня того ж року (ф. 1, спр. 39, арк. 209–209 зв., 211–211 зв.; ф. 21, спр. 197, арк. 3).

Рішення комісії дозволили влітку–восени 1913 р. розгорнути широкомасштабні реконструктивні роботи. Інформацію про їхні результати знаходимо в доповідній записці Братства від 2 вересня 1913 р. на адресу імператорської Археологічної комісії (ф. 1, спр. 39, арк. 226–226 зв.). Тут же подано перелік робіт, які передбачалося провести надалі з метою збереження й остаточного облаштування Будинку мурованого. Щоправда, справа гальмувалася через брак коштів. У листі Братства імені князів Острозьких від 15 листопада 1913 р. до імператорської Археологічної комісії зазначалося, що для реставрації замку надійшло з державної казни і у вигляді пожертв майже 8 702 рублі. Між тим, відповідно до проекту, реконструкція оцінювалася в 17 755 рублів. “І в даний раз Братство, користуючись запитом, повторно переконливо просить Імператорську Археологічну Комісію поклопотатися в уряді про виділення на реставраційні роботи в Острозькому замку 9 053 [руб.] 25 коп. При відпуску вказаної суми Братство бере на себе зобов’язання завершити в 1914 році реставрацію Острозького замку, обладнати його для ... призначених потреб і провести весняною і літньою порою наступаючого року розкопки в Острозі з запрошенням для археологічного спостереження спеціаліста згідно угоди з Імператорською Археологічною Комісією. Усі будівельні роботи в замку, які велись безперервно все літо по даний час, проводяться під наглядом Волинського єпархіального архітектора, інженера-будівельника В. Г. Леонтовича” (ф. 1, спр. 39, арк. 231).

З початком Першої світової війни фінансові надходження різко зменшилися. Як наслідок, на другу половину 1916 р. вдалося повністю реставрувати і облаштувати лише верхній поверх замку, де розмістилися музей та історична бібліотека, а також провести деякі ремонтні роботи на середньому поверсі (ф. 21, спр. 44, арк. 1). Підсумки реконструктивних робіт загалом підбив у виступі 11 серпня 1916 р. на урочистому зібранні Братства імені князів Острозьких – першому після реставрації верхнього поверху В. Леонтович. На той час він уже склав із себе повноваження волинського єпархіального архітектора і жив та працював у Києві. Зодчий зазначив: “У нас в Росії і за кордоном при реставраційних роботах прагнуть зберегти сліди, накладені часом, і привести будівлю в той вигляд, який вона мала (за уявленнями реставраторів, нерідко помилкових) в дні своєї молодості. І наша Будівельна Комісія на початку своєї діяльності не позбавлена була наміру омолодити... замок і в кошторис, складений в день першого огляду замку (8 липня 1912 р.), були включені і залізний дах, і отинькування замку, і побілка його зовні. Але наші наміри були розбиті. Імператорська Археологічна Комісія (під наглядом якої відбувалися роботи) вважає, що, реставруючи давню споруду, необхідно зберігати її в тому вигляді, як вона є в даний момент, не знищуючи ні нашарувань наступних століть, ні переробок (за винятком хіба переробок

останнього часу), до яких око вже звикло і які “зріднилися” з будівлею і стали невід’ємною її приналежністю, не знищуючи також ні плям на стінах, накладених часом, ні розводів на металі, ні пошкоджень (якщо тільки вони не загрожують міцності будівлі), тому що все це правдиві свідки, які дають можливість вивчити багатовікову історію будівлі... Будівельна Комісія усією душею приєдналася до цієї думки і керувалась нею в своїх роботах. І ось ви бачите, що дах залишений попередньої форми, а не зроблений таким, яким міг бути (за пропозиціями, можливо, й помилковими) в XVI столітті, старий гонт замінено гонтом же, а не залізом, замок зовні не оштукатурений і не побілений” (ф. 21, спр. 44, арк. 4). Братство князів Острозьких поставило за мету пристосувати замок для музею, проведення зборів, народних читань, тобто зробити його корисним для суспільства. Саме тому передусім було відновлено балкон, кам’яні арки, влаштовано залізні двері із заскленням для освітлення зали, зроблено зовнішні кам’яні сходи. На верхньому поверсі розмістили історичний музей.

Про урочистості в Острозі, про влаштування у відреставрованій частині замку музею та бібліотеки В. Леонтович повідомив П. Покришкіна (ф. 21, спр. 197, арк. 32). А в листі до того ж адресата від 18 жовтня 1916 р. В. Леонтович повідомив про намір організувати в приміщенні замку картинну галерею (ф. 21, спр. 197, арк. 37).

Таким чином, зусиллями імператорської Археологічної комісії і волинських пам’яткознавців на початку XX ст. була відновлена і набула вдалого функціонального призначення самотутня пам’ятка української архітектури – Будинок мурований (замок).

Матеріали РА ПМК РАН змальовують картину відновлення у 1886–1891 рр. іншої архітектурної споруди на Замковій горі в Острозі – Богоявленського собору. Її відтворює низка документів, що зберігаються у фонді імператорського Російського археологічного товариства (ф. 3). Перед початком реконструкції собор “...являв цікаві руїни, і при тим з такою мішаниною архітектурних стилів, яку можна зустріти тільки в південно-західному краї: північна стіна, вівтарні абсиди, внутрішні пілони і верхи вцілілих тоді ший куполів належали первісному візантійському зодчеству храму, а південна і західна стіни складали пізнішу прибудову з найрідкіснішими і найвідмітнішими ознаками готики останнього періоду, тобто так званого “квітучого” або “полум’яніючого” стилю”⁶. У 1870-х рр. огляд руїн Богоявленського храму здійснив спеціально відряджений з цією метою з Санкт-Петербургу професор архітектури І. Штром. Він зробив детальні фотознімки залишків церкви, доповнивши їх пояснювальною запискою і проектом реставрації архітектурної пам’ятки. Усі ці матеріали було зібрано у спеціальний альбом, поданий на розгляд російському цареві Олександрові II. Однак сліди цього альбома пізніше загубилися.

Питання про реконструкцію Богоявленського храму постало на початку 1881 р. у зв’язку з представленням київського, подільського і волинського генерал-губернатора О. Дрентельна. Він просив дозволу Міністерства внутрішніх справ і підпорядкованого йому Техніко-будівельного комітету розібрати вцілілі рештки собору і на його “...міцних фун-

даментів спорудити новий храм у тому ж стилі й формі, у яких він був початково збудований” (ф. 3, спр. 134, арк. 1 зв.). Документ був надісланий на розгляд імператорського Російського археологічного товариства. Уповноваженим від нього до міжвідомчої комісії з розгляду питання про відновлення Богоявленського храму призначили відомого російського архітектора М. Султанова (ф. 3, спр. 134, арк. 2, 3–3 зв.). Комісія через відсутність достатнього матеріалу про храм не змогла дійти одностайного рішення щодо його подальшої долі. Тому вирішальне слово залишили за імператорським Російським археологічним товариством. Розглянувши підготовлений архітектором В. Дейнекою проект реконструкції собору, товариство у травні 1881 р. повідомило, що вважає “... безумовно необхідним зберегти вцілілу північну стіну храму, а також два центральних пілони і північну вівтарну абсиду з підтримуваним нею північно-східним куполом”⁷. Було також зазначено, що новітні прибудови до храму, закладені в проект, є доречними і не спотворюють наукового значення пам’ятки (ф. 3, спр. 134, арк. 10 зв.). У схваленому товариством варіанті 30 червня 1883 р. проект був затверджений царем Олександром III.

Однак порівняльний аналіз архітектурних форм Богоявленського собору до і після реконструкції доводить, що при його відновленні побажання Російського археологічного товариства виявилися проігнорованими. Цей висновок можна зробити на основі зіставлення численних малюнків і фотознімків самого храму, а також зображень Замкової гори Острога, що були зроблені до початку відбудови собору і після її завершення. У ході відновлення Богоявленського храму, яке відповідно до практики кінця XIX ст. можна трактувати як приклад застосування стильового методу реконструкції, від старої будівлі залишилася тільки частина північної сторони з бійницями. Всі інші архітектурні деталі зовнішнього і внутрішнього вигляду храму вирізняються яскравою авторською інтерпретацією. До спроб реалізувати ще одну таку авторську інтерпретацію під час реконструкції Богоявленського собору належить проект перебудови Круглої (Нової) вежі під церковну дзвіницю. Він був розроблений архітектором В. Ніколаєвим у 1890 р. і затверджений до виконання міністром внутрішніх справ І. Дурново в лютому 1892 р.⁸ На щастя, через різні причини його не вдалося втілити в життя, завдяки чому Кругла (Нова) вежа збереглася у своєму первісному вигляді.

Цікавий матеріал про вивчення історичних пам’яток Волині зосереджений у фонді імператорського Московського археологічного товариства РА ІМК РАН (ф. 4, спр. 2–5, 8, 163, 194, 226, ін.). З документів справи 8 дізнаємося, наприклад, як у контексті підготовки пам’яткознавчого збірника “Древности Украины” відбувалося дослідження церковних і світських архітектурних старожитностей краю. Відомо, що задум укладання збірника виник наприкінці 1899 р. після одинадцятого археологічного з’їзду в Києві та поїздки голови імператорського Московського археологічного товариства П. Уварової по губерніях України. Збір матеріалу доручалося здійснювати спеціально створеній у Києві при Історичному товаристві Нестора-Літописця комісії на чолі з В. Антоновичем (ф. 4, спр. 8, арк. 1–2). Для виконання поставлених завдань комісія

серед інших рішень ухвалила провести збір відомостей за допомогою пошукових екскурсій (експедицій). До участі в них пропонувалося залучити і місцевих краєзнавців (ф. 4, спр. 8, арк. 8 зв.). У Волинській губернії такою людиною став О. Фотинський.

Про підготовку, хід та результати екскурсій літа 1900 р. по збиранню пам'яткознавчого матеріалу для "Древностей Украины" дає уявлення епістолярна спадщина О. Фотинського, що зберігається у вказаній справі. Так, у листі від 14 травня 1900 р. краєзнавець писав П. Уваровій про отримання повідомлення щодо участі в екскурсії по Волині, висловлював прохання прискорити отримання необхідних документів тощо (ф. 4, спр. 8, арк. 10). О. Фотинський просив пояснити, який зміст має носити ця пам'яткознавча екскурсія: "обстеження детальне всіх намічених пунктів, яких уже тепер є у мене на примітці до сорока" в Дубенському і частково Острозькому повітах, чи "обстеження якомога більшого району, хоча неповне" (ф. 4, спр. 8, арк. 10–11). З приводу доручення подати широку бібліографію досліджуваних регіонів та кваліфіковано сфотографувати наявні архітектурні пам'ятки О. Фотинський у листі до П. Уварової від 17 червня того ж року писав: "За повноту бібліографії даного району внаслідок убогості бібліотек, які знаходяться в моєму розпорядженні в Житомирі, я ручатися не можу. Можу тільки поручитися, що постараюсь обстежити все, що з'являлося з даного питання в місцевій пресі і що від столичного дослідника, зрештою, може вислизнути. Потім в моєму розпорядженні є рукописні історико-статистичні описи майже всіх населених місць Волинської губернії, складені священиками волинськими, матеріал хоча невисокої якості, але за повнотою відомостей, зібраних на місцях, джерело незамінне – думка Володимира Боніфатійовича, який сам багато користувався ним для своєї карти Волині. Нарешті Володимир Боніфатійович обіцяв, що бібліографічна частина представлених досліджень буде спільно розроблена і поповнена гуртком Київських вчених. Далі за дослідження старожитностей первісних і пам'яток народної творчості, за обмеженістю часу і моєї особистої малої до того підготовленості, я також не берусь. Нарешті, що стосується фотографування досліджуваних пам'яток, то хоча я частково займався цією справою, але за повністю хорошу якість моїх особистих знімків поручитися не можу" (ф. 4, спр. 8, арк. 12–13).

19 вересня 1900 р. О. Фотинський написав до комісії при Історичному товаристві Нестора-Літописця лист-звіт про проведені ним пам'яткознавчі дослідження. У ньому він виклав і власні враження про рівень організації цієї роботи, який виявився вкрай незадовільним. Зазначалося, що у зв'язку з різноманітністю пам'яток, увагу було зосереджено переважно на релігійних старожитностях. О. Фотинський висловив побажання, "щоб комісія розробила детально питання про мету і способи здійснення свого завдання і повідомила б учасникам справи детальну інструкцію" (ф. 4, спр. 8, арк. 34). Про це ж ідеться у листі до П. Уварової від 29 грудня 1900 р. (ф. 4, спр. 8, арк. 38–39).

Таким чином, документи низки фондів Рукописного архіву Інституту історії матеріальної культури Російської Академії наук у поєднанні із

збірками архіву фотодокументів, що знаходиться у цьому ж приміщенні, але являє собою самостійну архівну структуру, з матеріалами інших центральних архівів Російської Федерації, центральних і місцевих державних архівів України, їх всебічний аналіз та критичне осмислення уможливають ґрунтовне дослідження різних аспектів історичного пам'яткознавства Волині ХІХ – початку ХХ століть.

¹ Охрана культурного наследия в документах XVII–XX вв. Хрестоматия. Том I. – М.: Весь мир, 2000. – С. 120–121.

² Там само. – С. 174.

³ Ковальський М. П. Етюди з історії Острога: Нариси. – Острог: Острозька Академія, 1998. – 288 с. – С. 150, 152–153.

⁴ Кілессо Т. Засновник української школи реставрації пам'яток архітектури // Пам'ятки України. – 1992. – № 2–3. – С. 50.

⁵ Протоколы реставрационных заседаний Императорской Археологической комиссии за 2-ю половину 1912 г. (с 27 рис.) // Известия Императорской Археологической Комиссии. Вып. 48-й (Вопросы реставрации, вып. 11). – СПб, 1913. – С. 30; Там само. Прибавление к вып. 48 (Хроника и библиография, вып. 23). – СПб., 1913. – С. 107.

⁶ Веселовский Н. И. История Императорского Русского Археологического общества за первое пятидесятилетие его существования. 1846–1896. – СПб.: Типография Главного управления уделов, 1900. – С. 238.

⁷ Там само. – С. 239.

⁸ Ковальський М. П. Етюди з історії Острога... – С. 159–160.

У МІЖНАРОДНІЙ РАДІ АРХІВІВ

“АРХІВИ – СЕРЦЕ СУСПІЛЬСТВА”: НОВІ ІНІЦІАТИВИ ЩОРІЧНОГО ВСЕСВІТНЬОГО АРХІВНОГО ФОРУМУ

11–16 листопада 2002 р. у м. Марселі (Франція) відбувся традиційний форум архівістів – XXXVI Міжнародна конференція Круглого столу архівів (CITRA), у рамках якого було проведено Генеральну асамблею Європейського відділення (EURBICA) Міжнародної ради архівів та Делегатські збори МРА.

Цього року в архівному самміті взяла участь рекордна кількість учасників – 247 делегатів, переважно керівники архівних служб, національних архівів та національних професійних асоціацій із 89 країн світу.

На Генеральній ассамблеї EURBICA було представлено 35 європейських країн.

Власне **Конференція** – частина форумів, що проводяться протягом 2001–2003 рр. Міжнародною радою архівів у рамках серії “Архіви і суспільство”, – проходила 12–14 листопада. Її тема – “*Як суспільство сприймає архіви?*” – є надзвичайно актуальною і відбиває одну з основних проблем, що турбує міжнародне архівне співтовариство, – формування нових викликів суспільства і готовності архівних служб і національних архівів адекватно сприймати ці виклики й реагувати на них, проблему осмислення і бачення суспільством ролі і місця архівів у сучасних суспільних процесах.

Під час роботи конференції відбулися 4 сесії, на яких було представлено і обговорено 28 доповідей:

1 сесія: “Сприйняття архівів пересічними громадянами, урядовими чинниками та фондоутворювачами” (6 доповідей);

2 сесія: Круглий стіл “Урізноманітнення категорій користувачів, вимог історії і суспільної пам’яті в різних суспільствах”; “Потреби архівів у нових регіонах” (8 доповідей);

Під час проведення Круглого столу Голова Держкомархіву України виголосив доповідь “Україна: Приклад країни перехідного періоду”;

3 сесія: “Стратегії підтримки архівів урядами та фондоутворювачами” (7 доповідей);

4 сесія: “Покращання послуг для користувачів” (6 доповідей).

“Загальною інтродукцією” до архівного самміту на тему “Місії і виклики архівів у сучасному суспільстві” став виступ академіка Французької Академії П’єра Нора.

Заключним словом “Перспективи проміжного періоду” Президент CITRA, Національний архівіст Канади Ян Вільсон закрав форум.

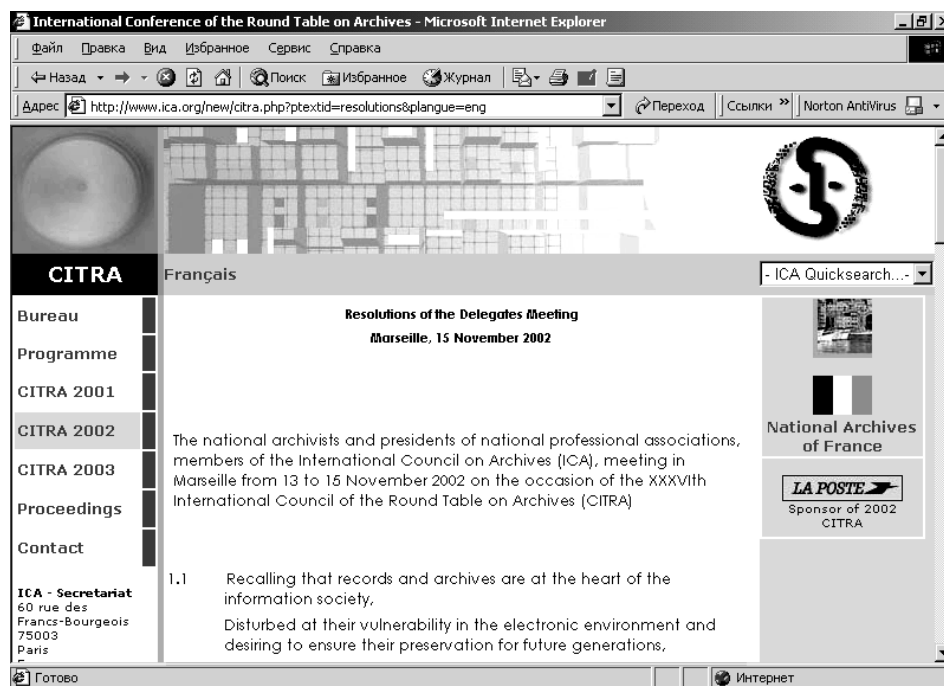
Окрема коротка сесія була присвячена обговоренню пропозицій МРА до Світового самміту з інформаційного суспільства, що проводитиметься в Женеві у грудні 2003 р. (доповідь Алана Модо, радника Делегатської Служби Ради Швейцарської конфедерації для Світового самміту). Запропоновано програму, що передбачає поетапні: а) виявлення перешкод і проблем, з якими стикаються, зокрема, архівісти та бібліотекарі в повсякденній діяльності, передовсім у сфері комунікативності (інфраструктура і обладнання), професійної підготовки, забезпечення онлайн-доступу до інформації, “оцифровування” освітнього, наукового і культурного контексту; б) усунування цих перешкод і створення умов для представників названих професій, повну інтеграцію в міжнародне професійне середовище; в) участь у Програмах дій, спрямованих на розроблення конкретних заходів, засобів впровадження, графіків, оцінку необхідних коштів, фінансової і матеріальної підтримки для створення “єдиного професійного простору”.

Генеральна асамблея Європейського відділення МРА (EURBICA) відбулася 15 листопада 2002 р. На порядку денному, зокрема, стояли питання:

- Ухвалення Протоколу попередньої Генеральної асамблеї (Рейк’явік, 2001).
- Обговорення Проекту Статуту Європейського Відділення. Керівник робочої групи з доопрацювання проекту директор Національного архіву Франції Мартін де Буадефр поінформувала про роботу групи. Проект було прийнято за основу; усім членам рекомендовано обговорити текст і подати пропозиції і зауваження до кінця січня 2003 р.
- Прийом до EURBICA членів-спостерігачів (США, Канади, Ізраїлю).
- Інформація про реалізацію Стратегічного плану EURBICA, прийнятого у Рейк’явіку (2001). Наголошено на бажаній участі всіх членів відділення у проведенні ґрунтовного опитування, передусім у рамках довгострокової Міжнародної програми професійної підготовки архівістів (ініціатива Генерального директора польських архівів Дарії Наленч), а також з проблем відбору документів на зберігання (відповідні запитальники були свого часу поширені серед членів Відділення).
- Презентація веб-сайту EURBICA (його розміщено на офіційному сайті Директорату французьких архівів за адресою: www.archivesdefrance.culture.gouv.fr).
- Інформація про проведення у травні 2003 р. Міжнародних курсів з питань архівних будівель (м. Анн, Франція).

Як і на попередній Генеральній асамблеї, наголошувалося на перспективах проведення порівняльного огляду законодавства та рекомендацій в архівній галузі європейських країн.

З огляду на майбутній Женевський форум (2003) заохочувалося широкое оприлюднення національних стандартів, правил, рекомендацій, у тому числі – стосовно доступу до документів.

Делегати знову звернулися до досвіду тихоокеанського відділення PARBICA, яке ще минулого року презентувало порівняльний огляд архівного законодавства регіону. У поширеному серед делегатів переліку національних веб-сайтів з оглядом архівного законодавства відсутні відповідні розділи по таких країнах, як Греція, Португалія, Люксембург, Албанія, Білорусь, Болгарія, Латвія, Польща, Румунія, Росія, Швеція, Туреччина, Україна та ін. Очевидно, проблема у відсутності або недостатній інформативності англійської частини сайтів з оглядом архівного законодавства.

Генеральний інспектор Директорату французьких архівів Жан Лепот'є окреслив перспективи спільного проекту EURBICA та Комітету з правничих питань МРА щодо створення єдиної бази даних архівного законодавства країн – членів EURBICA. Презентацію бази передбачається провести під час Конгресу у Відні (2004). Членам EURBICA рекомендовано подати свої пропозиції до проекту.

Генеральна дирекція польських архівів провела презентацію нової інтерактивної веб-сторінки на офіційному сайті “Спільна архівна спадщина” (“Common Archival Heritage”) і запросила до участі в її супроводі всі зацікавлені країни.

Заслухано й обговорено звіт Патрика Каделла, посла Відділення в Раді Європи та Європейському Союзу. Основні питання: Рекомендації Ради Європи з доступу до офіційної інформації (2001); інформація про т. зв. “Чорну книгу” – Звіт про архіви Європейського Союзу (1994) (ідеться про нове видання Звіту); гармонізація архівного законодавства; програми оцифрування архівів ЄС.

Заслухано інформацію щодо фінансування європейських проектів у галузі культури.

На **Делегатських зборах МРА (15 жовтня)** було заслухано традиційний щорічний звіт МРА, а також прийнято резолюції, в яких, крім регіональних ініціатив, зокрема, викладено пропозиції:

- просити уряди країн, де відбуваються демократичні перетворення, розпочати або активізувати процеси лібералізації доступу до архівних довідників та самих архівів;
- закликати членів МРА до розвитку інструментарію щодо забезпечення доступу до документів про “коріння” тих людей, чії родини зазнали насильницьких депортацій, переміщень, еміграції;
- закликати членів МРА до опрацювання, збереження і удоступнення архівів правозахисних організацій, зокрема міжнародних;
- просити публічні власті надавати архівам і діловим службам стратегічного статусу в їхній організаційній структурі, а також створювати умови для ефективного їх провадження в інтересах документотворювачів;
- звернути увагу публічних адміністрацій і національних архівів на необхідність забезпечення професійного навчання адміністраторів і документотворювачів з метою впровадження аудіодокументів у публічний сектор документотворення;
- підтримати всі ініціативи щодо повсюдного запровадження електронних урядів;
- просити національні архіви у співпраці з міністерствами освіти запровадити відповідні архівні програми або служби в школах;
- звернутися до ЮНЕСКО з пропозицією запровадити щорічний Міжнародний день архівів, починаючи з 2004 р.;
- з огляду на те, що архіви – це ядро інформаційного суспільства, усвідомлюючи крихкість документів в електронному середовищі, з метою скорочення дистанції між багатими і бідними країнами, просити уряди країн, що делегуватимуть представників на світовий саміт з проблем інформаційного суспільства, врахувати потреби архівів і документів під час підготовки заключної декларації і плану дій.

На делегатських зборах обговорено нову редакцію Статуту МРА, із змінами, що впливають із необхідності гармонізації його з французьким законодавством.

Прийнято рішення про проведення XXXVII Міжнародної конференції Круглого столу архівів у Кейптауні (Південна Африка) 20–25 жовтня 2003 р.

Насамкінець делегати висловили подяки Уряду Франції і Директорату архівів Франції за організацію форуму.

Делегати конференції схвалили текст прес-релізу під назвою **“Архіви – серце суспільства”**.

Делегати конференції схвалили текст прес-релізу під назвою: **“Архіви – серце суспільства”**.

Під час роботи форуму Головою Держкомархіву України було проведено зустрічі, переговори і консультації з керівниками архівних служб

Болгарії, Канади, Латвії, Литви, Югославії, Польщі, Російської Федерації, Хорватії з питань двостороннього співробітництва, а також з представниками Генеалогічного товариства Юта. Проведено консультації з керівництвом EURBICA та генеральним секретарем МРА Яном Ван Альбадою щодо участі архівної служби та архівних установ України в міжнародних програмах.

З керівниками архівних служб і архівів Литви, Латвії, Польщі, Естонії обговорювалася ідея створення Асоціації історичних архівів країн Центральної та Східної Європи.

**ЗАРУБІЖНІ АРХІВНІ
ЧАСОПИСИ ПУБЛІКУЮТЬ**

АРХІВЫ І СПРАВАВОДСТВА*

№ 1

2002

Подписка

Святослав Асиновский. Наша общая задача

Делопроизводство

Положение о государственном учреждении “Национальный центр по архивам и делопроизводству”

Андрей Рыбаков. Перечень сохранивших силу разделов и статей “Перечня типовых документов, образующихся в деятельности госкомитетов, министерств, ведомств и других учреждений, организаций, предприятий, с указанием сроков хранения”

Эмма Давыдова, Андрей Рыбаков. Номенклатура дел кадровой службы

Правила ведения юридическими лицами и индивидуальными предпринимателями книги учета проверок (ревизий)

Положение о порядке сдачи юридическими лицами и индивидуальными предпринимателями на хранение в архив книги учета проверок (ревизий)

Эмма Давыдова. Комментарий специалиста

Перечень типовых документов, образующихся в деятельности госкомитетов, министерств, ведомств и других учреждений, организаций, предприятий, с указанием сроков хранения

Вячеслав Носевич. Цифровая подпись в современном делопроизводстве

Валентина Полещенко. Интеграция автоматизированной системы документооборота в информационное пространство (на примере Белорусского государственного университета)

Владимир Логунков. Электронный документооборот министерства

Валентин Паневчик, Виктория Акулич. Методика исследования постановки делопроизводства в учреждении

Павел Левчик, Нина Овчинникова. Вопрос – ответ

* За даними офіційного сайту “Архіви Білорусі” в Інтернеті.

Архивы

- Сергей Жумарь.** Архивы Министерства внутренних дел Республики Беларусь
Татьяна Седяревич. О работе справочно-информационных фондов архивных учреждений Республики Беларусь
Виктор Баландин. Профилактика сохранности аудиовизуальных документов при ведомственном хранении

Документы

- Карина Батракова.** К 200-летию образования Гродненской губернии
Анатолий Карасев, Юрий Глушаков. Мятёж, которого не было
Галина Кудрякова. “Польские шпионы” из Белгосета

Историография

- Вячеслав Меньковский.** “Большой террор” глазами зарубежных советологов

Археография

- Михаил Шумейко.** Последние документальные издания Р. П. Платонова

Наука

- Аляўціна Міхнюк, Уладзімір Міхнюк.** Dissertatio – вучонае сачыненне
Міхаіл Шумейка. Навуковыя канферэнцыі, “круглыя сталы”, семінары па праблемах гісторыі і спецыяльных гістарычных дысцыплінах, якія мяркуецца правесці ў 2002 годзе

Кнігарня

- Святлана Ліпская.** Па старонках айчынай мінуўшчыны

Управление

- Вячеслав Коротков, Владимир Федосов.** Заочная школа делового администрирования. Тренинг № 2

Хроніка

- Міхаіл Шумейка, Вячеслав Носевич, Андрэй Кіштымаў, Яўген Бараноўскі.** Архіўны кур’ер

Домоводство

- Секреты** Старого Архивариуса. Пирогы.

№ 2

2002

Отклики

- Ольга Славинская.** Спасибо вам за то, что вы у нас есть!

Назначения

- Назначен Председатель Центрархива

Анализ

- Владимир Адамушко.** Об итогах работы Государственной архивной службы в 2001 году

Делопроизводство

- Александр Селезнев.** Сокращение документооборота – важный участок управленческой деятельности

- Андрей Рыбаков.** Составление и оформление приказов о командировании
Нина Капмолё. Состав и оформление документов личного дела
Перечень типовых документов, образующихся в деятельности госкомитетов, министерств, ведомств и других учреждений, организаций, предприятий, с указанием сроков хранения
Валентина Полещенко. Сравнение автоматизированных систем делопроизводства по технологиям обработки документов
Вячеслав Носевич. Системы документационного обеспечения управления: Беларусь и Россия – кто впереди?
Сергей Ходин. Предварительные итоги первого года обучения специалистов-документоведов
Ольга Славинская, Лилия Доманова. Проектирование учебного процесса на основе системы целеполагания
Андрей Рыбаков. Новое о порядке осуществления контроля за выполнением поручений высших должностных лиц государства
Андрей Рыбаков, Павел Левчик, Эмма Давыдова. Вопрос – ответ

Архивы

- Сергей Жумарь.** Архивы Министерства внутренних дел Республики Беларусь
Виктор Баландин. Современные подходы к хранению аудиовизуальных документов
Татьяна Столина. Архив электронных документов БелНИЦЭД: первые итоги работы с ведомствами, организациями и учреждениями
Инна Далецкая. Из опыта работы Поставского районного архива по личному составу

Документы

- Анатолий Карасев, Юрий Глушаков.** Мятеж, которого не было
Галина Кудрякова. Новые подробности гибели Соломона Михоэлса

Археаграфія

- Палажэнне аб Віцебскім аддзяленні Археаграфічнай камісіі дзяржаўнай установы “Нацыянальны цэнтр па архівах і справаводствам”

Кнігарня

- Аляксандр Саламевіч.** Па старонках айчыннай мінуўшчыны

Рецензии

- Михаил Шумейко.** Логическое завершение документального издания

Археотека

- Михаил Шумейко.** “Отечественные архивы” во второй половине 2001 года

Хроника

- Сергей Каун, Михаил Шумейко.** Архивный курьер

Домоводство

- Секреты** Старого Архивариуса. Двадцать пять блюд из яиц

№ 3

2002

Подписка

- Святослав Асиновский.** Наступил момент истины

Юбилей

Архивная служба – важный элемент государственности

Вячеслав Селеменев. Национальному архиву Республики Беларусь – 75 лет

Анализ

Владимир Адамушко. Об актуальных проблемах развития архивного дела и делопроизводства в Республике Беларусь

Делопроизводство

Нина Капмолё. Подготовка личных дел работников к передаче в ведомственный архив

Елена Комиссарова. Документы, предъявляемые работником при приеме на работу
Илона Кутас, Татьяна Цикунова. Из опыта работы инспекторов Госархивнадзора ЗГА в Молодечно

Перечень типовых документов, образующихся в деятельности госкомитетов, министерств, ведомств и других учреждений, организаций, предприятий, с указанием сроков хранения

Валентина Полеценко. Обзор программных продуктов по автоматизации делопроизводства

Павел Левчик. Словарь документоведа. “А”

Наталья Дятлова, Андрей Сукач. Обзор новой литературы

Татьяна Седляревич. “Делопроизводство”. № 2, 2001 год “Секретарское дело”. № № 3, 4, 2001 год

Андрей Рыбаков, Нина Овчинникова, Павел Левчик, Эмма Давыдова. Вопрос – ответ

Архивы

Сергей Жумарь. Архив Министерства обороны Республики Беларусь

Виктор Баландин. Технологическое кондиционирование воздуха при государственном хранении аудиовизуальных документов в БГАКФФД

Татьяна Седляревич. Национальный архив Великобритании

Система архивных учреждений Швейцарии

Примерное положение о ведомственном архиве электронных документов

Информация

Валентин Герасимов. Компенсационные выплаты получают все, кто имеет на это право

Документы

Андрэй Лукашэвіч. З гісторыі адной карты

Галина Кудрякова. Новые страницы в истории Белгосета

Археотека

Михаил Шумейко. “Вісник Державного комітету архівів України”. Апрель – сентябрь 2001 года, выпуск 2–3 (6–7)

Галерея

Ей неведома усталость...

Хроника

Кузьма Козак, Михаил Шумейко, Галина Шостак. Архивный курьер

Домоводство

Секреты Старого Архивариуса. Варенье

СОДЕРЖАНИЕ

К читателю (В. П. Козлов, Р. Я. Пыриг)

Архив вождей

“Полагали бы целесообразным отметить эту знаменательную дату”. Как готовилось празднование 300-летия воссоединения Украины с Россией. 1952–1954 гг. (А. А. Чернобаев)

Фотолетопись

Монументальная скульптура Украины. Конец XIX – начало XX вв. Из фондов Центрального государственного кинофотофоноархива Украины (Н. Н. Слончак)

Народы и судьбы

“Небесные братья”: Андриян Николаев и Павел Попович. К 40-летию полета космических кораблей “Восток-3” и “Восток-4” (Е. Ю. Башилова)

Культура и общество

Судьба Львовского книжного собрания “Оссолинеум”. 1945–1946 гг. (Л. А. Дубровина, А. С. Онищенко)

Россия на переломе

“... Мы пойдём по пути всевозможных социальных экспериментов”. Февральская революция 1917 г. в семейной переписке П. П. Скоропадского (Г. В. Папакин)

Государство и церковь

“С великою тревогою взираем на грядущие события”. Письма епископа Люблинского Евлогия (Георгиевского) митрополиту Киевскому и Галицкому Флавиану (Городецкому). 1905–1910 гг. (М. И. Одинцов)

Фотолетопись

Мастера историографии: Михаил Сергеевич Грушевский (1866–1934) (С. М. Панькова, Р. Я. Пыриг, Н. Н. Слончак)

История и историки

“Прошу принять уверение в совершенном почтении и преданности”. Письма А. С. Лаппо-Данилевского М. С. Грушевскому. 1905–1914 гг. (И. Б. Матяш)

Век XIX

“И сердце, и ум мой стремились к лучшим идеалам”. Воспоминания генерала П. П. Потоцкого (Е. И. Климова)

“Карьера ученого казалась мне гораздо более соблазнительной”. Документы Н. А. Бердяева из фондов Государственного архива г. Киева. 1894 г. (С. Ю. Карамаш)

Фотолетопись

Памятники архитектуры Киева. Конец XIX – начало XX вв. Из фондов Центрального государственного кинофотофоноархива Украина (Т. А. Емельянова)

Из глубины веков

О взаимоотношениях Киево-Печерского монастыря с правительством Ивана IV в 1583 г. (С. М. Каштанов)

“Московские войска и казацкие заднепровские стягиваются под Ромны”. Документы по военной истории России XVII в. из польских архивохранилищ (Ю. А. Мыцьк)

ЗМІСТ

До читачів (В. П. Козлов, Р. Я. Пиріг)

Архів вождів

“Вважаємо за необхідне відзначити цю знаменну дату”. Як готувалося святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією. 1952–1954 рр. (А. О. Чернобаєв)

Фотолітопис

Монументальна скульптура України. Кінець XIX – початок XX ст. Из фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України (Н. М. Слончак)

Народи та долі

“Небесні брати”: Андріян Миколаєв і Павло Попович. До 40-річчя польоту космічних човнів “Восток-3” і “Восток-4” (О. Ю. Башилова)

Культура і суспільство

Доля Львівського книжкового зібрання “Оссолінеум”. 1945–1946 рр. (Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко)

Росія на зламі

“...Ми підемо шляхом найрізноманітніших соціальних експериментів”. Лютнева революція 1917 р. в родинному листуванні П. П. Скоропадського (Г. В. Папакін)

Держава та церква

“З великою тривогою думаємо про майбутні події”. Листи єпископа Люблінського Євлогія (Георгієвського) до митрополита Київського і Галицького Флавіана (Городецького). 1905–1910 рр. (М. І. Одинцов)

Фотолітопис

Майстри історіографії: Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934) (С. М. Панькова, Р. Я. Пиріг, Н. М. Слончак)

Історія та історики

“Засвідчую цілковиту шану й відданість”. Листи О. С. Лаппо-Данилевського до М. С. Грушевського. 1905–1914 рр. (І. Б. Матяш)

Століття XIX

“І серце, і розум мій прагнули вищих ідеалів”. Спогади генерала П. П. Потоцького (К. І. Климова)

“Кар’єра вченого видавалися мені значно спокусливішою”. Документи М. О. Бердяєва із фондів Державного архіву м. Києва. 1894 р. (С. Ю. Карамаш)

Фотолітопис

Пам’ятки архітектури Києва. Кінець XIX – початок XX ст. Із фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України (Т. О. Ємельянова)

Із глибини століть

Про взаємовідносини Києво-Печерського монастиря з Урядом Івана IV в 1583 р. (С. М. Каштанов)

“Московські війська та козацькі задніпровські стягуються під Ромни”. Документи з воєнної історії Росії XVII ст. у польських архівосховищах (Ю. А. Мицик)

Научно-
практический
журнал

ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ АРХИВЫ

ВЫХОДИТ ОДИН РАЗ В ДВА МЕСЯЦА

№ 4

2002

СОДЕРЖАНИЕ

Обсуждаем законопроект

- Телегина Т. И.** – Некоторые вопросы правового регулирования архивного дела в проекте Федерального закона “Об архивном деле в Российской Федерации” 3
- Ланской Г. Н.** – Архивное законодательство Франции и проект Федерального закона “Об архивном деле в Российской Федерации” 6

Статьи и сообщения

История и практика архивного дела

- Добычина М. А.** – Калужские архивисты в 1919–1921 гг. 15
- Ставровский Е. С.** – Из родословной Марины Цветаевой 22
- Покровская Л. Ю.** – Роль ЭПК филиала РГАНТД в организации отбора документов на государственное хранение 27
- Ворожейкина Н. Ф.** – Сохранить документы ликвидированных организаций – насущная задача ЦГА Республики Мордовия 30
- Государственному архиву Российской Федерации – 10 лет (интервью **С. В. Мироненко**) 31
- В муниципальных архивах*
- Жоголева Т. Н., Карбаинова В. И.** – Проблемы правового статуса муниципальных архивов Ленинградской области 37
- Клочко Р. М.** – Взаимодействие балаковских архивистов с органами местного самоуправления 41

Мурзагалиева Р. М. – Сотрудничество с местной администрацией – залог успеха Ишимбайского муниципального архива	44
Чистова В. В. – Жигулевский архив служит городу	46
Мясоедова Е. Л. – Документы личного происхождения в Нижнеудинском муниципальном архиве	48

В зарубежных архивах

Ван Шупин – Архивное образование в КНР	50
---	----

Публикации документов

Воспоминания выпускников Историко-архивного института – казахстанцев. Публикацию подготовила Е. М. Грибанова	55
“Сердце не выдержало...” Воспоминания штабс-капитана А. Тюрина о смерти генерала Корнилова. Публикацию подготовил Н.А. Мышов	76
С. Н. Булгаков о духовных корнях большевизма. Публикацию подготовил С. Б. Филимонов	84

Поиски и находки в архивах

Крючкова М. Н. – Когда родился Александр Андреевич Баранов	89
Третьякова Т. А. – Последний путь графа А.И. Мусина-Пушкина: факты и мифы	90

Критика и библиография

Кибовский А. В. – Фельдмаршал Румянцев. Документы, письма, воспоминания	92
Нарбаев Н. Б. – Казачьи войска Азиатской России в XVIII – начале XX века	93
Солодкин Я. Г. – Российская крепость на южных рубежах: Документ о строительстве Ельца, заселении города и окрестностей в 1592–1594 годах	95
Николаев В. Н. – Галкин Н. В. История Юрги	96
Самарин А. Ю. – Наумов О. Н. Геральдическая историография России (XVIII – первая половина XX в.): Учеб. пособие	97
Сметанина С. И. – Шумаков Сергей. Обзор “Грамот Коллегии экономии”	99
Семенова Л. В., Казаков В. М. – Вышли в свет в 2001 г.	100

Информация и хроника

Бондарева Т. И. – Всероссийская научно-практическая конференция по вопросам работы муниципальных архивов	102
Величко В. П. – Муниципальные архивы: взгляд в будущее	105
Альтман М. М. – Выставка и конференция по истории денежных реформ в России	106
Базарская И. И. – Научный совет архивистов Оренбуржья	108
Гусакова З. Е. – Конференции в Саратове	109
Водопьянова З. К. – Тихомировские чтения 2002 г.: “Археография и музеи”	110
Ларин М. В. – Заседание Международного института архивоведения	111
Коняхина И. В. – Красноярские архивисты – к 180-летию Енисейской губернии	112
Карвацкая Т. Р. – Творческий союз архивистов и журналистов Астрахани	113
Огородникова Л. И. – Сотрудничество омских архивистов с Русским географическим обществом	114
Перескоков Ю. А. – Презентация локальной вычислительной сети	115
Шахова Л. И. – Повышение квалификации тамбовских архивистов	115

Черненко К. Г. – Еще раз об архиве светлейшей княгини Юрьевской	116
Маркелова О. А. – Личный фонд В. Ф. Тиунова представлен общественности	117
Киселева Л. И. – К 100-летию А. Д. Люблинской	117
Васильева Н. А. – “Считаю себя краеведом...”	118
Кобелькова Л. А. – Тридцать лет спустя	119
Егорова В. И. – К 50-летию создания райгорархивов Калининградской области	120
Юбилеи архивистов (О. А. Михайлов, А. А. Прохорова, В. В. Сахаров)	120

Из редакционной почты

Елизаров А. М. – Новые Правила работы государственных архивов: к вопросу внедрения	122
---	-----

* * *

Наши авторы	124
-------------------	-----

№ 5

2002

СОДЕРЖАНИЕ

Бондарева Т. И. – Социальная миссия архивов Москвы	3
---	---

Статьи и сообщения

Корнева Е. А., Ромашин И. Е. – Роль зонального научно-методического совета архивных учреждений Центрального района Российской Федерации в формировании профессионального сообщества архивистов	4
Тихонов В. И., Юшин И. Ф. – Будут ли в “электронной” России электронные архивы?	12
Горенёк Т. Н. – Компьютеризация московских архивов: от простой базы данных к интегрированной информационной системе (1986–2002 гг.)	20
Башкир Б. С., Кирпичева Г. Я. – Обеспечение сохранности культурного и исторического наследия Москвы: практика и научные исследования	27
Аверьянова Т. В. – Успехи и трудности московских архивистов в сохранении документов по личному составу	34
Федотов А. С. – Актуальные вопросы собирания личных фондов	39
Никанорова В. В. – Усовершенствование и переработка описей фондов бывших территориальных органов КПСС	42
Еремина Н. И. – Информационно-документационное обслуживание населения: опыт работы приемной Мосгорархива	45
Жужакина В. А. – Заявления и жалобы граждан – в центре внимания московских архивистов	49
Смирнова Л. И. – Документы московских архивов – жителям города: выставочная работа Мосгорархива	55
Горинов М. М. – О подготовке хрестоматии для старшеклассников по истории Москвы	58

Публикации документов

“Не с вами он...” (К 150-летию со дня смерти Н. В. Гоголя). Публикацию подготовила Г. Ю. Борисова	64
“Зачислить за ВЧК впредь до особого распоряжения”. Дело В. Ф. Джунковского в московской Таганской тюрьме. Публикацию подготовил А. Н. Семкин	79

- “Не считаясь с нормой рабочего дня”. Первые месяцы войны. Взгляд из кареты “скорой помощи”. Публикацию подготовили **З. К. Водопьянова, М. Е. Колесова** 98

Критика и библиография

- Голубев А. В.** – Москва прифронтовая. 1941–1942. Архивные документы и материалы 109
Журавлев С. В. – Москва послевоенная. 1945–1947. Архивные документы и материалы 112
Селиверстова Л. Н. – Вышли в свет в 2002 г. 116

Информация и хроника

- Конференции, совещания, семинары
Киселев А. С., Павлов Д. Б. – Международный симпозиум “Муниципальные архивы в изменяющемся мире” 117
Кротова Т. А. – В. И. Вернадский и Тамбовский край 120
Покровская Л. Ю. – Российско-германские связи: история и современность . 121
Истомина А. В. – Семинар по проблемам использования документов личного происхождения 122

* * *

- Объявлен Всероссийский конкурс на лучшие журналистские произведения патриотической тематики 2002–2003 гг. 123
 Наши авторы 124

№ 6

2002

СОДЕРЖАНИЕ

- Проект Федерального закона “Об архивном деле в Российской Федерации” ... 3

Статьи и сообщения

- История, практика архивного дела и делопроизводства*
Логанова О. В., Руденко С. Г. – Из истории Госархива Мурманской области 19
Букина И. В. – Национальный архив Республики Коми: этапы становления 23
Демакова В. И. – О судьбе архива профессора С. А. Бутурлина 29
Кочалина Е. А. – Проблемы сохранения документов ликвидированных организаций в Алтайском крае 33
Наши консультации
Дроков С. В. – Как составить номенклатуру дел банка 36
В муниципальных архивах
Кудрявцева А. В. – Организация архивного дела в муниципальном образовании “Город Коряжма” 42
Фролова Г. М. – Администрация Называевского муниципального образования – архивистам 44
В зарубежных архивах
Матяш И. Б., Кулешов С. Г. – Архивная наука и документоведение Украины на современном этапе 46
Завершаем дискуссию
Козлов В. П. – Приглашение к размышлению об археографии состоялось 58

Публикации документов

- “Боролась за землю, за волю, за свободу народа”. Из воспоминаний “бабушки” курских революционеров Паулины Шавердо. Публикацию подготовила **Г. А. Салтык** 71

- “На записку хлеба и пашни и покос”. 1843–1899 гг. Из хозяйственной книги
крестьянина А.Д. Никитина. Публикацию подготовила **Н. А. Балюк** 90

Информация и хроника

- Черненко К. Г.** – Третья конференция ЕВРАЗИКИ 100
Бондарева Т. И., Шишлова М. В., Хромых Л. Б. – Встречи российских и
украинских архивистов 100
- Выставки*
- Буравченко Н. А.** – К 200-летию образования министерств; Государственный
Совет России. 1801–2001 гг. 103
Лукиных Н. А. – Дороги отцов 104
Ефимова Т. – Династия Романовых. Московские страницы 105
- Юбилеи*
- Бейтуганов С. Н.** – Торжества в Кабардино-Балкарии 106
Степанов О. А. – Архивной службе Республики Марий Эл – 80 лет 107
Пивоварова Т. А. – К 80-летию архивной службы Вышнего Волочка 108
- * * *
- Пономаренко Н. В.** – Госархив Рязанской области переехал в новое здание 109
Бякова Л. А. – У шадринских архивистов новоселье 109
Обухов Л. А., Одинцова О. С. – Конференция в Перми 110
Самохвалова Н. В. – Всероссийская научная конференция в Саратове 111
Осин В. М. – Совещание-семинар работников налоговой службы 111
Чебочакова В. П. – Обсуждены проблемы сохранения документов общес-
твенных объединений Республики Хакасия 112
Чернышов С. В. – “Круглый стол” молодых архивистов 113
Кавцевич О. К. – Дни славянской письменности и культуры в Новосибирске .. 113
Пудалов Б. М. – Аввакумовские чтения 115
Яшанова В. Н. – В Самаре подведены итоги краеведческой игры 115
Царева Е. В. – Сотрудничество Госархива Кировской области и Вятского
епархиального архива 116
Светлаков В. Г. – Документы В. Астафьева подарены архиву 117
Ефремова Е. Н., Баруткина Г. В. – Два года работы над родословной Пре-
зидента 117
Евстигнеева А. Л. – Новые поступления в РГАЛИ 118
Зудин Н. А. – Соревнования добровольных пожарных дружин 121
Памяти А. А. Преображенского 121
- * * *
- Наши авторы 122
Содержание материалов, опубликованных в журнале “Отечественные архивы”
в 2002 г. 123

ДОКУМЕНТ БЕЗ КОМЕНТАРЯ

ПРАГМАТИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ: АРХІВ “ПРИКАЗА ОБЩЕСТВЕННОГО ПРИЗРЕНИЯ” – НА СЛУЖБУ ЙОГО ЧИНОВНИКАМ

**1885 р., лютого 15. – Повідомлення виконуючого
обов'язки київського губернатора київському,
подільському і волинському генерал-губернатору
про продаж архівних справ Київського “приказа
общественного призрения” з метою надання
матеріальної допомоги чиновникам Приказа**

Вследствие отношения от 6 февраля сего года за № 871 имею честь уведомить ваше высокопревосходительство, что архивные дела Приказа общественного призрения весом 218 пудов 3 фунта на основании разрешения господина министра внутренних дел от 18 августа 1882 года за № 5417 и журнального постановления Приказа от 29 января 1885 года за № 1280 шестого сего февраля проданы с аукциона за пятьсот двенадцать руб. тридцать коп., из коих 3 руб. уплачены в доход губернской типографии за пропечатание объявления о торгах. Затем остальные пятьсот руб. тридцать коп. предполагается выдать в пособие штатным чиновникам Приказа, ввиду крайне ограниченного получаемого ими содержания, а именно: старшему делопроизводителю Сляскому – 140 руб., контролер-бухгалтеру Сухову – 125 р., младшему делопроизводителю Посудзевскому – 75 р., помощнику бухгалтера Радину – 55 р., и. д. архивариуса и регистратора Рыбицкому – 60 р., канцелярским чиновникам: Титову – 24 р. 30 к., Квятковскому 30 р. – с удержанием при выдаче этих денег 10% в инвалидный капитал.

И. д. губернатора вице-губернатор

[подпись]

Непременный член

Ф. Гловацкий

ЦДАК України, ф. 442, оп. 555 (1885 р.), стр. 21, арк. 3, 3 зв. Оригінал.

Т. Г. БОРЯК

ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА АРХІВОЗНАВСТВА НА П'ЯТОМУ МІЖНАРОДНОМУ КОНГРЕСІ УКРАЇНІСТІВ

З 26 по 29 серпня 2002 р. у Чернівцях проходив П'ятий міжнародний конгрес українців, організований Міжнародною асоціацією українців (МАУ). Його обширна програма включала близько 920 доповідей представників 23 країн.

27 серпня під номером 27 працювала секція **“Теорія, методологія та практика історичного джерелознавства”**. Робота секції була розрахована на два засідання, але, оскільки кількість доповідачів виявилася вдвічі меншою від заявленої, відбулося лише зібрання, головував на якому Віктор Атаманенко (Острог).

Першим на засіданні секції виступив *Віталій Підгаєцький* з Дніпропетровська, який висвітлив тему **“Мікроісторія: варіант окреслення пізнавального простору у прикладенні до історії України ХХ ст.”**. Рішуче відокремлюючи мікроісторію від макроісторії, що викликало заперечення в інших дискусійців, учений висловив думку: необхідно досліджувати певний факт, певну унікальну подію. Натомість решта учасників наголошувала на необхідності дослідження всіх подій і явищ у їхній сукупності, оскільки всі вони є унікальними.

Олег Дячок із Дніпропетровська присвятив свій виступ історії митних відносин на українських землях середини XIV – середини XVII ст. (методологічні та джерелознавчі аспекти). Серед питань, поставлених досліднику, – типологічні риси комплексу джерел, репрезентованих у доповіді.

Анатолій Бойко із Запоріжжя блискуче проаналізував масові джерела з соціально-економічної історії Південної України останньої чверті XVIII ст. (проблеми теорії та методики дослідження). З доповіді випливало: джерела передують історії (вчений відокремлює джерела від процесу інтерпретації історичного процесу). На думку доповідача, історія людства охоплює два етапи: спочатку йде накопичення джерел, а потім – власне історія. Великого значення А. Бойко надає усім джерелам. З його концепцією категоричного відокремлення джерел від історичного процесу учасники не погодилися, проте Віталій Підгаєцький відзначив важливість звернення доповідача до проблеми масових джерел.

Ігор Піддубний із Чернівців порушив питання застосування математичних методів програмування при дослідженні хронології України, що, зрештою, не є новим в інструментарії істориків.

Із підсумовуючою доповіддю – про господарські документи волинських латифундій другої половини XVI – першої половини XVII ст. як історичне джерело виступив *Віктор Атаманенко*. Учасники зацікавилися питанням: хто власне провадив документацію – шляхтачи, євреї.

На другому засіданні секції мала виступити *Лариса Крушельницька* (Львів) з доповіддю “Ранні джерела дослідження історії визвольних змагань XX ст.”, але через те, що друга секція не відбулася, повідомлення так і не було виголошене.

Загалом, засідання супроводжувалося дискусіями. Гостро дебатовалися такі теми: мікроісторія; джерела та історія; термінологія (суб’єкт, об’єкт); унікальність джерел.

Павло Сохань (Київ) виступив із заключним словом.

28 серпня в секції № 29 відбулося засідання за темою “**Проблеми вивчення архівних документів та матеріалів преси**”. Головувала *Марія Няхай*, завідувач відділу україністики Слов’янської бібліотеки, Прага; співголови, Марини Палієнко (Київський Національний університет), не було.

Першим виступив *Ґжеґоґ Мазур* (Польща), який присвятив своє повідомлення джерелам з новітньої історії України та польсько-українських стосунків у польських архівних колекціях Лондона. Зокрема, в цих колекціях ним було виявлено кореспонденцію Романа Смаль-Стоцького, Євгена Коновальця, Михайла Грушевського, Олександра Шульгіна, документи про українців Канади, Аргентини, про Йосифа Сліпого, польські військові інституції тощо. На питання про те, чи не зустрічалися йому сліди архіву М. Драгоманова (архів зберігався в Українському науковому інституті у Варшаві, що його було зруйновано під час Другої світової війни), Г. Мазур відповів заперечно.

Наступною в програмі стояла доповідь *Юрія Пона* з Вінниці з інтригуючою назвою “Невідомий документ із Празького архіву як важливе джерело до вивчення української політичної еміграції у міжвоєнній Чехословаччині”, проте через відсутність промовця далі виступила *Марія Няхай* з доповіддю про листи українських письменників та вчених у фондах Слов’янської бібліотеки Чехії. Оскільки тема є надзвичайно широкою, доповідка обмежилася оглядом листів Наталії Симанюк до чеського перекладача Рудольфа Гулки. Епістолярій зберігається в різних архівах: у Державному архіві м. Праги; відомому Російському закордонному історичному архіві, складовою якого був Український історичний кабінет; архіві Українського музею визвольної боротьби України (МВБУ). Доповідач зазначила, що 1997 р. в Празькій національній бібліотеці (Клементінумі) було знайдено близько 1 500 одиниць експонатів та архівних матеріалів МВБУ. Нині ці матеріали ще перебувають на науково-технічному опрацюванні.

Доповідь *Світлани Кочерги* (Ялта) не була зазначена в програмі, тим цікавіше було почути її. Дослідниця розповіла про архів Ольги Косач-Кривинюк, знайдений у Клементінумі 1998 р. Архів налічує близько 1 тис. листів, хронологічні рамки яких 1888–1945 рр. Частина епістолярію було оприлюднено: 2002 р. у Нью-Йорку вийшла добірка з 184 листів

під назвою “Листи так довго йдуть”. Наклад книжки обмежений – лише 500 примірників, більшість книжок швидко розійшлася. Дослідниця висловила надію на перевидання цієї книги в Україні.

Останньою виступила студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича *Тетяна Холодницька*, яка говорила про голод 1946–1947 рр. та буковинську пресу.

Слід зауважити, що цими двома спеціальними секціями джерелознавчі та архівознавчі питання, представлені на конгресі, не вичерпуються.

У секції № 17 “**Українці і поляки: історична ретроспектива і сучасність**” *Сергій Кот* (Київ) виголосив доповідь про проблему реституції культурних цінностей (у тому числі архівних і бібліотечних) в українсько-польських стосунках ХХ ст.

У секції № 13 “**Літературне джерелознавство і текстологія**” було заявлено доповідь *Сергія Білоконя* (Київ) “Співвідношення літературного та історичного джерелознавства”, але він на конгрес не приїхав. У тій самій секції зазначена доповідь *Алли Дибби* (Київ) про архівні фонди як джерельну базу для вивчення діяльності родини Косачів-Драгоманових (проблема збереження та використання).

У секції № 14 “**Українська журналістика**” були заявлені такі теми: газета “Буковина”: до проблеми становлення і розвитку часопису (*Андрій Гречаниук*); історична преса губерній на теренах Сходу України кінця ХІХ – початку ХХ ст. (*Олена Школьна*); Олександр Лазаревський і журнал “Киевская старина”: окреслення теми (*Іван Забіяка*); історія провінційних міст на сторінках “Киевских губернских ведомостей” середини ХІХ ст. (*Вікторія Бондаренко*); відтворення української минувшини на сторінках часопису “Археологическая Летопись Южной России” (1903–1906) (*Анастасія Волобуєва*). Деяких джерелознавчих сюжетів торкалися й інші доповідачі.

У програмі конгресу була також заявлена спеціальна секція № 34 “**Допоміжні історичні дисципліни**”, яку, на жаль, нам не вдалося відвідати. З чотирьох доповідей лише одна становить інтерес у плані власне джерелознавчих дисциплін – “Основні тенденції розвитку археографії на Півдні України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.” (*В. Хмарський*); решта присвячені історико-фортифікаційним та нумізматичним проблемам.

Загалом, питанням джерелознавства та архівознавства спеціально було присвячено близько двох десятків доповідей із дев’яти сотень – надзвичайно мізерна кількість з огляду хоча б на те, що архівні джерела служували базою досліджень більшості з присутніх на конгресі представників гуманітаристики – не лише істориків, але й лінгвістів, текстологів, педагогів, істориків преси тощо. На жаль, актуальні теоретико-методологічні проблеми архівознавства не прозвучали на засіданнях жодного разу. Взагалі, проблем архівів доповідачі і дискусанти торкалися виключно “споживацьки”, задля актуалізації маловідомих масивів джерел під кутом зору своєї, конкретної проблематики.

Більшість доповідей було присвячено тематичному розробленню документальних комплексів (що будується за традиційною і надто спрощеною, як на сьогодні, схемою: *маловідомі/невідомі документи ... як джерело до питання/проблеми ...*).

Доповідачі, за окремими винятками, не виходили, на жаль, за рамки джерелознавчого й архівознавчого позитивізму. Майже не було продемонстровано нових обріїв, перспектив, проблем для досліджень, спірних питань, віртуозного володіння або нових елементів джерелознавчого інструментарію.

Певною мірою джерелознавчі й архівознавчі лакуни проблематики обширної програми пояснювалися, мабуть, відсутністю представників галузевого науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Лише окремі джерелознавчі огляди архівних зібрань, виголошені викладачами вищих навчальних закладів і представниками академічної науки, дещо “прикрасили” на загальну сумну картину репрезентованості цих спеціальних галузей історичної науки.

На жаль, у конгресі не взяла участь частина навіть тих провідних учених у галузі дисциплін джерелознавчого циклу, які були заявлені в програмі, наприклад, – Сергій Каштанов з Москви та Сергій Білокінь з Києва. Очевидно, до відбору тем і кола запрошених слід було поставитися більш уважно. Зрозуміло, певна кількість позицій у програмі має бути надана молодим дослідникам (що, зрештою, вдалося зробити, хоча й не сповна), але про досвідчених і визнаних фахівців з перспективними, репрезентативними проблемами доцільно спеціально дбати.

З іншого боку, повний, так би мовити, “провал” джерелознавства й архівознавства на конгресі може цілком адекватно віддзеркалювати нинішній кризовий стан цих дисциплін.

Насамкінець не можна не відзначити величезної підготовчої роботи організаторів, які з честю виконали свою місію (особливо з огляду на фінансові проблеми і безпрецедентну для подібних форумів кількість учасників). Вдалися – цікава культурна програма, її “неофіційні блоки”. Місто і головний господар конгресу – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича – зустрічали учасників дуже радо й гостинно.

ПРИВІЛЕЙ НА ВІЙТІВСТВО КИЇВСЬКИМ МІЩАНАМ ЧЕРЕВЧЕЯМ

Черевчеї – відома київська міщанська родина, члени якої впродовж XVI – першої половини XVII ст. займали різні посади в Київському міському уряді. Серед них було три війти. Першим з них у документах Литовської метрики згадується Іван Черевчей, який 1524 р. обіймав посаду бурмістра в Київському міському уряді. У липні того ж року з ним судився київський війт Ян, оскільки той перебрав на себе частину війтівських доходів, чим завдав скаржникові збитків на 100 кіп грошів литовських, і надалі відмовлявся їх сплатити: “жаловаль намъ воит киевский Янъ, што онъ правовался перед нами з бурмістромъ киевским з Ываномъ Черевчеємъ о доходы вси воитовъський, какъ же тоє шкоды своеє перед нами жаловаль на сто коп грошеи, и онъ тыи шкоды ему на томъ бурмістре присудилъ, и онъ тыхъ шкоды платити ему не хочеть...”¹ Цей факт свідчить про неабияку впливовість у місті і заможність І. Черевчея.

1528 р. він уже особисто просив великого князя литовського і короля польського Сигізмунда I про надання йому привілея на київське війтівство. 30 червня 1528 р. Сигізмунд I задовольнив це прохання: “Ино мы на его чоломбите то вчинили; тоє воитовъство в месте нашомъ Киевскомъ над мешчаны тамошними ему есмо дали. Маеть он тоє воитовъство держати и в нем са радити и справовати подлугъ права их маитбаръского и привила нашего, которым на то в себе маеть”². Надання привілея на війтівство місцевому міщанинові було в той період рідкісним і винятковим явищем. Як свідчать джерела, в першій половині XVI ст. у містах Великого князівства Литовського практикувалося надання війтівств різним особам в основному як винагорода за військові заслуги або службу при замках. Враховуючи те, що Іван Черевчей, обіймаючи посаду бурмістра у Київському міському уряді, не міг брати участі у військових діях, можна припустити, що привілей на війтівство у Києві дістався йому за сплату королю значної грошової суми.

У 60-х рр. XVI ст. київський війтівський уряд посідав Василь Черевчей. На посаді міського урядника він вперше згадується в березні 1548 р.³ На початку 60-х рр. В. Черевчей обіймав посаду бурмістра. Під час конфлікту Київського магістрату з маршалком господарським Скумином Львовичем Тишкевичем у жовтні 1562 р. через відмову міщан давати останньому “комяги під посольство в Орду” В. Черевчей фігурує поряд з війтом Семенем Мелешковичем. За свої виступи обидва були побиті слугами Тишкевича, які, до того ж, намагалися посадити їх до в'язниці⁴. Будучи міським урядником, В. Черевчей не полишив занять торгівлею, неодноразово виїжджаючи з цією метою до Любліна, що, вірогідно, допомогло йому накопичити значні статки, а з часом стати війтом.

Прихід на війтівський уряд іншого представника цієї родини – Федора Черевчея став можливим завдяки відставці в середині 1575 р. повного складу тодішнього Київського міського уряду, очолюваного війтом Гаврилом Роєм. Причиною такого перебігу подій був гомінкий судовий процес у справі бурмистра Андрія Кошколдея-Басанського, власника маєтків Басань і Биків, які він придбав 1562 р. у київського зем'янина Г. Дублянського, який, у свою чергу, раніше передав ті маєтки у заставу тодішньому київському війтові С. Мелешковичу. Боротьба за право власності над цими маєтками велася з 1563 р., – з одного боку, між київським міщанином Матвієм Васильовичем Черевчеєм, одруженим з дочкою колишнього війта С. Мелешковича, з другого – А. Кошколдейовичем, зятем В. Черевчея. Для розгляду цієї справи була створена комісія з магістратських урядників: війта Г. Роя, бурмистра С. Конашковича, радців В. Ходики, А. Гридковича, Т. Свилиці, Д. Жолнера, Л. Федоровича, лавників К. Черкашеніна, Ф. Малашковича, писаря В. Доловського. Вони зажадали від “позваного” пред’явити документи, на підставі яких він володів цими маєтками. Коли ж документи були надані, вони їх відібрали і почали вимагати від Кошколдейовича задоволення претензій М. Черевчея. Під час судових засідань у магістратському суді на всі протести “позваного” урядники відповідали побоями і зрештою ув’язнили його, примушуючи, до того ж, сплатити штраф. До відставки міського уряду призвело, очевидно, втручання у справу київського воєводи князя К.К. Острозького. А згодом, після розгляду справи в Асесорському суді, урядникам магістрату згідно з королівським декретом було присуджено сплатити до Скарбу штраф у сумі 3000 кіп грошів литовських, з яких мала бути виплачена певна компенсаційна сума на користь потерпілого⁵. Внаслідок цих подій у середині 1575 р. війтівський уряд тимчасово, до виборів війта, зайняв бурмистр Семен Конашкович⁶.

Невдовзі, 1576 р., представники від київської міської громади на війтівську посаду згідно з наданим їм королівським привілеєм від 28.05.1570 р. висунули кандидатуру Ф. Черевчея. Привілеєм короля Стефана Баторія від 6.07.1576 р. він був затверджений на цій посаді. При цьому в привілеї зазначалося, що новообраний війт “маєть... во всемъ слушне и рядне ся справовати и ку подданым н̄шим мещаном киевским без их обтяжливости, водлуг права их маидеборского и привилев от продков н̄ших им даных, и от нас потвержонных, заховати”.

Сам Федір Черевчей був, очевидно, братом колишнього війта Василя Черевчея і згадується разом з ним вперше серед міських урядників ще в березні 1548 р.⁷ Отже, війтівський уряд він посів будучи вже особою досить похилого віку, маючи чималий досвід у міському управлінні. Вірогідно, на початку 1581 р. він помер і тоді, згідно з королівським привілеєм від 15.02.1581 р., на війтівську посаду було обрано С. Конашковича.

У джерелах XVI – першої половини XVII ст. є відомості також і про інших представників цієї родини. На різних посадах у міському уряді згадуються Єсько Черевчейович, бурмистр (1544–1551) та його син Василь Йосифович, який пізніше був радцею (1586); радці Матвій (1572–1607) та Яцько Васильовичі Черевчеї (1598–1600); радця Григорій Матвійович Черевчей (1623–1628) та лавник Григорій Черевчей (1636–1639). Про заможність

цієї родини свідчить той факт, що її представники займалися, зокрема, торгівлею, завдяки чому розбагатіли, а деякі з них, набувши певних статків, змогли обійняти посади в Київському міському уряді. Так, серед київських купців, що виїздили зі своїми товарами до Любліна в 60-х рр. XVI – на початку XVII ст., були Василь, Миколай, Микита, Олександр, Іван Черевчеї⁸. Як міщани магістратської юрисдикції у джерелах згадуються Федір Черевчей (1588), Яцько Черевчей (1635), Іван Радкович Черевчей (1647), Федір Черевчей (1658).

Документи, що публікуються нижче, є привілеями на київське війтівство Іванові та Федорові Черевчєям, що були віднайдені у книзі № 14 Литовської метрики та № 5 Руської Метрики. Перший з них є найранішим з усіх відомих нам привілеїв на київське війтівство, публікація яких вже була здійснена в попередньому номері “АУ”⁹. Обидва документи мають таку схему побудови актового формуляра: інтитуляція, промульгація, нарація, диспозиція, короборація, датація. Привілей В. Черевчєю поки що не виявлений, але пошуки його у книгах Литовської метрики тривають.

Тексти привілеїв публікуються згідно з тими ж принципами, що й добірка у попередньому числі журналу.

Публікацію підготувала Н. О. БІЛОУС

¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 14, л. 158.

² Там же, л. 369 об.

³ РГАДА, ф. 1473, оп. 1, д. 21.

⁴ Архив Юго-Западной России. Киев, 1907. – Ч. 8. – Т. 5. – Додаток № 6. – С. 471–472.

⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 195, л. 176 об. – 178.

⁶ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 15, арк. 411.

⁷ РГАДА, ф. 1473, оп. 1, д. 21.

⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie. Księgi miejskie lubelskie, sygn. 12, 23, 152, 190 та ін.

⁹ Білоус Н. О. Привілеї на київське війтівство XVI – першої половини XVII ст. // Архіви України. – 2002. – № 1–3. – С. 112–124.

1528, червня 30. Вільно. – Привілей великого князя литовського і короля польського Сигізмунда I Іванові Черевчєю на київське війтівство

Бурмистру киевскому Черевчєеву на воитовство киевское

Жикгимонт, Божю...

Биль намъ чоломъ бурмистръ места Киевского Черевчєев, и просил нас, абыхмо дали ему воитовство в месте нашомъ Киевским.

Ино мы на его чоломбите то вчинили; тое воитовство в месте нашомъ Киевскомъ над мешчаны тамошними ему есмо дали. Маеть он тое воитовство держати и в нем сарадити и справовати подлугъ права их маитбарьского и привиля нашего, которым на то в себе маеть.

И на то есмо ему дали сес нашъ листь з нашою печатю.

У Вильни под легъ АФКИ, мѣца июнь, 11 ден, инъдикъ а.

РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 14, л. 369 об. (мікрофотокопія: ЦДІАК України, ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 14, арк. 369 зв.).

1576, липня 6. Варшава. – Привілей короля Стефана Баторія Федорові Черевчею на київське війтівство

Потвержене мешчаном киевским на воитовство

Стефан, Божю мѣтлю корол полскии, великии княз литовскии, рускии, прускии, жомойтскии, мазовецкии мазовецкии*, иолянскии, кнжа седмикградское.

Ознаймуемы тым листом нѣшим всим вобецъ и каждому зособна, кому того ведати належит.

Иж, што мешчане и все посполство места нѣшого Киевского, ведлугъ листовъ-привилевъ от продка нѣшого Жикгимонта Августа, короля полского, имъ даных, обравши с-с посродку себе, мешчан киевских, чотырох особъ-електов на воитовство киевское, меновите с тых чотырох обранных одного, ѳедора Черевъчея, залецаючи до нас через братью свою, мешчан киевских, прислали, и листом своим ознаймили, бьючи нам чолом, абыхмо их, водле того права и привилею, от продка нѣшого Жикгимонта Августа на волное обирање воита имъ даного, заховавшы, с тых чотырох особъ, от них обранных, одного, меновите ѳедора Черевъчея, за воита имъ дали и листомъ нѣшим потвердили.

Ино кгдаж они, ведлугъ прав и привилевъ своих, которие перед нами показовали, тыхъ чотырох особъ на воитовство киевское обравшы, одного з них, ѳедора Черевъчея, нам залевившы, за ним просили, мы, з ласки нѣшого гѣдрьское, на чоломбите их чинячи, и при оном волномъ обираню воита, водлугъ привилею продка нѣшого Жикгимонта Августа им даного, заховуючи на то позволяемъ, а с тых чотырохъ особъ, от них обранных, того ѳедора Черевъчея им за воита даемъ и тым листомъ нѣшим потвержаемъ. Маеть он, в месте нѣшом Киевском воитом будучы, во всемъ // слушне и рядне са справовати и ку подданым нѣшим, мешчаном киевским, без их обтяжливости, водлуг права их маидеборского и привилев, от продков нѣших им даных, и от нас потвержонных, заховати, потому, яко и за першихъ воитов киевских до живота своего.

И на то дали есмо им тот нѣшъ листъ с подписом руки нѣшого, до которого и печат нѣшу корунную притиснути есмо розказали.

Дан в Варшаве, дѣня шостого июля мсца, року по Нарожению сына Божого тисеча пятсот семдесят шостого, а нѣнована нѣшого року первого.

РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 216, л. 26 об. – 27 (мікрофотокопія: ЦДІАК України, ф. КМФ-36, оп. 1, спр. 216, арк. 26 зв. – 27).

* Зайве повторення.

А. А. СЛОБОДНІЧЕНКО

НОВІ БІЛОРУСЬКІ АРХІВОЗНАВЧІ ВИДАННЯ

Останнім часом у Білорусі побачила світ низка цікавих архівознавчих видань.

Національний історичний архів Білорусі підготував збірник “Архіварыус”*, у якому порушуються питання архівознавства, археографії, джерелознавства. Особлива цінність публікацій збірника полягає в тому, що вони ґрунтуються на першоджерелах, документах і матеріалах XVI – початку XX ст. Серед авторів збірника – архівісти, дослідники білоруської історії. Структурно видання складається з п’яти розділів.

Перший розділ – “Історія” – відкриває стаття директора Національного історичного архіву Білорусі А. К. Голубович “Віхи пройденого шляху”, яка присвячена історії створення та діяльності архіву. Велика увага приділяється описові фондів, їхній характеристиці, роботі, яка ведеться щодо забезпечення збереженості документів.

Інші матеріали розділу присвячені історії Білорусі. В них ідеться про історичні пам’ятки Білорусі (Свято-Михайлівська церква в Зембині, Садиба Манюшки), видатні постаті та фамільні родоводи (Хаїма Суціна, Азаровичів), а також про архітектуру Білорусі XIX ст. та вплив на неї конфесійної політики Російської держави.

У другому розділі – “Публікації архівних документів” – представлено документи, які дають можливість глибше дослідити деякі невідомі сторінки історії Білорусі. Розділ три – “Джерелознавство” – включає статтю з генеалогії Білорусі, опис документів фонду Білоруського національного комісаріату (стаття Н. Я. Колесник, В. В. Скалабана “Справа № 28”), розвідку про нормативну документацію у Великому князівстві Литовському в XVI столітті, а також статтю В. М. Свяжинського “Лінгвістичні проблеми підготовки видання внутрішніх описів актів Могилевського магістрату. Т. 1”.

У п’ятому розділі – “Архівознавство” – привертає увагу стаття директора Білоруського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи В. В. Федосова “Про теоретичне та практичне значення архівних документів”. Ідеться про їхню роль в інформаційному суспільстві.

У цьому ж розділі висвітлюється діяльність відділу автоматизованих архівних технологій Національного історичного архіву Білорусі (стаття

* Архіварыус: Зборнік навукова-папулярных паведамленняў і артыкулаў. Вып. 1. – Мінск, 2001.

Н. М. Левчик “Удосконалення та перероблення описів церковних фондів у Національному історичному архіві Білорусі”), розкриваються проблеми класифікації джерел з генеалогії (стаття С. О. Рибчонок “Класифікація джерел по генеалогії. Прямі та непрямі джерела”).

Про фізичний стан документів Національного історичного архіву Білорусі йдеться у статті А. А. Станкевич. Вирішення проблеми збереженості, на думку автора, полягає, зокрема, у раціональному розміщенні документів у сховищах. Доцільним є також перекартонування найчастіше використовуваних документів.

Стаття М. М. Ульянової “Каталог архіву” містить інформацію про систему каталогів Національного історичного архіву Білорусі, що представлена систематичним, іменним та сфрагістичним каталогами, до яких включено близько 285 тис. тематичних карток.

У Національному історичному архіві Білорусі зберігається понад 100 фондів, які містять у своєму складі картографічні документи: плани, карти, атласи, креслення. Питання їхнього використання, зберігання, складу та обліку висвітлюються у статті І. М. Шпилевської “Картографічні матеріали та практична робота з ними в НІАБ”.

До збірника вміщено також чимало інформаційних матеріалів про найважливіші події в житті Національного історичного архіву Білорусі.

Серед нових видань білоруських колег – другий випуск Білоруського археографічного щорічника. Наукові статті згруповані у ньому за розділами: “Археографія”, “Архівознавство і архівна справа”, “Джерелознавство”, “Текстологія”, “З історії державних установ”, “Документи”, “Бібліографія. Рецензії. Інформація”, “Хроніка”. У цьому випуску з’явилися й нові розділи: “Палеографія”, “У зарубіжних архівах”, “Постаті”.

У розділі “Археографія” видрукувано статтю “Деякі питання археографії як наукової дисципліни”, яку підготували керівник Державної архівної служби Росії В. П. Козлов та Голова Державного комітету архівів та документознавства Республіки Білорусь О. М. Михальченко. У ній розкриваються сутність археографії як спеціальної історичної дисципліни, її теоретичні принципи, науково-методичні основи. Це одна з перших публікацій у Білорусі з теоретико-методологічних та методичних питань археографії. У цьому ж розділі друкуються матеріали з історії археографії, зокрема стаття доцента кафедри джерелознавства та музеєзнавства Білоруського державного університету М. Ф. Шумейка “Стан та розвиток археографії в Білорусі у другій половині XIX – на початку XX ст.” та стаття головного редактора часопису “Архіви і справоводства” С. М. Асіновського “Археографічні й архівознавчі публікації в часопису “Архіви і справоводства”.

Значно розширився розділ “З історії державних установ”. Тут опубліковано рідкісні документи з політичної, соціальної та економічної історії Білорусі. Серед них деякі документи Метрики Великого князівства Литовського, які стосуються побуту, культури білоруського народу, економічної та соціальної структури суспільства. У розділі друкуються також статті з історії митної служби Мінська, державного арбітражу Білоруської РСР (1921–1991 рр.). Ряд матеріалів присвячено проблемі білорусизації 1920–1930-х рр.

Стаття “І. І. Григорович”, що ввійшла до нової рубрики – “Постаті”, присвячена пам’яті видатного педагога, історика, археографа, джерелознавця, письменника. Автори статті Г. В. Запартика та А. М. Запартика висвітлили життєвий і творчий шлях ученого.

У розділі “В зарубіжних архівах” вміщено статтю С. Я. Новикова “Білорусь під німецькою окупацією в світлі матеріалів Федерального військового архіву Німеччини”. На основі документів цього архіву автор розкриває маловідомі сторінки історії Білорусі.

Збірник містить також бібліографію, рецензії, повідомлення про нові видання білоруських археографів, істориків та джерелознавців з історії Білорусі. Зокрема, прорецензовано праці М. Улащика і Р. П. Платонова.

У другому випуску щорічника опубліковані також матеріали засідання Археографічної комісії Державного комітету архівів та документознавства Республіки Білорусь і Білоруського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи, яке відбулося 20 лютого 2001 р. На ньому було підбито підсумки роботи Археографічної комісії за 2000 рік та визначено її подальші завдання.

Увагу дослідників, поза сумнівом, приверне й нове науково-довідкове видання Білоруського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи – бібліографічний покажчик, присвячений десятиріччю його утворення. До покажчика включено літературу про діяльність інституту, праці його співробітників, що були підготовлені до друку і видані інститутом у 1997–2001 рр.; публікації співробітників представлені в покажчику за час їх роботи в інституті. Це наукові, науково-популярні, навчальні, методичні розробки, офіційні документи, нормативно-методичні матеріали.

Видання включає відомості про книги, брошури, періодичні видання, статті в тематичних збірниках, довідкових та енциклопедичних виданнях, республіканських, обласних, районних, міських і відомчих часописах та газетах, а також монографії, підручники, дисертації та автореферати, бібліографічні покажчики, інструкції й методичні матеріали, тези та матеріали наукових конференцій, програми конференцій.

Покажчик складається з кількох розділів, матеріали в яких розміщено у хронологічному порядку, у межах року – спочатку книги, потім статті за алфавітом авторів і назв публікацій. Деякі бібліографічні описи супроводжуються анотаціями довідкового характеру. Довідковий апарат видання представлений іменним та географічним покажчиками.

Нові видання білоруських архівістів дають можливість глибше пізнати історію Білорусі за допомогою архівних документів, розповідають про найбільш значні й цікаві події минулого та сьогодення архівних установ країни.

А. Г. ПАПАКІН

**УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙНА 1918–1919 рр.
У СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ**

**(Klimecki Michał. *Polsko-ukraińska wojna o Lwów
i Galicję Wschodnią 1918–1919*. – Warszawa:
VOLUMEN, 2000. – 292 s.)**

Сьогодні, коли набирає все більших обертів двосторонній діалог між Україною та Польською Республікою, перед історичною наукою обох країн постало завдання якомога об'єктивніше висвітлити різні суперечливі питання історії двох держав, серед яких особливе місце посідає збройна боротьба, що розгорілася в 1918–1919 рр. на теренах Східної Галичини та призвела до включення західноукраїнських земель до складу Другої Речі Посполитої. Однією з небагатьох спроб переосмислення українсько-польських стосунків, більш об'єктивного висвітлення подій 1918–1919 рр. у Західній Україні є дослідження польського науковця М. Клімецького.

Польська історіографія проблеми, що відноситься до періоду між двома світовими війнами, ґрунтувалася на доведенні “історичних прав” поляків на територію Східної Галичини, неможливості змін існуючого на той час східного кордону Польщі. Після Другої світової війни та встановлення в Польщі “народного” режиму польська історична наука, підігнана під офіційну радянську ідеологію, була змушена визнати права українського населення краю на національну незалежність. На сучасному етапі, після зняття ідеологічної цензури в польській історичній науці та обмежень доступу до архівних матеріалів, у тому числі документів колишніх радянських архівів, з'явилася реальна можливість об'єктивно висвітлити події українсько-польської війни 1918–1919 рр., чим успішно скористався М. Клімецький.

Базуючися на численних документах польських, українських та російських архівів, автор змалював увесь хід збройного протистояння двох молодих держав – Польщі та Західно-Української Народної Республіки – з часу Листопадового зриву (1 листопада 1918 р.) до 18 липня 1919 р., коли Українська галицька армія, тобто збройні сили ЗУНР, була змушена відступити за Збруч, на територію УНР.

Ґрунтовну джерельну базу дослідження склали документи Архіву нових актів, Центрального військового архіву, рукописні джерела з фондів Бібліотеки Народової, Військового історичного інституту, розташованих у Варшаві, а також матеріали російських державних архівів (колишнього Центру зберігання історико-документальних колекцій та Російського державного військового архіву – нині це одне архівосховище), документальної колекції Інституту Ю. Пілсудського у Нью-Йорку. Проте, оскільки війна велася переважно на сучасній українській території, опис ключових подій українсько-польської війни 1918–1919 рр. та

© А. Г. Папакін, 2002

маловідомих фактів з історії збройного протистояння українців і поляків у цей період ґрунтується більшою мірою на документах з фондів трьох українських архівів: Центрального державного історичного архіву України, м. Львів, Центрального державного архіву вищих органів влади України та Державного архіву Львівської області. Зокрема, це фонди Польської ліквідаційної комісії (ПЛК), Урядової комісії в Перемишлі, Ради народних комісарів УСРР, Товариства вивчення історії оборони Львова та північно-східних воєводств, а також колекції документів УНР та ЗУНР. На превеликий жаль, назви цих українських архівів подаються не завжди вірно, що певною мірою заважає читачеві орієнтуватися у джерелах, використаних при побудові авторської концепції.

У перших двох розділах монографії висвітлено безпосередні причини конфлікту з приводу належності Східної Галичини. Автор не забув торкнутися і подій далекого ХІХ ст., коли Східна Польща та Західна Україна були об'єднані в межах однієї держави – монархії Габсбургів. Відсутність будь-яких кордонів між територіями розселень польського та українського народів, які дуже відрізнялись один від одного за культурою, мовою та релігією, значні відмінності в етнічному складі населення міст і сіл та соціальному становищі українського та польського населення, особливий статус Львова як осередку політичної думки двох народів спричинили до суперечок з приводу державної належності Східної Галичини після розпаду Австро-Угорської імперії, оскільки обидва народи вбачали у краї свою батьківщину або ж її частину. Отже, причини збройної боротьби за Східну Галичину, що почалася після проголошення української влади у Львові 1 листопада 1918 р., були глибокими та сягали корінням у сиву давнину.

28 жовтня 1918 р. у Кракові постала Польська ліквідаційна комісія (ПЛК) як тимчасовий орган верховної влади для всієї Галичини, що оголосила про свій намір перейняти владу у Львові. Це змусило Українську Національну Раду прискорити виконання планів захоплення столиці до того, як сюди прибудуть представники ПЛК. Завдяки документам з фонду комісії, що зберігається у ЦДІАЛ, авторові вдалося всебічно висвітлити ситуацію в регіоні, яка призвела до українського повстання.

Хід боїв у столиці Галичини з притаманною дослідникові схильністю до детального опису розташування позицій українських військ та польських сил опору, співвідношення сил обох сторін, перебігу воєнних дій у різних частинах Львова подано в наступному розділі дослідження. У результаті Листопадової народно-демократичної революції 1 листо-

пада 1918 р. у Львові та інших містах Східної Галичини було проголошено українську владу, проте переважання серед мешканців західноукраїнських міст поляків та наявність великої кількості польського населення у сільській місцевості спричинили опір встановленню української влади. У один день з початком Листопадової революції у Львові вибухнуло польське повстання. Українці Львова не змогли вчасно побороти його, через що місто невдовзі було поділене на дві частини.

Найголовнішою метою війни як для українців, так і для поляків стало здобуття Львова, і тому саме організації допомоги польським силам у Львові присвячено четвертий розділ книги. Спочатку допомога полякам у Східній Галичині надходила з Малої Польщі, проте після утворення незалежної польської держави з центром у Варшаві (18 листопада) справа прилучення до Речі Посполитої цього регіону стала питанням центральної влади. Головним плацдармом для перекинення до Львова свіжих польських сил став Перемишль, захоплений групою капітана Ю. Стахевича 11 листопада 1918 р. Саме звідти до Львова 20 листопада прибула відсіч, що й вирішило долю столиці Східної Галичини. Будучи не в змозі протистояти численним польським військам, українські сили змушені були 22 листопада залишити місто. Під Львовом було утворено новий фронт, що не змінювався до кінця українсько-польського збройного конфлікту в Галичині. Для висвітлення перебігу львівських боїв у листопаді 1918 р. та організації допомоги польським силам у Львові автор використав щоденник полковника УГА Г. Стефанова, що зберігається у фондах ЦДІАЛ, а також документи Державного архіву Львівської області.

Наступні три розділи монографії висвітлюють перебіг українсько-польського протистояння та обіймають один хронологічний період – від 23 листопада 1918 р. до 17–18 липня 1919 р., коли під тиском чисельно переважаючого Війська Польського частини УГА поступово здавали свої позиції, не отримуючи належної допомоги з Наддніпрянщини та будучи відрізаними від головних матеріальних, фінансових та людських ресурсів. Деякі маловідомі аспекти українсько-польського збройного протистояння в цей період автор розкриває за допомогою документів двох львівських архівів та неопублікованих спогадів учасників війни з фондів ЦДАВО.

Протягом тривалого часу польським військам не вдалося досягти поставленого перед ними Головним командуванням Війська Польського завдання – суттєво відсунути фронт від Львова. Одночасно з боями з УГА війська Речі Посполитої вели бойові дії проти армії УНР на Волині та Холмщині, куди українські війська було відтіснено більшовицькою Червоною армією.

Через необхідність для Польщі тримати свої війська на чотирьох фронтах – галицькому, волинському, німецькому та чеському – у лютому 1919 р. бойова ініціатива перейшла до УГА, проте ані тоді, ані наступного місяця командування українських військ не зуміло вдало використати її. Швидке реагування поляків на зміни ситуації на фронті, вчасне прибуття польських допоміжних частин з тилу призвели до суттєвих територіальних, матеріальних та людських втрат у ЗУНР, перехоплення поляками ініціативи на фронті та нарощування військових зусиль Речі Посполитої.

Унаслідок березневих невдач УГА польське військо створило зручні плацдарми для генерального наступу, що вдалося реалізувати після узгодження бойових дій з Румунією та перекинення на галицький фронт “блакитної” армії Галлера, сформованої у Франції. Проте перебування Червоної армії на Волині та витіснення Дієвої армії УНР до Галичини перешкодило планам поляків обійти УГА з півночі та завдати удару з флангу. Скориставшись спадом бойової активності польського війська, командування УГА організувало т. зв. Чортківську офензиву – операцію, внаслідок якої українські сили відвоювали майже всі позиції, втрачені в березні 1919 р. 23 червня Начальник Держави Ю. Пілсудський прибув до Львова, аби особисто керувати контрофензивою. Вмілі дії польських військ, нестача набоїв в УГА призвели до того, що 18 червня Галицька армія перейшла Збруч, залишивши Східну Галичину полякам. З відступом УГА припинилася дев’ятимісячна українсько-польська війна, наслідком якої для галицьких українців стала втрата державної незалежності, а для поляків – прилучення західноукраїнських земель до території Речі Посполитої.

Книга доповнена мапами розвитку бойових дій на галицькому фронті, іменним та географічним покажчиками та об’ємним бібліографічним додатком, що, крім іншого, містить у собі посилання на українські архіви, спогади українців – учасників подій 1918–1919 рр., видання українських дослідників українсько-польської війни у діаспорі та новітні надбання української історіографії проблеми. Низку питань, які оминає дане дослідження, зокрема перехід українців до співпраці з поляками, автор має намір висвітлити у своїй наступній монографії, присвяченій військовій співпраці українського та польського військ у 1919–1920 рр.

Монографія М. Клімецького, присвячена передусім військовим та політичним аспектам українсько-польської війни 1918–1919 рр., є великим кроком уперед на шляху до розуміння складних стосунків двох слов’янських народів після Першої світової війни, вивчення яких дає можливість узагальнити набутий під час одного з етапів протистояння досвід міжнаціональних взаємин та, безумовно, сприятиме безконфліктному розвитку українсько-польських стосунків на сучасному етапі.

Той факт, що рецензована монографія є другим перевиданням праці М. Клімецького (попереднє побачило світ 1997 р.), свідчить про зростання інтересу польських науковців та широкої громадськості до проблем українсько-польської збройної боротьби у 1918–1919 рр. Це безпосередньо пов’язано з поступовою зміною ставлення польської історичної науки до свого східного сусіда, бажанням польських дослідників, відійшовши від історичних міфів, за допомогою реальних фактів, відбитих в архівних документах, об’єктивно висвітлити українсько-польські взаємини початку ХХ ст.

І. І. ГЛИЗЬ

**КОРПУСНЕ АРХЕОГРАФІЧНЕ ВИДАННЯ
ПРО С. ПОДОЛИНСЬКОГО**

(Сергій Подолинський. Листи та документи / Упорядкування
Романа Сербина, Тетяни Слюдикової. – К.: Центральний
державний історичний архів України, м. Київ, 2002. – 422 с.)

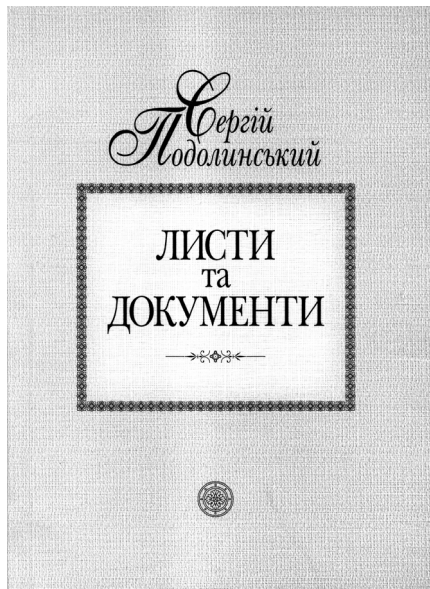
Творча спадщина Сергія Подолинського, українського вченого-мислителя та громадського діяча, важлива для з'ясування багатьох наукових проблем, та чи не найбільше – для досягнення витоків суспільної думки, соціальних і національних програм минулих століть. Нове видання про цю непересічну особистість – ще одна віха на шляху наукового осмислення його багатогранної діяльності. У передмові до видання упорядник книги Т. Слюдикова слушно зауважує, наприклад, що “українські соціалісти і до сьогодні не зуміли відповідно оцінити його (Подолинського), використати його доробок”.

Видання, що видрукуване завдяки фінансовому сприянню фундації “Прометей” (Торонто, Канада), складається зі вступної авторської частини, текстів листів, документів, спогадів, чисельних додатків і бібліографії. У вступній частині збірника подано дві глибоко аргументовані передмови, – археографічна (Т. Слюдикової, Київ) і нарис – представлення видання та біографічний нарис життя і діяльності С. Подолинського, написані англійською, французькою і українською мовами (Р. Сербина, Канада). У першій з них з'ясовано стан збереженості архіву С. Подолинського, шляхи виявлення епістолярію та публікації листів і документів, структура видання, у другій – сучасний стан дослідження творчої спадщини вченого, а також важливих етапів його життя і діяльності. Ця частина видання привертає увагу повнотою інформації про С. Подолинського як громадського діяча революційно-демократичного і національно-визвольного руху, українського вченого, народника і соціаліста другої половини ХІХ століття. Роман Сербин подав характеристику повного спектру суспільно-політичної й економічної думки мислителя.

Друга частина видання складається із 148 листів за вересень 1871–серпень 1881 рр. та 14 документів до біографії. Тут вперше друкуються 30 листів С. Подолинського і 12 особистих документів. Більшість листів віддзеркалює стосунки С. Подолинського з редакцією журналу “Вперед!” (листи П. Лаврову, В. Смирнову, Р. Ідельсон), менша їх кількість – до українських кореспондентів (до М. Бучинського – 9, М. Драгоманова – 2, П. Зеленого та Ф. Вовка – по 5, М. Павлика – 2). Ще й досі не виявлено листування з наддніпрянцями і галичанами, зокрема з О. Терлецьким, з яким він підтримував ділові стосунки тривалий час. Т. Слюдикова називає у вступі й низку інших безумовних адресатів С. Подолинського, зокрема діячів міжнародного соціалістичного руху, київських знайомих та родичів, серед них С. Бердяєва та ін.

У додатках упорядники подали покажчик імен, переліки скорочень і умовних позначень, листів і офіційних документів Подолинського, а також перелік архівних джерел. У покажчику імен названо лише тих осіб, які згадуються в листах і документах, тобто упорядники не склали загального іменного покажчика до всього тексту видання, обмежившись лише документальною частиною. Покажчик складається з коротких анотацій майже про 300 осіб з України і Росії та 60 іноземців, серед яких – учені, вчителі, лікарі, письменники, студенти та ін. Водночас повнотою вирізняється перелік опублікованих листів і документів Подолинського – дати написання, звідки й куди надсилався, адресат, місце зберігання в архівах або публікації. Подано перелік скорочень і умовних позначень архівів і бібліотек, в яких зберігаються оригінали листів і документів та окремий список повних назв архівів і фондів. З'ясовано, що лише в Україні про С. Подолинського, зокрема про друк та поширення його книжок-“метеликів” “Парова машина” і “Про бідність”, інших пропагандистських праць марксистського спрямування, документи зберігаються у 21 фонді 9 архівів і бібліотек, у Російській Федерації – у 7 фондах 4 архівів. Такі документи наявні й у двох фондах в Амстердамі. Упорядниками ніби підведено – заради майбутніх пошуків і дослідження нових першоджерел – непомітну для пересічного читача, але надзвичайно важливу й значиму підсумкову риску нинішньої межі пошукової, археографічної, наукової роботи в цьому напрямі.

Крім того, вартий уваги вміщений у рубриці “Бібліографія” список праць С. Подолинського, друкованих як за його життя (1872–1884), так і після смерті (передруків і перекладів) (1908–2000). Саме тут повною мірою відображено результати тривалих пошуків і досліджень Р. Сербина. Завершується “Бібліографія” переліком “С. Подолинський у наукових працях”, де їх названо 116 (за 1881–2001 роки). С. Подолинського як вченого, соціаліста було вперше згадано у виданні 1881 р., потім у біографії його батька, поета А. Подолинського в “Русском словаре” за 1905 р., а в публікації київського журналу “Дзвін” за 1914 р. про нього йдеться як про активного діяча українського робітничого руху. Останні 113 пунктів цього хронологічного переліку видань починаються працею М. Грушевського “З починів українського соціалістичного руху: Мих. Драгоманов і женецький соціалістичний гурток” (Відень, 1922) і закінчуються “Матеріалами Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження С. А. Подолинського” (К., 2001). Перелік публікацій відомих авторів, дослідників народницького, соціалістичного,

громадівського руху і філософської думки України XIX ст., засвідчують, що в ці роки відбувалося активне використання і переосмислення спадщини С. Подолинського.

Подібні додатки чи не вперше практикуються в сучасній українській археографії і дозволяють сповна охопити бібліографію життя і діяльності С. Подолинського. Таким чином, упорядники повністю розкрили стан виявлення, видання і вивчення документів і праць С. Подолинського та розвідок про нього. Поєднання зусиль двох досвідчених фахівців, званої київської архівістки Тетяни Слюдикової та канадського історика українського походження Романа Сербина, дозволило підготувати, по суті, академічне видання.

Книга дещо вийшла за традиційні рамки публікації листів і документів з коментарем. За обсягом допоміжного наукового матеріалу вона вирізняється серед інших подібних публікацій. Можливо, лише в одному це видання відмінне від академічних – у поданні тексту листів лише в перекладі, адже наукове видання передбачає публікацію поряд з перекладом й оригіналу.

Збірник певною мірою дозволяє досягнути шлях С. Подолинського до українського соціалізму, у тому числі громадівства. Його спогади і листування, зокрема про поширення “Вперед!”, перші народницькі гуртки в Києві, засвідчують обізнаність їх автора з діяльністю народників у місті, де він закінчив університет і отримав звання кандидата природознавства. (До речі, різні напрями народництва надзвичайно яскраво відбито у видрукуваних у 1920-ті рр. спогадах іншого видатного народника – В. Дебагорія-Мокрієвича.)

Підготовлене до 150-ї річниці від дня народження С. Подолинського (1850–1891) видання вийшло друком під грифом Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, причому до 150-ї – річниці його створення (таке цікаве співпадіння). Збірник, безумовно, прислужиться науковцям, працівникам вищої школи, вчителям, студентам і зацікавить широкий загал читачів.

**Валентина Сергіївна Коновалова
(1918–2002)**

9 липня 2002 р. на 84-му році життя перестало битися серце Валентини Сергіївни Коновалової. Вона була ветераном архівної справи: 2000 р. відзначався 60-річний ювілей її роботи в архівній системі.

Свій трудовий шлях як архівіст Валентина Сергіївна розпочала у 1940 р., після закінчення Московського історико-архівного інституту у Станіславському державному обласному архіві. У 1941–1943 рр. працювала начальником відділу спецфондів Краснодарського крайового державного архіву, старшим науковим співробітником Центрального державного військово-історичного архіву Грузинської РСР. Після визволення Києва (1943) її було направлено на роботу до Управління держархівами НКВС УРСР. Вагомим є внесок Валентини Сергіївни у справу становлення архівних установ у повоєнні роки. За її ініціативою було створено відділ використання документальних матеріалів Архівного управління МВС УРСР. Майже 35 років (з вересня 1950 р. по червень 1984 р.) життєвий і професійний шлях Валентини Сергіївни був пов'язаний з Головним архівним управлінням УРСР. Її робота значною мірою сприяла розвитку архівної справи в республіці, поліпшенню організації роботи архівних установ, збереженості документів, активізації створення НДА, дослідної та науково-методичної роботи. Колеги по роботі пам'ятають її як фахівця з питань комплектування та експертизи цінності архівних документів. Після виходу на пенсію 1984 р. Валентина Сергіївна продовжила свій трудовий шлях на посаді завідувачки читального залу ЦДІАК. Вона обіймала її понад 15 років, допомагаючи дослідникам в опрацюванні документів архіву, надаючи їм всебічну науково-методичну допомогу в користуванні ними.

Сумлінну працю В. С. Коновалової було неодноразово відзначено, у тому числі Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР, Почесними грамотами Головархіву та ЦК профспілки працівників державних установ. Серед отриманих нагород – медалі “За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.”, “За доблестный труд. В ознаменование 100-летия со дня рождения В. И. Ленина”, “Ветеран труда”.

Пам'ять про Валентину Сергіївну Коновалову – невтомну трудівницю, фахівця, відданого своїй справі, непересічну особистість – збережеться в серцях її колег.

Яків Григорович Сенік
(08.02.1929 – 11.10.2002)

На 74-му році життя після важкої хвороби відійшов один з ветеранів ЦДІАЛ України Яків Григорович Сенік.

Народився Яків Григорович у родині селян с. Поршина Пустомитівського р-ну Львівської області, де й закінчив середню школу. Після служби в лавах Радянської армії в грудні 1951 р. прийшов на роботу до ЦДІАЛ, з яким пов'язав своє життя назавжди.

Закінчив історичний факультет Львівського державного університету. Обіймав посади наукового співробітника, старшого методиста, завідувача лабораторії мікрофільмування та реставрації документів. Займався впорядкуванням і систематизацією багатьох документальних фондів. Ініціював впровадження нової технології реставрації актових книг, стародруків, грамот, картографічних та сфрагістичних пам'яток з використанням нових матеріалів. Під керівництвом Якова Григоровича в архіві було запроваджено також новий метод створення страхового фонду на неперфорованій стрічці. Одним з перших в Україні розпочав дослідження спеціальної історичної дисципліни метрології. Результати своєї професійної і дослідницької діяльності Яків Григорович Сенік висвітлював у ряді публікацій на сторінках "Архівів України" та інших спеціальних видань. Завжди консультував молодших колег, ділився з ними багаторічним досвідом роботи, за яку неодноразово був відзначений нагородами.

Понад 20 років Яків Григорович був головою профспілки архіву. На цій посаді докладав багато зусиль і турботи про відпочинок та покращання здоров'я своїх колег, надання їм матеріальної допомоги. Був товариським, прекрасно співав, організував в архіві самодіяльний ансамбль народних інструментів, виступи якого завжди користувалися успіхом.

Після виходу на пенсію Яків Григорович залишався в архіві на скромній посаді чергового. До своїх обов'язків ставився з величезною відповідальністю.

Час невпинно минає, але в пам'яті тих, хто знав Якова Григоровича Сеніка, він завжди залишиться одним з тих ентузіастів, на яких тримається архівна справа.

Відомості про авторів

Бездрабко Валентина Василівна – кандидат історичних наук, учений секретар Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. Сфера наукових інтересів – історія архівної справи, історіографія, джерелознавство.

Білоус Наталія Олексіївна – аспірантка Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Сфера наукових зацікавлень – історія міст та міщанства Київщини XVI–XVII ст.

Боряк Тетяна Геннадіївна – студентка V курсу історичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Сфера наукових зацікавлень – наукова діяльність українознавчих осередків у міжвоєнний період; доля архівів української еміграції Чехо-Словаччини.

Гаврилюк Світлана Віталіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри давньої і нової історії України Волинського державного університету імені Лесі Українки. Сфера наукових зацікавлень – історія України другої половини XIX – початку XX ст., зокрема діяльність історико-краєзнавчих і археографічних осередків цієї доби.

Гісцова Любов Захарівна – головний архівіст ЦДІАК України, колишній директор цього архіву. Сфера наукових зацікавлень – історія Запорозької Січі, родові архіви. Досліджує також історію архівної справи.

Глизь Іван Іванович – доцент кафедри історії України Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. Сфера наукових зацікавлень – історія України XIX – початку XX ст.

Журба Олег Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Дніпропетровського національного університету, головний редактор “Дніпропетровського історико-археографічного збірника”. Коло наукових зацікавлень – теоретико-методичні та історіографічні проблеми української історіографії XIX – початку XX ст.

Іваннікова Марія Костянтинівна – м.н.с., зав. відділом бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту української книги Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Коло наукових інтересів –

кодикологія, кодикографія, палеографія, джерелознавство, зокрема світська рукописна книга XVII ст. в Україні.

Іванова Ольга Андріївна – м.н.с. відділу кодикології та кодикографії Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Сфера наукових зацікавлень – кодикологія, кодикографія, палеографія, джерелознавство, зокрема кирилична рукописна книга XVI ст.

Кеннеді Грімстед Патриція – доктор, член Українського наукового інституту Гарвардського університету (США). Автор кількох історичних монографій і низки довідників по радянських і пострадянських російських та українських архівах. Займається проблемами переміщених під час і після Другої світової війни культурних цінностей. Керівник міжнародного проекту “Археобібліобаза” – електронного довідника по архівних зібраннях Російської Федерації.

Слободніченко Алла Андріївна – старший науковий співробітник науково-інформаційного відділу УНДІАСД. Сфера наукових зацікавлень – історія архівної справи, архівознавча періодика.

Папакін Артем Георгійович – студент V курсу історичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Сфера наукових зацікавлень – історія Польщі XIV–XX ст., військова історія.

Платонова Надія Володимирівна – начальник Державного архіву МВС України. Сфера наукових зацікавлень – інформаційні ресурси державних архівів спецслужб України.

Черкаська Наталія Оскарівна – молодший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Сфера наукових зацікавлень – магнатські родові архіви; генеалогія еліт XVI – початку XX ст.

**Показчик матеріалів,
видрукованих в “Архівах України” у 2002 році**

Закон України від 13 грудня 2001 р. № 2888–III “Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи” № 1–3

Статті та повідомлення

Барчук Ж. В. Патентна документація в системі інформаційних ресурсів України: статус, функції, потенціал № 1–3

Боряк Г. В. Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів № 4–6

Журба О. І. Журнальний період становлення української археографії (Харківські журнали 10–20-х рр. XIX ст.) № 1–3

Журба О. І. Комплектування архівних зібрань і колекцій на Катеринославщині у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. № 4–6

Іванова О. А., Іваннікова М. К. Рукописна кирилична книга XVI–XVII ст.: основні принципи атрибуції № 4–6

Актуальне інтерв’ю

Післямова экс-керівника галузі. На запитання редакції відповідає доктор історичних наук, професор Р. Я. Пиріг № 4–6

Дискусія про архіви

Віслобоков К. А. Проблеми джерелознавства історії українського права 1–3 2002 № 1–3

Маяковська Н. В. Професійна архівна освіта в Україні: моделі, імідж, перспективи № 1–3

Тимошенко Л. В. Перше поунійне півстоліття в Україні (Волинь та Київщина) мовою документальних джерел № 1–3

Публікації архівних документів

Білоус Н. О. Привілеї на вїтївство київським міщанам черевчєям № 1–3

Кривенко С. І. Документи до біографії Василя Симоненка у фондах Державного архіву Черкаської області № 1–3

Папакін Г. В. Листи з 1917 року (Кореспонденція Павла Скоропадського часів Лютневої революції в Росії) № 1–3

Огляди джерел і документальні нариси. Бібліографія

Гаврилюк С. В. Історичне пам’яткознавство Волині XIX – початку XX ст. (за документами Рукописного архіву Інституту історії матеріальної культури Російської академії наук) № 4–6

Горенко-Баранівська Л. І. Військова музика Української козацько-гетьманської держави (на прикладі Лубенського полку) № 1–3

- Кентій А. В.* Листопадовий 1921 року рейд Ю. Тютюнника в Україну (Сторінками архівно-слідчих справ ЦДАГО України) № 1–3
- Кузьменко М. М.* Процес СВУ за періодичною пресою України (1929–1933) № 1–3
- Марсіяні Н. Б.* Переселення липованів на Буковину та їхні колонії кінця XVIII – початку XX ст. № 1–3
- Слюдикова Т. Б.* Брати Бердяєви – кияни: тематичний огляд київських архівних зібрань № 1–3
- Яременко М. В.* Біографічні реєстри чернецтва київських чоловічих неставропигійних монастирів 70–80-х рр. XVIII ст.: характеристика джерела та інформаційні можливості № 1–3

Інтерв'ю з цікавим співрозмовником

- Архівна освіта в Україні очима керівника університетської кафедри. *На запитання редакції відповідає Ярослав Калакура* № 1–3

Доля українських архівів

- Даниленко В. П., Аксюта Л. Г.* Державний архів Київської області: 1922–2002 рр. № 1–3

До виходу в світ ювілейного числа “Архівів України”

- Показчик матеріалів, видрукованих у журналі “Архіви України” в 1996–2002 рр. Часопис “Архіви України” очима її головних редакторів – О. Г. Мітюкова (1970–1988), Р. Я. Пирого (1998–2002) № 4–6

До історії еліт XVI – початку XX ст.

- Черкаська Н. О.* Графи Замойські – власники Козловецької ординації у документах ЦДІАК України (До генеалогічних зв'язків однієї з гілок роду Замойських) № 1–3

Документ без коментаря

- “Мікроісторія” за документами Надзвичайної державної комісії при РНК УРСР: Два погляди на збитки, завдані війною № 1–3
- Прагматичне використання архівних документів: архів “Приказа общественного призрения” – на службу його чиновникам № 4–6

У Міжнародній раді архівів

- “Архіви – серце суспільства”: нові ініціативи щорічного всесвітнього архівного форуму № 4–6

Архівна справа за рубежем

- Зарубіжні архівні часописи публікують №№ 1–3, 4–6
- Іствуд Т.* Експертиза цінності електронних документів Зарубіжні архівні часописи публікують № 1–3

Вісті з наукових форумів

- Боряк Т. Г.* Проблеми джерелознавства та архівознавства на П'ятому міжнародному конгресі українців № 4–6

Пошуки та знахідки в архівах

- Білоус Н. О.* Привілеї на вийтвіство київським міщанам Черевчєям № 4–6
- Боряк Т. Г.* “Ваш університет – вільний університет...” (До історії УВУ за часів німецької окупації) № 1–3
- Матяш І. Б.* Останній автограф Олександра Грушевського № 1–3
- Новикова О. О.* До біографії професора В. К. Піскорського: текст вступної лекції перед студентами у вересні 1905 р. № 1–3

Турков В. В. Невідоме архівне джерело про переселення з України на Далекий Схід у другій половині 1920-х рр. № 1–3

Шандра В. С. Епізод із діяльності новоросійського і бессарабського генерал-губернатора М. С. Воронцова № 1–3

Критика та бібліографія

Бездрабко В. В. Vivat Academia! Vivant Professores! (До виходу в світ збірки ALMA MATER: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції, 1917–1920. Матеріали, документи, спогади) № 1–3

Глизь І. І. Корпусне археографічне видання про С. Подолинського № 4–6

Непомнящий А. А. Нове довідкове видання з історії народів Таврії № 1–3

Папакін А. Г. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. у сучасній польській історіографії № 4–6

Романовський Р. В. Журнал Товариства польських архівістів “Archiwista polski” (№№ 1, 2, 3–4 за 2001 р.) № 1–3

Слободніченко А. А. Нові білоруські архівознавчі видання № 4–6

Серія “Архівні зібрання України: Путівники”

Половець В. М., Зозуля С. Ю. Два погляди на довідник: Думка досвідченого науковця. Точка зору молодого дослідника № 1–3

Теорія і практика архівної справи

Бездрабко В. В. Ретроспекція: З історії впровадження Єдиної схеми класифікації документної інформації в Державному архіві Львівської області (кінець 1950-х – початок 1970-х рр.) № 4–6

Платонова Н. В. Сучасні методи репрезентації архівної інформації в Державному архіві МВС України № 4–6

До 150-річчя ЦДАК України

Гісцова Л. З. Київський центральний архів давніх актів (1917–1941) № 4–6

Кеннеді Грімстед П. Доля Київського центрального архіву давніх актів у Другій світовій війні: потрійна трагедія – нищення, пограбування, пропаганди № 4–6

Черкаська Н. О. До історії збірки “магнатських” фондів Центрального архіву давніх актів у Києві (1921–1945) № 4–6

Яків Григорович Сенік

№ 4–6

Валентина Сергіївна Коновалова

№ 4–6

До уваги читачів!

Вийшла у світ *“РУСЬКА (ВОЛИНСЬКА) МЕТРИКА: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673”*.

У виданні вперше представлено унікальне джерело з історії України – корпус регестів понад 3500 документів з 29 наявних на сьогодні книг так званої Руської, або Волинської, метрики, тобто Руської серії Коронної метрики, куди записувались офіційні копії вихідних документів польської Коронної канцелярії для українських земель – Волинського, Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств – у період з 1569 по 1673 рр. Книги, за винятком однієї, зберігаються в Російському державному архіві давніх актів (РГАДА) у Москві. Регест кожного документа містить три описові позиції:

- оригінальний заголовок, що був наданий документові при його внесенні до книг серії;
- заголовок цього ж документа з поактового реєстру Руської метрики, складеного у 1673 р. її тогочасним писарем Стефаном Казимиром Ганкевичем;
- відповідний заголовок з пізнішого опису Яна Францішка Цивінського (бл. 1765–1775).

Доповнюючи одна одну, описові статті дають загалом достатньо повне уявлення про зміст та адресатів документа.

У передмові розглядається діловодна практика Коронної канцелярії, подається історичний, археографічний і кодикологічний аналіз серії книг та згаданих подокументних реєстрів. Іменний та географічний покажчики, верифіковані за текстами самих документів, містять додаткову інформацію і є самостійними науковими довідниками для істориків і генеалогів. Видання є результатом реалізації масштабного міжнародного проекту, являє собою перший етап виявлення, реєстрації, а в перспективі й публікації документів до історії українських земель, що відклалися в інших книгах Коронної метрики.

Видання підготовлено і видруковано за фінансової підтримки Ради міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX), Фонду Катедр Українознавства (США), а також завдяки спеціальному видавничому гранту Генеральної дирекції державних архівів (Польща).

Довідки за телефоном 277–30–02.